TANÚK VAGYUNK..!

SZERKESZTETTE
GALILI G. ERVIN

1944-1969

TANÚK VAGYUNK..!

SZERKESZTETTE :

GALILI-GEMEINER ERVIN

A SZERKESZTŐ KIADÁSA

Digitized by Project Zikaron
Touro University-NY Libraries
www.zikaron.tourolib.org
2026

עדים אנו..!

ערך: צבי א. גלילי

A borítólapot Tauber Blanka Dizengoff-díjas
festőművésznő rajzolta

©

כל הזכויות, כולל תרגום, פרסום, מחזה (או חלק מהספר), רדיו
טלויזיה, שמורות לצבי־ארווין גלילי, צפת, ת"ד 145.

*Minden jog, beleértve fordítás, közlés, színműre
átírás, rádió vagy televizióra átdolgozás*
Galili G. Erviné, Cfát, P.O.B. 145

A. Gyéres (volt Linotur) nyomda, Tel-Aviv

TANÚK VAGYUNK...!

Szerkesztette:

GALILI-GEMEINER ERVIN

גב'

לכל הנוגע בדבר - אין לי התנגדות

בברכה:

„Sírt az éjszakában, könnye egyre omlott;
Szerették valaha, de nem maradt vigasztalója,
Akik barátai voltak, elpártoltak tőle,
Ellene esküdtek."

(Échá 1-2)

E dokumentumkönyvet ajánlom a 600 ezer magyar-zsidó mártír, közöttük áldott emlékű szüleim,

GEMEINER VILMOS és GIZELLA, valamint kishúgom ÁGNES

mártíromságukban megszentelt emlékének

(g. e.)

Isten bosszúlja meg vérüket!

„בכו תבכה בלילה ודמעתה על לחיה
אין־לה מנחם מכל־אהביה כל־רעיה
בגדו בה היו לה לאויבים."
(איכה א׳—ב)

ספר דוקומנטרי זה מוקדש
ל־600 אלף קדושי יהודי הונגריה

ובתוכם הורי ז״ל

ר׳ בנימין זאב וטובה גמיינר
ואחותי הקטנה שוארצל

אשר נספו באושוויץ בכ״ה סיון תש״ד
(צ. ג.)

ה ש ם י נ ק ו ם ד מ ם !

TARTALOM

9 *Salamon*
13 *Galili (G*
19 *Dr. Farka*
23 *Dr. Márt*
27 *Dr. Vágó*
32 *Dr. Jesur*

K ÉS NE FELEDJÜNK!
TT MAGYAR ZSIDÓSÁG
NDULT EL...
HAMIS BIBORA
LVER

ÉLMÉNYIRODALOM

38 *Balla Erzsébet* — NÉMET „JÓVÁTÉTEL...?"
39 *Wiesel Eliezer* — ...ÉS A VILÁG HALLGATOTT...
42 *Gács Teri* — A MÉLYSÉGBŐL KIÁLTOK HOZZÁD
47 *Löwenkopf Kálmán* — AJJ!
50 *Szenes Erzsi* — FURCSA POGGYÁSZ
53 *Lapid (Lampel) Tamás* — IGY MENT EL...
56 *Dr. Buk Mirjam* — EGYMILLIÓ GYERMEK
58 *Dr. Hámori László* — PITVAR UCCA 4/a
64 *Balla Erzsébet* — A TÉRITŐ
68 *Halmi József* — AKI A FŐNYILASOK KIVÉGZÉSÉNÉL A BEÁLLOTT HALÁLT MEGÁLLAPITOTTA
70 *Aczél Márta* — NE KÉRDEZZE SENKI, MIÉRT RESZKET A KEZEM?
74 *Dr. Fränkel Jenő* — TEGYE A HAJCSATOT A FALITÜKÖR MELLÉ!
76 *Simon Tibor* — NEGEVI KISÉRTETJÁRÁS
83 *Dr. Gonda László* — SOMLÓ BÁCSI
87 *Dr. Ungár Béla* — CHANUKA-GYERTYÁK A KARÁCSONYFA ALATT

PUSZTULÁS

93 *Grosz Slomó-Jákov* — OTT VOLTAM A 25 EZRES NAGYVÁRADI ZSIDÓSÁG ELHURCOLÁSÁNÁL
98 *Tauber Blanka* — MALKI, VAGY MALKIKA
102 *Blasz Jenő* — A NAGY KALAND NÉHÁNY RÉSZLETE
108 *Gárdos Károly* — CSERVENKA — 1944 OKTÓBER 7
116 *Gervai Sándor* — RADNÓTI MIKLÓSRA EMLÉKEZVE
120 *Kertész Lilly* — IGY SZABADULT FEL BERGEN-BELSEN
124 *Kesztenbaum Miklós* — SÖMÁ JISZRÁÉL
129 *Dr. Kunda Andor* — A GYÁVÁK
134 *Miron Eszter* — KISTARCSA
137 *Dr. Neeman Azriél* — PFLEGER — B 10489
141 *Rössel Mordecháj* — A DÉLERDÉLYI ZSIDÓSÁG KÁLVÁRIÁJA
147 *Salamon Mihály* — KONYHAMŰVÉSZET — „KERESZTÉNYEK" TISÁBEÁVJA
153 *Schnapp Lea* — FELLA
156 *Singer Zoltán* — EGY VÉGZETES DÁTUM

162 *Dr. Stark Valéria* ÜLDÖZIK AZ ANYÁMAT
168 *Dr. Sugár Gyula* JOM-KIPUR A BATURINI ERDŐBEN
172 *Szalai Tibor* VONATOK
177 *Dr. Tauber Júlia* SZÜLÉS AUSCHWITZBAN
180 *Zsoldos Andor* HUSZONNÉGYEN VOLTAK

HŐSIESSÉG

185 *Ben-Sálom Ráfáel* BUDAPEST 1944
193 *Goldfarb Cvi* A MAGYARORSZÁGI ELLENÁLLÁSRÓL
199 *Teichmann-Agmon Efra* PÉNZHAMISITÁS, EMBERSZÖKTETÉS ÉS MÁS APRÓSÁGOK
207 *Pálgi Joél* ...ÉS JÖTT A FERGETEG...
215 *Rosen Jona* A MAGYARNYELVŰ EJTŐERNYŐSÖK EGYSÉGBE VALÓ SZERVEZÉSE
219 *Aszáél (Ausländer) Dávid* EGY IFJUSÁGI MOZGALOM UTJA A VIHARBAN
222 *Dr. Scher Mose* AMIKOR EVAGÉLIKUS AKARTAM LENNI
225 *Schäffer Joszéf* AKIK SZÁMÁRA MÁR 1941-BEN KEZDŐDÖTT A FÖLDALATTI MUNKA
230 *Szamosi László* AMIKOR FRANCO SPANYOLORSZÁGÁT KÉPVISELTEM BUDAPESTEN...
236 *Weisz Mordecháj* A BARLANGLAKÓK KORÁBÓL
240 *Löwenheim Smuél* HOL KOCSIS, HOL MEG HADAPRÓD ŐRMESTER VOLTAM...
243 *Lebovits Ábrahám* ÁRVAHÁZI GYERMEKEK A VIHARBAN
248 *Vajda Szimcha* GÁZKAMRÁT AKARTAK ÉPITTETNI VELEM
252 *Dr. Breszlauer Árje* ÉLETMENTÉS A BUDAPEST–HEGYESHALOM ORSZÁGUTON
256 *Dr. Heller Imre* MUNKÁM A VADONBAN, AHOL CSODÁLATOS EMBEREKET LÁTTAM
259 *Dr. Deutsch Ferenc* RÉSZLETEK AZ ARADI MENTŐMUNKÁBÓL
261 *Jesurun (Szabó) Márta* PESTI CSENDÉLET — 1944 DECEMBER
265 *Bisseliches Mózes* HUSZONÖT ÉVE
269 *Salamon Mihály* CHARLES LUTZ
271 *Dr. Geyer Albert* WALLENBERG

MÁRTIROMSÁG

279 *Szenes Béláné* ANIKÓ
288 *Danzig Hillél* KÜLDETÉSÉNEK ÁLDOZATA
292 *Fürstné Komoly Lea* KOMOLY OTTÓ (NATÁN-ZEÉV) ÉLETUTJA
295 *Jáári (Hunwald) Árje* ÁKI A BÁTRAK KÖZÖTT IS HŐS VOLT...
301 *Salamon Mihály* WEISZ ARTUR
303 *Dr. Gárdos Michael* JOSZÉF EMLÉKÉRE
307 *Dr. Marton Ernő* ÉS VÉGÜL: A HAJNALHASADÁS ELSŐ JELEI
313 *Galili (Gemeiner) Ervin* A SZERKESZTŐ ZÁRSZAVA
322 MUNKATÁRSAK LEXIKONJA

ELŐSZÓ

„Irni annyit jelent, mint ítéletet mondani saját lelkiismeretünk felett."

Az európai, vagy akár a magyar-zsidó tragédiáról szóló dokumentumgyűjtemény elé bevezetőt írni azonban sokkal súlyosabb feladat elé állít bennünket: ítéletet mondani a világ lelkiismerete felett.

Valójában tehát, a könyvhöz nem „Előszót" — hanem inkább „Utószót" kellene írni. A korszakot lezáró utóhangot. Véres, vastag vonalat húzni a rubrika alá, az európai sötétség és a zsidóság könnyel és vérrel áztatott időszakának végére, amelyben népünk a Sátán földi helytartójával teljesen egyedül, magárahagyottan és védtelenül került szembe. És ennek megfelelően alulmaradt.

Hogy az ördögi, aljas gondolat hogyan született meg, az eszme bölcsőjét milyen kezek ringatták, melyik volt a pillanat, amikor a gyűlölet izzása véres erőszakká lett, — mindennek kideritése történetírók tömegének évtizedes, vagy évszázados munkáját fogja igénybevenni.

Mi, a korszak csoda folytán megmaradt félhalott, testi-lelki rokkantjai, csak a dolgok hogyanját láttuk, a szennyes áradatot és a pusztulást, amit maga után hagyott. Egy őrültnek, milliók — köztük úgynevezett nagymúltú nemzetek — segédletével véghezvitt, minden ok és értelem nélküli tömegmészárlása volt. A világ intézői — szellemi emberei, humanistái és szentjei néma tömegének a szemeláttára. Pedig tudták jól: „Mindenki cinkos, aki hallgat!"

★

Ez a könyv még nem történelem, de a magyar-zsidó tragédiáról egyszer megírásra kerülő komoly történelmi munka, — a vérrel átitatott korszak adathalmazát szisztematikus módon átvizsgáló és megvilágító történelmi munka — életszagú nyersanyagát szolgáltatja.

Élmények, megfigyelések, a véres kaland — gettók és lágerek — menekültjei által megírt és elmondott történetek és írások vannak ebben a könyvben összegyűjtve. Ezenkívül a mentés munkájáról — hőseiről és mártírjairól szóló fejezetek. Tegyük hozzá: a szerző hangyaszorgalma által olyan tömegben felhalmozva és olyan lelkiismeretes válogatásban, amilyennel eddig a magyar zsidóság pusztulásáról szóló munkákban nem találkoztunk.

Nyugodtan állíthatjuk, hogy a könyv a mélységbe lekerült zsidó lélek csodálatos felemelkedésének történetét tartalmazza. Egyben fájdalmas tanúbizonysága annak, hogy életünk — nappalunk és éjszakánk, — de munkánk és

sokszor önfeledt mosolygásunk mögött is, súlyosan megviselt lelkek tompa fájdalma van, amely életünk végéig nem múlik el tőlünk.

Külön nagy szolgálatot tesz a könyv a magyarországi cionista mentőmunka tucatnyi résztvevőjének megszólaltatásával, — elsősorban a megszállás és a pesti ostrom alatt folyó vakmerő akciókról szóló beszámolójuk segítségével.

Nem hiszem, hogy a magyar nyelvterületről elszármazott, vagy az európai pusztulásból megmaradt zsidóság előtt akár az európai, akár a magyar zsidóságnak az „ellenállás nélküli vágóhídra hurcoltatás" és hasonló szólamok kíséretében annakidején hangoztatott vádak ellen ma még védekezni kellene. A könyv adatai, a mentőmunka sokszor drámai fejezetei mégis ennek a minden alap nélküli beállításnak még az eddigieknél is meggyőzőbb cáfolatát szolgáltatják.

Tovább megyek: mint szemtanú állítom, hogy a cionista ifjúságnak magyar területen és különösen a körülzárt Pesten véghezvitt mentőmunkája, vakmerőség és önfeláldozás tekintetében a varsói és az egyéb gettólázadásokkal teljesen egyenértékű küzdelem volt. De amíg a lengyel gettók mártírhősei a zsidóság becsületét mentették meg — mást sajnos már nemigen menthettek, — emezek zsidó életek tömegét tudták még kiragadni a bosszú érzésétől eltelt, de már véres fejjel hátráló náci ragadozó karmai közül.

Ennek megfelelően kellett módszereiket is megválogatniok. Amazok a fegyveres kiállással már semmit nem veszíthettek, a mieink a minél több emberélet megmentése érdekében ezt a legritkább esetben kockáztathatták meg. Még akkor sem, ha a hiányzó fegyverek rendelkezésre álltak volna. Hamis papírokkal, nyilas alakulatokba való beszivárgással és hasonló félrevezető, de nagyon is vakmerő és kockázatos eszközökkel kellett, hogy operáljanak.

Így is elég nagy azoknak a mártíroknak a száma, akik ennek a konokul vitt, sok elővigyázatot követelő, elszánt munkának estek áldozatul. S akik itt vannak, azoknak nagy része is csak véletlen szerencsének köszönhetik életben maradásukat.

★

Hogy mit jelent ez a szó: egyedül, annak jelentőségét akkor tanultuk meg igazán. Egyedül voltunk a bennünket körülvevő, mély gyűlölettől átitatott keresztény tömeg kellős közepén, az állítólag emberanya szülte magyar csendőrök elképesztően kegyetlen brutalitásával szemben. „Akikből — a német brigantik megállapítása szerint is — kibújt az ázsiai fenevad".

— De érthetetlen módon — egyszerre magunkra hagyottnak éreztük magunkat a kinti testvérek, a nagyvilág zsidósága részéről is. Életünknek éppen legkritikusabb órájában, amikor a függöny a magyar zsidóság tragédiájának utolsó felvonása után már legördülőben volt.

A legnagyobb segítséget odáig az akkori jisuv által delegált, Konstantinápolyban székelő segítőbizottság jelentette számunkra. Nagyvonalú segítő munkája különösen a Magyarországon — a bedeszkázott Európa utolsó mentsvárában — megrekedt menekültek támogatásában és egy részének az alijjáztatásában nyilvánult meg. De a háborús erőfeszítések fokozódásával a saját érdeküket eddig is előtérbe helyező hatalmak minden erejüket az általános háborús potenciál fokozására vetették be. S csak természetes volt hogy a meg-

maradt maroknyi európai zsidóság sorsa az eddiginél is kevésbé érdekelte őket. A jisuvra — és közvetve a mentőbizottságra — az angoloknak ilyen irányban kifejtett hallatlan nyomása következtében, elsősorban a certifikátoknak és átutazási lehetőségeknek csaknem a nullára való korlátozása után a mentőbizottság embereinek tehetetlen vergődését nagy fájdalommal szemléltük.

★

Ennél is jobban megdöbbentett bennünket az amerikai és angol zsidó vezetők némasága, tanácstalansága és az európai mészárlás fokozódásával egyre sajnálatosabb módon megnyilvánuló akaratbénulása. Itt-ott való próbálkozásaikról és méginkább az állandó, kegyes magyarázatokkal kisért, de erős nyomás mértékéről, amellyel az egyes kormányok őket minden nyilvános tiltakozástól, vagy tömegmegmozdulástól eltanácsolták — csak a háború után értesültünk. Megérteni, talán valahogy megértettük, de megbocsátani a dolgot soha nem tudtuk. Mint ahogy utólagos megnyilatkozásaikban maguk a volt vezetők sem bocsátottak meg önmaguknak akkori vesztegmaradásukért, — egyesek életük utolsó órájában sem. Ha a washingtoni Fehér Ház, vagy a Capitol elé százezres zsidó tömegek vonultak volna fel, sorsunk, legalább részben, talán másképp alakult volna.

Igy nem csoda, ha lelkünkben állandóan azzal az érzéssel jártunk, hogy sorsunkra hagytak, leírtak bennünket.

Azt hiszem, a hosszúra nyult gálut tragikus kisiklása volt. Esetleg az értelmetlen gyűlölet következtében betegesen — patológikus módon — önmaga ellen forduló kinti zsidóság letörtsége, blazirtsága, vagy teljes letargiája.

Mindezt csak később tudtuk meg. A magyar zsidóságnak örökké visszatérő kérdése az akkori szörnyű éjszakákon mindenesetre ez volt: „Vajon testvéreink kint a nagyvilágban ágyaikban közben nyugodtan alszanak?"

A magyar zsidóság sötét éjszakájának egyetlen fénypontja — világító, vigasztaló csillaga — az ereci ejtőernyősök, a cánchánok vállalkozása volt. Gyorsan kihúnyó, tragikus végű fellángolás volt, lelkünkre mégis, mint a börtönbe zárt testvéreknek szóló üzenet, csodálatos hatást gyakorolt.

★

A világ zsidóságának, s főleg a vezetőknek az európai pusztulással kapcsolatban mutatott tehetetlen, sőt dermedten béna magatartását viszont nem regisztrálhatjuk az utókor számára a pusztulást követő korszakban mutatott áldozatos magatartásuk elismerése nélkül.

Az európai pusztulás nagy leckéje, a tragikus módon elszalasztott alkalom feletti lelkiismeretfurdalás eredményezte, hogy az amerikai és a világ-zsidóság már nem aludt nyugodtan az ágyában, mikor cselekedni kellett. Ott voltak a lágerekben, az illegális hajókon, közelharcot vívtak az UNO folyosóján, s ott harcoltak a felszabadító háború önkéntesei között is.

De életüknek igazi revelációját valójában a győzelmes hatnapos háború hozta meg.

1947 még csak a bűntudattal terhelt világ félszájjal nyújtott elégtétele volt.

1948 főleg még a régi jisuv és a lágerekből jövő, új olé ifjúság dacos elszánt küzdelme volt, hogy a gój világ gyilkos, vagy némán asszisztáló gyűlöletéért népünk számára elégtételt vegyen.

De 1967 a világ zsidóságának igazi magáraébredése, fergeteges lelkesedéstől túláradó áldozatos mellénkállása, az egymáshoz tartozó testvérek összeölelkezése volt a bennünket elválasztó távoli tengerek felett is.

Hogy pedig mindaz, ami odaát történt, miért volt, a példátlan európai kataklizma hogyan eshetett meg egy népcsoport ellen, amely létét a kultúrnépek tisztességére és humanizmusára, nem utolsó sorban pedig a fennhangon hirdetett keresztényi könyörületre alapozta — a feleletet csak a gálut természetrajza adhatja meg. Ennek a felszámolására gyűltünk össze az új zsidó országban és ezt a munkát eltökélten végre fogjuk hajtani a hatalmak minden ármánykodása ellenére is.

A népek történetében páratlanul álló tragédiára vigaszt csak abban találhatunk, ha a napfényes ország ormairól tekintetünket a letűnt korszak sötétsége felé fordítjuk. És egyben hívő lélekkel hiszünk a prófétai szózat valóraváltásában, amely szerint:

„Csak rövid percekre hagytalak el, de végtelen könyörülettel fogadlak vissza. Tajtékzó haraggal rejtettem el arcomat egy percnyi időre tőled, de örökké tartó ragaszkodással könyörültem meg rajtad, mondja a te Megváltód, az Örökkévaló".

SALAMON MIHÁLY

GALILI-GEMEINER ERVIN
a „Tanuk vagyunk" szerkesztője

EMLÉKEZZÜNK ÉS NE FELEDJÜNK!
1944—1969

Huszonöt esztendő, kerek negyedszázad telt el a magyar zsidóságra rászakadt nagy tragédia óta.

Az európai zsidóság tragédiájának utolsó felvonása a magyar zsidóság elpusztítása volt. Ez a „párásá" külön fejezetet követel a maga számára a vészkorszak történelmében. „A Sors úgy hozta, hogy éppen ezt a törzset, amely kisebb-nagyobb gazdasági korlátozások között, de viszonylagos nyugalomban élt az európai pusztulás tengerében, mindössze pár hét leforgása alatt pusztították el majdnem teljesen." Ezekkel a szavakkal kezdte el Gideon Hausner Izráel államának főügyésze az úgynevezett „magyar ügy" felgöngyölítését az Eichmann-perben.

Mindezt pedig már azokután, hogy a szövetséges hatalmak Normandiában partra szálltak, amikor minden gyerek tudta már, hogy Hitler és csatlósai a háborút elvesztették. Akkor indították útnak a kakastollas pribékek hathatós segítségével és kiséretében a magyar zsidóság százezres tömegeit a soha vissza nem térő útra.

Mint derült égből a hirtelen villámcsapás, jött a szörnyű tragédia, amelyhez hasonlóra még az európai pusztulás történelmében is kevés példa akad. Százezrek, — szopós csecsemőktől, tehetetlen aggastyánokig, — hetek alatt való lemészárlása vagy deportálása s mindez a magasabb rendű magyar fajta és a kereszténység nevében és dicsőségére . . .

Sírjaikon nem gyújtanak mécseseket. Mert nincsenek sírjaik. Az értük meggyújtott mécsesek a mi lelkünkben lobognak. Kiolthatalanul, örökké.

★

Május közepén indultak el az első szerelvények Auschwitzba. Számszerint összesen 147. — 434.351 magyar zsidót deportált a gazdanép. Körülbelül háromezer lélek volt minden szerelvényben, — állapította meg Gideon Hausner az Eichmann-perben.

Singer József v. rendőrőrnagy, Adolf Eichmann egykori vallatója s a Nagy per magyar aktájának kezelője, hatszázezer mártirunk 25. ázkáráján, ez év sziván hó 20-án, a cfáti mártir templomban a többi között ezeket mondotta: „Ezekben a napokban, pontosan május 15-én volt 25 éve, hogy a deportáltakat szállító első szerelvény elhagyta Magyarországot. Pontosan Munkácson. Július elsejéig bezárólag naponta átlag tízezer lelket deportáltak."

Mindezt csak azért lehetett ilyen fantasztikus gyorsasággal lebonyolítani, mert a magyar nép *önkéntesen,* saját jószántából nyujtott készséges segítséget a németeknek. A magyar nép e tekintetben nagyobb lelkesedést mutatott a náci Szlovákiánál is, ahol az ötvenezer zsidó deportálása két évig tartott. A magyar nép magatartását semmi sem illusztrálja jobban mint az, hogy míg minden nép fiaiból legalább egynek a nevére a „Népek jámborainak" jeruzsálemi ligetében egy fácskát ültettek el, addig a magyar nép e tekintetben is csak minusszal dicsekedhet.

Azt a többszázezres zsidóságot szolgáltatták ki a magyarok a németeknek, amelynek apái és nagyapái a múlt század félig sváb Pest-Budájából a negyedszázaddal ezelőtti magyar Budapestet formálták meg izzó, rendületlen hazafiságuk képmására.

★

A 25-ik gyászos évforduló adja kezünkbe a tollat. Emlékezni és emlékeztetni akarunk. Megemlékezni azokról, akik azon vérzivataros napokban a Kidus Hasémért áldozták fel életüket.

Utolsó kívánságukhoz híven emlékezünk és nem felejtünk. Nem felejtjük el sem a vészkorszak borzalmas napjait, sem az azt követőket. Amikor arra gondoltunk, hogy csak azért maradtunk meg, hogy tovább adjuk amit átéltünk s amit láttunk. Hogy nem felejtjük el napjaink Amalékját. Mert mi, akik mindezt túléltük az új élet jogával kötelezettséget is vállaltunk magunkra. Életünk utolsó napjáig. Emlékezni és nem felejteni!

Most, az emlékezés óráiban, 25 év távlatából megjelennek mártirjaink alakjai, melyeket a feledés fátyla helyett az örök emlékezés glóriája koszorúz. Ugy emlékezünk Rájuk, mint akikről tudjuk, azért haltak meg, hogy mi élhessünk.

Mi az élő tanúk, nyugodtan mondhatjuk, hogy csak azért sikerült a véráztatta földi pokolból visszatérnünk, hogy emlékezzünk és emlékeztessünk. Minden valószinüség szerint ez volt mártirjaink utolsó akarata amikor a Kidus Hasémért haltak meg. Ha a világ fennállása óta, ez a szó igazi, nemes értelmében testet öltött, úgy a Kidus Hasém fogalma az Ő vértanúságukkal érte el értelmét.

Nemzedékünkhöz hasonló tragikus sorsu generáció nem igen élt még

e földön. A negyedszázaddal ezelőtti történelem minden egyes sorát a vérünkkel írtuk. Túlélői vagyunk a világ legnagyobb és legszörnyűbb vérzivatarának.

Nemzedékek gyűlöletét elhintő tanításukat valósították meg hatmillió zsidó, közöttük egymillió gyermek kiirtásával. S ebből a hatmillióból a magyar zsidóság *tíz százalékot, hatszázezret* áldozott fel a náci-nyilas téboly oltárán. Ezek kiirtásáért az egész „felvilágosult" keresztény világ egyformán felelős. Ugy azok, akik saját kezükkel öltek, mint azok akik tétlenül nézték az Isten képmására teremtett emberek tömeges legyilkolását. Ez esetben klasszikus formát ölt az a mondás, hogy gyilkosok között cinkos aki hallgat...

Szegény a szókincs, mellyel a soha be nem hegedő seb fájdalmát ki lehetne fejezni, 600 ezer vértanú. Több mint 150 ezer, mélységes zsidó tradicióval telített ház gyásza. Pusztulásukkal világok omlottak össze. Eltünésükkel az Európa térképén egykoron oly dicső multú zsidóságot törzsétől szakították ki.

Most, hogy a történelem eme szégyenletes korszakára gondolunk, emlékezetünkben önkéntelenül is visszatérünk azokhoz az évekhez.

Vácott jártunk akkor. A templom előcsarnokában, ahol az első világháborúban elesett zsidó hősök emlékét márványtáblán örökítették meg, az „izráelita vallású" magyarok, az emléktáblára arany betűkkel Vörösmarthy Mihály „Szózat"-ának sorait vésték:

„Az nem lehet, hogy annyi szív hiába onta vért,
S keservben annyi hű kebel szakadt meg e honért".

De úgy látszik mégis lehetett. Mert akik a váci márványtáblát megrendelték, azoknak földi maradványait nem takarja föld. Közöttük Gottesmann Sándor a váci gettóból 89-ik évében elhurcolt nagyapám, annak leánya, veje, menye és unokája... Vörösmarthy nemzetének azokban a napokban már csak a magyar-zsidók voltak „rendületlenül" hivei. Ők még akkor sem akarták elhinni, hogy mindez „náluk" is megtörténhet. A Szózat népe ennek dacára is hűtlen maradt hozzájuk. De hűtlenné lett önmagához és néhány nagy vezérének a tanításához is.

Magyarország külön szégyene, hogy ez volt az egyetlen nép a Hitler által leigázott Európában, amely nem fogott fegyvert az őt letapodó nácik ellen. Felkelt Jugoszlávia, „kiugrottak" a románok, fegyvert fogtak a szlovákok, volt francia, dán, lengyel ellenállás, csak magyar nem volt.

Nem túlozunk tehát, ha a magyarországi zsidómentő munkával kapcsolatban hősiességről beszélünk. Mert hősiesség volt a zsidókat halomra gyilkoló magyar-német tengerben a mindenre elszánt maroknyi cionista tábornak és segítőiknek sikeresen ellenállni a rendszer s a rendszer mellett

kiálló nép ellen. Bajcsi-Zsilinszky Endre öt revolver lövésével szemben — amelyek mellesleg szintén nem a halálraitélt magyar-zsidóság ügyének szóltak, — csak az emberi szabadságától és méltóságától megfosztott magyar-zsidóság lázadt fel a rendszer és a magyar-német gyilok ellen.

★

A gyászosan keserves példán okulva a maroknyi megmaradottak, akik valaha zsidó-magyarok voltak, most ős-új hazájukban értik csak meg igazán a Haza fogalmát. Ez a fogalom a Zsidó Állam-ban újjászületett és végre megkapta a szó nemes értelmezését. Amikor a Haza nemcsak kér, nemcsak követel, hanem védelmet, otthont, biztonságot és erkölcsi segítséget is nyújt polgárainak.

Ha a hatszázezerért, a hatmillióért létezhet jóvátétel — úgy ez a Zsidó Állam lehet. Éppen ezért fel kell számolni a galutot. Mert a galut, vagy a galutok felszámolásával nem ismétlődhet meg, nemcsak a gyászos dátumú szivan 20-ika, mártirjaink általános gyásznapja, de mégcsak ennek előfutára, Siófok, Kecskemét, Orgovány vagy Izsák sem ... Sőt, még a vérözön utáni miskolci pogrom sem! A negyedszázaddal ezelőtti napok tanulságait levonva, alijjázni kell s akkor megvalósulnak a tőlünk elindult Próféta szavai ... („Ha akarjátok nem mese")

Ha ezt megcselekedjük, ez lesz szivan huszadika igazi tanulsága ...

★

Ugy érezzük, a negyedszázados évfordulón illik, hogy megcsináljuk a „chesbon hanefest" — a nagy lelki számadást.

Tanuk vagyunk, szörnyűséges nagy idők *tanui,* nem szabad tehát hallgatnunk. Emlékeznünk és emlékeztetnünk kell Ady Endre „Bélyeges sereg"-ére, amely 1944 novemberében a Budapest—Bécs-i országúton menetelt. Szerencsétlen zsidó asszonyokra, gyerekekre és emberekre, ha őket még egyáltalán embereknek lehetett nevezni. A tragikus halálmarsra a keresztény Európa kellős közepén, Szűz Mária Magyarországának főországútján.

Emlékszünk a szörnyű körülmények között lefolyt deportálásokra, de arra is, amikor a vidék zsidóságának deportálása után a Pestre menekültek közül nagyon sokat a „szeretet vallásának" nevében s annak nagyobb dicsőségére, kereszttel kezében, a hírhedt Kún páter terített le. A magyar-zsidó írók által annyiszor és olyan szépen megénekelt kék Duna akkor vált vörössé az ártatlanul kiontott zsidó vértől. Mindez 1944 szent karácsonyának napjaiban történt, amikor Szűz Mária országának keresztény templomaiban a „Békességet a földön az embernek" című zsoltárt énekelték.

★

De emlékezünk Borra és Dorocsinra is. Az ólombányára és a munkaszolgálatosokkal együtt felgyujtott szérüre. Emlékezünk Kamenec Podolszkra, ahol egyedül ásták meg sírjaikat. És ki ne emlékezne a lágerek áppeljeire? A nap-napi névsor olvasásnál egyre rövidülő listákra.

Emlékezünk Babi Járra, Transznisztriára és emlékszünk a hatalmas Szibéria végtelen hómezőin munkaszolgálatban megfagyott testvéreinkre.

Minderre gondolni akarunk most, tragikus elmúlásuk 25. gyászos évfordulóján.

Ezért született meg ez a könyv. Hogy emlékeztesse az akkori lidércnyomásos napok túlélőit, valamint az új nemzedéket mindarra, ami akkor történt.

E könyv lapjain közölni fogják emlékezésüket azok közül, akik a német-magyar földi pokolból valamilyen csoda folytán élve kerültek ki, továbbá azok a kevesek, akiket a Sors arra jelölt ki, hogy azokban a sötét napokban a hősi ellenállásnak, illetve az áldozatos mentési munkának részesei legyenek. Akikhez pedig kevésbé volt kegyes a sors, a Nagy Rendező s a felszabadulást nem érhették meg s nem láthatták meg az ősi földön való feltámadást, — azoknak jelképes sírja előtt mindezek meghajtják hálájuk és elismerésük zászlaját. Ők az életüket adták azért, hogy mi életben maradhassunk.

Tudjuk: a magyar zsidóság negyedszázaddal ezelőtti tragédiájának kiértékeléséhez hivatásos történészek kellenek. Mi ehhez a nagy történelmi műhöz csak adalékokkal, de hű adalékokkal szolgálhatunk. Azoknak a napoknak minden egyes momentuma egy-egy láncszeme vagy mozaik darabja a tragikus egésznek, amelyet vészkorszaknak, a magyar zsidóság pusztulásának neveznek.

Ezeknek a momentumoknak voltunk tanui és ezekből a részletekből fog kialakulni szemünk előtt az az egységes kép, amelyet huszonöt évvel ezelőtt magyar zsidóságnak neveztek.

★

De emlékezni akarunk a kultúrvilág szunnyadó lelkiismeretére is. A megbuvó, hallgatásba takarózó Európához hasonlóan hallgatott az atomkorszak küszöbén álló Amerika is. Mindenki hallgatott. De hallgatásuk az egekig hatolt és elnyomta testvéreink millióinak jajkiáltását is . . .

A hivatalos keresztény világ magatartása — papjaival, politikusaival, tudósaival, humanistáival, íróival és művészeivel együtt, — külön szomorú fejezetet alkot a pusztuló európai zsidóság történetében.

E sorok irója ezzel kapcsolatban egyéb, félig feledésbe ment tényekre is visszaemlékezik. A szentemlékű Michael Dov Weissmandel nyitrai rabbi tervére is, az Auschwitzba vezető vasútvonalak bombázásával kapcsolat-

ban, amelynek eredményeként a magyar zsidóság nagy hányada menekülhetett volna meg.

Ő volt az első, akinek tudomására jutott, hogy Auschwitzban mi történik és ő volt az első, aki azt Amerikán keresztül a szövetséges hatalmaknak közvetve tudomására hozta. De Weissmandel rabbi vérző szívből eredő könyörgése pusztába kiáltott szó maradt.

1942-ben Kmetyko Károly nyitrai érsekhez, Tiso egykori nevelőjéhez intézett kérésére, hogy a szlovákiai zsidóság érdekében egykori tanítványánál, a plébános-elnöknél interveniáljon, az érsek csak ennyit válaszolt: „Ez a büntetés a Megváltó megfeszítéséért van". Két évvel később, 1944-ben a rabbi végső kétségbeesésében a pozsonyi pápai nunciushoz kopogott be. Az felháborodva jelentette ki, hogy vasárnap „hétköznapi" ügyekkel nem foglalkozik.

— „Ártatlan gyermekek, aggastyánok kiirtása „hétköznapi" dolog a nuncius úrnál? — kérdezte kétségbeesetten Weissmandel rabbi.

— „A Megváltó megfeszítése óta ezeknek a vére sem tiszta" — volt a Szentszék képviselőjének rideg elutasító válasza. Amit még azzal egészített ki, hogyha a rabbi azonnal nem távozik, a Gestapót fogja hivni.

Ez volt a szomszédos Szlovákia keresztény papságának külön dicstelen szerepe az európai zsidóirtásban, ahol Tiso plébános-államelnök ötezer koronát fizetett minden egyes szlovák zsidó után az őket deportáló németeknek. A magyar főpapok — élükön a hercegprimással — magatartásáról itt — azt hiszem felesleges a régi dolgokat elismételni...

★

Mielőtt a „Tanuk vagyunk" útjára elindulna a negyedszázados siratóból, mégegyszer megcsináltuk a mérleget. Egyik oldalon a *Pusztulás*, a másikon pedig a *Hősiesség*.

Hogy milyen arányban állott az egyik a másikkal? Ezt a kérdést is fel lehet tenni. De akkor ezzel párhuzamosan fel kell tenni a másik kérdést is: ki állott annakidején mögöttünk?

Senki! Magunkra, saját erőnkre voltunk utalva ott az örvény szélén állva.

Ez persze már nemcsak a magyarság vétke, hanem — a fentiek szerint — az egész kultúrvilág szégyene és gyalázata volt.

Ugy ehhez, mint a könyv minden egyes sorához *Tanuk vagyunk . . . !*

Cfáton, a Kabala városában,
a magyar zsidóság pusztulásának 25. évfordulóján
5729, sziván 20-án, (1969 június 6-án)
a Templom-hegy felszabadításának harmadik évében.

Dr. FARKAS ERVIN
a Magyar Zsidók Világszövetségének
központi igazgatója

A FÉLREÉRTETT MAGYAR ZSIDÓSÁG

A magyar zsidóság negyed évszázaddal ezelőtt bekövetkezett tragédiája, amelyet Sir Winston Churchill a világtörténelemben páratlanul álló katasztrófának minősített, a hatszázezer főnyi véráldozaton felül még bizonyos, erkölcsileg hátrányos értékitéletet is kiváltott.

Gyakorta lehet hallani más nemzetiségű zsidók részéről a vádat, hogy a magyar zsidóság közömbös, rideg, sőt elutasító álláspontot foglalt el idegen származásu testvéreivel, a menekültekkel szemben. Ez a felfogás a felszabadulás után és azóta is jelentkezik, ahol a politikai, gazdasági és társadalmi életben különböző nemzetiségü zsidók kerülnek össze. Tény, hogy a történelmi események elbirálásához jelentékeny idő szükséges. Az események lázában és azok közvetlen hatása alatt, sem a felelősöktől, sem az átlagembertől nem lehet tárgyilagosságot követelni. Ma azonban, 25 év távlatában, elérkezett az ideje annak, hogy a churban-korszak oknyomozó, tárgyilagos történelme megírásra kerüljön és ennek keretében a legnagyobb vérveszteséget szenvedett, magyar zsidóság megkapja azt az erkölcsi elégtételt a múltban tanusított magatartásáért, mely kétségtelenül megilleti.

Szerencsére a világ számos táján élnek magyar-zsidó történettudósok, akik ezt a munkát a legmagasabb színvonalon, becsülettel el fogják végezni. Ennek az írásnak egyedüli célja annak megvilágítása, mivel vádolják a magyar zsidóságot, miért alaptalan ez a vád és miért érdemel a magyar zsidóság e váddal szemben teljes erkölcsi elégtételt.

Ma, 25 esztendő elmultával, a világ közvéleménye és elsősorban a nemzetközi zsidó közvélemény sincs tisztában azzal, milyen erőfeszítéseket tett és milyen áldozatokat hozott a magyar zsidóság idegen nemzetiségü zsidó menekültek megmentése, sorsuk javítása érdekében.

Való, hogy a magyar zsidóságot, legalább is túlnyomó részét teljesen áthatotta a hazafiság érzése és elképzelhetetlennek tartotta, hogy Magyar-

országon megismétlődjék az, ami Németországban, majd a hitleri hordák által leigázott többi országban történt. Az 1938. évben meghozott első „zsidótörvény", amely a zsidóságnak a gazdasági életből való visszaszorítását tűzte ki célul, már felébreszthette volna a naiv zsidó közvéleményt, de még mindig csak kevesen, alig egy maroknyi közéleti férfi látta meg a jövő elkerülhetetlen útját. Ekkor született meg az Országos Zsidó Segítő Akció (OMZSA) és annak végrehajtó, segítő szerve, a Magyar Izraeliták Pártfogó Irodája (MIPI). Az alapítók, dr. Ribáry Géza, dr. Görög Frigyes, dr. Polgár György, Székely Imre, Weiss Edith bárónő, közül ma már csak dr. Görög Frigyes, a Magyar Zsidók Világszövetsége volt központi elnöke, jelenlegi diszelnöke, a magyar zsidóság doyen-je tud tanuságot tenni azokról az erőfeszítésekről, amelyeket a mentési munka során ki kellett fejteni. Bár, mint már említettük, a magyar zsidóság jórésze nem tudott végzetes álmából felébredni és unos-untalan hangoztatta a „nálunk ez nem történhetik meg" halálosan naiv kiszólását, az OMZSA gyűjtési akciója mégis sikeres volt. Ekkor született meg a jelszó: „Ugy adj, hogy fájjon!" És akármenynyire is szűk keretek között lehetett mozogni, a kitűzött célokat — legalább is részben — meg lehetett valósítani. Amikor a menekültek áramlása a nácik által lerohant országokból, a határokon át illegálisan, „feketén" kezdetét vette, a magyar zsidóság az OMZSA-n keresztül állított fel és tartott fenn számtalan menekült-tábort, így a garanyi, ricsei, budapesti táborokat, utóbbiakat a Szabolcs-utcai Zsidókórházban, a Rumbach- és Páva-utcai templomok épületében, a Columbus-utcai otthonban, stb.

Az 1940-es évek elején a zsidóellenes közigazgatás teendőit a magyar belügyminisztérium politikai osztálya intézte és ennek keretében a külföldi származásu menekültek ügyei a KEOKH (Külföldieket Ellenőrző Országos Központi Hatóság) hatáskörébe tartoztak. A KEOKH két irányban foganatosított zsidóellenes intézkedéseket: egyrészt az illegálisan érkező menekülteket az OMZSA által fenntartott táborokban helyezte el, másrészt a Magyarországon régóta élt, külföldi származású zsidók ellen kiutasítási eljárást indított. A kiutasítás végrehajtásának az volt a természetes akadálya, hogy az országnak nem volt olyan határa, amelyre a kiutasítottakat ki lehetett volna tenni, mert a határo túl levő országok nem fogadták be a kiutasítottakat. Igy a letelepedési engedélyüktől megfosztott, külföldi származásu zsidók is végül az internálótáborokba kerültek éppenúgy, mint a frissen érkezett menekültek. 1941. év Magyarországon hozta meg a nácik által megszállt Európában először a deportálás és tömegmészárlás tragédiáját. Váratlanul, egyik óráról a másikra, a KEOKH a menekülttáborok lakóit és azokat a külföldi származásuakat, akik még szabadon voltak, vagonokba zsúfolta és Kamenec-Podolskba deportálta, ahol több, mint húsz-

ezret lemészároltak. Felesleges említeni, hogy a magyar zsidóság felelős vezetői ezesetben is megkisérelték a lehetetlent, de a végzetes deportáló vagonokat már nem tudták visszairányítani. Az OMZSA és a Pártfogó Iroda éjt-nappá tevő, önfeláldozó munkát végzett — felesleges mondani — hiába.

Ma már talán nem hat dicsekvésnek, ha e visszaemlékezés során felidézzük azt az akciót, amelyet a szlovák zsidók megmentése érdekében a pozsonyi Ustredna Zidov (zsidó iroda) szervezett meg a szlovák pogrom idején, a Pártfogó Iroda néhány tisztviselőjével és amelynek eredményeként jelen sorok iróját, sátoraljaújhelyi előadó társával együtt internálták.

A villámgyors deportáló akció lebonyolítása után sem hagyott azonban alább a naiv hiedelem, hogy ami történt, „magyar" zsidókkal nem eshetik meg. Felelős magyar kormányférfiak vad zsidóellenes megnyilatkozásait azzal kisérelték meg szépíteni, hogy az ilyen nyilatkozatokkal a németeket akarják félrevezetni. Vitán felül áll, hogy ennek a tényezőnek is volt szerepe, de a magyar kormánynak, amely a fehér terror idején elsőnek mutatott kegyetlen példát a világnak a modern antiszemitizmus dühöngő megnyilatkozásaira, — nem volt szüksége nácinémet tanítómesterekre a gyűlölet hirdetésében.

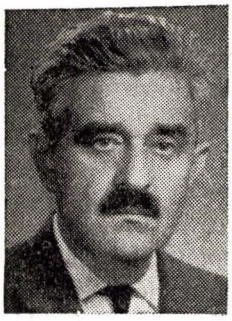
Az 1941. évi tömegdeportálás után ismét javulás állott be a Magyarországra menekült üldözettek helyzetében, helyzetük legalább is nem roszszabbodott. Itt kell megállapítani, hogy Magyarország 1944. március 19-ig az európai üldözött zsidóság utolsó menedéke volt és a magyar zsidóság vezetői nem tettek kevesebbet és nem hoztak kisebb áldozatot testvéreikért, mint amennyit tőlük elvárni lehetett. A magyar zsidóságnak és vezetői tetemes részének egyetlen számottevő hibája volt: a hiszékenység, annak erősítgetése, hogy az, ami a szomszédos országokban megesett, az magyar zsidókkal nem történhetik meg. Ennek a hiszékenységnek megvolt a szörnyű, egyedülálló büntetése, hatszázezer magyar zsidó pusztulása. Azt az előnyt, hogy a második világháború első öt esztendejében Magyarország volt az európai üldözött zsidóság utolsó mentsvára, keservesen, tíz hónap leforgása alatt vesztette el és fizette meg a magyar zsidóság. 1944. közepétől 1945. májusban bekövetkezett felszabadulásig elpusztult szinte teljes egészében a vidéki magyar zsidóság, a fővárosi zsidók pedig, akik a budapesti gettóban csodával határos módon menekültek meg, munkaszolgálatos fiaik tömegét vesztették el azokban, akik — Karsai Elek művének címével élve, — fegyvertelenül álltak a harcmezőkön.

Az említett váddal szemben azonban nem elegendő hangosan tiltakozni. A túlélők nemzedékének szent kötelessége, hogy tudományos megvilágításban közreadja a magyar-zsidó katasztrófa tárgyilagos történetét és ezzel szolgálja mártirjai emlékét.

A Magyar Zsidók Világszövetsége elsőrendü hivatásának vallja e mű tető alá hozását. Vallja, hogy mi vagyunk az utolsó nemzedék, amely e munka elvégzésére képes és alkalmas.

Ma még élnek néhányan a mentőmunka résztvevői közül és él még néhány megmentett is, aki tanuságot tud tenni.

Adassék elégtétel a magyar zsidóságnak és ápoljuk, őrizzük a mártirjaink iránti kegyeletet.

Dr. MÁRTON LAJOS

SZEGEDRŐL INDULT EL...

A magyarországi zsidók számára a vészkorszak nem 1944-ben kezdődött. Sokkal korábban. Ujvidék, munkaszolgálat, már közel fél évtizeddel a német megszállás előtt, a magyar hatóságok saját hatáskörükben megkezdték a zsidók pusztítását. De ez sem a kezdet. A nemzedéki magyar antiszemitizmus gyökereinek kutatója joggal tekinthet vissza a múlt század nyolcvanas éveire, Tiszaeszlár korára. Aki azonban mégis az 1944-es magyarországi zsidóirtás indulatának és brutalitásának különös izzását is figyelemmel kísérte és vissza akar tekinteni néhány évtizedet, leszögezheti: az 1919. évi fehérterror lángja sohasem aludt ki s perzselő tüze jutott 1944-ben, most már fenntartás nélküli szabad tomboláshoz.

SZEGEDRŐL INDULT EL

A fehér terror — a keresztény magyar kurzus, a szegedi gondolat alapján állott. Ideológiáját, amely aztán nyomban rémtettekben bővelkedő megvalósításokba csapott át, Szegeden érlelték. Az általános és bizonyos mértékig a zsidó történetírás tévedése, hogy ez a háború végén brutális kifejezést öltő magyar antiszemitizmus a zsidók forradalmi aktivitásának a következménye. Az antiszemitizmus élénk és rosszat sejtető jelei az 1918-as eseményeket jóval megelőzően, úgyszólván az első világháború kezdete pillanatától kimutathatók, hadseregben, hadifogolytáborban és a hátországi társadalomban is. Legújabban Slomo Jicháki héber nyelvű tanulmánya (A zsidók az 1918/1919-ik évi magyar forradalomban) már szakít a tévedésből eredő felfogással és megmutatja a fehérterror igazi gyökereit.

Senki sem vonhatja azonban kétségbe, hogy az igazi kiindulópont Szeged, ahol a francia megszállás alatti védettségben készül fel az új, keresztény Magyarország mindarra, ami később véres terroron, numerus

claususon, zsidóírtáson át munkaszolgálatig, Ujvidékig, Auschwitzig vezetett el.

Ebből a könyvből, amely a vészkorszak negyed évszázados fordulóján emlékezik meg, Szeged szerepéről szándékszom egyet-mást megemlíteni és néhány kevéssé ismert adatot leszögezni, dokumentumot közölni és kutatók számára így hozzáférhetővé tenni.

A LÖW RABBIK VÁROSA

Szeged a békés idők zsidó történetében világszerte, mint a Löw rabbik városa ismeretes. Löw Lipót, a haladó szellemű magyar zsidóság ideológiájának elindítója és kiemelkedő személyisége, ezt a lényegében véve kis magyar várost a zsidó szellemiség világközpontjává tette, amikor ott folyóiratát, a „Ben Chánánjá"-t 1858-tól 1867-ig megjelentette. Fia, Löw Immánuel, ma is a zsidóság tudományának gyakran idézett mestere. Munkái héber és másnyelvű kiadásai napjainkban jelennek meg. Tudjuk róla, hogy a magyar fehérterror bebörtönözte és csak a nemzetközi felháborodás akadályozta meg, hogy koholt vádak alapján el ne ítéljék. Erről a bebörtönzésről sokat írtak már akkor is, azóta is, de legutóbb új adatok bukkantak elő, amelyek a Löw elleni akciót még jobban megvilágítják.

HORTHY LÖW RABBI TÁMOGATÁSÁT KÉRI

A fehérterror legmagasabb rangú, felelősségében leginkább elmarasztalható vezére, Horthy Miklós Szegeden készült fel a hatalom átvételére. Onnan indult el a második világháború végéig tartó véres uralma útjára. 1919 júliusában azonban Horthy helyzete még nem volt szilárd s tanácsosai, cinkosai nem átallották megkísérelni a zsidók támogatását is elnyerni. Ez most derült ki, amikor Budapesten közzé tették Páter Zadravecz titkos naplóját (1967). A fehérterror ferencrendi szellemi atyja, Zadravecz István, a hirhedt tábori püspök, aki a gyilkos különítmények zászlait lelkes beszédek kíséretében áldotta meg, a következőket mondja el naplójában:

> *A kormány pedig dolgozott... De a zsidók is dolgoztak... az útjukban álló egyének fejét is követelték. Utjukban pedig leginkább állni tudták Gömböst és Horthyt. És elég merészek voltak hangosan követelni a kettő fejét... Midőn a franciák szája íze szerint megalkotott kormány a franciák óhajára „társadalmi szent egységbe" akarta összetoborozni Szegedet, minden vonalon megindultak a tárgyalások. Én* (Zadravecz) *meg lettem bízva, hogy Löw Immánuel főrabbit keressem fel, s megtudjam tőle különösen a nemzeti hadsereggel való összeműködés feltételeit. Szombathelyi alezredes katonai parancsnok kísért el a főrabbihoz. Ez az okos,*

diplomatikusan beszélő öreg rabbinus egyetlen feltételül hangoztatta Gömbös és Horthy eltávolítását Szegedről. Dacára felvilágosító ellentmondásaimnak, e feltételt szenvedelmesen hangoztatta . . .

Professzor Scheiber Sándor joggal feltételezi egyik legújabb munkájában (Bevezetés Löw „Fauna und Mineralien der Juden" című munkájához, G. Olms kiadás, Hildesheim, 1969), hogy Löw Immánuel eme gerinces kiállása szerepet töltött be később abban az üldözésben, amelynek az uralomra jutott Horthy-klikk és maga Horthy Miklós a szegedi zsidó tudóst kitették.

Egyelőre azonban jobb idők jöttek. A fehérterror, fogcsikorgatva bár, de lemondott a magyarországi zsidók elleni véres akcióiról. Bekövetkezett a konszolidáció, a megnyugvás látszat-ideje. Löw rabbit kiengedték a börtönből. A zsidók életéből elmaradt a mindennapi fenyegetettség. A parázs alatt azonban izzott a zsidógyűlölet tüze, hogy szabadon, feltartóztatás nélkül lángoljon fel, amikor erre a nemzetközi alkalom megadódott.

Fejezzük be ezt is kis emlékező és emlékeztető cikket egy hivatalos ügyirat közlésével, amely arra is utal, hogy Szegeden 1942-ben még korántsem felejtették el, amivel a Löw-családnak — Horthy uralma korai korszakából — tartoztak. Az irat a szegedi törvényhatósági bizottság 1942 február 28-án tartott ülése jegyzőkönyvének részlete, úgy ahogy azt Oltvai Ferenc becsületes könyve szószerint közli. (Szeged múltja írott emlékekben, 1222–1945. Szeged, 1968).

A közgyűlés tárgyalta a Bús Páterről . . . utcaelnevezés ügyében előterjesztett 47/1942 kisgyűlési sz. javaslatot.

Határozat:

1. Kimondja a közgyűlés, hogy a Löw Lipót utcát Bús Páter utcának . . . nevezi el.

Megokolás

A Baross Szövetség Szegedi Szervezete a törvényhatósági bizottság elé olyan értelmű indítványt terjesztett, hogy a Löw Lipót utca . . . neve a keresztény világnézetnek és a mai korszellemnek megfelelően változtassék meg. A törvényhatósági kisgyűlés arra a meggyőződésre jutott, hogy az indítványban megjelölt utca . . . a keresztény világnézetnek és a mai korszellemnek már nem felel meg. Ezért . . . az új utcaelnevezéshez hozzájárult.

Fénysugár a Magyarországon most is tartó éjszakában, hogy a majd hét évszázadon át Szegeden egymásra rakodott iratmennyiségből Oltvai szükségesnek tartotta a Löw Immánuel apját érintő iratot kiválasztani és a fajvédelem jegyében meghozott törvényhatósági döntés megbélyegzése-

ként közreadni. Figyelemreméltó az is, hogy Oltvai milyen jegyzetet fűz a közzé tett okmányhoz:

> *Annak a Löw Lipótnak gyalázták meg az emlékét, aki 1850-től 1875-ig a szegedi zsidó hitközség főrabbija volt. Előzőleg Zala és Veszprém megyékben volt főrabbi, és amiért nyilvánosan is ünnepelte a függetlenségi nyilatkozatot, az Uj Épületben fogva tartották. A magyar zsidóság egyik kiemelkedő alakjaként bontakozott ki társadalmi és irodalmi tevékenysége Szegeden. A zsidó régészeti és hittudományi irodalom művelőjeként működött . . .*

A utcanév-megfosztási akció szomorú epilógusát dr. Frenkel Jenő volt szegedi főrabbi tárta fel (Uj Kelet, 1969.5.12). Cikkéből megtudjuk, hogy a második világháború után, a deportálásból visszatérve, kérte az akkori szegedi hatóságoktól, helyeztessék vissza a Löw Lipót nevét viselő tábla arra az utcára, amelyet korábban is díszített, s amely mellett lévő utcában Löw Immánuel született és 90 éven át — deportálásáig — lakott. Többszöri sürgetés után, az akkori szegedi hatóságok azt mondták, hogy az elintézésre egy kicsit várni kell. A várakozás még mindig tart. Szegeden érvényben van tehát az a határozat, amelyet 1942-ben a Baross Szövetség kérésére hozott meg a „keresztény világnézetnek és korszellemnek" megfelelően a törvényhatósági bizottság.

Dr. VÁGÓ BÉLA

A MEGVÁLTÁS HAMIS BIBORA

Van az úgy, hogy az élet utánozza le a sablonokat és a giccses képeket. Első frontnapom pontosan úgy festett, mintha Erich Maria Remarque alapján rendezte volna meg számomra a 2. magyar hadsereg vezérkara.

Jom-kipur előestéjén még békés, csendes volt Apahida rozsdaszínt öltő dombvidéke. Az eget még csak ártatlan bárányfelhők szőtték át s az utolsó, erőtlen napsugarak filmszerűen rajzolták ki tíz-tizenkét hajlongó fiú körvonalait, akik a domb gerincén, egy düledező pajta mellett, sírva énekelték a Kol-Nidrét. Éjjel azonban már alulról és felülről is megbolygatták az eget. Sztálin-gyertyák világították meg Kolozsvár környékét, légelhárító ütegek kelepelése verte fel a csendet, motorzúgás és távolból jövő rekedt vezényszavak szűkölő, vontatott kutyaugatással keveredtek. Senkit nem lepett meg a keretlegények hajnali ébresztője. Tudtuk, hogy valaminek jönnie kell. A rongyos pokrócokat már éjjel felszedtük a szalmáról, hogy menetkészen álljunk. Még nem virradt meg, amikor elhangzott a parancs: „Menetirány: Mezőnagycsány."

Déli irányba kígyózott le az apahidai dombokról a század, keresztül szelve a bécsi döntés határát. „Erdélyt vissza, mindent vissza", Torda felé, az ezeréves határokig — megittasult, megszédült honvédek kergették bele magukat a magyar hadvezetőség legesztelenebb és legreménytelenebb vállalkozásába. 1944 augusztus 23 után, amikor Románia már a szövetségesek oldalán tizedelte a 6. német hadsereget, amikor kártyavárként omlott össze a németek délkelet-európai frontja, s amikor már csak órák kérdése volt az első magyar területek felszabadítása, akkor határozta el a magyar kormány, hogy szétesö hadseregének egyik rosszul felszerelt szárnyát . . . bevonultassa Dél-Erdélybe!

Ólmos esőben, enyvszerűen ragadó agyagos sárban „nyomult" előre lapátos századunk Dél-Erdély földjén. Tíz kilométernél is kevesebbet tehet-

tünk meg, amikor verembe estünk. Sárba ragadt szekereket és gépkocsikat kellett a front felé taszítanunk szüntelenül ömlő esőben, az őszi esők félhomályában, a tűzérségi párbaj monotonná váló dübörgésében, káromkodások és zsidózó szitkozódások hangzavarában, éhesen, kimerülten — 1944 esztendejének Jom-kipur napján. S aznap határoztam el, hogy átszökök, vagy elbújok és bevárom a felszabadító csapatokat.

★

Tervem nagykésőn, csak Gyöngyösön valósult meg, november közepén. Szovjet vadászgépek fedélzeti tűzzel árasztották el a tankokkal zsúfolt várost, éppen átvonulásunk perceiben. A keretlegények szétfutottak, az utcák elnéptelenedtek. Ezt a pillanatot használtuk ki Glicerinnel ketten. Azt hiszem, senki sem ismerte századunkban valódi nevét. Csak úgy ismertük, hogy Glicerin. Órákig egy fásszínben bújkáltunk, besötétedés után pedig felvetettük magunkat egy jól ápolt polgári ház padlására.

Számításaink helyeseknek bizonyultak. A késő esti órákban megkezdődött a tüzérségi „bemelegítés", amely a szovjet csapatok rohamára puhította meg a várost. Mi lehettünk az egyedüli élőlények, akik nem óvóhelyen, hanem fent, padláson vészeltük át a végnélkülinek tűnő éjszakát. A lövegek és a légnyomás a kert fáinak száraz ágait srapnellszerűen csapdosták a cseréptetőhöz, hajnalig bombázva búvóhelyünket.

Délelőtt értek el hozzánk az oroszok. Lekászálódtunk a padlásról, s nyakába borultam annak a tömzsi ukránnak, aki szemmelláthatóan parancsnoka volt egy kis egységnek. Ütött életem nagy órája. Őket vártam éjjel és nappal, ezt a percet álmodtam meg ezerszer, bódult menetelések és lázálmos monológizálások idején.

Csakhogy az ukrán altiszt nem értette, vagy nem akarta megérteni, hogy kik és mik vagyunk. Nem taszított el ellenségesen, de nem hatódott meg attól, hogy én „jevrej"-t hajtogattam. Még ölelkeztem volna vele, amikor érthetetlen szavakkal két fiatal katonához fordult. Lekapták puskáikat vállukról, nekünk szegezték s útnak indítottak bennünket.

A város szélén egy vasúti bódéhoz tereltek bennünket, másokat, honvédeket is hozzánk csatolva. Szóval foglyok voltunk, zsidó munkaszolgálatosok, egy őrmester és néhány honvéd. Igy, együtt, ebben az összeállításban.

A bódéról kiderült, hogy rögtönzött frontparancsnokság, rólunk pedig, hogy nem foglyok vagyunk, hanem . . . kérdőjelek. Vajon miért szöktünk át? Kik vagyunk?

A vasúti őrház előtt egy terepruhás német katona hullját kellett átlépnem ahhoz, hogy a falhoz guggolhassak. Ugyanis odaparancsoltak ben-

nünket. A közvetlen környék sem volt még megtisztítva a németektől és a magyaroktól, a Mátra felől pedig lőtt bennünket az ellenséges tüzérség. A légkör nem volt alkalmas eszmecserékre, a honvédsapka a fejemen, hajam és szemem színe nem sok jóval kecsegtettek. Drámai gyorsasággal közeledett a paradoxális vég. Itt, első szabad perceimben, felszabadított földön, azok fognak végezni velem, akiktől az életet vártam!

Az izgatottan parancsokat osztogató tiszttel annyit sikerült megértetnem, hogy románul szeretnék mondani valamit. A véletlen hozta, hogy pillanatok alatt előkerült egy besszarábiai katona. Valószínűleg román lehetett, mert nem beszélte a nyelvet orosz akcentussal. Felszabadultan ömlött belőlem a szó és tolmácsolásra kértem. Gúnyosan mért végig. „Itt, most szöksz, erdélyi létedre? Miért jöttél idáig?" Sarkon fordult, s úgy távozott, hogy még csak oda sem köszönt a tisztnek.

A sors mégis kegyes volt hozzánk. Glicerin hangosan sírt. A tisztben megmozdulhatott valami. Elkülönítettek bennünket a honvédektől, s a két ukrán fiú bekísért bennünket a vasútmenti házak egyikébe, átvizsgáltatni valakivel iratainkat. Csakhogy nem akadt írástudó a közelben. No meg megindult a „zabra", tipikus kísérőzenéjével. Női visítások, ablaküvegek csörömpölése jelezte, hogy az átfésült városrészben étel-ital és felejtés után néznek a harcosok. Két fiatal őrzőnk miattunk, rongyos, borostás, titokzatos idegenek miatt kimaradt a megérdemelt szórakozásból. Elhatározták, hogy nem várnak, hanem ők maguk, irat-vizsgálat nélkül, igazságot tesznek.

Ismét csak csoda történt. Katonák vonultak el mellettünk. Kitűnt közülük egy feketeköpenyes, értelmiségi kinézésű, középkorú tiszt. Mielőtt két kísérőm közbeléphetett volna, olyan ösztöntől hajtva, amelyre nincs magyarázat, feléje ugrottam és franciául szólítottam meg. Meg sem lepődtem, amikor választékos franciasággal megkérdezte, hogy mit akarok. Fáradt, barázdás arc, szomorú tekintet, egy fájdalmas sóhaj. A zsidó őrnagy szótlanul, lesütött szemekkel, gyötört arcvonásokkal hallgatott végig. Egészen odáig, hogy most, amikor megszólítottam, valószínűleg másodszor álltam a halál küszöbén két óra leforgása alatt, szabadulásom első két órájában.

Időközben eltávolodtak az őrnagy bajtársai, nem érdekelte őket az idegennyelvű beszélgetés. Az őrnagy halk magyarázatokkal útnak indította két kisérőnket, mi pedig szabadok voltunk. De ki tudja, meddig? Mi történik, ha öt perc múlva újra elfognak bennünket? Valami írást kértem az őrnagytól. Kotorászni kezdett zsebeiben, majd röstellkedve mentegetőzött, hogy toll van ugyan nála, de papírt nem talál. Glicerin előkapott egy zöld tábori levelezőlapot, s pillanatok alatt megszületett egy páratlanul ritka dokumentum: a magyar királyi tábori levelezőlapon X.Y. őrnagy közli a

hatóságokkal, hogy ennek az írásnak a felmutatói *román* foglyok, akiket alulírt őrnagy szabadon engedett azzal, hogy további utasításokért a jászárokszállási parancsnoksághoz forduljanak.

Amikor szolgálatkész, türelmes megmentőnk lefordította a lapra írt szöveget, csodálkozva kérdeztem, hogy *románok* és *foglyok?* Percek telhettek el, anélkül, hogy szó hagyta volna el az őrnagy száját. Aztán halkan, vontatottan, fájdalmasan csak ennyit mondott: igen, *románok*. Maga még nem érti ezt, higyje el, jobb így maguknak.

★

1944 november 19-én Gyöngyösön, felszabadulásom után néhány órával megértettem, hogy nem különös előny, a felszabaduláson *túl* sem, zsidónak lenni. Eszmék, hitek, jelszavak kovályogtak bennem. S amikor Jászárokszállás körül egy, a frontra igyekvő egység két katonája megmotozta és megkönnyítette szennyes cókmókunkat, s ellenkezésemre fenyegetően kérdezte, hogy *„zsid?"*, akkor már tudtam a választ: *„nyet zsid, rumunszki"*.

Malinovszki marsall 2. ukrán frontján, a 20 év körüli ukrán legény szemében, Jászárokszállás határán, kevesebb mint két hónappal Antonescu Romániájának elmerülése után, biztonságosabb és előnyösebb volt románnak lenni, mint a vörös hadsereg által felszabadított és megmentett zsidó munkaszolgálatosnak.

★

Tíz nappal felszabadulásom után már Kolozsvárt voltam. Tízezrek hiányoztak Erdély fővárosából, nem csupán zsidók. Nem volt probléma az egyetemi hallgatónak elegáns lakáshoz jutnia. Nem messze a Tanítók Házától jutottam harmadmagammal lakáshoz. Csakhogy a Tanítók Háza nem eredeti célját szolgálta. Szovjet tisztiképzőt rendeztek be a hatalmas épületben. A szomszédság eredménye az volt, hogy mindjárt az első napokban felfedezett bennünket egy harminc körüli kapitány. Zsidó volt, charkovi, civilben textilmérnök. Most kiképzőtiszt — magyarázta —, elméleti tárgyakat tanít.

Egy viharos decemberi estén feljött hozzánk Szásá. Jiddisül mesélt. Beszélt, beszélt, ömlött belőle a szó. Éjfél felé, amikor a kihült cserépkályha mellett nagy erőfeszítéseket tettünk, hogy el ne nyomjon az álom, ránkszólt Szásá: „Nem fogtok elaludni s nem megyek el innen hajnal előtt, míg el nem mondok mindent, amit nektek meg kell tudnotok. Ez kötelességem, magammal és veletek szemben."

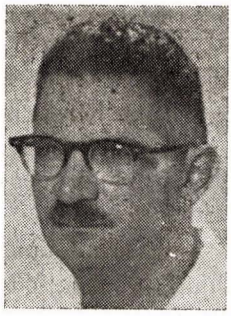
Szásá mondanivalója két téma körül forgott. Azt hajtogatta, hogy minden másképp van, mint ahogyan mi azt elképzeljük, hogy minden

hazugság és minden hazugságra épül. A másik vesszőparipája a zsidó volt. Nem igaz, hogy megoldódott a zsidókérdés, s nem igaz, hogy nincs antiszemitizmus náluk. Elmondta, hogy egyedüli zsidó a kiképzőtisztek között, hogy bajtársai zöme ukrán, s majdnem mindegyik zsidógyűlölő, hogy a múlt héten ivászat volt egy kurzus befejezése alkalmából, s egyik jóbarátja részegen így kedveskedett neki: „Mi szeretünk téged, te jó pajtás vagy, rendes zsidó vagy, de ha jön majd egy változás, neked sem fogunk megkegyelmezni!"

Szásá mindent elmondott, mindenről felvilágosított — mindarról, amit mások sem, később sem, másutt sem akartak elhinni. Álljunk tovább, oldjunk kereket, ne várjuk be a háború végét, amikor már berendezkednek nálunk is az oroszok, s amikor nem lesz már mód a szabadulásra. Ilyesmiket mondott izgatottan, lángoló tekintettel, kötelességet teljesítve, Szásá, a vörös hadsereg kiképzőtisztje. A bölcs, a tisztánlátó, a valóságot ismerő, finom arcú intelligens zsidó.

Előre látta volna Sztálin tervét? Az orvospert? Slánsky és a többi cionista-kozmopolita világösszeesküvését? A szovjet-zsidó értelmiségiek fizikai kiirtását három évvel e december éjszakai beszélgetés után?

Nem hiszek benne, hogy a mégoly finom idegzet is szeizmográfszerűen regisztrálná a távoli mélyből felszínre törő hullámokat. Szásá nem volt jövendőmondó. Csupán azt akarta közölni velünk, hogy egy embertelen, hamis, hazug világ vár ránk, nélkülözést és félelmet, rettegést hozva magával, tetőzve zsidógyűlölettel, amit csak felületesen, formálisan és ideiglenesen szorított illegalitásba a szovjet rendszer.

Dr. JESURUN (SZABÓ) ELIJÁHU

HÁROM REVOLVER

Hazajött a fiam a milluimból. Harminchat órás eltávozást kapott és valahonnan a határról hazatrempelt Natanjáig.

Rendetlenül, piszkosan, irtózatos hosszú hajjal, pedig már akkor is, amikor bevonult, rémesen nézett ki beatnik-diák frizurájával. Ritkás bajusza kétfelé csorgott a szája szélén, orráról a tavaszi nap leperzselte a sápadt bőrt. Kezében újságpapírba csomagolt szennyese, oldalán hatalmas revolver.

— Hát ezt honnan szerezted?

— Csak ez jutott — mondta rejtélyes mosollyal, mint aki fontos katonai titok tudója, de azt nem kötheti gyerekek meg öregek orrára.

Pedig sejtem én, hogy milyen járatban, vagy őrjáratban volt a fiú. Két hete, hogy itt járt egy barátja és az kikottyantott egyet-mást a munkáról, amit az egysége végez. — Veszélytelen dzsáb — így ő, hogy megnyugtassa az aggódó atya nyugtalan szivét.

Nézem a fegyvert. Ujszerű, nem értek hozzá, de azért felteszek néhány félig szakszerű, félig halandzsa kérdést, hadd lássa a fiú, hogy öreg ember nem vén ember, érti még a dörgést, ha már nyugdíjba is küldte a Cáhál. Bizony nehéz dolguk van az ötven éveseknek itt Izráelben. Miniszterelnök még nem lehet — ahhoz túl fiatal. Katonának, még póttartalékos rezervistának is, túl öreg.

Pedig még nem is olyan nagyon régen nekem is volt revolverem. Nem a Cáhál szolgálatában használtam. Mint civil tartottam kezemben, három alkalommal. Izgultam is miatta, bár elmélet szerint megnyugtató, biztonságot keltő érzés, ha revolver lapul a farzsebedben.

1944 április 14-én — még a napra is emlékszem — tartottam először ilyen fegyvert a kezemben. Bejöttek már a németek, én felkerültem Pestre és újra lejelentkeztem az ifjúsági mozgalomban. Ez alkalommal nem hach-

sara szervezését, nem bizonytalan időközökben megjelenő mozgalmi lap szerkesztését bízták rám, hanem a nagyon szerény, de a viszonyokhoz képest fontos, életveszélyes mentőmunkára osztottak be.

Rettenetesen féltem a németektől — mint mindannyian. Elfognak, megkínoznak. Megőrjített a gondolat, hogy nincs mivel védekeznem és nem tudok véget vetni az életemnek, ha a kezükbe kerülök. Revolvert kell szereznem, ha törik, ha szakad.

Mordi, a „főnököm", azt mondta, hogy a mozgalom hajlandó minden összeget megadni fegyverért. Öcsémet alarmíroztam, aki már negyedik munkaszolgálatos évét taposta és betegszabadságon volt Pesten. Jó összeköttetései voltak, nagyon jó barátságbon volt egykori barcsaysta keresztény osztálytársaival, akik mint zászlósok, hadnagyok szolgáltak a magyar hadseregben. Nagy fáradsággal szerzett is egy fegyvert. Ezt aktatáskámba tettem és dr. Scher Laci barátommal kiutaztam Budára, hogy ledobjuk a „Béla" fedőnéven ismert barlangba. Laci is vitt egy revolvert. Két német „checkpost" mellett vezetett el az utunk. Ma is csodálkozom, hogy nem ugrott ki a szívünk a félelemtől. Ez a revolver nem számított személyes tulajdonnak. A mozgalom vette és amikor a „Béla" lebukott, a rendőrség elvette.

Feleségem unokatestvérének, Havas Sanyinak volt egy kis belga liliputija. A német megszállás óta állandó frászban élt miatta. Mi lesz, ha megtalálják nála? Ássa el? Feltúrják a kertjét. Dobja a Dunába? Elfogják a hídon.

— Add ide nekem — kaptam az alkalmon —, megmentelek tőle.

Hazavittem és próbálgattam a fogását. De jó ez a fegyver, működik-e szükség esetén? Ki kéne próbálni. Igen ám, de hol? Zsidó akkor már nem járt céllövöldébe. Ő maga volt a célpontja a német meg a nyilas fegyvereknek.

Bementem a kisszobába és bezártam az ajtót. Ha a rekamiéba lövök, az nem hallatszik olyan erősen. A gondolatot tett követte és a tenyérben elférő kis jószág akkorát szólt, hogy azt hittem összedől a ház. Álltam megdöbbenve és vártam a Gestapót.

A házunkkal szemben lévő Athenaeum-nyomda gépeinek csattogása szerencsémre elfojtotta a dörrenést. Eltelt pár perc és nem jött a házmester — megnyugodtam.

Határozottan jobb érzés volt revolverrel a zsebben járkálni Pest utcáin — csillag nélkül. Csak ha bementem a hitközség Síp-utcai épületébe, tűztem ki kabátomra a sárga csillagot. Június végéig voltam Pesten. Soha senki nem szólított meg s nem igazoltatott, pedig egész nap úton voltam s csak estére mentem haza. Elvem bevált a gyakorlatban: ahol hálóval

lehetett zsidókat halászni, ott nem próbáltak horoggal fogni csillagtalan zsidót.

A revolvert — elutazásom előtt — a szalonban az óriási karosszék ülése alá nyomkodtam. Képzelem, hogy bámult a kárpitos, aki megvette örököseinktől és felboncolta az idomtalan bútordarabot. Hogy került egy fegyver a nagymama karosszéke beleibe? Agatha Christie tollára illő téma.

*

1945-ben alijjáztunk. A zsidó-gyilkos Európából az angolok által lakatra zárt Erec Jiszráelbe. A kétségbeesés, a bosszúvágy, az a tudat, hogy hatmillió ember védekezés nélkül ment a gázkamrákba, arra vitt, hogy feladjam mozgalmi múltam weizmani elveit és — beléptem a földalatti mozgalomba. Megnyilatkozásként hatott rám Jáir Stern akkor még fasisztának tartott elve: Ne félj kezet emelni gyilkos ellenségeidre! A gój éppúgy megdöglik, mint a zsidó, ha golyót kap a hasába. Elég volt a birka sorsból... !

Egy tizenhárom éves tanítványom szerzett fegyvert. Én már akkor tudtam, huszonegy évvel a hatnapos háború előtt, hogy mire képes a mi fiatalságunk. 1946 Szilveszter éjjelén angol katonák mulattak a natanjai Éden-kávéházban. Egyikük, egy részeg őrmester, kiment az utcára. Jicchák K. meglökte a részeget, az elesett. A fiú kikapta az övéből a fegyvert és elbiciklizett vele — hozzám.

Az 1946–47 esztendőkben az országban szabályos partizánháború dúlt. Nem volt nap valamilyen terror-akció nélkül. Az angolok elfogták és halálra ítélték az Écelben, a „konkurrens vállalatnál" működő barátomat, a hős Weisz Imrét. Az Écel retorzióként elfogott és túsznak tartott két őrmestert. Ugyanez a Weisz Imre, 1944-ben SS-egyenruhában, az ungvári és munkácsi gettóból zsidó testvéreit mentette ki.

Kimenési tilalmat rendeltek el az angolok és egy egész ezred jött a városunkba felkutatni az őrmestereket. Feltörték a padló-köveket, minden holmit feltúrtak, tűvé tették a várost, hogy megtalálják a túszokat és az elrejtett fegyvereket.

Mit csináljak a revolverrel? Eldobjam, elássam? És ha valaki meglát és feljelent?

Reggel a mi sikunkra került a sor. Vagy harminc ejtőernyős katona szállta meg a környéket. Dühös képű fráterek voltak. Vagy a zsidót utálták, vagy a „dirty job"-ot, a piszkos munkát.

Zsebembe tettem a fegyvert. Rajtam biztos nem fogják keresni.

Bejöttek az angolok. „Morning" — így ők, mert működött bennük a beidegzett udvariasság, ha asszony és gyerek volt a házban. Karomra

vettem kisfiamat — ilyen pici voltál akkor, Méir fiam — és angolul biztattalak, hogy ne fél a bácsitól, nem bánt. A katonák benéztek mindenhová, ágy alá, szekrénybe. Fiókokban turkáltak, a padlót döngették puskájukkal. Az egyik megállt, rám nézett összehúzott szemmel. Az volt az érzésem, lebukom. Biztos elpirultam, mint akinek vaj van a fején, vagy revolver a zsebében. Kislányom odalépett hozzá és megérintette a puskáját. Az angol — talán neki is volt gyermeke hazájában — megsímogatta és két társával együtt elmasirozott.

A revolver — ma sem tudom hogyan — eltűnt. Később sokat jártunk őrségbe. 1947 november 29-től, egész az állam megalakulásáig. A sáron határfalvakba magammal vittem a parabellumot és — elhagytam valahol.

A harmadikat kölcsön kaptam egy barátomtól, aki előzőleg cellatársam volt az akkói várbörtönben, ugyanabból a kihágásból kifolyólag.

1951 tavaszán Beér-Orába utaztam. A hetedikes diákjaim tanyáztak két hétig az ottani óriási Gadna-táborban. Egy tanár-kollégámat mentem felváltani. Akkoriban vad világ volt még az éjláti úton. Naponta veszélyeztették a fadainok az akkor még nagyon gyér közlekedést. Minden napnak megvolt a maga áldozata. A Rosenberger-testvérek sokat tudnak mesélni azokról a vadnyugati időkről az Aravában. Négy fegyveres katona utazott minden autobuszban. Akkoriban még nem volt aszfaltút Éjlátba és az Egged megállótól három kilométert kellett menni a hegyekben a Gadna-táborig. Nem volt kedvem fegyvertelenül menni. Tudtam, hogy ha a beszivárgók kezébe kerülök — miszlikbe aprítanak.

— Jó a fegyver? — kérdeztem Gárdos („Dos") Karcsit.

— Prima.

— Kipróbálhatom a kertben?

— Bolond vagy? Ide akarod csődíteni egész Rámát-Gánt? Nincs engedélyem.

— Szóval, jó?

— Jó.

Délután háromkor értünk a beér-orai megállóhoz. Nekiindultam az útnak. Hegyek között vitt az ösvény. Nem mondom, izgultam és keményen tartottam zsebemben a revolvert.

Drágán adom az életem.

De nem kérte senki.

Másnap, vagy harmadnap délelőtt untuk magunkat — voltunk vagy 10–12 tanár meg Gadna-tiszt az öt iskolából — és kimentünk a hevenyészett lőtérre és célbalőttünk a palánkra tűzött üres konzerv dobozokra.

Előttem két kollégám próbálkozott. Nem találtak. No, én majd megmutatom — mondtam és megcéloztam a konzerv-dobozt.

Semmi.

Csütörtököt mondott a revolverem.

Istenem, ha én az úton fedainokkal találkozom! Jó három órát dolgozott rajta a fegyvermester, míg rendbehozta.

Azóta nem volt a kezemben revolver. Nem is láttam, csak a moziban.

★

Fiam jót nevet történeteimen. Húsz, huszonöt évvel ezelőtt történtek. Mi minden történt azóta... Istenem, ha vissza lehetne forgatni a történelem kerekét. Ha nem mi, de a katona gyerekeink, vagy akár a földalatti mozgalmak emberei álltak volna akkor a németekkel szemben.

Milyen más lenne ma minden.

És fiainknak nem *ma* kellene megalapozniok a *holnapot.*

Azt már akkor megalapozták volna és talán ma nem kellene aggódnunk sorsukért.

És velünk élne még vagy egy-két millió zsidó...

ÉLMÉNY-

IRODALOM

BALLA ERZSÉBET

NÉMET „JÓVÁTÉTEL . . . ?"

Mily sok kérdés áll e jóvátétel-íven
(s mily céltalanul bolyong az elárvult szivem)
Hol született? Mikor? Milyen állampolgár?
(Csillagom, életem, boldogságom voltál)
Második rubrika: hol s hányszor volt beteg?
(Szőke volt a hajad, barna volt a szemed)
Gyermekei száma; ezt kérdi ez az ív!
(Egy volt. Isten, miért hagytál el engem így?)
Honnan vitték? Hogyan? Csoporttal? Kevesen?
(Jeltelen sírodat keresem, gyermekem)
Mennyi volt a fogság s az út oda-vissza?
(Két szemét, a lábát, őt adjátok vissza!)
Bezárt volt a láger az év nyarán s telén?
(Álmomban mindig élsz s egyre jösz felém)
Milyen munkát végzett ott a lágerhelyen?
(Az Isten két kézzel csak titeket verjen)
Miből élek? Hogyan? Azóta hol lakom?
(Mindegy. Megöltétek a fénylő holnapom)

WIESEL ELIÉZER

... ÉS A VILÁG HALLGATOTT

— Kéver Ávot Szigeten —

Részlet a szerzőnek fenti című, jiddis nyelven megjelent könyvéből és egy máramarosszigeti látogatásról szóló cikkéből.

Emlékezem:

1942-ben, a magyar kormány rendeletet adott ki, hogy az összes zsidók, akik nem tudják magyar állampolgárságukat bizonyítani, ki lesznek utasítva az országból.

Mi Szigeten laktunk. A legfontosabb város és legnagyobb zsidó központ volt Máramaros vármegyében. Az első világháborúig Sziget, az Osztrák-Magyar Monarchiához tartozott, aztán román kormányzat alá került. 1940-ben újra vissza lett csatolva Magyarországhoz.

A rossz „Gezérá" — rendelet — nagy zavart és félelmet keltett sok zsidó családban. Hogyan lehet valami állampolgárságot felmutatni? Először is születési bizonyítványt kell hozni, hogy születtek. És éppen Magyarországon. De ki tartotta valaha szükségesnek beírni fiúgyermekét és hivatalosan regisztráltatni még brit milá előtt?

Az idő, amit a zsidóknak adtak, a szükséges okmányokat megszerezni, nagyon korlátozva volt. Ugyannyira, hogy sok zsidó, különösen a szegényebb falvakból, semmit sem hozhatott az ítélet napjára.

Kiűzetésre lettek ítélve.

Még fiatal fiú voltam akkor, — alig bármicvá — de azok a látványok az elűzetésről, örökre belevésődtek emlékezetembe.

Százszámra hoztak zsidókat városunkba. Kevés csomagot hoztak magukkal. Kisírtak, gondterheltek voltak. A hitközség akciót szervezett segíteni a szerencsétleneknek. Zsidók pénzt adtak, a nők ruhákat gyűjtöttek, fiatal fiúk és lányok vizet és kenyeret vittek a vonat-állomáshoz.

Az elitélteket bezárták egy hosszú fekete tehervonatba, amely sűrű, piszkos füstöt hagyva maga után, örökre elvitte őket.

A vonat elment, eltünt és a kiűzött zsidókat soha többé nem láttuk.

Gyermekkoromban soha nem voltam a temetőben, nem engedtek be.

A borsai rabbi Reb Pinchász'l Háger óriási temetését is csak a temető kapujáig kisértem. Gyermekeknek semmi keresnivalójuk a temetőben, világosítottak fel.

Most, városomtól húsz évi távollét után bementem. Tudtam, hogy soha többé nem térek vissza Szigetre. Hogy a mostani búcsú végleges. El akartam búcsúzni, nemcsak az elidegenedett házaktól és falaktól, hanem a síroktól és sírkövektől is. Azoktól a zsidóktól, akiknek megadatott, hogy otthonukban haljanak meg és zsidó szokás szerint temessék el őket.

Azonban különös: ellentétben azzal, hogy a városban minden idegennek tűnt, úgy éppen itt, ezen a csendes helyen otthon éreztem magam; jobban, mint bárhol. Szigeten ez lett az egyedüli otthonom.

Az imént gyertyákat vettem az egyik kooperatíva üzletben. Most, egyik sírtól a másikig járva, emlékgyertyákat gyújtottam, amit a szél azonnal eloltott, de nem volt erőm harcolni a széllel.

Utoljára Szigeten lenni és nem menni kéver ávotra? Azért mentem. Azért? Nem! Nem csupán azért. Tulajdonképpen semmi köze ahhoz. Szüleim sírja nincs Szigeten, azok sehol sincsenek. Egy isteni kéz ásta meg azokat, valahol az égben, talán éppen az Ur trónusa mellett, ott ahol a szél meggyújt ahelyett, hogy elolt.

Azért jöttem ide, hogy otthon érezzem magam. Ez az egyetlen hely, ahol nem bántották a zsidókat. A többi házakban idegenek laknak, nem mint itt. Azért jöttem ide, hogy megkérjem a halottakat, hogy ők, akik itt maradnak, őrizzék a várost, hogy a következő generációk tudják meg, hogy itt, Szigeten, valaha zsidók laktak, hogy itt valaha zsidó élet virágzott, hogy itt létezett egy város „ir vöém böjiszráel", rabbijaival, metszőivel, chaszidjaival, gazdagjaival, szegényeivel és kiéhezett jesiva bochereivel. Halottaknak manapság jobb az emlékező tehetségük mint az élőknek...

Keresztül-kasul járva a temetőt, megállva egy-egy sírkőnél, amelyen ismerős név volt vésve, gyertyát gyújtottam, néma imát sóhajtva: ne felejtsetek el bennünket.

Valaha, a jó időkben, a pusztulás előtt, vallásos zsidók és jámbor zsidó asszonyok „szlichesz"-kor és a „tíz bűnbánó napon" ide szoktak jönni a sírhantokhoz könyörgő imákkal kérve; járjanak közbe a Világ Uránál, hogy megsemmisítsen rossz rendeleteket.

Biztos vagyok benne, hogy a rabbik itten fáradoztak megmenteni hitközségünket és az itt nyugvók minden erejükkel próbálták elérni a Teremtőnél, hogy elvágja a gyilkosok kezeit, hogy legalább valaki maradjon kádis-mondónak.

Ime a borsai rabbi sírboltja; hová lettek chaszidjai? Elpusztultak. Itt van a szigeti jámborok sírboltja; hol vannak a chaszidjaik? Elpusztultak.

Unokájuk és fiúk Jekutiel Jehuda Teitelbaum, a város utolsó rabbija is elment, elment együtt a hitközségével a halálba. Meggyújtok egy gyertyát, a szél visszadobja, egy másodikat, a szél elfújja. Ugyanez történik más síroknál is. Rabbik, chaszidok, tanítók, szomszédok és más jó zsidók. Tíz gyufa egy-egy gyertyához és semmi. Vajon valóban csak a szél? Talán csak egyszerűen a halottak lázadoznak? Talán ezúton akarják tiltakozásukat és fájdalmukat nyilvánítani? A szél talán nem más, mint az ő küldöttjük, eszközük? Azonban nem adom fel a küzdelmet. Egy doboz gyufa egy gyertyához és semmi. Harag és félelem tölt el: lehetséges, hogy mostantól, egész életemen keresztül, éjjel nappal nem fogok mást tenni, mint emlékgyertyákat próbálni gyújtani; legalább egyetlenegy emlékgyertyát, a csendes temetőben, ahol jobban otthon érzem magam, mint bárhol?!

A bejáratnál egy nagy sírkő áll: Emlékezz! Emlékezzenek az összes zsidókra, akik Auschwitzban elpusztultak.

Népünk tragédiáját illusztrálja a látvány. A sírok távol vannak, a sírkő itt áll. Ugy tűnik, mindkettő száműzve van. Mindez visszatükrözi egyetemes korszakunk hiábavalóságát. Ha a sírok itt lennének, talán kisebb lenne a fájdalom. Talán. Azonban azok messze eltávolodtak, messze, a hetedik egekbe, oda, ahová még az angyaloknak sem szabad odamenni. Egy sírkő annyi sírnak! Egy sírkő annyi léleknek!

Meggyújtok még egy gyertyát és még egyet! És különös: dacára a szélnek, megyullad a láng, égve marad és mind magasabbra és magasabbra száll. Miért itten igen és a többi síroknál nem. Lehetséges, mert ez alatt a sírkő alatt nincsenek sirok.

Egy idősebb zsidó férfi közeledik. Sziderlit vesz a kezébe. Nem szól hozzám, nem is néz felém. A gyertyák és a sírkő felé néz. Egy ideig szótlanul áll. Aztán „Él Málé Ráchámim"-ot kezd énekelni a szentek és ártatlanok emlékére, akiket elpusztítottak a halál-táborokban. Hihetetlenül hangzik, még egy minján zsidó sincs, csak mi ketten. Talán szabad a halottakat is hozzácsatolni a minjánhoz? A zsidó, egy drága zsidó, aki maga is egy a megmenekültek közül, elcsukló hangon énekel és én elgondolkozom; hogy ez az én búcsúm az otthonomból, többet nem leszek itt, többé nem fogom ezeket a sírokat meglátogatni, az otthon és a város az ő kezében marad.

„Él málé Ráchámim" énekli elcsukló hangon mellettem az öreg zsidó...

Jiddisből fordította Reich Helén.

Megjelent a „Forward" 1965 január 19-iki, illetve a „Máramarossziget" 1966 júniusi, ázkárá számában.

GÁCS TERI

„A MÉLYSÉGBŐL KIÁLTOK HOZZÁD"

Részlet a szerzőnek fenti címmel 1946-ban megjelent dokumentációs könyvéből

Uj reggel. Nehéz, kábult az agy, ólmos fáradtság a tagokban. Féljük az utcát, de minden idegszál kifelé hajt bennünket. Látni, hallani, tudni . . . A hivatalomba megyek. Ott már tudják, hogy történt. Símán ment az egész. Sok volt a segítő kéz. Elárulták az országot.

A Gestapo, miután magához ragadta a hatalmat, szokott, síma, ravasz álarcával kijelentette, hogy nem avatkozik az ország belügyeibe, csupán a zsidók fölötti rendelkezési jogot tartja fenn magának. Ezentúl a magyar zsidó — német tulajdon.

Még azon a napon megjelent a Gestapo két kiküldöttje a Pesti Izr. Hitközség székházában, de nem találtak ott két ügyeletes tisztviselőnőn kívül senkit. Rendelkezést hagytak hátra, hogy másnap délelőtt tizenegy órára ott legyenek a helyszinen az összes zsidó közületek képviselői.

Másnap délelőtt ismét megjelentek, négy fegyveres SS-katona kiséretében. A zsidó vezetőemberek ekkor már jelen voltak. Szemben álltak a Gestapo küldötteivel, jobbról és balról két-két felhúzott fegyverű SS-katona között.

— Itt vannak mind? — kérdezték tőlük.

— Igen — volt a felelet.

— A cionisták is?

— Igen. A cionisták is.

Tehát ott voltak mind. A cionisták is. Végighallgatták a nagyon síma, előkelő, aránylag megnyugtató beszédet. A magyar zsidóság vegye tudomásul, hogy ezentúl a Gestapo rendelkezései alá tartoznak. Meg kell alakítani a „Judenrat"-ot, a központi zsidó tanácsot, amely közvetítő szerv lesz a Gestapo és a zsidóság között s a Gestapo rendeleteinek a végrehajtója. Nincs mitől félniök. Maradjon mindenki a helyén, nem lesz semmi bántódásuk. Ne csináljanak zavart. Hogy tuszokat szednek, annak nincsen semmi

jelentősége. „Nichts von Bedeutung! Nur Vorsicht! Es ist Kriegszustand!"

Apró halk fellélegzés. Magyar zsidó optimizmus. Talán még sem. Talán nem fog itt bekövetkezni mindaz, ami máshol történt. A németek hadiszerencséje hanyatlóban van. Most más a gondjuk. Szükségük van Magyarországra. Nem csinálhatnak most itt gazdasági felfordulást.

Mialatt a Gestapo a közületek vezetőivel tárgyalt, sűrű egymásutánban tüntek fel Budapest utcáin a riadóautók. Megálltak egy-egy közéleti nagyság, iparmágnás, politikus vagy volt politikus háza előtt és vitték az embereket, zsidók csoportjait, akikre váratlanul, villámcsapásként csapott le a végzet. Az első napon feltünően sok ügyvédet vittek el. Korra való tekintet nélkül. Hetven éves aggastyánokat is. Ha az apáért jöttek és a fia is otthon volt, akkor azt is elvitték. És megfordítva. Kistarcsa ijesztő gyorsasággal megtelt.

A zsidók nyugodtak lehetnek! Talán éppen akkor, amikor ezek a szavak elhangzottak, láttam a Lövöldetér sarkán két munkáskülsejű embert kilépni a kapun. Két SS-katona jött arra. Megállították.

— Sind Sie ein Jude?

— Ja.

Már vitték. Ezekben az első napokban történt, hogy egy ismerős, fiatal leánykát, egy szociális intézmény tisztviselőjét, elvitték az egész tisztikarral együtt. Kicsi, szerény, tizedrangu csavar a gépezetben. Több napon keresztül kihallgatták őket az Astóriában, azután a kereszténveket elbocsátották. A két zsidó tisztviselőnő sorsa a Mosonyi-utca lett, pestvidéki törvényszék, két hónap Kistarcsán és deportálás. Nem különös sors, csak úgy, mint a többi ezer és ezer. A zsidók nyugodtak lehetnek!

Néhány nap mulva enyhülés áll be a vonatközlekedésre vonatkozó rendelkezésben. Akik eddig havi igazolványokkal utaztak a környékről munkahelyeikre, azok továbbra is ezekkel az igazolványokkal szabadon közlekedhetnek.

Ugy látszik, túl hirtelen állt meg a gazdasági élet, a termelés, a különféle üzemek munkája, a környékről bejáró sokezer zsidó munkás, tisztviselő, kereskedő kikapcsolásával.

Tehát haza mehetünk. Néhány nappal a peszáchi ünnepek előtt vagyunk. Tavaszi takarítás, ünnepi előkészület, sok munka ideje. Ünnep alatt szabadság pihenés, kikapcsolodás a hajszából. „Még a kapu elé sem megyünk" így fogadkozunk. Megpróbáljuk két napra elhitetni magunkkal, hogy semmi sem igaz az utolsó tíz nap eseményeiből.

Otthon meglepetés vár reánk. Rákosliget tele van német katonasággal. Egy okkal több, hogy ki ne menjünk az utcára. A piactéren zsúfolva állanak a német autók, tankok, páncélosok és nagyszámu legénység kószál szerte

a községben — mint hírlik — meleg szobáért, élelemért és egy kis szerelemért. A piac kiszorult egyetlen sorba a járda szélére, ott is tömegben állnak, nézelődnek, vásárolnak a német katonák. A pénz nem probléma. Bemennek a zsidó üzletekbe, kihúzzák a pénztárfiókot és viszik a tartalmát.

Az ünnepi nyugalomra vonatkozó reménységeink erősen leszállnak. Hozzájárul ehhez a csillagrendelet is. Április 5-től a zsidók megkülözböztető jelzést tartoznak viselni. Hatágu csillagot, tíz centiméteres átmérővel, a bal mellen, a szív tájékán. Kiáltó betűkkel hozzák az újságok, ami eddig csak távoli misztikum volt a számunkra. Hiszen jól tudtuk, hogy így volt ez mindenütt, ahova a német betette a lábát. Igy volt Belgiumban, Hollandiában, Franciaországban, Szlovákiában. Tudtunk a holland nép páratlan, humánus, a zsidóság iránti rokonszenvét kihangsúlyozó magatartásáról, hogy a kitűzött időben, kivétel nélkül, mindenki sárga csillaggal jelent meg az utcán. Láttuk ezeknek a jelvényeknek egyes példányait, melyeket lengyel és szlovák menekültek hoztak át a határon. Nem volt nekünk idegen a gondolat, váratlan sem volt, el voltunk rá készülve, hogy jönni fog és mégis a bekövetkezett, megmásíthatatlan tény előtt összeomlott minden lelki felkészültség. Még néhány nap és megbélyegezve, sárga folttal járhatunk az utcán. Gyermekeink is. Ártatlan hatévesek, akik nem értenek még semmit, akik ámuló szemekkel nézik a megfoghatatlant, de már gondolkodni kényszerülnek: „Miért én igen és a másik nem?"

Jó, hogy készen van a tavaszi takarítás. Elment volna a kedvünk tőle. A három egymásbanyíló szoba ünnepváró díszben. Ragyogó, világosra beeresztett padlók, friss fehér takarók mindenfelé, nyitott ablakok és sok, sok tavaszi virág. Valami, amiről nagyon nehéz lemondani. Ha a lélek nyomott, a környezet ne viselje magán ennek a bélyegét, hogy még nyomottabbá tegye a hangulatot. A színvonalat tartani. A végsőkig, a legnagyobb erőmegfeszítéssel megakadályozni legalább az otthonban a bomlasztó züllést, melynek a félelem és a nyugtalanság olyan hálás melegágya.

Számoljuk a napokat. Még kettő... még egy,.. holnap reggel... Nincsenek még jelvényeink. Százszor nekilendül a kezem, mindannyiszor abbahagyja. Késő este átjön egy kedves ismerősöm.

— Kérlek, hoztam neked valamit. Mindig olyan kedves, figyelmes vagy hozzám, engedd meg, hogy megkiméljelek egy keserves feladattól. Horgoltam a számotokra csillagot.

Megható. Mintha csak megérezte volna a vergődésemet.

Csúnya, ormótlan, narancssárga jószág a szeretetnek ez a különös, de csaknem felmérhetetlen megnyilatkozása. A szín nem előírásos, nem kanárisárga. A forma sem kifogástalan, de jó lesz debünek. Felvarrom. Kiáltó a narancsszín a fekete kabáton.

— Pestre úgy sem megyek az ünnepek alatt — mondja az uram — az ünnep két napján ki sem mozdulok a házból, nekem akár fel se varrd.

Látszik rajta, hogy kínlódik. Húzni szeretné az időt.

Egész este sokat hallgatunk. Nehéz szívvel fekszünk le. Mindegyik szeretné a másikkal elhitetni, hogy fel sem veszi a dolgot, nyugodtan alszik. Nem szabad a gyengeség látszatával csorbítani a másik lelki erejét.

A nyitott ablakon át beárad a frissen felásott kertből a tavaszi föld kesernyés, üdítő illata. A világos éjszakában mint mozdulatlan őrök állanak a lombosodó fák. Jólesik a csend. A testem fáradt, a még fáradtabb lélek nem engedi pihenni. A homlokom lázban ég. Az álom gyengéd fátyla pillanatokra ráborul az agyamra, de egy láthatatlan durva kéz mindannyiszor széjjeltépi. Végül mégis belezuhanok egy kavargó, őrült, álomforgatagba. Micsoda ismeretlen, homályos alakok ezek? Nem látom jól az arcukat... Most csak egy van itt. Egy óriás. Az alakja teljesen elmosódott. Pedig látnom kellene. Valaki, akit látnom kell ! Erőlködöm. A testem verítékben fürdik a hasztalan igyekezettől. Kinyújtanám utána a karom, de képtelen vagyok... Jaj! Ez a szörnyű kín! Valami, amit meg kell látnom, de nem láthatom. Valami, amit meg kell érintenem, meg kell fognom és nem tudom elérni. Szemem van és nem lát, karom van és nem nyúlik ki. Gúzsba kötöttek és elvették a látásomat, de harcolok, vergődöm, küzdök érte... Most! Egy világos villanás, egy könnyű ernyedtség... Oh! Hát te vagy az?! Hogy lehet az, hogy nem ismertelek meg azonnal!? Te vagy! Az ősöm! Hosszú talárban és hegyes süveggel. És mi az, ami lobogó tűzkígyókkal övezetten ott ég a szíved fölött? Ismerem, ismerem. A sárga folt! A te jelvényed, a mi jelvényünk. És körülötte piros, mardosó tűzkígyók: a szíved véres kínja. Mi van a két kezedben? Mit szorít a két markod? Látni akarom! Miért nem mutatod a titkodat! Csak nézel reám merev arccal és mély szemekkel, te sápadt rém, zsidó ősöm. Évezredek titka ül a szemeidben és két szorosan összezárt markod őrzi a titok nyitját.

Hangos nyögéssel riadok fel, hogy a következő percben ismét visszazuhanjak. A látomány még mindig itt van. A két keze még mindig marokra szorítva, de az arca hirtelen változni kezd. Már nem sápadt és nem merev. Vigyorgó klaun-arc. Bohóc. A két keze tüneményes gyorsasággal vad tornába kezd. Labdázik avval a két láthatatlan valamivel, ami a két kezében van. Őrült iramban dobálja fel és kapja el. Az arcán torz bohócmosoly és a szemeiből hullanak a könnyek. Most már látom. Két kis táblát dobál. Veszett iramban cserélődnek. Az agyamat hasítja az őrült gyorsaság. A kínjaim kimondhatatlanok. El kell olvasnom azt a két táblát... Egyszer csak hirtelen megáll az őrült-iram, a klaun-arc eltünik, csak két, évezredek kínjával telített óriási szem néz reám és két magános kéz emelkedik fel,

magasra nyúlik és feltart két táblácskát. Az egyikről leolvasom: „Középkor". A másikról: „Huszadik század". Azután eltünik a látomás és én ébren és verejtékezve fekszem ágyamban.

Értelek ősöm. Hosszúköpenyes, hegyessüvegű, sárgafoltos ősöm. Értem a szédítő iramú bohócjátékot, amellyel a két táblát cserélgetted. Tudom, hogy mit akartál mondani. Mindegy, hogy középkor vagy huszadik század, hiába a haladás, a fejlődés, hiába évezredek értékei, melyekkel a zsidóság gazdagította az emberi szellem eredményeit, a gyűlölet mindent letagad, a gonoszság és irígység mindent elrejt, elhazudik, hogy időközönként színjátékot rendezzen belőled a világnak. Te világ bohóca! Szegény sárgafoltos zsidó! Véres színjátékok olcsó aktora. De a színjáték vége mindig a két örök szem. Szenvedünk, veszünk, pusztulunk, fogyunk, a bűnökért, amelyeket nem követtünk el senki ellen s a bünökért, melyeket elkövettünk önmagunk ellen. Lehet, hogy mi is el fogunk pusztulni, de mindennek vége két örök szem. A zsidóságot nem lehet elpusztítani. Élő emléktáblája egy elsüllyedt kornak, melyre Isten rányomta a maradandóság jelét.

LÖWENKOPF KÁLMÁN

AJJ!

Másutt a beszemedrisben, a polisban, kolstibliben vagy mikvében cseréli ki az ember napi keserveit, itt mifelénk ez télen az irodában, nyáron meg a templomudvarbeli diófa alatt történik. Az a bizonyos kedves, meghitt háttér hiányzik itt ugyan, de annak híjával, ezzel is be kell érnünk.

Ülünk hát a diófa alatt és sóhajtozunk.

— Ajj! — mondja az egyik és a társaság elhallgat.

Aki az „ajj"-t mondta, borotvált képű és egyízben magam is láttam, amint diót majszolt sánerábe szent napja előtt, diót, ami pedig a bűnre emlékeztet. De az „ajj"-t azért úgy mondta, mint Berlinben, Varsóban és Bécsben szokásos mondani. Ez nem jaj. A jaj egyebet jelent. Az „oh" is. Kevesebbet. Halványabb, színtelenebb, kifejezéstelenebb. Én határozottan merem állítani, hogy ha százféle emberfajtával elsóhajtatnám az „ajj"-t, pontosan meg tudnám állapítani, melyik jött zsidóból. Mert a többi a szájából mondaná és legfeljebb a beszédszervek különböző színezése tenné némileg különbözővé. A zsidó a szívéből mondja. A szívével.

Azt mondja hát az egyik zsidó, hogy ajj!

Tulajdonképpen nem is volt különösebb oka, hogy ezt az „ajj"-t így a szívéből kirepítette. De éppen ez is egyik furcsa jellemzője a zsidónak, hogy mindig akad valakije vagy valamije, akire vagy amire az „ajj"-t alkalmazza. Ha nem itt, másutt, ha nem mára, a tegnapra, vagy a holnapra, holnaputánra. Nézi a diófa alól a szemben lévő szerb hegyeken a tavasz mesteri ecsetét és azt mondja: ajj! A tizennyolc áldásból álló imát mondja és azt is megtoldja azzal, hogy ajj! Nézi a lányát, a Szorelét, aki az őszön töltötte be a húszat és feléje leheli: ajj! Jön a városházi szolga és láttára is elsóhajtja magát, hogy ajj!

Ez a városházi szolga különben egy nagyszerű ember, soha légynek se ártott és a bolond zsidó mégis azt mondja, ha meglátja, hogy ajj!

Ha a szívében mélyebb fájdalmak tanyáznak, az ajj-hoz hozzáteszi a Ribajniselajlemot is, Igy: Ajj, Ribajniselajlem!

Itt, nálunk, ezt a dupla sóhajt nem mindenki tudja már. De az ajj-t még igen.

Ennek a fentemlített szolgának különben csak tél óta jár az ajj. Ő tudniillik egyszemélyben dobos is. Nekem például annakelőtte különös passziót okozott a dobolása. Képes voltam abbahagyni a legkedvesebb olvasmányomat, vagy a legszórakoztatóbb szórakozásomot és kiállni a kapu elé, hallgatni a dobolását.

Csak egyetlenegy embert hallottam életemben így dobolni, sőt még szebben, reb Chezkl Kleint Zemplénricsén. Pedig reb Chezkl csak helyettes dobos volt, kisegítő. Kukoricatörés vagy krumplikapálás idején, amidőn Kusztondi Pesta, a kisbíró, a hivatalát a dobbal együtt Klájn szomszédra bízta. Reb Chezkl már negyvennyolcban is dobos volt, akkor a honvédeknél. A segéd-dobolást csak azért vállalta, hogy ki ne jöjjön a gyakorlatból, ha majd megszólal a kürt és menni kell a világ négy sarkából haza. Dobszónál könnyebb ilyen hosszú úton a gyaloglás. Még csak azt akarom róla megemlíteni, hogy a dobolás előtt állítólag rituális fürdőt vett, nem lehet ugyanis tudni, hogy egy szívből jövő dobolás nem hozza-e el a Megszabadítót, akárcsak az ajj kellő időben való elsóhajtása.

De azért, aki reb Chezkl dobolását nem hallotta, a mosu Joan dobolásán is el tud gyönyörködni. Nekem különösen az nyújt különösebb élvezetet, amidőn mos Joan a mozit dobolja. Ezt három nyelven teszi és nagyszerű hallgatni, amint a germán és magyar szavakat ropogtatja.

Mos Joan csak a télen esett ki egy időre a kegyünkből, amidőn ilyeneket mondott: Se aducse la cunostinca, közhírré tétetik ... a cselédjét elsejéig tartozik elbocsátani. Vagy: Se aduce la cunostinca, hogy a zsidók állampogársága ... És így még egy csomót tovább.

Mondom, ülünk a diófa alatt és sóhajokat cserélünk. Hirtelen mosu Joan alakja tünedezik fel. Az egyik hitsorsos erre azt mondja: ajj! Mosu Joan ezt fölötte rossznéven veszi és hogy az ajjnak helytelen időben való alkalmazását bebizonyítsa, kiteregeti a táskájában lévő iratokat. Az arcok hirtelen felderülnek. Az írásokban sok mindenről van szó, de a végén rövid összefoglalás: „... s ennélfogva a vizsgálatot lezárom és állampolgárságát igazoltnak nyilvánítom."

A szemek felragyognak. De ez csak egy pillanatig tart. Az egyik újdonsült állampolgár különös kérdéssel fordul mos Joanhoz:

— És mondja, Joan bácsi, egy kis párnoszet is kapunk most majd hozzá?

Mos Joan a vállát vonogatja.

Egy másik merészebbet gondol:

— Nem lehetne ezt kicserélni?

— Kicserélni? Mire?

— Egy ereci certificatra.

— Ezt ne mos Joantól kérdezze, hanem az angoloktól — tromfolják le.

A zsidó zsebre gyűri a papirost és azt sóhajtja újra: Ajj!

Orsova, a hatmillió pusztulása kezdetén

SZENES ERZSI

FURCSA POGGYÁSZ

A Zrinyi-uccai börtön szűk cellájában ültünk összezsúfolva tizennyolcan, több mint négy hete, elgyötörten és éhesen. Előző éjszaka erősen bombázták Pestet, s bennünket nem engedtek le az óvóhelyre. Pánikszerű jelenetek követték egymást, hisztériás sírások, dührohamok, a szemekben szinte tébollyá nőtt a félelem. De utána senkinek sem volt már se szava, se hangja a kétségbeesés mélypontra vitt mindenkit. S akkor én, a nyomasztó csendben, elkezdtem énekelni, majd verseket mondani. Rabtársnőim előbb riadtan néztek rám, nyilván azt hitték, megőrültem. De aztán olyan hála csillant fel a szemükben, olyan jótékony megfeledkezés a külső világról, s önmaguk nyomorúságos helyzetéről, hogy magamat is megrendített. Míg a börtönből, át nem vitték Kistarcsára, az internáló táborba, hosszú hetekig, versekkel tartottam társnőimben a lelket.

Kistarcsán gyakran többszázfőnyi közönség előtt tartottam előadást. Az előadásokra, őreink, a rendőrök is eljöttek. Volt köztük egy kis nyeszlett öreg, a „biztos úr" valamennyi közt a leggonoszabb. Állandóan üvöltött és gyötörte a foglyokat.

Az előadásokon mindig az első sorban ült, s átszellemülten hallgatott. Kiss József „Egy sír" című verse annyira meghatotta, hogy könnyezett és „parancsra" meg kellett a verset ismételnem. De amikor a „nagy teremben" ahol 70—80-an voltunk összeszorítva napokon át halódott, kínosgyötrelmesen, egy öreg asszony, reggel, ha inspekciózott, el nem mulasztotta megállni a kőpadlóra helyezett szalmazsáknál, a halottas ágynál, miközben megütközve, harsány hangon kiáltotta:

— Hát még mindig nem halt meg?

Mindent el lehetett tőlem venni, kifosztani, pőrére vetkőztetni, a hajamat lenyírni, megkorbácsolni, de amit az agy, a szív őrzött, a verseket, nem. Akármilyeu furcsán hangzik, az auschwitzi C láger 32-es blokkjában

is kibontottam ezt a podgyászt. Délutánonként, az esti Appel előtt engedélyezték az előadást. Olyankor Toszka, a bloková helyettese, letette a botot és beszüntetett minden kegyetlenkedést. A pódium, az a téglaépítmény volt, amely az eredetileg versenyistállónak készült blokkot kettéosztotta, s amelyet mi „kemencének" hívtunk. A Hitler ellen elkövetett merénylet másnapján, azon az emlékezetes 1944 július 21-én, a táborban is híre terjedt, hogy Hitlert megölték. Az SS nők ide-oda futkostak, egyesek már civilben, az egész táborban bomlás volt észlelhető. Elmondhatatlan, mit éreztünk, a kémények odakünn füstölögtek, de a jellegzetes égett hússzag mégis a szabadság szellőjével keveredett, pattanásig feszültek az idegek, remény és kétség között. A németek blokk-zárlatot rendeltek el. S akkor ott, a zárt blokkban, ezen az izgalmas órán, a szabadság elképzelésétől megrészegedve, semmivel sem törődve, semmit sem számbavéve, kiálltam a „kemencére" hogy elmondjam azokat a Hitler-ellenes gyűlöletben fogant verseket, amelyeket jól bevéstem volt emlékezetembe, s amelyeket csak most mertem elmondani először hangosan.

Már estére kiderült, hogy délibábos álom játszott velünk, Hitler megsebesült ugyan, de nem pusztult el, s a rabság beláthatatlan ideig tart majd még, s tovább füstölnek az átkozott kémények. Ha akkor egyetlen áruló, besugó akad közöttünk, engem menten füstté tesznek.

De minél erősebb volt a méreg, minél gyötrelmesebb a megaláztatás, minél keményebb a korbács, annál több vers virult ajkamon. Auschwitz után, a fallerslebeni hadigyárban, melyet az angolok heteken át hevesen bombáztak, a bunkerben, egész éjszakákon át verseket mondtam, két vers között szabotázsra lázítva az embereket és a szabadulás reményét ébrentartva bennük, amelyben mindvégig rendületlenül hittem.

MINT EGYKOR DEBÓRA

Mint egykor Debóra
az asszonybíró
Izráelben,
énekelnék én is győzelmi éneket
s mondanám a férfiaknak,
énekeljetek velem,
s mondanám az asszonyoknak,
énekeljetek ti is.
Mossátok meg kisírt szemeiteket

harmattal,
töltsétek meg tejjel
üres kannáitok.
Süssetek friss kenyeret,
és szóljatok a gyermekeknek,
énekeljenek ők is velünk.
Mert megfutamodott a Zsarnok,
s mint egykor Siserát,
őt is álmában érte utól a halál.
Halántékát átalverték vasszöggel,
s a vasszöget beleverték pöröllyel,
s hadait széjjelszórták
mint a pelyvát.
S mondanám az erdőknek
énekeljetek,
mert él a szabadság,
mondanám a réteknek, mezőknek.
És énekelnék, énekelnék,
az eszméletlenségig,
hálát énekelnék a győzelemért az Urnak,
s az éneket
szívverésem kísérné, mint a dobpergés,
hangom erős lenne, mint a kürt szava,
s azt sem bánnám,
ha az örömtől,
a szívem megszakadna.

SZENES ERZSI

(Vágyálom az üldöztetés idején, 1941-ben — *A lélek ellenáll* c. kötetből)

LAPID-LAMPEL TAMÁS

IGY MENT EL...

Apám emlékére, halálának 25-ik évfordulóján

Csillagos kék volt az ég, gyönyörű, csendes tavaszeleji éj. Nem siettünk. Ballagtunk, mendegéltünk hazafelé, Apu és én. Sum, es est... ismételgettem magamban, holnap 19-ike, felelni fogok latinból, mi mindent nem kívánnak meg egy kis másodikos gimnazistától. A Zrinyi-utca kihalt volt, lépteink nagyokat koppanva visszhangzottak a lehúzott redőnyü, alvó házak között.

— Szép éjszaka.

— Szép.

— Anyu már biztosan megérkezett Pestre.

— Óh, már ott is van a Géza-utcában és nagyban meséli Edit néninek, hogy mi újság itt, nálunk, Ujvidéken.

— Igen.

Felmentünk a lépcsőn, csendesen nyitottunk be a lakásba, nehogy felébresszük Nagyanyát. Az ajtó nyikorgott.

— Megjöttetek, fiam?

— Miért nem alszol, Anyuka?

— Nem tudom, féltem, hogy valami bajotok történt. Nem is értem, miért jöttetek olyan későn haza?

— Nagyanya mindig izgul, — úgy-e, Apu?

— Anyám, ne gyötörd magad mindig oktalan rémlátomásokkal. Kikisértük Katót az állomásra és azután elmentünk Feriékhez sakkozni.

— Jó, jó, fiam, azért ne haragudj, csak valahogy olyan rossz érzésem volt...

Későn. Későn volt rossz érzése Nagyanyának. Ekkor már dübörögtek a tankok, masiroztak az acélsisakos übermenschek — felénk. Csillogó, kisubickolt fekete csizmában, térdet fel, lábat kinyujtani, dobbantani — Nagy Frigyes tanította őket erre. Felhúzott láb, dobbantás. Trapp... trapp...

trapp... Már ötödik éve masiroztak így. Mi nem hallottuk őket. Pedig bárhol, bármily irányban is masiroztak, mindig felénk közeledtek. Tudtuk? Tudtuk. Csak nem vettük tudomásul. Trapp... trapp...

Nem, mivelünk ez nem fordulhat elő... Add oda azt a kihordott téli kabátot a szegény szlovák menekülteknek... Milyen jó, hogy mi magyarok kultúrnép vagyunk. Mariska vigye el ezt a maradék töltöttkáposztát a hitközség nagytermébe. Mondja, hogy mi küldjük a lengyel menekülteknek, de ne menjen be közéjük, mert tetvesek... Horthy Miklós nem hagyja az ő zsidóit... Szálasi? Ugyan! Szálasi úgy jön, mintha menne, ha-ha-ha! ... Áh, kedves doktor úr, ön újvidéki? Ujvidék, Ujvidék, ja persze, ott volt a razzia két évvel ezelőtt, januárban. Nézze, kedves doktor úr, én nem tartom magamat rossz zsidónak, de ne legyek a lipótvárosi kaszinó tagja, ha maguk ott a rácokkal tényleg nem csináltak valami disznóságot. Csak nem akarja azt mondani, hogy mi magyarok, odaállunk ok nélkül gyilkolni?!... Trap... trapp... Hallottad Londont? Nemsokára partraszállnak... Tudod-e Karcsikám, melyik a legszebb magyar tánc? A Kállay kettős... trapp... trapp... Hogy miért nem használom ki a certifikátomat? Mert, vagy a németek győznek és akkor úgy is minden mindegy, vagy pedig az angolok, akkor meg minek elszökni innen?...

Süketek voltunk mindannyian. Vakok, süketek és balgák.

— Eins, zwei... ja, bitte, bitte... Óh, Istenkém, Istenkém, mit csinálnak az én fiammal... Hinaus!... Ich gehe schon...

Micsoda hangzavar. Álmodom. Vagy talán nem is? Minek ég a villany? Különben is hány óra? Nem lehet még reggel, hiszen csak most jöttünk haza. És ki ez itt, az ágyunk mellett? Uniformis, zöldes uniformis, szuronyos puska. Apuka kapkodva öltözködik. Nagyanya hálóingben, kezét tördelve áll az ajtó mellett, sír, nyöszörög.

Mi történik itt? Nem akarom tudni, hogy mi történik itt, bóruch áto Ádonáj, ez nem lehet, hiszen olyan szép csendes éjszaka volt még az előbb. Bebujok a paplan alá, a fejemet a párnába fúrom, el akarok szökni a világ elől. Hirtelen csend lesz a szobában, az idegen hang röffent egyet, apu csendesen, kitérően válaszol, nagyanya felsír. Egy kéz lehúzza rólam a takarót, én megpróbálom visszaráncigálni, de megérzem, hogy az apám keze, elengedem a valóságtól védő vásznat, felnyitom a szemem. Apu áll az ágyam mellett, néz engemet és sír. Peregnek a könnyek a szeméből. Még soha nem láttam sírni. El akarom kiáltani magam' hogy elriasszam a rémeket és az egész rossz álmot, de csak annyit mondok csendesen, hogy: Apu...

Nagyanya, drága, jó, őszhaju, mindenkin segítő, vajszívű zsidó Nagyanya, ekkor megmozdult, ment egy lépést, két lépést előre a német katona

felé. Megállt a hatalmas szál szőke legény előtt, megfogózkodott az ágy támlájában és lassan, öregesen térdére ereszkedett. A német mereven állt, a falon függő képre szegezte világoskék borjúszemének tekintetét. Egy szót sem szólt, a puskatust sem használta, unta az egészet. Nagyanya átölelte a térdét, rázta szegény öregasszonyt a szívszaggató, belső zokogás, egy pillanatra elhagyta ereje, nekidőlt a fényes csizmáknak, a német megtántorodott kissé. Nagyanya felemelte galambősz fejét, egészen hátraszorította, hogy felnézhessen a német arcába és azt mondta:

— Fiam, ne feledd, hogy rád is vár otthon egy anya — hangja megakadt, majd hozzátette — és az Isten is megáld.

A német arca megrándult egy pillanatra, sóhajtott egyet, azután intett fejével apámnak. Apu átölelt engem, meg nagyanyát és elindult kifelé. Az ajtónál a német egy pillanatra megállt, visszafordult, odalépett az éjjeliszekrényhez és nyugodt, szenvtelen mozdulattal magához vette a zsebórát, amit Apám ottfelejtett.

Apu ott állt az ajtóban, nem is ránk nézett, hanem a kilincsre, azt simogatta tudatosan-öntudatlan és úgy mondta nagyon-nagyon fáradt, lemondó hangon:

— Vagy visszajövök, vagy nem . . .

Dr. BUK MIRJAM

EGY MILLIÓ GYERMEK

A 11 éves Madeleine emlékére

Egy millió meggyilkolt zsidó gyerek éli tovább a holtak testtetlen létét. Minden más gyerek nő és fejlődik. Csak ők maradnak olyanok, amilyenek voltak. Soha nem fognak felnőni, nem ismerik a reményteljes ifjúságot, nem lesznek belőlük erőteljes férfiak, boldog anyák. Egy millió gyermekből nem lesz jövő nemzedékek őse.

Gyerekek kérdeznek. Kérdezik, hogy miért kék az ég és miért nem tud a kis macska beszélni. Egy millió halott szempár szótlanul mered az égre és kérdezi a világot. És a világ nem tud felelni. Nem volt, aki a halott gyermekszemeket szeretettel lezárta volna és ezért örökön-örökké felteszik a szörnyű kérdést: Miért?

Máshol és máskor is meghaltak gyerekek. Indiában és Kínában lassan éhenhalnak. Hirosimában az atombomba gyilkolta meg őket pillanatok alatt. Néha csak elhervadnak, mint a virág, amely nem kap elegendő vizet, néha alattomos betegség vet véget rövid életüknek. Van úgy, hogy saját, vagy mások meggondolatlanságainak lesznek áldozatai. De előfordult-e már az emberiség történetében, hogy egy millió gyereket meggyilkoltak? És így? Látjuk őket, amint a gázkamrában fuldokolva anyjukba kapaszkodnak — és őnála a haldoklónál — keresik az utolsó menedéket. Látjuk a kopaszra lenyírt gyermekfejeket a mészgödörben. Látjuk a befagyott Duna-partján az elhagyott gyermekkocsikat. Mindent látunk — és nem tudunk felejteni.

Boldog az anya, aki gyerekével együtt pusztult el. Boldog a család, amelyből hírmondó sem maradt. De jaj azoknak, akik azt hiszik (Lord Russel, a világhirű tudós és újságíró például), hogy a sebek már behegedtek. Az emberek járnak, kelnek, tesznek, vesznek, dolgoznak, néha nevetnek is. De nem látjuk őket, amikor egyedül vannak, nem tudjuk az álmaikat, nem szenvedjük át velük az álmatlan éjszakákat. A beteg lelket csak a

lélek orvosa tudja levetkőztetni, csak ő ismeri sebeit. És nincs ír, nincs gyógyszer.

Néha keresik az okát annak, hogy miért olyan kietlen és sivár a mi mostani zsidó világunk. Miért vagyunk oly idegesek és türelmetlenek, hol van a régi zsidó humor, miért nem tudunk gondtalanul mulatni, mint más boldog népek. Hiányzik az egymillió gyerek, — vagy talán éppen mert mindig velünk van?

Ha az új generációnak túl sokat engedünk meg, ha elnézzük rendetlenségüket és udvariatlanságukat, vadságukat, fékezhetetlen életkedvüket — talán ez is azért van. Tudat alatt mindig az egymillióra gondolunk, akik idő előtt végleg elnémultak.

Amíg mi, a pusztulás tanúi élni fogunk, velünk él, emlékeinkben, gondolatainkban, fájó testünkben, beteg lelkünkben az az egymillió gyermek. De az is lehet, hogy *örökké* élni fognak, szörnyű mementójaként az emberi kegyetlenségnek és a szeretetnek, amely nem ismeri a felejtést.

Dr. HÁMORI LÁSZLÓ

PITVAR UCCA 4/a

Nem sokan vannak pestiek, akik valaha is hallottak volna a Pitvar uccáról. Én magam is először akkor tudtam meg, hogy ilyen nevű ucca is létezik szülővárosomban, amikor 1944 május végén tanulmányoztam a Pesti Hirlap „Kiadó lakások" cím alá foglalt apróhirdetéseit. Azután tíz hónapon át a Pitvar uccában laktunk feleségemmel és akkor nem egészen két éves Susi leányunkkal, akit akkor még Zsókának becéztünk. Itt éltük át az úgynevezett vészkorszakot, jobban mondva az 1918 októberében megkezdődött vészkorszak utolsó felvonását. „A Pitvar uccában bujkáltunk" — meséltük el később barátoknak, ismerősöknek, akik érdeklődtek, hogyan sikerült életben maradnunk. A bujkálás tulajdonképpen nem is szabatos kifejezés' mert mi nem bújtunk a lakásba, nem titkoltuk el magunkat, legfeljebb csak zsidó mivoltunkat és egyébként igyekeztünk olyan „normálisan" élni és viselkedni, ahogyan csak erőnkből telt. Hogy úgy mondjam ez volt a stratégiánk, hogy úgy éljünk mint akármilyen más fiatal pesti kishivatalnok pár és semmivel sem vonjuk magunkra a figyelmet. Lehetőség szerint minden feltételét megteremtettük ennek a szürke létnek, kezdve hogy feleségem megnövesztette a haját és többnyire lapossarku cipőben járt, az ágyneműn új nevünkhöz idomítottuk a monogramokat, még a pecsétgyűrűmön is, bajuszt növesztettem és egyik-másik vasárnap délelőtt misére mentünk a Bosnyák-téri templomba. Esténként néha lementem egy kisfröccsre, vagy pohár sörre a közeli kocsmába. A tény, hogy életben maradtunk azt bizonyítja, hogy az álcázás sikeres volt, ami azonban nem jelenti egyben azt is, hogy az egész játék zökkenőmentes volt. Egynéhány, eléggé életveszélyes zökkenő bizony akadt számunkra a Pitvar uccában.

★

A Pitvar ucca a Zuglóban van, a Mogyoródi út egyik mellékuccájának mellékuccája. Akkor, 1944-ben az egész ucca összesen hat és fél házból

állott, négy a páratlan oldalon, kettő a mi oldalunkon és tőlünk vagy harminc méterre feküdt egy féligkész és épülőben maradt nagyobb ház. A telket körülötte felverte a métermagas gaz és szobánk ablaka az építkezésből ottmaradt salakdombra nyilott.

Május elseje óta akkor már a Tisza Kálmán-tér egy házában laktunk, hamis névvel, hamis papírokkal. A háztulajdonos is ott lakott a házban és zsidó volt. A házmesterné, meg egyik másik lakó felesége naponta kiabáltak az udvar közepéről: „Most már nem flancoltok büdös zsidók, ugye?" meg más hasonlókat. A nyilaspárt központja a tér másik oldalán elég közel volt a házhoz, talán onnan terjedt át az atmoszféra ebbe a házba, mert ahogy a pesti zsidók annakelőtte hitték, a munkásság nem volt antiszemita és ebben a házban kizárólag csak prolik laktak.

A Tisza Kálmán-téri házban nem éreztük magunkat biztonságban és több csendes esti tanácskozás után elhatároztuk, hogy továbbköltözünk. Lehetőleg olyan környékre, ahol azelőtt nemigen jártunk és amelyiken kevés zsidó lakott. Igy esett a választásunk Zuglóra, a Pitvar uccai házra, amely vadonatúj volt, még szaglott a festéktől és maltertől, amikor odaköltöztünk. Ez is jó pontnak számított, mert tapasztaltuk, hogy a régi lakók bizonyos bizalmatlansággal, vegyes kíváncsisággal fogadtak minden újonnan beköltözőt és mi pontosan ezt akartuk elkerülni. Nos, a Pitvar ucca 4/a-ban mindenki új lakó volt, akárcsak mi.

„Engem, kedves Hámori uram, nem érdekel ki micsoda, honnan jön és hová megy. Fizesse le a háromhónapi lakbért, azután költözzön be és éljen békességben" — mondta Molnár építőmester úr, a háztulajdonos, amikor az apróhirdetés alapján felkerestem. A házbért viszont méreg drágára szabta, valami 250 pengőre a kis kétszobás lakásért, duplájára a normális házbéreknek. Az építőmester-háztulajdonos Molnár maga is a Pitvar uccában lakott, az egyes számban, a régebbi házában. A tíz hónap alatt nem sokat láttuk, csak arra emlékszem, hogy december elején, amikor a házat találat érte, pont a mi ebédlőszobánk ablaka alatt, bejött hozzánk, megszemlélte a jó méteres átmérőjű lyukat a falon éktelenül szidta a németeket, a nyilasokat, az oroszokat és a zsidókat, meg az egész „háborús istenséget", ahogy a helyzetet nevezte. Éreztem rajta, hogy igaz demokrata és meggyőződéses pacifista, annak ellenére, hogy volksbundjelvény aranylott gomblyukában. Ugy látszik az oroszok is így itélték meg az építőmester világnézetét, mert miután Neumann szomszéd feljelentette, hogy horogkeresztes volksbundista volt és a zöldsapkás NKVD-járőr eljött érte, három nap mulva már ismét odahaza volt a Pitvar uccában és kövérkés arcán csak néhány pofon nyoma árulkodott élményeiről az oroszoknál.

★

Az egyemeletes házban hat lakás volt, azonkivül az alagsorban a házmester lakott. Hogyan intézte el Molnár kőművesmester az építészeti hivatalban, nem tudom, de tény, hogy a háború kellős közepén épült háznak nem volt pincéje, ahová légitámadás esetén a lakók levonulhattak volna. Az ucca tulsó oldalán lévő három földszintes családiház lakóival egyetemben az épülőfélbe maradt ház pincéjébe vonultunk le, amikor megszólaltak a légiszirénák. Jó mély és tágas pince volt, még vasajtajai is voltak és közös költségen és fáradsággal priccsekkel és egy kis vaskályhával is felszereltük. Az egyre sűrűsbödő légitámadások idején itt ismerkedtünk össze mi Pitvar-uccaiak.

A főszerepet Eichnerné nagyságos asszony játszotta, mert nemzetiszinű karszalagot viselt „Körzeti légiparancsnok" felirattal. Ettől függetlenül is főszerepre termett ötven körüli hölgy volt, erélyes természetű és határozott hangú teremtés. Még ma is fülembecseng, amint az éjszakai riadók idején az uccáról harsogta: „Maguk ott a 4/a-ban miért nem oltják már el a villanyt? Egyszer majd utánanézek micsoda gyanus alakok bujkálnak ebben a házban".

A férj, akinek valami üzlete volt a Thököly-úton, csendes és udvarias ember volt, aki szivélyesen viszonozta köszönésünket, ellentétben feleségével, aki alighogy megbiccentette fejét és elnézett fejünk fölött.

Szeptemberben hazajött szabadságra Eichnerék katona fia, egy az apjához hasonló csendes és udvarias fiatalember. Zászlósi rangja volt és a mellén valami vitézi érem is kókadozott, amint a pincében elmesélte, valahol a kárpáti fronton kapta. Két hétig volt odahaza, azután visszament a frontra. Legalább is Eichnerék azt mondták és mi úgy tudtuk.

Október 15-én vasárnap reggel csengettek az ajtónkon — legnagyobb meglepetésemre Eichner úr akart meglátogatni bennünket. Most hallotta éppen a rádióban a kormányzó úr szózatát, hogy felmondtuk a német szövetséget és a békekövetek már el is utaztak Moszkvába. A mi rádiónk még nem volt bekapcsolva és a jó hír hatására megkináltam Eichner urat egy kupica szilvóriummal. Szivesen fogadta és utána előadta jövetele tulajdonképeni célját. Elmondta, hogy ő és a felesége első pillanattól kezdve tudták, hogy valami velünk nincsen rendben, vagyis hogy mi bujkálók vagyunk. Fel is jelenthettek volna, de nem tették, mert ők soha nem értettek egyet a nyilasuralommal és a németeket sem szerették. Bizonyság erre, hogy a fiát nem engedte visszamenni a frontra, amióta a szabadsága letelt, a lakásban bujkált. Eichner úr most azért jött, hogy kölcsönös barátsági szerződést kössön velünk — ha bejönnek az oroszok, mi fogjuk igazolni, hogy ő nem volt nyilas, nem volt németbarát és nem üldözte a zsidókat. A szerződést egy újabb pohárka szilvapálinka lehörpintésével megpecsétel-

tük. E naptól kezdve Eichnerné tüntető barátsággal viseltetett irányunkban és Zsóka leányunkat időnként egy Stolwerckkel ajándékozta meg.

Az igazolásra nem került sor, egyetlen orosz sem kért meg, hogy Eichnerék világnézetéről referáljak neki.

★

A másik családi házban Neumann Sándorék laktak, nevük ellenére sem zsidók, hanem derék sváb vasesztergályos-család. Neumann nagy népszerűségnek örvendett, mert a nagydarab ember szívesen és ingyen reparálta meg a csepegő vízcsapokat, kivágott biztosítékokat és más hasonló házi hibákat. A pincében is ő tákolta össze a priccseket és szerelte fel a vaskályhát. Jutalma egy-egy kisfröccs volt, meg azután hagy szabadon járathatta a száját. Nem nagyon titkolta politikai véleményét, amely erősen baloldali volt és mélységes megvetését a „konjunkturalovagok" ellen. A pincében a riadók alatt nagy vitákat folytatott a hadihelyzetről Emödy szomszéddal, aki a Telefongyárban volt műszaki tisztviselő és mélységesen hitt a német fegyverek végső diadalában. Még jól emlékszem az egyik éjszakai pincebeli összetűzésükre, amikor a közeli becsapódások zajában és a jelenlévő asszonyok csendes Ave Maria mormogása közepette Emödy úr kifejtette a német csodafegyverek valamint a japán halálpilóták oroszokat megsemmisítő hatását. A csodafegyverek kirakodását ő maga, saját szemével látta a Rákosi rendezőn. „Egy sz . . t látott maga, Emödy szomszéd, egy nagy darab sz . . t. Tudja mit fog maga látni? Orosz katonákat, meg kommunizmust. Aztán majd nem fog ilyen marhaságokat dumálni . . ." — érvelt Neumann.

1945 január 8-ról 9-re virradó éjjel, amikor már harmadik napja nem tudtunk, illetve nem mertünk kimenni a pincéből a szinte állandó becsapódások és a pergőtűz miatt a Szani rohant le feldúltan hozzánk. Szani a közelben lévő német segélyhelyen teljesített szolgálatot mint szanitéc katona, azért is neveztük el Szaninak. Naponta egyszer-kétszer bejárt hozzánk a pincébe teát inni, cserébe hozott egy-egy német katonaveknit. Szani most elfulladt hangon kérdezte: „Sind hier deutsche Soldaten?" Kérdeztük mi történt, mire csak annyit válaszolt: „Die Russen sind hier", és azzal már rohant is tovább, fel a lépcsőkön, ki a havas éjszakába.

Emödy a priccsen ültében kezébe temette arcát, sírástól csukló hangon mondotta: „Most azután mindennek vége. Most majd megfizetünk azért, amit a zsidókkal tettünk". Nem tudom ő maga mit tett a zsidók ellen, de fizetni aligha fizetett érte. Két évvel később egyszer összetalálkoztam vele a Körúton, még mindig a Telefongyárban volt műszaki tisztviselő és változatlanul a Pitvar uccában lakott.

Az oroszok csak másnap reggel jöttek be a pincénkbe. Neumann oda-

lépett az egyik géppisztolyos katona elé és ünnepélyesen kijelentette: „Tovaris, ja szom kommunyiszt". Ugy látszik ezt a mondatot már régebben betanulhatta, mert nagyon magabiztos hangon szavalta el. Az orosz katona egyszerű és természetes mozdulattal mellbevágta Neumannt a géppisztoly tusával. Nem nagyon csak annyira, hogy a nagy darab ember lehuppant a priccsre. Az orosz egyet köpött a földre és másik két társával kiballagtak a pincéből.

★

Vannak a Pitvar-uccából kevésbé idillikus emlékeim is. Például a hat zsidó munkaszolgálatos halála. Az ötös számú házban egy katonai nyomozó lakott özvegy édesanyjával. A nyomozót keveset láttuk, elfoglalt ember lehetett, az anya a légópincében olvasót morzsolgatva szokott imádkozni és csak olyankor csuklott egyet, amikor valami közeli becsapodástól rezgett meg a föld alattunk.

Egy júliusi délelőtt katonai teherautó állott meg házuk előtt, hat sárgakarszallagos munkaszolgálatos ugrott le róla és valami bútorokat kezdtek volna rakodni be a házba. A katonai nyomozó. úgy látszott, valami szajréra tehetett szert. Két percig sem állott a teherautó az uccában, amikor megszólaltak a szirénák, nekem még annyi időm sem maradt, hogy feleségem után fussak az ovóhelyre, máris hallatszottak a robbanások a Rákos-rendező felől. A pince lejáratánál állottam, még láttam, hogy a hat zsidófiú a teherautó alá húzódott be. Aztán csak egy hatalmas tűzcsóvát láttam és néhány másodperc mulva tértem magamhoz földön fektemben. A teherautóból csak a feltépett motorháza maradt meg, a hátsó fele helyén egy hatalmas lyuk tátongott. A hat zsidó fiú ott halt meg ... A katonai nyomozó házának oldalát is elvitte a bomba.

Valamelyik asszony hisztérikusan sivítozni kezdett, hogy így kell nekik, rohadt zsidók, biztos jelt adtak az amerikai négerpilótáknak ... Valaki, egy férfi rámordult, „Hülye spiné, fogja be a mocskos pofáját". Senki sem szólt egy szót sem, csak egyik-másik asszony szipogása hallatszott.

A hat széttépett hullát egy félóra mulva légós mentők vitték el, azután többet nem említettük ezt a délelőttöt, csak a félbevágott ház emlékeztetett az esetre.

★

Október végén egy éjszaka látogatónk akadt, egy fegyveres zöldinges és csizmás nyilas és egy bajszos rendőr személyében. Álomtól kábultan engedtem be őket és az alvásból felvert ember mérgével kérdeztem, hogy mi a fenét akarnak. A nyilas válaszolt kissé meglepetten, hogy ilyen fogadtatásban részesült, hogy feljelentés érkezett, hogy a házban bujkáló zsidók vannak. Kérte, hogy mutassam meg papírjaimat.

Akkor már magamhoz tértem és verejték ütött ki homlokomon, de valahogy folytatni tudtam az előbbi önkéntelen mérges hangon. „Hadiüzemben dolgozom, reggel munkában kell lennem, maguk meg nem hagyják aludni az embert". Kikotortam a kredencből a papírdobozt, ahol az iratainkat — hamis irataink — tartottuk és odalöktem az asztalra. A rendőr egy ideig nézegette egyik-másikat, azután odaszólt a nyilasnak: „Rendben vannak az iratok, ezek itt biztos nem zsidók". A nyilas bocsánatot kért, valamit morgott, hogy hülye emberek oktalankodnak hamis feljelentésekkel, a rendőr szalutált és már ott sem voltak.

A nyilas és a rendőr a házban bujkáló másik zsidó családot, Wéberéket is megvizitálták, ők is megúszták, elhitték nekik, hogy faj-árják.

Néhány nap mulva a házmesterné, kis barna fiatalasszony volt, elmesélte, hogy alighanem Takácsék jelentettek fel bennünket. Takácsné már régebben mondta neki, hogy ha nálunk takarít, figyelje meg, hogy feleségem szárazon kopasztja-e a csirkét, mert a zsidók így csinálják, ellentétben a keresztényekkel, akik előbb bedugják a csirkét forróvízbe. A házmesterné esküdözött, hogy ő nem mondta el, hogy feleségem hogyan tollazta a csirkét Takácsnénak.

Takácsék közvetlen mellettünk laktak, harminc-negyven közötti gyermektelen házaspár volt, textilüzletük volt a városban és csak késő este jártak haza. Soha egy szót sem váltottam velük, még a pincében sem. Pár nappal az éjszakai razzia után eltüntek a házból, a házmesterné szerint Nyugatra települtek ki, mint akkor sokan mások is.

Miért jelentettek fel — soha nem tudtam meg. Az is lehet, hogy nem is ők voltak a feljelentők, hanem talán a házmesterék, hálából, hogy feleségem hetente egyszer takarítani hivta az asszonyt és jól megfizette a segítséget. Nem tudom ők voltak-e, de végeredményben nem is volt lényeges, hogy bizonyságot szerezzek. Egyik, vagy másik, oly mindegy . . .

1945 márciusban elköltöztünk a Pitvar ucca 4/a alól, vissza a városba. Azóta sem jártam a Pitvar uccában. soha nem kivántam, hogy ujra lássam.

Talán túl igényes lenne, ha azt állítanám, hogy a Pitvar ucca lakói egy csepp a tengerből, egy kisméretű keresztmetszete a budapesti, vagy a magyar társadalomnak anno 1944/45. Tíz millió ember lelkivilágáról bizonyára nem szolgálhat tanubizonyságul húsz-, vagy huszonöt magatartása. De azért, azt hiszem a Pitvar utca is jellemző adalék, egy a sok közül arra a világra, amelyben éltünk és amelynek annyi sok közülünk ártatlan áldozata lett.

BALLA ERZSÉBET

A TÉRITŐ

Részlet a szerző „József körút 79" című regényéből

A fiatal nő körülnézett a pincében és ostorával válogatta elő a delikvenseket: a beszélő férfit, a térítőt, a színésznőt, s mellette a fiatal nőt állította fel. Aztán megint ott álltak a boltozatos pincehelyiség hosszú asztala és négy különféle gyertyatartója előtt, A gyertyák már alacsonyan égtek, lobogó vastag lángot és füstöt vetettek a plafonra. A pincében nagy sürgés-forgás zajlott, egyenruhások rohangáltak fentről le, aztán megint vissza, mintha rengeteg dolguk lenne. Egyik pincéből a másikba is beszaladtak, hírt, jelentést adtak le egymásnak és a hosszú asztalnál ülőknek. Néha egy-egy halálsápadt asszonyt, vagy férfit vonszoltak át a másik pincébe.

Mennydörgő hangok szűrödtek a boltozat alá, de erre most nem ügyelt senki. A fiatal nő egyre ismerősebbé vált a színésznőnek és elhatározta, hogy amint lehet, megszólítja. Ahogy eltrappolt mellette, már szólt is neki:

— Mi ismerjük egymást a Fészekből. Én Déry Ida vagyok. A maga testvére is színésznő.

A fiatal nő kissé meghökkent, ránézett és végigmérte a tekintetével.

— Megmenekültem — futott át a színésznőn az öröm, azonban új zaj érkezett felülről, mely a fiatal nő figyelmét teljesen elvonta. A pince lejárata felé kémlelt, s az onnan jövő visítást figyelte és elfelejtette a színésznőt a mondókájával együtt. Mire visszakapcsolódott, már csak a jó macskabundájára emlékezett és ostorával rámutatott: — Le vele! — A színésznő vonakodott, mire a másik felemelte az ostorát.

Fentről megismétlődött a visítás, amire mindenki odafigyelt, s már cipeltek is lefelé egy tizenhárom év körüli remegő fiút, akinek batyú volt a kezében. — Ne tessék bántani, jaj, ne tessék bántani, csak a nagymamámhoz akartam menni, jaj, nem vagyok zsidó . . .

A térítő megmozdult a helyén és közelebb lépett a fiúhoz, akinek tekintete, mint riadt madár röpködött egyik arcról a másikra. Végül megállapodott a térítő szokatlan kifejezésű, megilletődött arcán.

— Szóval, te se vagy zsidó? — kérdezte a nyilas röhögve a fiútól.

— Nem vagyok — és elcsuklott a fiú hangja.

— Nna. Mutasd a batyúdat. Ez se zsidó, látod? — és a térítő felé bökött görbe hüvelykujjával. A szélen ülő nyilas bontogatni kezdte a batyút, s ahogy mozdult, látni lehetett, hogy gnóm. Hogy feje nyak nélkül ül hatalmas púpján. A batyú kibontva hevert az asztalon. Két türölköző hullt ki belőle, egy párnahuzat, alsónadrág, csíkos trikó.

— Na jó — mondta a púpos és összekötözni készült ismét. Ekkor a törülköző hajtásából fekete fedelű kis könyv csúszott le az asztalra. A nyilas felvette a könyvet, kinyitotta s belenézett.

— Zsidó Biblia — kiáltotta a többinek. Aztán kilépett az asztal mellől és a gyerek elé állt, akinek térdei roskadoztak, egyik kezével a térítő ruhaujját ragadta meg, másik kezével a szemét eltakarta.

— Ne tessék bántani, jaj, ne tessék bántani — suttogta tenyerébe.

— Ez se zsidó, látod? — mondta nevetve a térítőnek, s a gyerekre mutatott. A többi nyilas az asztalnál úgy röhögött, mintha ledér viccet hallana.

— Miért tagadtad le, hogy zsidó vagy? — rivallt a fiúra, aztán hátrafordult, felkapta az asztalon heverő gumibotot és villámgyors, torz mozdulatával, teljes erőből fejbesújtotta.

Nem is emberi hang volt, ami nyomában jajdult. A fiú eldőlt. A színésznő és a másik kettő hátra húzódott s nem is tudtak arról, hogy egymásba kapaszkodva, s falnak dőlve állnak megrettenve.

A térítő fogta fel a fiút elestében. Karjaiba vette a gyermeket és elcsukló hangon esdekelt.

— Kérem, az Istenre kérem, ne bántsák a gyermeket.

A púpos eltépte tőle a fiút, aztán verni kezdte. Egyik kezével fogta, másikkal a gumibotot használta, mely csak úgy csattogott. A gyerek sikolyai már valószínütlenül hangzottak:

— Mamám, mamám, — esdekelt a fiú.

A térítő összekulcsolta kezeit és úgy könyörgött:

— Engedjétek hozzám a gyermeket, Krisztus szerelmére, engedjétek hozzám a gyermeket.

A térítő hangja felszárnyalt a levegőbe és egyre magasabbra szárnyalt, alakja megnőtt, s már karjait is kitárta,

— Mama — mondta most a fiú váratlanul tisztán és úgy, mintha csak ideszólitaná az anyját. A nyilas erre arcába vágott.

A térítő térdre esett. Összekulcsolt két keze most ott lengett a magasban. Tekintetét a pince boltozatára szegezte merőn, mintha látomás jelent volna meg előtte. Mintha eget látna, csillagot, égi jelenést. Mereven, a megszállottak üdvözült arckifejezésével tapadt a mennyezetre és emberfeletti hangon kiáltott fel:

— A csodát, a csodát várom tőled, Krisztusom, én, aki hiszek, aki oly erősen hiszek benned. Óh, jelenj meg, akár csak egy jel által és tégy hitet ez ártatlan gyermek mellett, óh, mentsd meg a gyermeket !

A földön térdepelt. Összekulcsolt kezei megnyiltak, s két nyitott tenyerét úgy tartotta felfelé a magasba, mint aki a csodát, az égi csodát készült most befogadni.

— Ha elmondod a zsidó imát, akkor megmenekülhetsz — mondotta az egyik nyilas az asztalnál. A tántorgó fiúnak mondotta, de a térítő meghallotta mégis s lassan felemelkedett a térdepelésből. Sugárzó nagy szemekkel nézett rájuk. A púpos abbahagyta a verést és csak vállánál fogta a fiút, kinek orra, füle vérzett. A fiú körülnézett. A térítő arcát kereste és maradék, gyengülő életének minden bizalmával tapasztotta tekintetét az arcára. Forró és könyörgő volt a fiú tekintete, de még volt benne valami bizalom és remény, ahogy bedagadt száját beszédhez csücsörítve, szótagolva, lassan imádkozni kezdett:

— Báruch Átá Ádonáj . . .

— Most már agyonverheted — mondta a nyilas és visszaült a helyére. A púpos már csak egyet vágott rá, mert aztán a gyerek eldőlt, elnyúlt a földön és szeme becsukódott.

A térítő meggörbült derékkal és meggörbült ujjakkal hajolt föléje. Ugy nézte, mint akinek nemcsak dereka s ujjai görbültek és merevedtek meg, hanem mint akinek lelke is kettéroppant. A nyilas rárivallt, azt mondotta neki, hogy: „most te következel!" de a térítő nem hallotta, mert a gyermeket nézte megkövülten. A nyilas felrántotta és azt mondta:

— Vidd hátra, oda és most te következel, mert belepofáztál.

A térítő lassan kiegyenesedett és csodálkozva nézett körül, mint aki most eszmélt fel a valóságra. Arcára furcsa és merev mosoly ült, meglepő engedelmességgel hajolt az élettelen testhez, gyengéden karjaiba vette és tiszta hangon megkérdezte:

— Hová vigyem?

— Oda, a tizenegyesbe, ott tedd le a többire. Ugy, és ide gyere vissza!

A színésznő már nem látta a fiatal nőt maga mellett, csak rémlett neki, mintha az valahol a mélyben fekszik félájultan. A pincében beszélő férfi állt csak mellette krétafehér arccal, a pincefalnak dőlve, leírhatatlan tekintettel tapadva a térítőre.

Azt se tudta a színésznő pontosan, hogy feje a mohos kőfalnak dől, s hogy vacogó fogakkal imádkozik.

Mennydörgés reszkettette meg a pincét, percre megállt a lélegzet. Aztán teljes készenlétre álltak fel a nyilasok, kezükben gumibottal. Előttük állt a térítő, tágranyílt szemmel és mély nyugalommal. Ugy állt ott, mintha szószéken állna, hófehér talárban, ég felé repeső kezekkel.

— Egyszóval, keresztény vagy?

A térítő karbafonta kezeit, s úgy állt ott, mint egy jelenés, mindenkinél magasabban. Ugy nézett rájuk, mint aki szószékről beszél, avagy ítéletet mond:

— Voltam, csak voltam.

Négy gumibot emelkedett a magasba.

A térítő szeliden tárta ki karjait.

— Zsidókkal akarok nyugodni holtomban. Mert, ime, visszatértem hozzájuk.

Arcára mosoly ült, s valami földöntúlian nagy, nagy békesség.

— Várjatok — szólt bele hátul egy megfontolt hang —, engedjük elmondani neki a halotti imát, hite szerint. Hiszen keresztény... és hivő...

A gumibotok leereszkedtek. A térítő nyugalommal lépett az asztalhoz, nyugalommal emelte fel a fiú kiejtett Bibliáját és két kezébe fogta össze mellén. Aztán visszalépett előbbi helyére és úgy, ahogy a halálra vert fiú tette, vagyis csücsörített szájjal, lassan, tagoltan, imádkozni kezdett:

— Báruch Átá Ádonáj . . .

Most már csak csattogást hallott a színésznő. Zuhogó, záporozó csattogást, semmi egyebet. Ebben a percben arra eszmélt, hogy térdel, hogy kétrét görnyedve is nyitott tenyerekkel támaszkodik a pincefalnak. Ugy tárta ki tenyerét esdeklőn, ahogy a térítő tárta kezeit az ég felé, csodátvárón. Ugy görnyedt a földön, ahogy a térítő görnyedt, szinte kettétörve a halott fiú mellett. Száját a penészes kőfalhoz szorította és a kőfalnak sugta csaknem eszelősen zokogó imáját:

— Az örök világosság fényeskedjék neki! Add, Uram, hogy az örök világosság fényeskedjék e térítőnek, ez igaznak, most és mindörökké, ámen!

HALMI JÓZSEF

AKI A FŐNYILASOK KIVÉGZÉSÉNÉL A „BEÁLLOTT HALÁLT" MEGÁLLAPITOTTA...

Beszélgetés dr. Ferencz Sándorral, a magyar börtönök volt főorvosával

— Csak nemrég szabadultam — kezdi el a beszélgetést mosolyogva Ferencz főorvos —, kilenc esztendőt töltöttem börtönben. Öt évig Budapesten, négy esztendeig pedig a jaffai fogház szomorú, szürke falai között éltem, mint az elitéltek. Sokszor megírták már, de valóban úgy van, hogy a fegyőr, a börtönigazgató és a börtönorvos ugyanolyan rab, mint a hosszabb-rövidebb időre elítélt fegyenc.

Pesti reminiszcenciáiról beszél. A felszabadulás után a magyar börtönök nyilas tömeggyilkosokkal, háborús bűnösökkel és politikai foglyokkal voltak tele. Közülük a legtöbb megjelent előtte orvosi vizsgálaton, vagy betegen feküdt a központi rabkórházban.

— Volt egy más funkcióm is. A halálraitélt nyilas brigantik és háborús bűnösök kivégzéséhez rendeltek ki. Én állapítottam meg kivégzésük után a „beállott halált". Kétszáznégy akasztásnál, illetőleg golyó által történt kivégzésnél asszisztáltam. Amikor illegálisan elhagytam Budapestet, még ötvennégy halálraitélt volt a siralomházban.

Kérdezem tőle, hogy március 13-án, Szállasi Ferenc kivégzésénél is ő volt-e az, aki a beállott halált megállapította?

— Nem, sajnos nem én voltam abban a szerencsés helyzetben, hogy a „nemzetvezető" szívének megszünt működéséről jelentést tegyek a soros ügyésznek. De jelen voltam a kivégzésnél. Sőt, kivégzése előtt beszélgettem is vele a cellájában. Azt hiszem, én voltam az utolsó, akivel szót váltott. Könyvemben — „Börtönorvos voltam a vasfüggöny mögött" — külön fejezetben írtam meg ezt a történetet.

— Hogy került Izráelbe?

— Budapesten végeztem el az orvosi egyetemet. Ezenkívül Pécsett, Veronában és Bécsben jártam az egyetemre.

Mindenütt résztvettem a cionista mozgalomban. A román-orosz határon, mint munkaszolgálatos szöktem át az oroszokhoz. Partizán lettem. Mint ilyet, egyszer Gödöllőre küldtek, alakulatommal együtt, ahonnan visszakerültem Pestre. Mielőtt hozzákezdtem volna kijelölt munkámhoz, előbb felvettem a kapcsolatot a magyar-zsidó ellenállási csoportokkal, elsősorban a cionista alakulatokkal. Mint Böszörményi csendőrszázados „dolgoztam". Az egyenruhát, iratokat és mindenféle igazolványokat az oroszoktól vittem magammal. Sok zsidót mentettem meg a biztos haláltól ezekkel az igazolványokkal. Közben a Szervita téren kijelölt állásomban is szorgalmasan megjelentem, ahol a többi partizánnal együtt, a nácik és a nyilasok ellen irányítottuk fegyvereinket.

— Mi történt a felszabadulás után?

— Első gondom a megmaradt zsidók sorsa volt. Mint orvos, az egyik kerületi rendőrkapitányságon kaptam beosztást, ahol legelső feladatom a gettók likvidálása volt. Ne kérdezze, hogy ott mit láttam és hogy hány haldoklón már nem tudtam segíteni. Éjjel-nappal, percnyi szünet nélkül dolgoztam. Azután őrnagyi rangban a magyarországi fegyintézetek központi rabkórházának főorvosává neveztek ki.

— Hogyan jutott el Izráelbe?

— Egy aktatáskával a kezemben, feleségemmel együtt elindultunk a csehszlovák határ irányába és ezer veszélyen át, Pozsonyon keresztül Bécsbe érkeztünk. Onnan már egyenes volt az út Haifáig. Megérkezésem után nemsokára Izráel állama is, mint börtönorvost alkalmazott.

Aztán egy héber nyelvű kéziratcsomót tett ki az asztalra. Boldog megelégedéssel mondja, hogy ez első héber könyvének a kézirata, reméli, hogy később több európai nyelven is meg fog jelenni.

— Azt hiszem, érdekes és tanulságos lesz egy vasfüggöny mögött praktizált börtönorvos mondanivalója, 600 ezer zsidó testvérünk gyilkosairól.

A könyvből való sok szemelvény felolvasása után, a késő éjszakai órákban vettem búcsút a disszidált őrnagy-főorvostól, aki a hirhedt magyar főnyilasok kivégzésénél asszisztálva, történelmi feladatot töltött be.

ACZÉL MÁRTA

NE KÉRDEZZE SENKI, MIÉRT RESZKET A KEZEM!

Még ma sem tudom magamnak megmagyarázni szüleimnek és környezetemnek teljes tájékozatlanságát — vakságát. Mi valójában semmiről se voltunk informálva, pedig egy csehszlovákiai menekült is lakott nálunk, s ugyancsak egy csehszlovákiai férfi tartozott baráti körünkhöz, aki Érsekújváron hagyta feleségét és két gyermekét abban a hiszemben, hogy a nőket és gyerekeket nem éri bántódás. Azután egyszer csak jött a hír, hogy anyám szlovákiai fivéreit deportálták' nemsokkal azután, hogy a nagyanyámat is elvitték. De hová, mi történik velük . . . ? fogalmunk se volt. Cionista körökkel semmiféle kapcsolatunk nem volt.

Egy keresztény család felajánlotta ugyan egyszer hasonlókorú lányuk és a család iratait, de se ők, sem mi nem vettük ezt komolyan.

Amikor azonban valóban rákerült a sor — az apa titokban adta át az iratokat úgy, hogy a család meg ne tudja. De a hozzájuk menekített holmikról tudhatott a család, mert azokat egyszerüen használatba vették.

Megtanultam a családfát s a „Miatyánkat", nehogy ilyesmin múljon a lebukásom.

Igy lett belőlem Bastendorff Erna Julia.

Sógorom, Zsoldos Jenő újságíró, aki a Pécsi Koxművek vezérének, Sorg Jenőnek volt tanácsadója, akkor már nem merészkedett az utcára. Én, az „őskeresztény" tartottam a kapcsolatot családom és a külvilág között. Én jártam Sorg úrhoz is, aki minden tekintetben segítségünkre volt. Pénzt és igazolványt hamis papírjaim mellé, szenet a várbeli kastélyából, hogy füteni tudjunk budai „menekült" albérletünkben . . . mindig mindent megadott, amit kértünk.

A hamis papírokhoz fellépés is kellett. Tudtam, hogy a félelmet elárulo ember el van veszve, hamar lebukik. De én ha bukom, magammal rántom nemcsak a saját családomat, de azt a keresztény családot, akik

mit sem tudtak arról, hogy milyen veszélyben forognak. Ők az I. kerületben, a Várban laktak, míg én a III. kerületben, szintén Budán.

Akármenyire is fiatal voltam, ösztönösen éreztem a nagy veszélyt. Nem bátorság, nem hősiesség, csak az a tudat erősített, hogy családomnak olyan nagy szüksége van rám, mert én vagyok az egyetlen, aki szabadon mozoghat, — ez tett vakmerővé és erőssé.

Csak egy esetet a sok közül, ime . . . hadd elevenítsek fel.

Ekkor még szüleim Akácfa-utca 6. szám alatti lakásukban laktak, de nővéremék már az albérleti lakásban, míg én egy keresztény rokonomnál laktam Budán.

Ezzel a rokonnal együtt mentünk a svájci követséghez, amikor azt hallottuk, hogy svájci védlevelet lehet kapni. A zsidók számára kijárási időben értünk oda. Óriási tömeg. Mi is belesodródtunk, midőn egyszerre csak lovasrendőrök vették körül a tömeget s közibük vágtattak. Sikoltozás, kiabálás . . . ekkor nyilt a követség ajtaja s mi a megfélemlített tömeg nyomása által jóformán bepréselődtünk rajta.

Az események után éveken át nem tudtuk önmagunknak se megmagyarázni, tulajdonképpen hogyan jutottunk be aránylag oly hamar . . . ? de bejutottunk.

Itt találkoztam egy volt osztálytársnőm nővérével, Schuhfeld Incivel. Ő segített bennünket annyi védlevelet (Schutzpass-t) kapni, amennyit s amilyen névre kértünk. Nyolc darab Schutzpassal a táskámban tértem haza szüleim Akácfa-utcai lakására. Mindenesetre egyet az én valódi nevemre is kiállíttattam.

Hazaérve sógorom így okoskodott: Halljuk, hogy az utcán igazoltatáskor egyszerűen eltépik a védlevelet, helyes lenne fotókópiákat csináltatni róluk.

— Tudod mit, menj le mindjárt ide a Rökk Szilárd-utca 8. alá, ez egy átjáróház, valamelyik udvarában találsz egy fotókópiást.

★

A napfényes téli utcáról lépek a sötét udvari üzletbe. Csak mikor már nyitva az ajtó, látom, hogy a pult mögött ülő halálsápadt üzlettulajdonost tíz fegyveres nyilas veszi körül. Tizen vannak! Négy-négy ül jobbra-balra a falak mentén, egy-egy pedig középen, a pult előtt áll.

A falfehér ember szemével űzne el, de már késő. Kezem még a kilincsen s az ajtóban állok megdöbbenve . . . érzem, amint térdeim s kezem reszketni kezdenek. Szinte a kilincsbe kapaszkodom.

És nem tudom, hogy a nyolc, egymásba hajtogatott Schutzpass a középen „válaszfalas" retikülömnek melyik oldalán van?!

— Bocsánat — mondom, s lépnék vissza.

— Jöjjön csak be kisasszony! — mondja az egyik, amelyik áll.

— Hát ... nem akarnék zavarni ... — mondom, mintha zavarban lennék. (Csak a térdem s a kezem ne reszketne úgy — gondolom magamban — s mosolyt erőltetek arcomra.)

— Jöjjön be! — mondja most már parancsolón a másik.

De én közben észbe kapok s az ajtóban maradok. Ott az ajtóban, ahol nem láthatnak a táskába, kinyitom, hogy megállapíthassam, hol vannak a Schutzpassok? Kiveszem a zsebkendőmet, körülményesen orrot fujok s úgy teszem vissza, hogy eltakarta a csomagot. Szerencsére a Pécsi Koxművek tisztviselői igazolványa a másik fachban van.

Ekkor belépek, becsukom az ajtót s beljebb megyek a pultig, a két nyilas közé. Táskámat úgy helyezem az asztalra, hogy az előbbi fogásomon nem változtatok, nem is engedem el, de így legalább reszkető kezemet megpihentetem rajta.

S ekkor az emberibb kinézésü nyilasnak egyenesen a szemébe nézek.

— Szabad az iratait ... kisasszony?

A szabad, jobb kezemmel kinyitom a táskát, s könnyen jutok hozzá Bastendorff Erna Julia igazolványához. Kezébe adom. De nem várom be a kérdését, miért jöttem ide, magam fordulok az üzlettulajdonos felé ... Közömbös stilusban:

— Talán útba tudna igazítani, olyan óriási ez a ház, hány udvara van? Három is négy is ... én tulajdonképpen a házmestert keresem s nem találom?!

— Miért keresi a házmestert, kisasszony? — kérdi az, amelyiknél az igazolványom van.

— Mert keresek valakit a házban.

— Kit keres a házban?

— Egy bizonyos Horváth urat ... — mondok hirtelen egy nevet, melyből az utcában száz is akad Budapesten. S ekkor megszólal az üzlettulajdonos:

— Melyik Horváthot keresi? Azt, aki az első emelet öt alatt lakik, a hentest, vagy azt, aki a Rákóczi-úti oldalon a fodrász?

Igen. A tulajdonos a számba rágja, hogy itt valóban akad két Horváth, még a foglalkozásukat is megmondja, hogy segítsen. De mégis okosabb, ha nem foglalok állást ... még velem jönnek ... inkább folytatom a „közömbös magatartást".

— Igazán, nem akartam zavarni, nagyon sajnálom, hogy zavartam, s már megyek is, köszönöm szépen! — s nyúlok az igazolványomért, mosolyogva nézek a nyilasra, aki így szól:

— Bocssánat ... csak a kötelességünket teljesítettük !

— Nem tesz semmit, jónapot kívánok! — mondok szándékosan egy nemnyilas köszöntést s most már végre tényleg kint vagyok. De nem szabad sietnem. Ugy teszek még, mint aki szétnéz. Azért valójában a Rökk Szilárd-utcai oldal felé indulok, mert ez közelebb van haza . . .

A Nemzeti Szinház előtt már érzem, hogyha nem sietek jobban, akkor a sirógörcs már az utcán utólér. Visszanézek, nem követnek-e?

★

Beestem a lakásba, rávetettem magam az ágyra s elhagytam magamat teljesen, a sírás rázott.

Sógorom megérezte, hogy valami nagy veszélyt vészeltem át s most utólag hagy el az erőm.

— Adjatok neki egy idegcsillapítót!

Aznap nem mentem „haza" a keresztény otthonomba. A családommal akartam maradni. De amikor éjjel a légitámadás jött, ebben a házban, ahol mindenki ismert, a keresztény papírokkal nem mehettem le az óvóhelyre.

Ekkor bombázták le az Akácfa-utca 2. számú hétemeletes óriás-bérházat, a szomszédos Nyár-utca sarkát és a Corvin Áruházat. A bombák valóban körülöttünk potyogtak. A mi házunk is úgy belereszketett, hogy meg voltam győződve, bennünket ért a találat.

Magamra húztam a dunnát s arra gondoltam, milyen jó megoldás lenne egy bomba . . . Nem, én nem féltem, sőt, kivántam a halált, csak a kezem . . . a kezem . . . dél óta nem szünt meg reszketni.

Azóta reszketős a kezem, pedig ez még csak a kezdet volt.

Dr. FRÄNKEL JENŐ
v. szegedi főrabbi

„TEGYE A HAJCSATOT A FALITÜKÖR MELLÉ"

Szeged városában nem lehetett szó fegyveres ellenállás szervezéséről. Itt is, mint az országban mindenütt a zsidótörvények végrehajtása anyagilag és idegileg legyöngítette a zsidóságot, a munkaszolgálatos behivások és internálások pedig elvitték a városból azokat az ifjakat, akik ilyen szempontból számításba jöhettek volna. Szeged speciális helyzeténél fogva azonban, mégis akadt alkalom bizonyos mértékű cselekvésre. Két dolog tette ezt lehetővé: a város közelsége a jugoszláv határhoz és az a tény, hogy Szegeden volt a „Királyi kerületi börtön", a nép nyelvén a Csillag-börtön.

Az országhatár közelségét kihasználva a Szlovákiából menekültek százait segítettük alijjához. Ennek keresztülviteléhez csak két embert kellett megvásárolnunk. Az egyik egy parasztgazda volt, akinek tanyáját kettéosztotta az országhatár, egyik része Jugoszláviához tartozott. Ide vezette a menekülteket egy Juhász-nevü „idegenvezető", aki minden transzport lebonyolításáért szép összeget kapott. Kialakult a gyakorlat, amely szerint indulás előtt egy papírlapot kettőbe szakítottam, egyik felét magamnál hagytam, a másikat a menekülő csoport egyik tagjának adtam át azzal az utasítással, hogy Horgos jugoszláv községbe érve — ahol aztán az Ungár-család vette gondozásba őket — a papíros másik felét adja át Juhásznak. Ennek a papírszeletnek felmutatásakor kapta meg Juhász a honoráriumot a vezetésért.

Juhásznak jól jövedelmezett az üzlet, de a végén életével fizetett érte. Visszatértében egy határvadász agyonlőtte. Szerencsére a papírlapon nem volt irás, ami a fasiszták nyomozását segíthette volna. Mégis azokban a napokban Oláh csendőrőrnagy, akivel szivélyes viszonyban voltam, említette, hogy rólam is „szó esett" a Juhász-ügyben a nyomozók között.

A veszély érzése azonban nemcsak akkor nehezedett ránk, amikor a csoport úton volt, hanem nyugtalanok voltunk a menekültekért — és

bizony magunkért is — míg kettesével-hármasával Szegedre érkezve összegyűltek annyian' hogy csoport lett belőlük, Emlékszem súlyos napokra, mikor komoly betegségbe esett nőket kórházba kellett szállítani. Elláttuk őket ugyan hamis papírokkal, de tudtuk, hogy vidéki város lévén, ahol általában ismerik egymást az emberek, könnyen rájöhetnek a hamisításra.

Mint a Csillag-börtön lelkésze, kihasználtam az alkalmat, hogy a nagyszámú politikai elitéltnek családtagjaival és szabadon maradt társaikkal való kapcsolat fenntartásában segítségére legyek. A háborús időkben ezt tekintettem főfoglalkozásomnak. Naponként látogattam a rabokat. Rendszeresen csempésztem ki titkos leveleiket. A válaszokat azonban nem vihettem be, mivel fennállott a veszély, hogy a gyakori zárka-kutatás alkalmával megtalálhatják náluk és ez a legsúlyosabb büntetést vonta volna maga után. Inkább betanultam a választ és szóbelileg adtam tudtukra. Nem volt ez könnyű feladat, mert többnyire fogalmam sem volt az üzenet értelméről. Hogyan is érthettem volna, mikor például azt közöltem a zárkában tartózkodóval, hogy „tegye a hajcsatot a falitükör mellé" és jól láthattam, hogy nincs tükör a zárka falán és nem valószínű az sem, hogy akad hajcsat a szegény fegyenc kezeügyében.

Amint nem értettem az üzenet tartalmát, úgy nem tudhattam lemérni tevékenységemnek hasznát vagy eredményességét sem, mellyel így az ellenállásnak segítségére voltam. Az eredményt talán mégis bizonyítja az a hálás figyelmesség, melyet irántam a háború után tanusítottak azok, akik a borzalmakat túlélték és közülük többen igen magas tisztségeket töltöttek be az ottani új rendszerben. De mikor később „értékes szolgálataimat" emlegették, érthetően tudtukra adtam, hogy a dolgot nem elveik iránt való szimpátiából tettem, hanem mert tudtam, hogy Hitler ellen, szerencsétlen népemért harcolok.

SIMON TIBOR

NEGEVI KISÉRTETJÁRÁS

Beér Séváig zengett az ég és ömlött az eső. Az idegenvezető megnyugtatta az utasokat, ahogy elhagyjuk a Negev kapuját, a sivatag törvénye szerint, kellemes napsütéses útszakasz következik. Ejlátban 32 fokot mutat majd a hőmérő.

Smuelnek igaza volt. Záporozó esőben gurultunk át a városon, mely ezúttal eltakarta látnivalóit. De alig negyedóra alatt az ég bevonta vitorláit, az aszfaltút varázsütésre felszáradt és fényözönben, zajtalan motorral ereszkedtünk le a „csend világába".

A káprázatos napsütés leparancsolta az utasokról a kabátot, és mialatt a társaság vidáman falatozott, Smuelünk — akinek különösen a külföldiek előtt nagyra nőtt a becsülete az időjárás-jóslattal — színes történeteket mesélt erről az érdekes földdarabról, amelybe már belevágtak az exkavátorok vaskörmei és ahol itt-ott már kisarjadt a zöld. Smuel a Negev hősi korszakáról beszélt — és ez a korszak egy katonalánnyal egyidős —, amikor a bibliai földeket végigpásztázza és eluralja a villany-, meg a telefonhálózatok szigorú rendje, földmérő csoportok cövekelik az emberi láb soha nem járta dombokat, — amott egy szonda, még távolabb egy gyárépület emelkedik a magasba, és még a látóhatáron belül hatalmas detonációval, mely ablakainkat is megremegteti, porlad széjjel egy ezertonnás sziklafal.

Még néhány merész év: expresszvonatok dübörögnek Éjlátnak, és ömleni fog az acél, meg a cement, a Dél igazi meghódítására.

Jól emlékszem vissza az utazás első száz kilométerére, a derűs tereferére, tájakra, házakra és arcokra, az elfogyasztott kedélyes uzsonnákra. A további kilométerekre ráfeküdt a döbbenet és a szorongás.

★

Biztosan emlékszem arra, hogy mi, izráeliek az autobusz végében öt-

hat sort foglalhattunk el, az első húsz-harminc ülésen tehát külföldiek, angolok, franciák és svédek helyezkedtek el. A hangulat kitünőnek igérkezett, az utasok gyorsan barátkoztak össze, a várható, kellemes élmények okozta érdeklődés és izgalom megteremtette a közös nyelvet.

Az egyetlen utitárs, ki szótlanul, szinte mereven ült a helyén az előttem lévő ülésen, a mi csoportunkhoz tartozott. Ötven év körüli, ápoltkülsejű asszony volt. Nem értettem, miért nem kapcsolódik be a társalgásba, hiszen asszonyaink mindent elkövettek, hogy közelebb kerüljenek hozzá, de sikertelenül.

Az volt az érzésem, mintha a hölgy egész figyelmét egy bizonyos pontra koncentrálná, — mintha reménytelenül kutatott volna saját emlékezetében, kitágult pupillákkal bámult előre.

Az asszony mellett Hárári úr ült — egy nyugdijas gimnáziumi tanár —, aki a negevi beduinokról, e kihalóban lévő törzs életéről és szokásairól érdekes dolgokat mondott, de a színes előadásból különös utitársnőnkhöz szinte semmi sem jutott el. A benne dúló feszültség nem engedett.

Egyszer csak azt látom, hogy az asszony szomszédjához fordul és kérdez tőle valamit, amit alig hallottam. A férfi válaszából következtettem a kérdésre.

Utitársnőnk egy idegen úrra lett figyelmes, — arca, mozdulatai ismerősnek tűntek. Valahol látta már ezt az embert . . .

— Az a tény, hogy valaki az ujjával sűrűn pattint — mondta mosolyogva Hárári úr — semmit sem jelent. Nálam is előfordul, hogy ropogtatom az ujjaimat. Rossz szokás, de nem elitélendő. Felejtse el az egészet, asszonyom !

Magam is megfigyeltem az ujjpattintós férfit, a negyedik, vagy az ötödik sorban ült az ablak mellett, élénk taglejtésekkel magyarázott valamit a mellette ülőnek. Tipikus német arc.

— Nem tudom, miért — hallatta most az asszony tiszta alt hangját, —, de valami nyugtalanít. Honnan ismerem én ezt az embert . . . ? Valami szörnyű gondolat kínoz, nem tudom, volt-e ön ilyen helyzetben? — Majd zavartan hozzátette: — Lehet, hogy tévedek, bár nem hinném, mert . . .

— Várjon — mondta Hárári úr —, megpróbálok segíteni. Ahogy innen látom, kisportolt, hatvan év körüli úr, bizonyára üzletember. Hullámos, ősz haja valamikor szőke lehetett. Kék szemek, éles profil, vékony ajkak. Kitűnő barna zakója jó izlésre vall. A nyakkendője kifogástalan. Most levette a szemüvegét és gondosan megtörli. Pontos, preciz, mint egy igazi német. Mint például egy volt katonatiszt . . . Mást nem tudok mondani.

Az asszony feje kissé előrebukott. Hárári úr aggódva fordult feléje:

— Nem érzi jól magát, madame Steiner? Talán megállíthatjuk a kocsit egy pár percre, nem gondolja ? . . .

Előrehajoltam és feszülten figyeltem. Az asszony sápadt arcához szorította a kezét és dadogva, akadozva mondta:

— Az az ember ott . . . igen, most már tudom . . . köszönöm önnek, — majd karját előrenyújtva mutatta: — Ott ül igen . . . Sturmbannführer Schulze. Gustav Schulze Grauwaldból. Háromezer ember gyilkosa.

★

A döbbenet ráfeküdt a kilométerekre. Hallgattunk. Elől még töretlen volt a hangulat. A külfödiek kedélyesen zajongtak.

Egy kéz hátraintette Smuelt. Több tréfa nem hangzott el. Az embert figyeltük, aki éppen cigarettára gyújtott. Nyugodt, derűs csevegést folytatott a mellette ülő hölggyel. Közben az ujjával pattintott. Ordas volt közöttünk.

Csendben szervezkedtünk. Húsz perc mulva Dimonán vagyunk. Negyedóra pihenő. Smuel elszalad a rendőrőrsre. Egy tibériási fiú, egy choloni bankhivatalnok és egy jaffai kereskedő vállalták, hogy szemmel tartják a fenevadat, míg kiszáll a rendőrség. Nem fogjuk magunkat szeparálni, semmi feltünés, minden megy, ahogy eddig. Egyhangulag Hárári urat választottuk meg az akció levezetésére, utasításait mindenben követni fogjuk.

Hárári úr az órájára nézett.

— Megkérjük Steinerné asszony, beszéljen nekünk, ha nem esik nehezére, erről az emberről. Legyen erős, mondjon el mindent, ami ebbe a rövid útszakaszba belesűríthető. Tizenöt perc áll rendelkezésünkre. Azt hiszem, ez az erőpróba megkönnyíti a rendőrség előtti vallomását is . . .

Steinerné felénk fordult, csak most láttam, arcát finom veriték lepte be.

— Kérem, bocsássanak meg, hogy megzavartam ezt a kellemesnek igérkező kirándulást.

— Grauwald apró pont a német térképen, az Elba partján. Szürke kis falu. Az a gyár, ahol dolgoztunk, mélyen a fák között, részben a föld alatt épült. Könnyű, finom fémalkatrészek készültek itt, szalagrendszer szerint, napi tíz órai idegőrlő munkával. Ma sem tudom, valami titkos fegyver műszereit készíthettük talán, bár nem hiszem, hogy a háromezer szerencsétlen közül, aki itt dolgozott, egynek is fogalma lett volna, hogy tulajdonképpen mit csinál?

— Itt uralkodott Schulze. Ha beosztottjaival végigvonult a munkatermeken, azt mondtuk: itt a halál. Mert ahol megállt és . . . pattintott az ujjával, ott három számot beírtak egy noteszba és ez három életet jelentett. Éjszaka tüntek el, sose láttuk őket többé. Schulze sűrűn osztogatta a halált, amikor egy munkaasztalról egy legyártott darabot a kezébe vett, úgy vártuk

az ujjpattintást, mint a sortüzet... Volt, hogy megkegyelmezett... Igen, a nők ülepére vert és nagyokat hahotázott... de nem pattintott.

— A katonai helyzetről a szakmunkások útján nagyjából értesültünk. Tudtunk az olaszországi, majd a franciaországi partraszállásról. A keleti fronton is előretörtek az oroszok, a cél: az Elba volt. Szabad óráinkban a jövőt építettük — suttogva, reménnyel a szívében tervelte, rendezte mindenki apró kis életét. Férjekről, gyermekekről, szülőkről szóltak ezek a mesék.

— Ugy hajtottuk magunkat, mint a megszállottak. Élni, élni akartunk. A pattintások egyre ritkultak. Közeledik hernyótalpakon a megváltás. Kétszáz kilométer! Százötven! Már dübörögtek valahol a tankok felénk. Ó, Istenem...

Steinerné csendesen, könnytelenül sírt. Nem tudtam, hogy így is lehet.

— Egy gyönyörű tavaszi napon történt, vagyis... kezdődött. Éppen virágoztak az orgonák. Megtudtuk, hogy az éjszakai műszakot elhelyezik. Több, mint ezer nőt visznek a délibb fekvésű Blendébe. Hatalmas teherautókra terelték őket, mindenkinek rendes ülőhely jutott. Vidáman búcsúztak.

— Az erdő zöldbeöltözött, hűvös fái között indult el a hosszú autókaraván. Vidáman integettünk egymásnak. Isten veletek!... Három-négy órával később távoli robbanást hallottunk. Éppen vacsoraosztás volt. Egy lány szívdobogva kiáltotta: „Hallottátok? Ágyúznak! Jönnek a felszabadítók!"

— Másnap, egy húsz évre elitélt rablógyilkostól megtudtuk a valóságot: Schulze parancsára, egy régi, használaton kivüli lignitbánya egyik tárnájába terelték a szerencsétleneket és rájuk robbantották... mind elpusztultak... mind... és ezzel még nem volt vége... Ha egy pohár vizet ihatnék...

— Köszönöm... mégsem. Most nem tudnék. Előbb még el kell mondanom... Pár nappal később történt. Rekedten folytatta:

— Kronek, ez a rablógyilkos gazember a jólértesültek közé tartozott. Részlegvezető volt. Megrémültem, amikor egy este durván vállon lökött és hívott, hogy kövessem. Nem akartam vele menni. Hátracsavarta a karomat és taszított maga előtt... A gyár kerítés mellé vonszolt. „Idefigyelj, zsidóné! — így szólított mindenkit —, Schulze ma éjjel kinyirja a nappali műszakot is. Még van hely bőven a lignitbányában, értjük, kicsikém?" Kulcsot vett elő, kinyitott egy keskeny kaput. „A feleségem ocsmány dög volt — így mondta, —, de szerettem, a pofája pedig hasonlított a tiédhez. Hát eridj!" — és kitaszított a kapun. Ingyen.

— Kronek megmutatta az utat — egy keskeny gyalogösvényt —,

amelyről nem szabad letérnem. Reggelre Waldruheban lehetek, nagy tejgazdaság van ott, szükség van a női munkaerőre. A hadsereg két napja, hogy elvonult a környékről, már nem tart soká... Pár lépés után visszafordultam: „Kronek úr — mondtam —, mi lesz a társaimmal? Könyörgöm, ha teheti..." Kronek felkapott a földről egy követ és felémdobta: „Futás, zsidóné!" — és becsapta maga után a kaput. Még hallottam, ahogy fordult a kulcs a rozsdás zárban.

— Igy indultam neki a hűvös német éjszakának. Kronek igazat mondott. Alig egy órával később teherautók dübörgését hallottam Grauwald irányából. Korahajnalban pedig... Teremtőm, még most is a fülemben érzem... egyetlen, tompa szörnyűség, mintha távol mennydörgött volna... összekulcsoltam a kezeimet és a hideg égboltozatot néztem, a hűnyó csillagokat.., és kerestem valakit ott fenn... !

★

Közeledtünk Dimonához. Hárári úr rövid, pontos utasításokat adott. Mindenkire jutott valamilyen feladat. Smuel riasztja a rendőrséget. A tibériási fiú harmadmagával szemmeltartja Schulzét. Négyen a turisták közé keverednek. Minden szóra figyelni. Hárári úr engem jelölt ki Steinerné testőréül. Fegyelmezett, harcos alakulattá váltunk.

Smuel nyugodt hangon bemondta a mikrofonba: Két perc mulva Dimonán vagyunk. Félóra pihenő. Senki se távolodjon el az autóbusztól.

Minden ment, mint a karikacsapás. Az autóbusz egy üres, nagy telken állt meg. Smuel már ugrott is kifelé. A külföldiek vidáman nyújtóztatták tagjaikat, fényképezték a csoportot, frissítő italokat vásároltak a sarki kioszkban. A hangulat nyugodtnak és derűsnek látszott. Schulze filmezte a dimonai gyermekeket. Mi a kijelölt helyeinken őrködtünk.

A rendőrautó percek alatt megérkezett. Egy idősebb rendőrhadnagy mindenkit igazoltatott, a turistáktól udvariasan bekérte az útleveleket. Három rendőrével együtt beült az autóbuszba. Mindnyájan visszaültünk a helyeinkre. A rendőrtiszt közölte, hogy az autóbusz a rendőrség udvarára hajt be, iratainkat átvizsgálás után azonnal visszakapjuk és folytathatjuk az utazást.

Igy is történt. Schulzét harmadiknak hívták be az irodába, utána következett Steinerné, majd Hárári úr. A szembesítés alig tartott tíz percnél tovább. A parancsnok átment egy másik irodába és telefonált erre-arra. Lélegzetvisszafojtva figyeltük a fejleményeket.

Láttuk, hogy a rendőrtiszt kezet fog Hárári úrral és Steinernével, majd — ahogy később Hárári úrtól megtudtam — Schulze felé fordulva ennyit mondott: „Őszintén sajnálom, de a kötelességemet teljesítettem. Töltsék el jól ezt a rövid időt és felejtsék el ezt az incidenst." És kezet szorítottak.

Igy robogtunk ki Dimonáról.

A feszültség továbbra is benne volt a levegőben, csakhogy most már átragadt a turistákra is. Nem kíváncsiskodott senki, de Steinerné ügyét nem lehetett levenni a napirendről. A szomorú történet még sok kiegészítésre szorul. Ki ez a Schulzénak hitt ember? Hogyan tisztázta magát? És hátha mégis? A kísértetjárás nem szűnt meg.

Hárári úr — milyen kitűnő embert ismertem meg benne! — felállt és Smuel felé botorkált. Láttam, hogy átveszi Smueltől a mikrofont. Mindenki feszülten várakozott.

— Hölgyeim és uraim — kezdte el Hárári úr —, egy megbízást teljesítek. Kedves útitársnőnk, Steinerné asszony megkért arra, hogy közvetítsem őszinte sajnálatát önök felé, a rendőrségi igazoltatás miatt. Kéri, felejtsék el ezt az intermezzót. Csak az, aki megjárta a poklok poklát, értheti meg, hogy a múlt szörnyűségei mennyire fogva tartják az embert. Nemcsak Steinerné, mindannyian így vagyunk ezzel. Bárhol élsz, bármit cselekszel, nem menekülhetsz. Izzó gyermekszemek kísérnek az utadon, egy anyai kéz finom bársonya kerget. Ha egy gyárkémény füstjét látod, valaki azt sugja: itt tüntek el. Ha kutyák verik fel vidám csaholással az erdő csöndjét, azt mondod: széjjeltépték a kishúgomat. Ha farakást látsz az út szélén, arra gondolsz: így feküdtek ők is, csonttáfagyva, húszfokos hidegben... Ha a gyorsvonat étkezőkocsijából kitekintesz a Jungfrau hófedte csúcsai felé, a vonatkerekek zakatolják: nyolcvanan álltak a vagonban összepréselve és nem volt levegő... Nincs menekvés — tette hozzá Hárári úr —, ezek a te örök utitársaid! — Majd az idegen felé fordult:

— Steinerné asszony önnek is üzent... Félix Hartmann úr. Arra kéri, bocsássa meg egy öregedő asszony tévedését. Őszintén sajnálja a fájdalmas perceket, melyeket akaratán kivül önnek okozott. Miután teljesen tisztázta magát, a hölgy gyanuja eloszlott. Kérem, fogadja ezt elégtételül mindnyájunk nevében is!

Hárári úr visszaült a helyére. Biztosra vettem, hogy most a Schulzénak hitt ember: Hartmann úr veszi át a mikrofont. Fáradt, törődött volt és ahogy szemüvegét gondosan újra megtörölte, szemei karikásak és petyhüdtek voltak. Ahogy felállt, öreg embernek látszott.

— Nagyon köszönöm, Hárári professzor meleg szavait és sietek kijelenteni, hogy sem Steiner úrhölggyel, sem önökkel szemben, kedves barátaim, semmi negatív érzésem nincs. Mindennek az a lelkiállapot az oka, amelyről Hárári úr oly meggyőzően beszélt.

— De hadd mondjak néhány szót magamról és családomról. A Hartmann-féle villamossági iparvállalatot még nagyapám alapította. Az első világháború alatt már jelentés üzemmé fejlődött, az AEG világkonszern

egyetlen konkurrense volt. Érthető, hogy a háború után, amikor betörtünk a világpiacra, a junkerek szemében vörösposztó voltunk. Hitler hatalomrajutásának első heteiben a nácik betelepedtek az üzembe, családomat internálták. Megszöktem, hamis papírokkal bujkáltam több, mint hat éven keresztül. Ha visszagondolok ezekre az évekre, talán nem is volt olyan nehéz. Hibátlan, irodalmi német kiejtésem, germán külsőm, a divatos német jelszavakban való jártasságom, a mozdulataim, az . . . ujjaimmal való pattogtatás, látszatra igazi németté formáltak.

— A bujkálásnak is megvan a maga lélektana. Ha külvárosokban, rongyos ruhában, garniszállókban, húztam volna meg magam, biztosan elvesztem volna. Münchenben telepedtem le, a Gestapo tőszomszédságában béreltem lakást. Mint háborús hős ültem a kávéházak teraszán, a Stürmert és a Völkischert lapozgattam. Hónapokig gyakoroltam a gerincsérült ember mozgását, botra támaszkodva jártam, szánalmat és egyben bámulatot keltettem. Ekkor már harmadik éve a szövetségeseknek dolgoztam . . .

— Egy napon — 1943-ban történt — egy pincér felismert. Láttam a tekintetében, ahogy a borravalómat elfogadja, és tudtam, hogy lebuktam. Nyugodt fölénnyel még megjátszottam a színházba siető embert, taxit rendeltem. Ha gyorsan bevágom magam a taxiba, megmenekültem volna, de a rokkant frontkatona lassú, kimért mozdulataival, bicegésével két percet késtem. Rámcsaptak. A hírszerzői munkámról nem tudtak és így, mint bujkáló zsidót, gyűjtőtáborba vittek.

Hartmann ismét megtörölte elhomályosult szemüvegét. Mintha még mondani akart volna valamit, de meggondolta magát. Szerényen visszaült a helyére.

A kísértetek elvonultak, de a szorongás nem szűnt meg bennem.

Hogy is mondta Hárári úr?

„Bárhol élsz, bármit cselekszel, nem menekülhetsz. Izzó gyermekszemek kísérnek az utadon, egy anyai kéz finom bársonya kerget. Ha egy gyárkémény füstjét látod, valaki azt súgja: itt tüntek el. Ha kutyák verik fel vidám csaholással az erdő csöndjét, azt mondod: széjjeltépték a kishúgomat. Ha farakást látsz az út szélén, arra gondolsz. így feküdtek ők is, csonttá fagyva, húszfokos hidegben. Ha a gyorsvonat étkezőkocsijából kitekintesz a Jungfrau hófedte csúcsai felé, a vonatkerekek zakatolják: nyolcvanan álltak a vagonban összepréselve és nem volt levegő . . ."

Dr. GONDA LÁSZLÓ

SOMLÓ BÁCSI

Köztudomású, hogy minden háborúnak, lázadásnak, ellenállási tevékenységnek ereje igen nagy mértékben függ a gazdasági szervezettségtől is. A magyarországi cionistáktól vezetett zsidó ellenállási mozgalom illegális müködése el sem volt képzelhető jól megszervezett élelmiszer- és anyagellátás, tehát valóságos titkos „hadtáp" nélkül. Ez volt az éltető eleme az álkövetségeknek, gyermekotthonoknak, chaluci bunkereknek, földalatti csoportoknak s magának a gettónak és a védett házaknak is. E titkos ellátásnak nagy stratégiai szerepe is volt. A titkos ellátási vonalak szolgáltak az ellenállás idegrendszeréül, mely vitte és hozta a rendelkezéseket és titkos híreket. Hogy ez a nagyranőtt gazdasági szerv és jelentős tevékenysége megszületett és szervezethez juthatott, ez kizárólag Somló Sándor történelmi érdeme. Ki volt Somló Sándor?

Somló Sándor 1948-ban ment Sao Pauloba, azelőtt Pesten élt, mint megbecsült nagykereskedő. Üzleti elfoglaltságán kivül örömmel vett részt a zsidó közéletben. Lehetőleg minden zsidó megmozdulásban kivette a részét. Hitközségi képviselő, körzeti templom-előljáró is volt; a legtöbb zsidó társadalmi és kulturális egyesületben tevékenyen működött. Somló Sándor azonban nem csak beszélt, hanem cselekedett is: állandóan és folyamatosan nagy anyagi áldozatokat hozott a zsidó célokért, elsősorban a chalucokért és az ember-mentésért. A magyar zsidóság helyzetének fokozatos romlásával egyre több alkalma nyilott Somló Sándornak áldozatokat vállalni.

A katasztrófa rohamosan közeledett. A súlyos helyzet a cionista mozgalmat hívta az események élére. Az üldözésekkel együtt megkezdődött az illegális embermentés és ellenállás. A fasiszta elnyomás és üldözés alatt a zsidómentésnek két útja volt: a hivatalos hitközségi út és illegális cionista út. A hivatalos zsidóság — a fasiszta kormányzat engedélyével — segítő-

szerveket létesített, mint például az OMZSA volt. A cionista illegális segítés viszont a fasiszta kormányzat ellenére működött. A pesti zsidó közélet férfiai természetesen a „hivatalos" keretekben tevékenykedtek. Somló Sándor azonban az illegális tevékenységtől sem riadt vissza, mintegy érezte, hogy a hivatalos zsidóság össze fog omlani. Somló Sándor annyival is inkább, húzódott az illegális segítéshez, mert ott egyrészt mélyebb sebeket lehetett gyógyítani, másrészt az illegális tevékenységben a chalucokkal működött együtt, akikért Somló bácsi szíve a leghevesebben dobogott, Kevés olyan jó barátja volt a chalùci mozgalmaknak, mint a deresfejű Somló Sándor.

Az illegális tevékenységbe 1942-ben kapcsolódott be az akkor 60-as éveiben járó Somló bácsi. Ekkor indult meg a szlovákiai zsidóság deportálása. A chaluci ifjúság a Dunán és az Ipolyon át Magyarországra szökött. A több ezer fiatalt a magyar chaluci ifjúság vette oltalmába és rejtette el. Az embermentési munkák egyik szervezője és irányítója a mártírsorsra jutott Hunwald Szimcha volt. A mentés legfőbb gondja volt, hogy a menekülteket gyorsan álcázza a fasiszta magyar hatóságok előtt. A legmegfelelőbb módnak a munkászubbonyokba való öltözetés látszott. Az első száz szlovák gyerek felöltöztetése egyedül 15.000 pengőbe került. Nagy pénz volt. Somló bácsihoz fordultak. A kért 15.000 pengő helyett 40.000 pengőt adott át Hunwald Szimchának. A rendőrség megneszelte az illegális munkát. Hunwald Szimcha társaival együtt a garanyi internálótáborba került. Noteszában a rendőrség megtalálta Somló Sándor nevét is, mire őt is letartóztatták és a pesti toloncházba zárták.

A kényelmes családi otthonból a fertelmes toloncházba zárt Somló Sándor ősz fejjel, de chaluci szívvel, erős lélekkel viselte a rámért szenvedéseket. 11 heti raboskodásából családja rendőri felügyelet alá helyezés árán kimentette.

1944 március 19-e után, a német megszállás idején, Somló Sándort újra lázas tevékenység középpontjában találjuk. Nagyobb lett a veszély, több lett a cselekednivaló. Somló Sándor lelkében két ellentétes elem uralkodott. Egyrészt naiv becsületesség és ábrándosság, másrészt reális gazdasági és szervezői képesség. A veszély első hatására a naiv ábrándossága lépett működésbe. A pesti Zsidó Gimnázium két tanárának közreműködésével, a Grünwaldokkal a keresztény társadalom jóindulatú aktivizálására röpcédula terjesztését kezdeményezte. Mikor azonban ez a vállalkozás majdnem végzetes lett, anélkül, hogy használt volna, Somló Sándor a reálisabb tevékenység felé fordult. A zsidóság helyzete napról-napra katasztrófálisan romlott. Megkezdődtek a tömeges letartóztatások és a Rökk Szilárd utcai szeminárium épületébe való internálások.

Az internáltak megsegítése nagyszerű szervezőmunkára késztette Somló

Sándort. Az internáltak és családjaik megsegítésére már előbb társadalmi segítő akció indult meg. Egyéni felajánlásokkal igyekeztek szenvedéseiket enyhíteni. Somló Sándor rögtön átlátta, hogy segíteni csak intézményesen lehet. Igazolta őt ebben az a körülmény is, hogy a Gestapo megkezdte már szörnyű zsarolását és a rohamos elszegényedés befagyasztotta az egyéni segítés módjait. Általános lett a kétségbeesés. Somló Sándornak azonban most jött meg a bátorsága.

Nagy ötlete támadt. Nem szólt senkinek, elindult a fasiszta magyar Közellátási Minisztériumba és ott előadta, hogy az internáltaknak elkobozták élelmiszerjegyeit és azok ott éheznek. Hevesen tiltakozott az embereknek éhhalállal való gyötrése ellen. A közellátási főtisztviselő — Isten tudja miért, talán ember volt a farkasok között — teljesítette Somló Sándor kérését és kiutalt az internáltak részére 65.000 kg. lisztet, 10.000 kg. húskonzervet, 15.000 kg. gyümölcsízt és 300.000 kg. szárított főzeléket. A jóindulatú főtisztviselő ezenkívül biztosította az elfogyasztott élelmiszerek pótlását is; később szalmát, szalmazsákot utalt ki az internáltak részére. Ezzel a Somló bácsi raktára hivatalosan megszületett. A hivatalos raktár most már fedezhette az illegális segítést is.

A raktárt fejleszteni kezdték illegálisan, különböző forrásokból szerzett pénzekkel pokrócok, ruhák, ezenkivül zsír, cukor, mandula, mazsola is bekerült titkos utakon a Sip-utca 12. számú épületben felállított raktárba. A segítés, egyre határozottabban, valamennyi zsidó üldözött felé irányult. Somló Sándor nem törődött azzal, hogy még rendőri felügyelet alatt állt, és zsidóknak, zsidó autóknak tilos volt az utcán járni. Autóval járta be a szenvedések helyeit, hogy segíthessen. Itt a nők szállásait láttatta el szalmazsákokkal, amott egy deportálás előtt álló gettót látott el többmázsa élelmiszerrel. Kitünő munkatársak segítették. Weisz Rudolf biztosította az egyre veszélyesebbé vált szállítást, dr. Heller Imre szerezte illegális uton az egyre nehezebben elérhető autó-üzemanyagot. Az egyre növekvő raktár vezetése és a veszélyessé vált szállítások biztosítása mindinkább a chalucok kezébe került. A raktár életét ekkor különösen két hős chaluc tevékenysége irányította: Friedl Rafi és Teichmann Efra a nevük. (Rafi ma Izráel nagykövete Bukarestben, míg Efra, Háogén kibuc tagja.)

1944 őszén a raktárt előrelátóan kivitték a hitközségi épületből. Somló Sándornak nehéz feladata lett az új titkos raktárhelyiségek felkutatása. Az egyik megosztott raktár a Hoffer és Schrantz egyik raktárhelysiégébe került, a másik a Paulay Ede-utca 1. sz. alatti Nagy és Eichner raktárba. A raktáraknak új keretet kellett biztosítani. Igy át is vette azokat a „Nemzeti Vöröskereszt A. Osztálya", mely az illegális cionista mozgalom egyik fedőszerve volt. Az események romlása folytán a magyar zsidóság valóságos

vezetése ekkor már az egyedüli aktív és ellenálló cionista szervek kezébe került.

A Szálasi-puccs után, 1944 őszén, az ellenállási szervek már ki voltak építve. A cionista vezérkar az u.n. svájci követségből vezette az embermentést. Az eseményeket főleg a chalucok irányították, a cselekvés az ő kezükben volt. Bár az utcákon járni halálos veszéllyel járt, az illegális élelmiszerellátás biztosítva volt a bunkerek, a gyermekotthonok és gettók számára. A veszély súlyosbodásával a raktárakat fokozatosan bevonták a Wekerle-utcai „követségi" épület hatáskörébe. Ekkor már Somló bácsi és családja is ott huzódott meg. Nagyszerű munka állott mögötte. A Somló bácsi által megkezdett munkát a hős chalucok folytatták.

A Wekerle Sándor-utcai épületbe azonban egyre jöttek a szörnyű hírek. Az álruhában tevékenykedő chalucok közül sokan „buktak le". Pillanatok alatt eljött a hir a Vadász-utcai épület veszedelmeiről, Hunwald Szimcha tragédiájáról. Egyre veszélyesebb lett az élelmiszerellátás. Az emberek félősen húzódtak össze a pincékben. Az utolsó hír különösen felizgatta Somló Sándort: „Veszélyben vannak a raktárak!" Elhatározta, kimegy az ostromlott és terrorizált városba a védett helyről és megmenti a nyilasoktól a raktárt. Hiába könyörgött családja, hogy ne menjen ki az utcára, ahol biztos a halálveszedelem. Somló bácsi rettenthetetlen volt. Ábrándos naivsággal állította, hogy neki nem eshet baja az utcán sem. Ahogy a chalucok bátorságát erősítette a zsebben huzódó hamis irat, vagy egy álruha, Somló bácsi bátorságát fokozta a nyaksála. Igen, ennek a sálnak a szine zöld volt és Somló bácsi meg volt győződve, hogy ebben őt öreg nyilasnak nézik. Ki is ment többször a nevezetes zöld nyaksállal az ostromlott és veszélyes városba, felkereste a raktárakat, titkos tárgyalásokba kezdett és egy napon német katonai autón, nem csekély izgalmak között, bementette az egész raktárt a biztonságosabb „követségi" épületbe.

Somló Sándor nagyszerű tevékenysége a magyarországi cionista ellenállási mozgalomnak eddig meg-nem-írt fejezete. Somló Sándor egyéni életének példája külön tanulságot is nyújt számunkra. Megtanulhatjuk abból, hogy egy melegkedélyű, igaz, bátor ember, aki makacsul hisz eszméiben, milyen természetesen és magától érthetően emelkedik fel arra az emberi rangra, amelynek a neve: hős! Somló Sándor, a chalucok kedves Somló bácsija, ezt a rangot nem a hősiesség természetes korában, lángoló fiatalság idején nyerte el, hanem feleúton, hatvanadik és hetvenedik életévei között. Annál nagyobb az érdeme. Legyen áldott emléke !

Dr. UNGÁR BÉLA

CHANUKA-GYERTYÁK A KARÁCSONYFA ALATT

1944 december havát írtuk. Az oroszok már ostromgyűrűt vontak Pest körül. De minél jobban szorult a hurok, annál vadabbak és vérengzőbbek lettek a nyilasok. A még el nem hurcolt és a fővárosban rekedt zsidók tízezrei a kerítéssel körülvett gettóban éltek, ha ugyan ezt még életnek lehetett nevezni. A szennyet, a nincstelenséget, a rettegést és a halálfélelmet, amelyek között életüket tengették. Mintegy 60—70 ezren találtak menedéket ezenkivül a svájci, svéd, portugál, vagy nunciusi úgynevezett „védett házakban". Senki sem tudná megmondani, hogy rajtuk kivül hamis papírokkal hányan bujkáltak és próbálták szárazon meguszni az ezernyi veszélyt, amely minden pillanatban és minden utcasarkon leselkedett rájuk.

E sorok irója családjával együtt ugyancsak a hamis papírral bujkáló „területenkivüliek" közé tartozott, akinek idegzetét sokszor tették próbára a géppisztolyos nyilas brigantik. Éjszakának idején sokszor rontottak be vad robajjal, egyik kezükben töltött géppisztolyt, a másikban villanylámpát szorongatva — egyenesen a hálószobánkba. Általában igazoltatás ürügyével rontottak ránk és bizony a keresztény papírok ellenére is, — amelyeket pedig ördögi ügyességgel és még a jószemű kopókat is megtévesztően hamisított a chaluci ifjúság, — valóban vasidegekkel kellett rendelkeznünk, hogy ezeket az incidenseket ép bőrrel megusszuk. Ilyenkor szangvinikus természetem ellenére, a világ legtermészetesebb és legnyugodtabb hangján s főleg nagy határozottsággal szólítottam fel gépfegyveres éjjeli látogatóinkat, hogy a család éjszakai nyugalmát respektálják, önérzetesen tiltakoztam gyanusításaik ellen és előkelő gesztussal helyeztem eléjük az asztalra igazolásaimat.

— Testvér, — szólt ilyenkor nem egyszer egyik-másik megszelidült

briganti, — ne háborodjon fel annyira. Mi nem tudhatjuk, hogy ki a zsidó, ebben a házban már legalább hatot füleltünk le eddig is.

★

December utolsó napjainak egyikén, — egy szombat délben történt, — zuglói lakásunk ajtaján ismét erőteljes dörömbölés hallatszott. Feleségem gyorsan eltüntette az asztalról a szombati fonott kalács maradékát, majd a kémlelő lyukhoz ment és visszafordulva halálsápadtan suttogta:

— Ismét a nyilasok!

— Nyiss ajtót! — válaszoltam.

Az ajtó kinyilik s azon keresztül egy tagbaszakadt feketeképü férfi lép be, karján széles nyilas karszalaggal.

— Kitartás! Éljen Szálasi! — dörgi az illető és becsapja maga mögött az ajtót. Szembenállunk egymással. Egy pillanatig kővémeredten bámulunk egymás arcába, de csak egy pillanatig. Mert a karszalagos ekkor megszólal: „Sálom, Ungár dr.!" „Csakhogy él!"

Kitünt, hogy a Vadász-utcai követség „Schutzpass-osztályon", az a hír terjedt el, hogy családommal együtt lebuktam és hogy egytől-egyig kiirtottak bennünket.

— Nem is maradok tovább, boldog vagyok, hogy viszontláthattam magukat s most igyekszem az örömhírt megvinni a Vadász-utcai chávéroknak is.

Mondotta és utána az ajtót szinte felrántva, rohant el Oszi chávérunk, a fiatal cháluc, hogy megvigye a jó hírt a Vadász-utcának és az életet mentő Schutzpassokkal bujdosó barátainknak. Közben azonban nem felejtette el, hogy a lépcsőházból még egy hangos „Kitartás! Éljen Szálasi"! köszöntést küldjön hangosan utánam a házmesterre való tekintettel. Azokban a napokban ugyanis — egy-egy igazoltatásnál — a házmesternek sokszor néhány szava elég volt egy család életének a megmentéséhez. „Ezeket a testvéreket már többször leigazolták", — mondotta nem egyszer a mi házmesterünk s a nyilasok elódagoltak.

★

Elérkezett a karácsony ünnepe is és ez külön fejtörést okozott nekünk.

— Mi az? Nektek nincs karácsonyfátok? — kérdezte kétségbeesetten tőlünk az ünnep előtti napon az egyik lenti lakásban szintén ősárja papírokkal bujkáló sógornőm, akinek az idegei ezekben a napokban már erősen kezdték felmondani a szolgálatot.

— Az Isten szerelmére, hogyan lehettek ilyen meggondolatlanok? Egész bizonyos, hogy a szomszédok be fognak jönni és akkor látni fogják,

hogy a gyerekeknek nem állítottatok karácsonyfát. Nem sok fantáziára lesz szükségük, hogy gyanút fogjanak és a következtetéseket levonják. Mindezt félhangosan suttogva, páni félelemmel az arcán mondotta el és aztán — se szó se beszéd — karonfogta feleségemet és a bombazápor és a gépfegyvertűz ellenére rohant vele a karácsonyfát beszerezni.

Persze, hogy mi otthon a gyermekekkel is mindent megtettünk, hogy a kis Jézust születése napján méltó fogadtatásban részesítsük. Serényen folyt az ablakpucolás, ajtók lemosása, parkettvikszelés, szőnyegek, függönyök feltevése és az ezekkel kapcsolatos lótás-futás, úgy, hogy hirtelen a pészáchi nagytakarítás jutott róla eszembe. Viszont súlyt helyeztünk rá, hogy a szomszédok is tudomást vegyenek a lakásban folyó lázas ünnepi készülődésről. Mire eljött az este, a mennyezetig érő, angyalkákkal, ezüst és arany karácsonyfadisszel és szaloncukorkával feldiszített fa ott állott az ablakmélyedésben, hogy kivülről is jól látható legyen.

Közben elővettük a jól elrejtve tartott apró chanuka-gyertyákat, meggyújtottuk őket és a csillogó karácsonyfa alá állítottuk. Aztán félhalkan, inkább csak zümmögve, mintegy láthatatlan karmester beintésére, elkezdtük énekelni: „Máoz Cur Jesuáti . . .” A gyerekek arca ragyogott, szemük örömkönnyektől csillogott.

De aztán hirtelen a lépcsőház felől mintha léptek zaját hallottuk volna és ekkor — megbeszélésünkhöz hiven — megadott jelre zengő kórusban kezdtük el énekelni, hogy: „Mennyből az angyal lejött hozzátok . . . pásztorok, pásztorok”. — Ettől kezdve aztán felváltva énekeltük halkan a „Máoz Curt” és hangosan a „Mennyből az angyalt” — aszerint, hogy csend honolt-e a lépcsőházban, vagy emberi hangok közeledtét hallottuk.

Közben gondolataim messze jártak. Valahol a középkor sötétjében, a katakombák maranusai között.

És azóta is évről-évre, chanukakor megelevenedik előttem a kép: a csillogó karácsonyfa alatt imbolygó fényeikkel szerényen világító apró chanuka-gyertyák . . .

PUSZTULÁS

GETTÓKRA

MUNKATÁBORRA

LÁGERÉLETRE

EMLÉKEZVE

GROSZ SLOMO JÁKOV
Kneszet-képviselő

OTT VOLTAM A 25 EZRES NAGYVÁRADI ZSIDÓSÁG ELHURCOLÁSÁNÁL...

Azon a szomorú március 19-i napon egy Nagyvárad felé tartó szerelvényen voltunk, több mint száz férfi.

Mindnyájan a 9/I munkaszázadhoz tartoztunk. Aznap indultunk el zárt tehervagonokban Kolozsvárról. Hogy önmagunkba fojtsuk keserüségünket, chaszid nótákat dudoltunk. A délelőtti órákban érkeztünk a Csucsa-i vasútállomásra.

A szerelvény sokat várakozott az állomáson. A parányi ablakokon kukucskáltunk ki, óriási forgalmat figyeltünk meg s a ránk felügyelő őrök, valamint tisztjeink arcán, szokatlan idegességet észleltünk. Megkértük a parancsnokot, hogy egynéhányunknak engedje meg kisebb-nagyobb bevásárlások eszközlését.

Amikor bajtársaink visszatértek, leverten közölték a nyomasztó hírt, hogy német csapatok szállták meg Magyarországot s rezsimváltozás történt. Abban a pillanatban éreztük, hogy megpecsételődött a magyarzsidóság sorsa. Magunk előtt látva a lengyel zsidóság sorsát, szívünk megtelt félelemmel.

E hiób hír hallatáig, rossz sorsunk dacára is szívünk legmélyén élt a remény, hogy egyszer még visszatérhetünk családunkhoz. A Vörös Hadsereg gyorsan közeledett a magyar-román határ felé, másrészről a szövetséges csapatoknak a nácik által leigázott európai államokban történő inváziójáról vártuk, de ez a március 19-i fekete vasárnap minden reményünket szétoszlatta.

Estefelé Nagyváradra értünk, ahol az egykori török erődítésben egy antiszemitizmusáról ismert tiszt fogadott bennünket. A már régebben ott volt munkaszolgálatos bajtársainktól megtudtuk ennek a szadistának kirohanásait. „Átkozott zsidók, tudjátok meg, hogy ez nem zsinagóga, hanem temető lesz számotokra" szavakkal kezdte „üdvözlő" beszédét.

Ebben a hatalmas várerődben 80—100 kilós zsákokat kellett a harmadik emeletre cipelnünk. A testvériség és szeretet teljesen egybefűzött bennünket, ami az egymáson való segíteni akarásban nyilvánult meg. Az erősek cipelték a gyengék terhét is. Mindezt beletörődöttséggel vettük, mindaddig, amíg családjainkat otthonunkban tudtuk.

★

Most a negyedszázados emlékeztetőn lelki szemeim előtt látom egykori városom, Nagyvárad zsidóságának s ezen belül családomnak szomorú tragédiáját.

Nagyváradon, ahol több mint 25 ezer zsidó élt, volt Erdély legnagyobb hitközsége és a zsidó élet szellemi központja.

Munka közben, egyik reggel észrevettük, hogy a zsidó negyed szöges dróttal és magas deszkákkal van körülvéve. A város minden részéből szekerekre rakott zsidók, csecsemőtől aggastyánig megrakva futnak be a nagytemplom udvarára. A látvány félelmetes és borzasztó volt. Embereket a hajnali órákban ágyaikból rángatták ki, majd egy-két órával később a szabad ég alatt találták magukat.

Előző este Gabael, az ortodox hitközség főtitkára azt mondta, hogy Nagyváradon nem lesz gettó, hivatkozva a polgármester személyes „igéretére", mely szerint a nagy zsidó központra tekintettel lesznek. S szegény naiv zsidók hittek, vagy inkább el akarták hinni ezt, annak dacára, hogy más városokban már álltak a gettók.

A gettózás napjáig, hétéves kislányom eltakarta a ruhájára varrt sárga csillagot, hogy eljuthasson „munkahelyemre" a raktárba, ahová élelmet csempészett be s a keritésen keresztül lopva váltottunk néhány szót. A gettó felállítása óta már ez is lehetetlenné vált. A raktárak legmagasabb emeleteiről szemlélhettük, mi történik Váradon, de főképpen a gettóban.

Egyetlen egyszer látogattam meg a családomat a gettóban. Ez volt az utolsó találkozásom feleségemmel és két gyermekemmel. A reggeli órákban volt ez. A szoba egyik sarkában feküdtek. Feleségem mellett a két gyerek. Feleségem össze volt törve, szemeiből reménytelenséget és félelmet olvastam ki. Sokáig nem tudtam időzni s nem is tudtam mit mondani neki. Borzalmas percek voltak, melyeket sohasem lehet elfelejteni.

★

Aggódva figyeltük a gettóban történteket. A vészhírek ellenére is reméltük, hogy a tragédia nem fog bekövetkezni.

A fájdalmas csalódás akkor ért bennünket, amikor egy reggel láttuk, amint a gyerekek hátára csomagokat raknak, mintha iskolás táskát vinnének, mellettük pedig szüleik. De inkább anyáik vagy nagyszüleik. Mert a fiatal korú apák munkaszolgálaton voltak . . .

Egyenesen a város szélén álló sínpárhoz vitték őket, ahol a már várakozó szerelvény marha vagonjaiba „préselték" be őket. Innen Auschwitzba vitték legdrágábbjainkat...

Rövid idő alatt teljesen zsidótlanítva lett az a város, melynek felépüléséhez és virágzásához nem kis mértékben járultak a most kiűzöttek apái és nagyapái...

Később bejártuk a „puszta és kietlen" várost. Láttuk a lélektől és vagyontól kifosztott lakásokat. Megtörve, mint árnyékok bandukoltunk azokon a helyeken, ahol még nemrégen legdrágábbjaink jártak, akiket szemeink láttára hurcoltak el anélkül, hogy a legcsekélyebbet is tehettük volna megmentésük érdekében. Nagyvárad zsidói, a munkaszolgálatosain kívül csak az „árja" papírokkal ott bujkáló lengyel testvéreink voltak, akiket ott ismertünk meg.

A szövetségesek több alkalommal bombázták a várost. Ilyenkor lementünk ugyan az óvóhelynek deklarált pincékba, ennek ellenére énekeltünk, mert szívünkben semminemű félelmet nem éreztünk. Ellenkezőleg! Vártuk, hogy történjék valami, mert az életnek semmi értelme nem volt. Tisztjeink ebben ingerlést és örömünk nyílt kifejezését látták.

Kezdtek érkezni szeretteink levelei „Waldze"-ból. Közölték, hogy „jól érzik magukat". A levelek az SS-pribékek kényszerítő hatása alatt íródtak.

Az oroszok közben egyre közeledtek, a normandiai partraszállás is bekövetkezett, augusztus 23-án a románok „kiugrottak". Éreztük, hogy egyre közeledik a vég, de számunkra mindez már későn jött.

Erev Jom Kipurkor parancs érkezett, hogy Debrecen irányába kell visszavonulni. Pánikszerű és rendezetlen visszavonulás volt. Az oroszok már a város kapujában voltak. Sokan bajtársaink közül elbujva, a városban maradtak. A Félelmetes Napon a tiszti konyhában bujtam meg.

Az ablakon keresztül láttam az első orosz patrulok bevonulását a városba. Hirtelen német segítség érkezett s az oroszokat visszaszorították. Jom Kipur napja hangos volt a lövöldözéstől.

Talitba burkolva imádkoztam és bőjtöltem a búvóhelyemül szolgáló faraktárban, ahol esetleges „felfedezés" ellen, deszkákkal fedtek be. A németek partizánok után kutatva, házról-házra járva vizsgáltak át minden sarkot. Házunkkal szemben nyilvánosan akasztottak fel egy elfogott partizánt. 24 nehéz és sorsdöntő óra múlt el így felettem.

Másnap a háztulajdonos felszólított, hogy hagyjam el rejtekhelyemet. A törvény értelmében szökevénynek számítottam, miután megszöktem a visszavonulóban lévő egységemtől. Más választás híján visszatértem egységemhez.

★

Visszatérésemkor, meglepetésemre, sok hozzám hasonló „szökevényt" találtam ott. Természetesen haditörvényszékkel, illetve kivégzéssel ijesztgettek bennünket. Miután sok volt a tennivaló s kevés a munkáskéz, azonnal dolgozni kezdtünk.

A hadsereg köreiben tudták, hogy győzelmük csak átmeneti s nem messze a nap, amikor az oroszok visszajönnek a városba. Igy hadbiróság elé állításunk „elfelejtődött". Volt egyéb más gondjuk. Fegyelmezetlenség és rendetlenség lett úrrá az erődben, amit betetőztek a nap-nap érkezett visszavonulási hírek.

Szukot félünnepén hagytuk el a várost. Visszavonulásunk ezalkalommal véglegesnek bizonyult. Berettyóújfaluba érkeztünk, ahol nagy raktárak álltak. Smini Aceret napján volt a legtöbb munkánk. A gabona-raktárrá változtatott áldott emlékű Amram Blau rabbi nagytemplomában dolgoztunk. Este ujabb parancs érkezett a további visszavonulásra. Rövid időt adtak a raktárakban felhalmozódott élelem és fegyverek kiürítésére.

Az egyik raktárban, drágáink ruháinak egy részét találtuk meg. Öltönyök, drága télikabátok, valamint selyem kaftánok voltak közöttük, melyeket főleg Nagyváradról hoztak ide. A kabáthajtókon még a sárga csillagok is ott ékesedtek... Fájdalommal párosult gyászos éjszaka volt ez számunkra.

A tisztektől kapott verések ellenére sem voltunk képesek egy éjjel kiüriteni a sok teli raktárt. Nem tudtuk a nagy sietség okát, de korán reggel megkaptuk az indulási parancsot.

Futásba kezdtünk. Az egyik tartalékos tiszt elárulta, hogy az oroszok az ellenkező irányból közelednek. Neki úttalan-utakon kell menni, hogy a terv szerint Debrecenbe érjünk. Közben az oroszok már bevonultak oda s bennünket bekerítettek. Másnap reggel a megvert német hadsereg menekülő alakulataival találkoztunk.

Alighogy a németek eltüntek, megérkeztek az első orosz katonák. Megkérdezték, kik vagyunk. Előkerültek a zsebünkben volt sárga karszalagok, amik zsidó voltunkat voltak hivatva igazolni. Az egyik tankról egy fiatal orosz katona ugrott le, megkérdezte, zsidók vagyunk-e, majd jidisül kezdett beszélni. Mondtuk neki, hogy Szimchat Tóra napja van, ennek nagyon megörült. Elmondotta, hogy még veszélyben vagyunk, mert a németektől minden oldalról körül vagyunk véve. Eltart még egy-két napot míg a gyűrűt áttörjük — mondotta a tiszt.

Az általa adott kisérettel egy kis faluba érkeztünk. Üres zsidó házakba rendezkedtünk el valahogyan. Azután, hogy orosz kisérőink eltüntek, a falu lakosai a közelben levő németek visszatérésével fenyegettek bennünket.

Kétnapi várakozás után elindultunk Várad irányába. Láttuk a nagy

összeütközés nyomait, az elővárosban többszáz német és magyar katona holttestét találtuk. Orosz kísérettel „vonultunk" be a városba.

El kell mondanom, hogy tartalékos tisztünket, emberséges magatartása miatt megmentettük. Még mielőtt az oroszok fogságába esett volna, civil ruhát szereztünk neki. Uniformisban a helyszínen lelövik, vagy legjobb esetben Oroszországba kerül hadifogságba. Falujához érve, meghatva búcsúzott el tőlünk . . .

Összetörten és megrendülten kereste fel mindegyikünk egykori családi fészkét. Amikor az üres, sivár és kifosztott lakásokba léptünk, éreztük át valójában először a mérhetetlen tragédiát.

TAUBER BLANKA
A-27860

MALKI, VAGY MALKIKA

Weisz Malka, egy dunaszerdahelyi kislány emlékére

Malkiról regényt kellene írni. Nem is regényt, inkább ódát zengeni vagy hőskölteményt. Malki szent volt és hős. Mindkettő egyben. Egyik a másikat kiegészítette. Azért volt szent, mert hős volt, azért tudott hős lenni, mert szent volt.

Malkival Auschwitzban hozott össze mindkettőnk kényszerű szomorú sorsa. A kegyetlen lágersors, ami nem tűrt komédiát, alakoskodást. Ott, ahova minket kiirtani vittek nem volt fontos a név. Számok voltunk, vagy még azok sem.

Malika savószínű volt, vákonyka lábú, vizenyősszemű, vértelen ajkú, vézna teremtés. Minthogy a természetes soványsága a lágerben mégjobban fokozódott, az orra bizony eléggé dominált a szeplős, csupacsont arcán. Leginkább azonban a lábain látszott a soványsága. A csontjaira csak a bőr tapadt. Mindnyájan soványak, elkínzottak voltunk, de az ő testi habitusában volt valami különös. Valami átszellemült, áttetsző tisztaság; állhatatottság hatotta át az egész lényét. Mindig messzire nézett, vagy befelé. Ott járt körülöttünk és mégsem volt velünk. Mintha mindig égi dolgokkal lett volna elfoglalva. Ha dolgozni kellett, hangtalanul dolgozott. Az úgynevezett Flächtereiben dolgoztunk. A mai napig sem tudom, hogy volt-e célja a kínzáson kivül a foglalkoztatásunknak, a szigoruan megkövetelt normának. Ő, Malki is fonta a fonatokat, a végnélküli fonatokat, olyan szorgalmasan fonta, hogy péntekig meglegyen a szombatravalója is. Mert szombaton nem dolgozott. Akkor is vagy ott ült a szokott helvén a hosszú munkaasztalnál, — amit oly vészesen hangtalanul, félelemmel teli ültünk körül —, de az ő ölében nem a piszkos fonnivaló volt, hanem az imakönyve, az egyetlen kincse, az egyetlen féltveőrzött kincse, vagy pedig az asztal végében állt a falhoz fordulva, nyakába húzott fejével imakönyvét magához szorítva imádkozott. Ilyenkor?!?! Óh, ilyenkor bármi történhe-

tett, jöhetett Gottfried a korbáccsal, vagy a munkafelügyelőnő, de akár az „Aufseherka" is, Malki nem mozdult. Ő, mint ahogy az Uristenben hitt, olyan rendíthetetlenül állt és imádkozott. Befelé fordulva, önvádolóan, — mint aki mindenki bűnét magára vállalja —, fohászkodott, kérve, könyörögve, megbékélve, imádkozott. Körülötte mindenkiben megfagyott a vér a gondolatra, mi lesz hogyha észreveszik, — nem, azt nem is lehetett végiggondolni, hogy ezután mi következik. Halkan szólították, a mellette ülők a szoknyáját huzigálták, — az Isten szerelmére Malkika ülj már ide, hamar észrevétlenül —, és jajveszékeltek magukban elképzelve az elkövetkezendő veszélyt. De ő nyugodtan állt, félelmetesen nyugodtan. Csendben befejezte az imáját és a helyére ült. Persze őt sem kímélte a német, vagy a korbács, sem az éhség, sem a dermesztő fagy, de ő nem panaszkodott, tűrte, mindent hangtalanul, megadóan tűrt. Megdöbbentő volt a nyugalma' bölcs hallgatása és az eseményekbe való, nem apatikus, de tudatos, a dolgok összefüggése alapján való belenyugvása.

Néha, amikor már igen nagy volt a kín, amikor már szinte kibírhatatlannak tűnt a megaláztatás, a testi-lelki megnyomorítás, amikor minden porcikánk zúgolódott az embernek ilyen mély megalázása ellen, megkérdeztem őt, no Malkika, hát ezt miért tette velünk a Jó Isten?! Miért?! Miért?! Ő figyelembe se vette a hangomból kiérződő lázadást, megbékélten, egy bölcs nyugalmával felelte: a Jó Teremtő tudja mit, miért tesz. Mindig így mondta Jó Teremtő, sohasem másképpen. Micsoda Job-i hit kellett ahhoz, hogy amikor a tetvek rágtak, amikor porig megaláztak, csont-bőrre fagyasztottak, aszalták a testünket, az utolsó féregnél is jobban meggyaláztak bennünket, amikor villanyárammal telített drotkerítés közt a legelképesztőbb kínzások közepette várt ránk a halál, akkor Auschwitzban 17 évesen csökönyösen azt mondani, hogy mindez a Jó Teremtő akaratából történik. Ehhez több kellett, mint fanatikus hit. Ehhez földöntúli lelkierő, mélységes megadás, sokat szenvedett öreg bölcsek haláltváró hite kellett. Ha lehetett elbújt valahova, titokban imádkozott. Nem látott, nem hallott, csak halkan átszellemülten fohászkodott.

Munkáját, — mint mindent, amit tett, — becsületesen végezte, de ha úgy érezte, hogy itt az imádkozás ideje, körülnézett úgy alulról fölfelé, nyugodtan kimérten és ha nem látott veszélyt nekifogott. Mindig halk volt, csöndes, jómodorú, szívélyes, szolgálatkész, kiegyensúlyozott. Mikor vertek, ütöttek minket, éheztünk, fáztunk, a legkegyetlenebb testi és lelki kínzásoknak voltunk kitéve, mikor még a legjámborabbak is meginogtak, kételkedtek, zúgolódtak, zsörtölődtek, veszekedtek, ő ült nyugodtan, elgondolkozva nézett a semmibe, befelé, és megbékélve dolgozott, vagy imádkozott. És ismét hiába tettem fel neki a kérdést: no Malkika, ezt is a Jó Isten

akarta?! Eloszlatta a kételkedést és a számra fagyasztotta a szót, ahogy meggyőző nyugalmával felelte: A Jó Teremtő biztosan tudja, mit miért csinál. Bizonyára megérdemeltük.

És itt nem volt apelláta. Malkika hitt abban, amit mondott. Hitt a dolgok mély értelmében, összefüggésében és egy felsőbb igazságban. Ennek biztos tudatában tűrt mindent, a kegyetlenkedést, a lágerélet minden borzalmát, fizikai és lelki megkínoztatást, a megaláztatást, a végnélküli appeleket, a tetveket és a már-már ritkaságszámba menő és napról-napra fogyó kenyéradagot, ami jóformán az egyetlen eledele volt. Mert a „zupát" nem ette meg. Ezt a vallása tiltotta.

Nem ette meg a „zupát", amit az emberek reggel óta sóvárogva vártak, lestek, amiért a lelkiüdvüket adták volna oda, ami ha végre megérkezett, közelharc folyt érte. Tülekedés, verekedés volt az elmaradhatatlan tartozéka, ordítozás, kiabálás a kisérőzenéje a „zupa", az ebéd kiosztásának. De mindez még csak el sem hallatszott a Malkikáig. Ő nem kért, nem tülekedett, nem verekedett, de mégcsak nem is jelentkezett az ebédért. Hiába volt kérés, könyörgés, hiába fenyegették a barátnői, az orvostársa, hogy ez így nem mehet tovább, hogy itt nem érvényesek a normális élet törvényei, itt mindent meg kell enni, ami éppen van, hogy életben maradhassunk, hisz' a napról-napra szemlátomást fogyó, amúgyis vézna testébe már-már igazán csak hálni járt a lélek, de ő hajthatatlan maradt.

A jiddis anyanyelvű lengyel lányok úgyszólván zsidószámba se vették a magyarul beszélő zsidókat és ezért hagyományos ellenszenvvel voltak irántunk, „wengerky-ciganky"-nak „becézve" minket, vagyis „magyarok-cigányok"-nak. Emiatt bizony elég sok borsot törtek az orrunk alá, ügyetlenségeinkért, járatlanságainkért, hiszékenységünkért kinevettek és lenéztek minket, hisz ők már a néhány éves lágerélet után megismerték ennek minden csinját-binját. Ezek a lengyel lányok enni hoztak a Malkinak. Ezek a lányok könyörögtek Malkinak, hogy egye meg az általuk hozott mennyei ételnek számító ennivalót. De Malkika szerény volt a végtelenségig. Csak nagyritkán nyúlt ilyen ételhez. Amiért mások élet-halál harcot folytattak, neki felkinálták. Szeplős, átlátszó vézna arca, a belőle áradó tisztaság még az ellenfelet is lenyűgözte. Hajthatalan volt az elvében. Hitt, bizott és remélt.

De a galádok még sem kiméltek meg, amikor a Nagy Napon, 1945. január 18-án, csütörtökön délután 3 órakor, rabtartóink a közeledő oroszoktól való félelmükben az auschwitzi kapukat kinyitották, Malkit a többi gyalogolni nem tudóval már nem engedték ki a kapun. Azóta senki sem látta. Azóta nyomaveszett. Legyen áldott szent emléke!

Malkika szent volt. De még a szentek közül is a legkiválóbb. 17 éves

volt. Vézna, savószinű öreg bölcs, spártai jellem és még azok között is a legkiválóbb ember. Monumentális szobrot emelnék neki, ami egy szent bölcset ábrázol, aki egyuttal a puritánság, tisztesség, becsület, mélységes igaz hit és alázat jellemképe.

Gyenge, elkínzott, vézna teste nyugodjék békében ismeretlen helyén! Tiszta, romlatlan lelkét az Ég angyalai bizonyára ünnepi köntösben várták a Mennyország kapujában.

Malki felejthetetlen, felemelő élmény életemben . . .

BLASZ JENŐ:

A NAGY KALAND NÉHÁNY RÉSZLETE..

A szerzőnek „Ez pedig az én harcom" c. 1966-ban megjelent könyvéből

Amidőn 1942 május elején megkaptam a SAS behivót, éreztem, hogy ez különb, mint az eddigi behívóim voltak.

Balsejtelmű áramlattal volt telítve a levegő, szomorúság ülte meg a környezetet. Csupán egy vidám ábrázatot láttam, ez a kis Ferikémé volt. A négy éves kisgyerek naivitásával, örömmel újságolta pajtásainak, hogy apuka megint bevonul katonának. Verukám az akkor nyolc éves értelmes gyermeki meglátásával és megérzésével gyengéden magához ölelte kis öcsiképét e szavakkal: minek örülsz Ferike? Annak, hogy apuka itthagy bennünket, hát nem tudod, mit jelent ez nekünk, nem emlékszel azokra a napokra, amikor anyuka oly sokat sírt és arra kértük a Jóistent, hogy apuka egészségben hazajöjjön? Ha jó ebéd volt, mindég azt kérdeztük, vajon apuka nem éhes most?

Feleségem könnyes szemmel állította össze az útravalót. Beszédjének az volt a refrénje, hogy nagyon vigyázzak magamra.

Mindenkitől vidáman, Istenbe vetett hittel búcsúztam. Egyik jószomszédomnál időztem a legtovább. Az öreg Spitz bácsi volt ez, a 76 éves nyugalmazott metsző. Kihívtam az udvarra, neki adtam elő titkos kérésem. Feleségem jobb sorsra érdemes finomlelkű, vallásos asszony. Búcsúzásomat nagyon megfájdítaná az a tudat, hogy esetleg neki is hiába kellene énrám várnia és fiatal éveit szomorúságban felőrölni. Mindég az volt legszebb vágyam, hogy családomnak örömet szerezhessek... szóval azzal a kívánsággal szeretnék elmenni, hogy feleségem boldog tudjon lenni, ha a sors úgy hozná, nélkülem is...

A „get al tnájt" vagyis feltételes elválást beszéltem meg vele arra az esetre, ha bizonyos ideig nem kapna felőlem értesítést vagy életjelt.

A sors azonban másképpen határozott... Feleségem és két kisgye-

rekem maradtak ott. Én pedig visszajöttem, hogy elmesélhessem az utókornak min is mentünk keresztül, mindössze egy generációval ezelőtt...

MINSZK

A határon túl már gyorsan robogott velünk a vonat. Itt láttuk először a háború nyomasztó foltjait, szétdúlt, zsidótalanított községeket.

A minszki nagy állomáson szorult el legjobban a szívünk. Csillaggal megjelölt zsidók dolgoztak itt. Amikor az egyik kocsiból élelmet dobáltunk ki, a jobb napokat látott zsidó nők artikulátlan hanggal vetették magukat a fél és egész komisz kenyerek után. Amikor egy bestiális német katona egy törékeny zsidó leányt összerugdosott, ökölbe szorult a kezünk. Felcsigázott fantáziám fáradtan pihent meg végül a tehetetlenség nyomasztó tudatában. Nekünk nem áll módunkban, hogy akár önfeláldozás árán is hősök lehessünk. Egyéni hőstettnek tömegmészárlás lett volna a jutalma.

Vannak emberek akik tehetetlenségükben törnek-zúznak és vannak, akik nagy bosszúságukra valami, akármilyen parányi jó cselekedettel keresnek levezetést. Cigarettát és dohányt szedtem össze. Lopva néztem hátra, mint bűnös, aki valami rosszban töri a fejét. Tekintetem összetalálkozott egy bánatos szemű zsidó lány pillantásával. Ha beszélni lehetett volna, azt mondtam volna: megtépázott, alázott, gyalázott testvéreink, de szeretnék rajtatok segíteni. A vágány belső oldalára cigaretta-csomót raktam le oly mozdulattal, mintha bakancsszíjat igazítottam volna. A seprűvel elvonuló lányok hálás nézéssel szedték fel.

A latrinán egy kopaszfejű brünni zsidóval beszélgettünk. Nagy banknak volt otthon a cégvezetője, de úgy tűnt akkor, mintha beszéde kissé zavaros volna. Ilyeneket kérdezett: „Magukat is szokták géppuskázni? Tizedelni? Feleségeik melyik lágerben vannak koncentrálva? — Akkoriban nem értettük az ilyen kérdéseket.

TÁBORI CSENDŐRÖK BEMUTATKOZÁSA KIEVBEN

Már esteledni kezdett, Egyszerre csak orkánszerű lárma hallatszott a mozdony irányából.

Mindenki azonnal a vagonba. Szerelvényt fogj! Semmisem maradhat a kocsiban a szalmán kivül. A vonat előtt az összes holmival szakaszonként vonalban sorakozó! Tetves, rothadt, büdös zsidók, még mindig nem áll a század?... Magatok elé kiraktok mindent, ganaj kommunista zsidók...

Az első szakasz irányából hallatszottak ezek a „bátor" pattogó szavak. Én a század második végén a negyedik szakaszban voltam, amikor a mellettem álló reb. Lipe Groszmann, miskolci dájen (jelenleg Petach Tikván lakik) a várakozási időt kihasználva imádkozott; eszembe jutott, hogy

odahaza most Svuot ünnepünk első estéjén szintén együtt vannak a templomban otthonmaradt apáink.

Valahol messze, szépen megterített asztalnál bánatos zsidó asszony arcát kezeibe rejtve imádkozhatik most a gyertyalángok mellett. Ezalatt két gyermek aggódva néz az üresen maradt asztalfőre. A kisebbik megtörve a csendet odasúgja: „Verukám, hányat kell még aludni, míg apuka hazajön?"

A harci zaj egyre közeleg. Már hallom a káromkodást és kisérő zenéjét, csattanásokat és nyöszörgéseket. Nini, már közelről látom, igen ők azok . . . a tábori csendőrök.

Nagy halomban szaporodik a zsákmány. Pokrócszámra gyülik a bicska, öngyújtó, óra, gyűrű, zseblámpa, zokni, fehérnemű, cipő, stb. stb.

Közben elmélkedtem a pofonokról, miket nemsokára kapni fogok. Már nagyon régen volt amikor az életben ilyen valódi pofont kaptam.

PÁRBESZÉD TÁBORI CSENDŐR ÉS ZSIDÓ MUSSZOS KÖZÖTT

Már előttem áll a bizottság. Hadnagyig bezárólag majdnem minden rang képviselve van. A hadapród a legvadabb. Nekem egy szakaszvezető jutott. Mi volt a foglalkozásod? — Tanító, feleltem.

— Azután ugye, arra tanítottad otthon a gyerekeket, hogy kommunisták legyenek és csalják meg a magyart? — Nem. Hát mire? — Szakaszvezető úr, alázatosan jelentem, van itt errefelé egy régi tanítványom, az is tábori csendőr és szakaszvezető, *Juhász Balázs* a neve. Ő megmondhatja, mire tanítottam. — Fehérgyarmati gyerek? — suttogja. — Igen. — Mikor beszélt vele tanító úr utoljára?

Tavaly úgy a leszerelés előtt amikor elgyütt nálam a lakásomra, hogy hát diktájjam meg a felvételi kérvényt a csendőrékhez. — Van itt maguk között még szatmármegyesi? — Nincs. Egyedül vagyok. Nem is találkozott szatmármegyesiekkel? — De igen a minszki állomáson egy öreg tanítóval, aki itt százados, tőle kaptam ezt a nagy doboz konzervet.

Savószemei elmerengtek az ismeretlen, nagy messzeségbe. Hiába kutattam szeméből, milyen gondolatok keringhetnek most abban a begyepesedett parasztkoponyában. Sok idő mulva tudtam ezt meg. Nagy lelki metamorfózison ment át ez a gyakorlott pribék. Talán hazug maszlag lett volna a felettesek fontos kioktatása? „Ezektől nincs mit félni. Ezek már nem kerülnek vissza élve Magyarországra".

Ennek dacára ezeket mondottam neki: „Arra kérlek Téged és Balázst, hogy el ne feledkezzetek a jónevelésrű. Vigyázzátok meg a szavaimat, ha én már akkor alulról szagolnám is az ibolyát, ha vadállatok közé is kerültök, maradjatok meg embernek, hogy ha vége lesz ennek a mocskos

háborúnak, ne kelljen szégyekeznetek és félnetek Isten és ember előtt!"

Mint sötét árnyék az esti szürkületben, vonultak el melletünk a nagy munkában elfáradt brigantik. Izgatottan fordította feléjük fejét jobbrabalra az én „öcsém", majd nagy lendülettel lekent 2 simogatásba formálódott pofont. Semmit sem vettek el tőlem.

Nagyon-nagyon elszégyeltem magam. Reb Lipe Groszmann istenes ember, nagy talmudtudós 6 pofont kapott, én az egyszerű zsidó pedig csak kettőt és imitáltat.

A ZSITOMIR KASZÁRNYÁBAN

Kaján vigyorgás fogadott, mikor a híres Körösztös őrnagy birodalmába, az óriási területen fekvő Zsitomir kaszárnyába bejutottunk

Itt már találtunk zsidókat. Talán az összes itteni katonai alakulatoknak volt zsidó munkaszolgálatosát. A modern hadviselés kellékei szaporodtak itt most két tényezővel. A minden munkát elvégző zsidó munkaszolgálatossal és a kincstári nővel, aki minden munkára vállalkozott, csakhogy ne vigyék el más országba. Mindkét tényező alárendelt viszonyban volt és a szabadság vagy jólét a felettesek szeszélyétől vagy jóindulatától függött.

Nagyon szerettük az estét meg a változatosságot a munka elosztásánál, mert így volt alkalmunk találkozni ismerősökkel. Legérdekesebbnek találtam az istálló negyedet. Be is mentem az egyik istállóba. Tekintetem ámulva akadt meg a fekvőhely feletti polcon, ahol imaszíjak és héber imakönyvek látszottak. Odébb mentem. Melyik orosz házban találták?

— Otthonról hoztuk magunkkal Kárpátaljáról.

— Hát hogyan talán Ti is? — Igen, itt ezen a soron mindenki zsidó. Ezek az emberek már nagyon régen elkerültek családjaiktól. A 108/47 századdal jöttek ki, ami itt úgy oszlott meg, hogy egyik része a 6/2 tábori kórházba, másik része a 101-es mozgó kocsigyárhoz, nagyobbik része pedig a 4-ik hadtest vonatparacsnokságához került lovásznak.

CSERNIGOV

Örültünk amikor elkerültünk Kievből, abban a reményben, hogy az eddiginél csak jobb helyre juthatunk.

Csalódtunk. Amikor Csernigovba értünk, az állomáson egy szakasz zsidó munkaszolgálatos rakodott ki éppen a vagonokból. Tőlük tudtuk meg, hogy hová érkeztünk. Ilyen lerongyolt, farkaséhes munkaszolgálatosokat még nem láttunk. Halálos sápadtság ült rajtuk, félelem vonaglott bennük, amikor ez a szó elhangzott: „Almási". Ennek a fenevadnak az árnyékába került a mi századunk is. Almási Barna főhadnagy a 108/20 msz. parancsnoka volt és egyben századunk felett is munkafelügyeletet gya-

korolt. Életnek, halálnak korlátlan ura. Határt nem ismerő szadizmusától annyira féltek, hogy mi is izgalommal vártuk bemutatkozását.

A Kiev felé vezető úton volt a „premier" ahol minősíthetetlen szavakkal illetett bennünket és az otthonmaradottainkat, akiket már nem fogunk többé látni. Bemutatkozása után mindjárt elkezdtük a munkát, pattogott a korbács, 6 téglát kellett egyszerre hordani a rakáshoz, de futásban.

Elfogult vagyok a kis Sütővel szemben, pedig voltak keretbeliek, akik komiszabbul vertek, rugdostak mint ő. Neki volt azonban egy veszedelmes fegyvere, ami minden verésnél jobban sujtott — a káromkodás. Az ABC második betűjével kezdődött ez a körmondat. A jelzőket már megszoktuk, de a mondat kádenciája ez a két szó „Édesanyátokat a ravatalon", ez mindég szívünkbe nyilallott. Ha könyörögni lehetett volna neki, azt kértük volna, inkább korbácsoljon meg bennünket, de ezt a két szót hagyja ki a káromkodásból.

A NEZSINI GYILKOSSÁG

Boldog mámorban úszott századunk, amikor az hír terjedt el, hogy Almási hazamegy Magyarországra. Ez már maga 80 százalékos leszerelést ért.

A tisztiszolgája leveleket, megbizatásokat gyűjtött össze mindkét században, ami a visszamaradt furfangos Almásinak tápot adott a tömegmészárlásra. Iszonyú kínzások és vallatások után, családjaikhoz hazavágyó embereket küldött aknára, akikből csak a miskolci Balányi és a másik századból is egy bajtársa maradt meg hírmondónak, mindketten megcsonkítva. A lateiner emberekre hajtóvadászatot indított és nem kellett hozzá különösebb ok, hogy Nezsimbe küldje, hogy ott levegőbe röpítse. Drága jó Duved Jakobovits barátom Nógrádbercelről, akivel a váci jesiván együtt tanultam, együtt laktam és a többivel akik a legderekabbak voltak közöttünk, tudjátok-e, hogy mennyi szenvedéstől szabadultatok meg a későbbi időkben és hányszor irigyeltünk benneteket?

A VORONYEZSI ROS HASANA-I PRÉDIKÁCIÓ

Bajtársak! Ros Hasana van ma, Zsidó Ujév. Szerte a nagyvilágban a zsidó templomokban felhangzik most az ünnepi zsolozsma: „Unetané Tokef Ködusat hajom..." És adjatok dicsőséget a mai nap szentségének, mert nagyon félelmetes ez.

Mindenható, mindenttudó és mindentlátó Uristen, hallgasd meg kérésünket, ha egyszerű köntösben, imakönyv nélkül is küldjük fel Hozzád.

„Kama jibboréu... hányan születnek..." Szeretettel gondoljunk

itt azokra az újszülött csecsemőkre, akik még nem és már nem fogják látni az apjukat és akiknek édesanyjuk új bölcsődalt zeng most.

Utána az „Untane tokef" imádságban rejlő szentséget fejtegettem bajtársaim előtt, majd megmagyaráztam az Utsuvá, Utfilá és az Ucdáká (Megtérés, Imádság és Jótékonyság) jelentőségét.

JOM KIPUR CSODÁJA

Jom Kipur reggel a munkaelosztásnál reb Lipe elvágódott és „összeesett". Azonnal vissza kellett vinni a körletbe. Persze ez a „patent" csak egy embernek lehet fenntartva.

Kilenc melóst osztottak be valami nehéz munkára. Nagyon messzi helyre lehetett a vezénylés a munkavezető kisérővel együtt 10 személyre szóló élelmezési jeggyel. Biztonsággal telve indultam a vonat felé, tudtam, ha Krammer (most Montreálban) velünk van a csoportban, akkor biztos lehet majd imádkozni és bőjtölni. Van-e most ennél égetőbb problémánk?

Természetes, hogy a naponta egyszer közlekedő vonatban mi az utolsó, hozzácsatolt tehervagonban utaztunk. Ugyancsak természetes, hogy a kisérőnk olyan kupét választott, ahol „bárisnyák" is vannak. Volt azonban valami ami nem tünt oly természetesnek. „Nismát" imánál tartottunk, amikor történt valami. Az ütköző lánc kikapcsolódott vagy eltörött? Hogyan történt ez? — Az olvasó fantáziájára bízom . . .

Igy a nyílt pályán állt meg a lemaradt vagon, szent Jom Kipur napján kilenc imádkozó zsidóval. A legmagasabbrangú felettesünk volt a *tizedik*. Minjanunk kiegészítője. Maga a fenséges Izráel Őrzője, akinek jelenlétét érezzük ott, a végtelen kiterjedésű, lakatlan, kopár orosz mezőségen a szabad ég alatt . . .

Jom Kipur kimenetelekor jött értünk a mozdony a munkafelügyelő nagy mentegetőzésével. Kért bennünket, higgyük el neki, ő nem hibás abban, hogy egész nap étlen szomjan kellett maradnunk. — Elhittük . . .

Ez a jól végződött nap is csak további erőt adott a még előttem levő kínzások és szenvedések elviselésére, melyeket a jövő tartogatott számunkra . . .

GÁRDOS KÁROLY (DOS)

CSERVENKA — 1944 OKTÓBER 7

Vannak élmények, melyeket nem lehet normális módon beiktatni egy emberélet apróbb-nagyobb eseményei közé. Vannak élmények, melyeket nem lehet józanul, higgadtan mérlegelni a kellő távlatból.

Vannak élmények, melyekkel szemben csakis kétféleképpen lehet viselkedni: — vagy elfelejteni, kitörölni a tudatból, vagy teli torokkal kiáltozni, panaszolni, gyászolni, vádolni.

Az ilyesfajta élmények közé tartozik a cservenkai mészárlás — azon kevesek számára, akik túlélték.

★

Huszonöt év, ami elmúlt azóta, rettenetes hosszú idő. Csak most döbbenek rá, hogy több, mint ahány éves voltam akkoriban. De a vonalak nem halványultak el, a hangok nem vesztettek erejükből. Bármikor felidézhető a téglasorok száraz, érdes tapintása, a nyirkos őszi éjszaka, — parancsszavak, suttogás, jajszó, fegyverropogás, erjedt-édeskés gyümölcsillat és csípős lőporfüst.

A kép mégsem teljes. A szörnyűség sokkal nagyobb arányú, bonyolultabb, semmint egy ember személyes emlékei és néhány alkalomszerüen szerzett szétesö részlet, meg tudná határozni, Az elmúlt 25 év folyamán nem egyszer kérdeztem önmagamat és másokat: mi is történt voltaképpen?

★

Annakidején, röviddel az „esemény" után, alkalmam lett volna visszatérni a színhelyre és alaposan informálódni. Testem, lelkem tiltakozott a gondolat ellen. Nem tudtam és nem is akartam viszontlátni az átkozott falut. Ma már sajnálom, hogy nem vettem erőt magamon. Ma úgy vélem, hogy tanúskodni kötelesség. Kötelesség hírül adni a látottat, a tapasztaltat, az okulni akaró nép és az utókor számára, a tanusággal emlékáldozatot hozni a mártírok sírján.

ELŐZMÉNYEK

1943 nyarán küldték le Borba az első munkaszolgálatos különítményt. Körülbelül 3000 zsidó fiatalember, — tényleges és tartalékos századok, — került le a szerb bányavárosba, magyar keretlegénység és német „TODT"-isták keze alá.

A náci Európa egyetlen réz-lelőhelyének kiaknázásához munkás emberanyagra volt szükség és Marányi alezredes tiszti és altiszti bandája garantálta a teljesítményt. A bori Berlin-láger lakói csontig soványodva, kopaszon, hatalmas sárga csillaggal a mellükön és a hátukon, robotoltak az éjjel-nappal teljes gőzzel működő üzemben.

Egy év elmultával ujabb emberszállítmányt követelt a német parancsnokság. Ez esetben nem bányamunkásokra volt szükség, hanem vasútépítőkre. A szintén körülbelül 3000 munkaszolgálatosból álló transzport 1944 május végén indult Borba és azonnal elosztásra került kisebb lágerekben, a bányaváros és Zsagubica község közötti, mintegy 30 kilométeres szakaszon, a bolgár határ közelében.

A német hadvezetőség eszelős konoksággal erőltette a vasútvonal kiépítését, melynek befejezése legalább is még egy teljes esztendőt követelt volna, — ugyanakkor mikor a napnál is világosabbá vált, hogy a balkáni német uralom felszámolása mindössze hetek kérdése. Amit nem látott, vagy nem akart látni a német parancsnokság, azt még kevésbbé fogta fel Marányi magyar különítménye. A bolgár és román front összeomlóban volt, a környékbeli hegyekben titoista partizánok és Mihajlovics-féle csetnikek voltak az urak, de a bori és a vasútépítő lágerekben továbbra is dúlt a kikötés, Horváth tizedes, Császár őrmester és cinkosainak rémuralma.

Végül is, augusztus végén összedült a kártyavár. Abbamaradt a vasútépítés, leállt a munka a bányavárosban, ahol összpontosításra került a 6000 főnyi magyar-zsidó munkaszolgálatos. Néhánynapi idegroncsoló várakozás után, melyet tömegkikötések élénkítettek, — kiszivárgott az utasítás: a magyar munkáscsoport a keret vezetésével visszaindul Magyarországra. A balsejtelmeket kitörő öröm váltotta fel.

Két csoportra osztódott fel a 6000 közeli megváltást remélő munkaszolgálatos és boldog volt az, aki az „első lépcsőbe" került, aközé a 3600 ember közé, akik elsőnek hagyhatták el a gonosz emlékű várost.

1944 szeptember 14-én, két nappal ros-hásáná előtt indultunk útnak, — a többség: „régi boriak" a Berlin-lágerből, — néhányszáz vasútépítő „ujonccal" és „Jehovás" keresztény magyar büntetőszolgálatosokkal kiegészítve.

Az első szakasz a szerb hegyek között viszonylag könnyűnek bizonyult. Példás rendben meneteltünk, sietősen „hazafelé", reménykedő újévi hangulatban, — az élelmiszer szűkösen de, elegendő volt az első napokban. Ezenkívül barátságos szerblakta vidéken jártunk, melyet ékesen bizonyított a keretkatonák ideges, szokatlanul csendes viselkedése. A városok és falvak lakossága szívélyes gesztusokkal, apró ajándékokkal fogadta átvonuló csoportunkat. Számtalan lehetőség kínálkozott a szökésre, de csak kevesen éltek az alkalommal. A hirek szerint Magyarországon javulónak tünt a helyzet (Lakatos-kormány), — nem volt tehát értelme kockázatot vállalva letérni az egyenest hazafelé vezető útról. Fáradtan, de bizakodva masiroztunk Belgrádig, ahonnan a zimonyi kiállítási területre irányítottak pihenőre.

Mihelyt beléptünk a körülkerített és barnaegyenruhás, horvát, usztasa katonák által őrzött térségre, — beborult az addig tartósan kék ég és vele együtt hangulatunk is. Perceken belül körüljárt a hír, hogy ez a zimonyi tábor éveken keresztül átmenő állomásként szolgált az Auschwitzba irányított balkáni zsidóság számára. Az üres, baljósan ásító csarnokok falán szerb, görög, hébernyelvű feljegyzések, nevek, dátumok bizonyították a megrázó tényt. Némán, lehajtott fejjel ténferegtünk a hideg betonoszlopok között, éhesen és hiába várva élelmiszerosztásra: odakünn zuhogott az őszi eső és minden porcikánkban éreztük a kérlelhetetlenül közelgő szerencsétlenséget.

Három nap telt el így, — közöttük jom-kippur, — bőjtben, bizonytalanságban, félelemben. Mindamellett ez ideig kevés konkrét jel mutatott utunk tragikus végére, — inkább csak érzékeny ösztöneink riasztottak. Belgrádba érkezésünk után negyednap ismét felkerekedtünk, — szürkületkor kompokon átkeltünk a Dunán és barátságos napsütésben Pancsova környékén beléptünk a régi történelmi Magyarország területére.

Ismét feltámadt optimizmusunk rövid életünek bizonyult. A szívélyes szerb arcok után a sváb Pancsova elzárkózó mogorvasága volt az első baljós jel. Pedig nem is sejtettük, hogy a mogorvaság mögött gyilkos vérszomj rejtőzik. Mintegy 300 fáradtan visszamaradt bajtársunk pancsovai legyilkolásának híre csak hosszú napok után ért utól, mikor már magunk is az életünkért futottunk a Bánság sváb falvai között.

Ekkoriban már a két hét előtti fegyelmezett, jólmenetelő csoport, fáradt, kiéhezett, sebeslábu, rettegő nyájjá züllött. Ez az átkozott németlakta vidék aljas kegyetlenséggel vetette ki magából menetoszlopunkat. Faluról-falura, feketeegyenruhás helyi SS-milicisták váltották egymást, csatlakozva magyar kisérőinkhez A Deutsche Mannschaft puskás, géppisztolyos sváb parasztjai szórakozásként lőttek közénk lépten-nyomon és végezték ki az elgyengülteket. Apfeldorf községnél voltam szemtanúja egy olyan aljas

gyilkosságnak, melynek részletes leirásától meg akarom kimélni magam és az olvasót.

Három napig tartott ez a véres hajsza. Nem tudom, hány áldozatot követelt, — az eredetileg 3600 főből álló csoport végső mérlegéhez viszonyítva, talán nem is túlsokat. Akkor azonban úgy éreztük, hogy már megjártuk a poklot. Mikor felhágtunk a titeli hídra és lábunk „igazi magyar" felségterületet taposott, kevesen tudták leplezni a hálás megindulást. Magyarország „mennyország"-nak tűnt a gyilkos Bánság után. A piros-fehér-zöld határzászló láttára, néhány szerencsétlen naiv zsidó könnyesen zümmögni kezdte a Himnuszt.

Titel — Ujvidék. Keserves, éhező gyaloglás után — keserves, éhező, csalódott pihenő. „Hazánk" nem viszonozta lelkesedésünket. Élelem most sem került kiosztásra, híre-hamva sem volt a beigért vonatnak, — végcélunk továbbra is bizonytalan. Két nap után ismét az esőverte országutat róttuk, egyetlen vigaszként emlékezve azokra a derék újvidékiekre, akiknek arca megdöbbenést és őszinte részvétet árult el láttunkra.

A délbácskai falvak között csak a hazai, északi útirány tudata tartotta bennünk a lelket. Néhány szerencsés, vagy ügyesebb bajtársnak sikerült kenyeret koldulnia, — legtöbbünk száraz, kőkemény kukoricacsöveken rágódott.

Nemcsak a mi rongyos, sántikáló koldusseregünk, hanem maga a vidék is tükrözte az általános felbomlást. Legyengült, elkínzott testünk, agyunk nem volt képes kiértelmezni annak a néma pániknak az okát, amely átvonulásunkkal egyidőben szállta meg a magyar és sváb Bácskát. Közeledtek az oroszok. Ezekben a napokban lépték át a Tiszát. Csoportunk csaknem óránként kényszerült letérni az útszélre, — helyet adva a német motorizált frontoszlopoknak. Lépten-nyomon találkoztunk menekülő, vesztüket érző magyar-csángó telepesek szekérsoraival. Normális testi és idegállapotban talán beláttuk volna, hogy az út folytatása a csaknem biztos halált jelenti és a szökés a csaknem biztos életet. De nem voltunk normális, józan emberek, hanem túlhajszolt masinák, a gépezet vak konokságával tartva be a megadott irányt. Háromezernyi lejáróban lévő ócska óramű.

Szenttamás, Verbász, Kula és végül 1944 október 4-nek délutánján egy csendes jómódú, sváb nagyközség:

Cservenka !

A HELY

Amikor betereltek az est leszálltával a téglagyárba, a hely nem tűnt különbözőnek eddigi pihenőállomásainktól. Sietve szétszóródtunk a tágas „körletben", fekvőhelyet keresve az égetőkben, szárítókban, raktárhelyisé-

gekben, aztán átadtuk magunkat az ólmos álomnak.

Sokáig aludtunk. Másnap hajnalban, a szokástól eltérően, nem ébresztett a keretlegénység durva kiáltozása. Éhesen, kábultan, aggódva ténferegtünk a délelőtti órákban és akik az elkerített térség szélére merészkedtek, arról adtak hírt, hogy a magyar keretlegénység eltűnt. Az őrséget német katonaság és helyi sváb népfelkelők vették át. Végtelenül hosszú nap telt el nyomasztó csendben. Egyesek élelmiszerforrást fedeztek fel: a kerítés mellett néhány sváb fél kenyeret adott arasznyi kolbásszal egy arany jegygyűrűért. Akinek nem tellett az ilyen adás-vételre, az száraz kukoricacsutkán rágódott, alig váltva néhány szót. Sokan — és nemcsak a vallásosak — imádkoztak.

A csendes éjszakát lármás reggel követte. Káromkodó, puskával hadonászó svábok cirkáltak közöttünk — időnként sorakozókat vezényeltek, menetkész osztagok állottak össze, majd ismét szétszóródtak.

Ettől az időtől kezdve elvesztettem áttekintésemet a helyzetről. Nem tudom pontosan, mi történt közvetlen környezetemen kívül. Annyi bizonyos, hogy e nap folyamán két, önkéntesen jelentkező nagyobb csoport elhagyta a téglagyárat. Talán a fele távozott az eredeti létszámnak — 1500-an maradtunk a körletben.

Az est leszálltával brutális veréssel kergettek fekvőhelyeinkre, elállták a kijáratokat és egy idő után eldördült az első lövés.

AZ ÉJSZAKA

Egyelőre csak figyelmeztető lövés volt, melyet annak az égetőhelyiségnek bejárata felől lőttek, melyben én és néhányszáz bajtársam kuporogtunk. Egy, még Pestről jól ismert fiút sebesített meg a golyó. Ahogy lehetett, segítettünk rajta a koromsötétben, aztán némán, mozdulatlanul vártuk a fejleményeket, figyelve a kivülről beszivárgó lármát.

Német és magyar parancsszavak hallatszottak, majd fegyverropogás. Puskák, automatafegyverek. A kijárat felől egyszerre ismerős hangok kiáltanak be: keretlegénységünk tagjai. „Ha kedves az életük, — gyűjtsék össze és adják ki pénzüket, értékeiket! Ha elég gyűlik össze, — megmentjük magukat!"

Suttogás, mozgolódás, — gyűrűk, órák, bankjegycsomók járnak kézről kézre a sötétben. Ujabb sürgető felhívások, aztán eltávolodnak a hangok.

Időérzékem megszűnt, — órák telnek, percek, vagy évszázadok, — a fegyverropogás folytonos, — ahogy a szomszédos szárítókat űrítik, már tisztán kivehető a magyar- és németnyelvű parancsszó: „Kifelé zsidók! Ötös sorokban sorakozó!"

Ekkor emelkedtem fel ülőhelyzetemből és valami érthetetlen, de halá-

losan biztos inspirációnak engedelmeskedve, keresztülbukdácsoltam az egymáshoz szoruló, egymást melegítő testeken és elindultam a kijárat felé.

Menekülésem, mely szerencsének, vagy csodának köszönhető, — nem tartozik a tárgyhoz. A lényeg az, hogy a hajnali szürkületkor már néhány kilométerrel mögöttem volt a téglagyár.

Előzőleg azonban fültanuja voltam (egy téglarakás tetejéről), amint kivezényelték és sorakoztatták elhagyott bajtársaimat, hallottam az indulási parancsot és röviddel utána a fegyverropogást, mely azt jelentette, hogy megérkeztek rendeltetési helyükre.

Amint említettem, nem volt, nem lehetett konkrét, valóságos képem, áttekintésem magáról a mészárlásról. Számításokból, utólagos információkból, a tömegsírból menekült bajtársak szintén összefüggéstelen beszámolóiból úgy tudom, hogy a homokbánya gödrei szolgáltak kivégzőhelyül és *körülbelül ezer magyar-zsidó munkaszolgálatos halt mártirhalált Cservenkán az 1944 október 6-ról 7-re virradó éjszakán.*

AZ ÁLDOZATOK

Különös, szomorú paradox: annak ellenére, hogy velük voltam csaknem az utolsó percig, mégsincs konkrét bizonyosságom, mi lett a sorsa *személy szerint* bajtársaimnak, — mikor és hol haltak meg? Az évek folyamán számtalanszor fordultak hozzám gyászoló rokonok, és minden esetben ugyanarra a válaszra kényszerültem: saját szememmel egyetlenegy bajtársat sem láttam elpusztulni Cservenkán. Még közvetlen környezetem, barátaim felől sem tudok bővebbet: Dr. *Junger* Jóskáról, a ragyogó fiatal jogászról, *Radnóti* Miklósról, a költőről, aki még néhány órával a szörnyűség előtt megosztotta velem a jegygyűrűért vett kenyeret, *Rác* Paliról, *Paschkesz* Aliról, *Kellner* Tibiről, rokonomról, *Ádám* Sándorról, — semmi határozottat. Csak egy bizonyos: nem tértek vissza.

UTÁNA

Legjobb tudomásom szerint az előző napon útnakindított két csoport (1500 ember?) Oszivác községen keresztül erőltetett, gyilkosságokkal „élénkített" menetben Bajára, majd a Dunántúlra és onnan egy németországi megsemmisítő táborba került. Sorsukat osztotta az a csoport (500 ember?), akikre már nem került sor a kivégzés éjszakáján.

Amint említettem, e tömegsírból is megmenekültek néhányan. Két ilyen bajtárssal találkoztam, mindkettőjük súlyos fejlövést szenvedett. Az ilyenek és a velem hasonló módon életben maradottak száma kevesebb a *húsznál* (20).

AZ OKOK

Az őrültségben többnyire rendszer van, — a legszervezettebb háborús rémtett mögött is meghúzódik valami ferde, beteg logika. Milyen okok következménye volt a bori „első lépcső" katasztrófája? Mi történhetett a háttérben? — mi okból maradtak passzívak, vagy cselekedtek az „illetékes" magyar és német katonai hatóságok?

Kevés konkrét információra alapozódó feltevésem a következő:

A magyar felsőbb parancsnokságnak valószínűleg nem volt szándékában — Marányi alezredes keserves csalódására — megsemmisíteni a bori különítményt. A munkálatok megszűnését követő „hazahívó" parancs minden jel szerint hiteles volt. A kivitelezés azonban, az illetékes közbeeső szervek bűne, hanyagsága, vagy közönye végett csődöt mondott. Valószínűleg német-magyar hatásköri differenciák miatt nem biztosítódott közlekedési eszköz és ellátás. A helyzetet komplikálta, hogy a térség ugyanez időszakban felvonulási területté változott a viharsebes front-fejlemények hatása alatt. A 3600 ember egy hadnagy és néhány tucat keretlegény keze alatt barangolt hadászatilag aktív országrészeken, — részletes parancsok, közvetlen magasabb kapcsolatok nélkül.

Az egyes helyi parancsnokságok a kiürítés és felvonulás zűrzavarában lerázták magukról a felelősséget és a menetoszlopot a sorsára bízták, mely csak egyféle lehetett.

Halálos ítéletünket a csoport testi-lelki leromlása pecsételte meg. A Bácska útvonalainak „tisztántartása" elsőrendű német hadászati előfeltétel volt és a 3600 agyonhajszolt, éhes zsidó kilométerekre elnyúló, lassan mozgó sora egy féregrajnak tűnt a németek szemében, melyet sürgősen el kell taposni.

Valószínűleg puszta véletlen, hogy éppen Cservenkán került sor a felszámolásra. A helyi német kommandáns nyilván a saját felelősségére letiltotta az út folytatását. Többé-kevésbé hiteles információk szerint Száll hadnagy másfél napon át igyekezett Zomboron keresztül kontaktust keresni magasabb magyar hatóságokkal parancs végett. Nem sikerült. Valaki, vagy valakik nem tudtak, vagy nem akartak időben intézkedni. A német tisztnek elfogyott a türelme és saját hatáskörében megoldotta a problémát. Feldgendarmerie, helyi milicisták, fegyveres sváb parasztok és a magyar keret egy része szolgált engedelmes, lelkes eszközül.

Véleményem szerint így történt.

Amit konkréten tapasztaltam, azt annakidején jegyzőkönyvbe diktáltam a szomszédos Bajsa község szerb törvényhatósága előtt.

★

A bori „első lépcső" tragédiája és a cservenkai mészárlás minden más

nép történelmében nagyfontosságú, emlékezetes eseménynek számítana. Szinte hihetetlen és a józan ész alig tudja felfogni, hogy a mi esetünkben ez mindössze egy lassan elfelejtődő epizód, melyhez ezernyi hasonló történt azokban a bestiális években Európa széltében-hosszában.

Bosszút, elégtételt, igazságot követelni napjaink hazug, álszent, csakis a nyers erőt respektáló világában — teljesen hiábavaló. Mi, izráeli zsidók büszkék vagyunk rá, hogy levontuk az egyetlen lehetséges tanulságot. Teremtettünk magunknak egy olyan otthont, ahol az ilyesmi soha többé meg nem ismétlődhet. Felneveltünk egy olyan generációt, melyet nem lehet többé a vágóhídra vonszolni.

Ezt fogom hírül adni — ha valaha találkozom vele a túlvilágon — testvéri jóbarátomnak, Raab Gabinak, aki sebzett lábával „lemaradt" — ott maradt Pancsován.

GERVAI SÁNDOR *

RADNÓTI MIKLÓSRA EMLÉKEZVE

Budapesten nemrégiben a Sziget utcát elnevezték Radnóti Miklósról, aki halálában nőtt igazán naggyá, a bori haláltáborban írt csodálatos verseivel, eklogáival. A magyar irodalmi kritikában, ahol jelentőségét felmérték, s dicséretét zengik, kimaradt az ősforrásra, a zsidóságra, a zsidó mártir sorsára való utalás, melyből az utolsó versek fakadtak. Gervai Sándor alábbi kitűnő írása ezt a hiányzó fejezetet vázolja fel, mint tanu és mint kortárs.

Radnóti Miklós a „szegedi fiatalok" körében tünt fel, bennük látták a harmincas évek elején a demokratikus Magyarország előőrseit. Erről a táborról nem állították, hogy elzsidósodott, s a zászlóvivők származását sem firtatták. Radnótit senki sem számította a zsidósághoz, s ezzel a problémával ő maga sem foglalkozott. Tulajdonképpen még ideje sem volt rá, hogy magához térjen és számot vessen élete végzetes fordulatával, már is ott volt a Borba induló vagonban, s komolyan, komoran, hallgatagon szívta kis pipáját, amelyet, azt hiszem, agyonveretése pillanatáig nem vett ki többé a szájából.

Amikor Borba értünk, dr. Junger József, a Magyar Cionista Szövetség fiatal alelnöke századába osztották be Radnótit. Junger a „fehér karszalag" iránt érzett gyanúja ellenére, mindent elkövetett, hogy az adott körülmények között elviselhetővé tegye a költő életét. S valóban mindaddig, míg azon a bizonyos szombat délutánon a „cservenkai ötezerrel" Radnóti el nem indul a bori Berliner-lágerből, élete viszonylag tűrhető volt. Ez természetesen kizárólag azt jelentette, hogy dr. Junger megvédte a „kikötéstől".

Irótársának, Tabi Lászlónak, aki ma ismert vígjátékíró és a *Ludas Matyi* főszerkesztője, nem volt ilyen szerencséje, mert megérkezésünk más-

---

* A szerző utolsó cikke, mely röviddel halála előtt az Uj Keletben jelent meg.

napján, földmérés közben, két csetnyik megtámadta és elrabolta a viharkabátját. Torma zászlós gyávaság címén kétszer két órára kiköttette. Azzal érvelt, hogy a mellének szegezett fegyvereket ki kellett volna ütnie a támadók kezéből.

Borban a munkatáborosok bizonyos fokú kulturális életet teremtettek. Radnóti Miklós volt természetesen a központ. Ennek részben hasznát is vette, mert akinek sikerült könyvet kihozni Borba, az erkölcsi kötelességének érezte, hogy kölcsönadja a költőnek. Radnóti tehát elindulása napjáig el volt látva változatos értékű olvasmánnyal.

Borban is folytatta költői munkásságát, s érdeklődők, hívek és írótársak vették körül. Ott volt Szalai Sándor, aki később a szociológia tanára lett a budapesti egyetemen, Beöthy Ottó, a Magyar Tudományos Akadémia könyvtárosa, Szomolnoki Lukács László, a figyelemreméltó műfordító, akinek sok szép verse maradt kéziratban, de sírját ma aligha lehetne megtalálni. Őt is azok között temették el, akiket szökés közben elcsíptek és azután a munkaszolgálatosok parancsszóra felvonultatott tömegei előtt, elrettentő példaként, kivégeztek. Külön kis temető keletkezett így a Berliner-láger közelében, melyről Duschinszky Jenő, a ma Capetownban működő rabbi, részletes vázlatot készített, megállapítva a neveket és megjelölve a sírok helyét. Ott volt még Mária Béla költő, aki Kassák köréhez tartozott és a „Ma" című folyóiratban jelentek meg versei.

Véletlen volt-e, vagy tervszerűen történt, nem tudom, de tény az, hogy rengeteg gyáros, pénzintézeti igazgató, ügyvéd, mérnök, tanár volt közöttünk, akik mire Borba érkeztünk, átvedlettek gyárimunkásokká. Ez a réteg egyáltalán nem kérkedett azzal, milyen fontos társadalmi szerepet töltött be Budapesten, örült, hogy tudomásul vették bejelentését és nem kutatták igazi mivoltát. Ezek azt is jóra magyarázták, hogy mindenkit csak fatáblába égetett számok szerint leltároztak, családi- és keresztnév nélkül. Radnóti is csak egy szám volt, és sem a német, sem a magyar tisztikarnak nem volt sejtelme arról, hogy ez a szám milyen különleges fejezetet jelent majd a magyar költészetben.

Legszebb, legnagyobb hatású verseit Radnóti Borban írta. Régebbi költeményei között nem lehet kimutatni zsidó vonatkozást, igazában a bori „eklogák" azok, amelyekben zsidó tartalom, sors, sőt váratlanul, meglepetésszerűen, a hivatástudat is először jelentkezik. Először, de olyan elemi erővel, kiforrottsággal és szépséggel, mely méltó visszatükrözése annak a megalázásnak és fájdalomnak, melyben Radnóti Miklósnak része volt Borban.

Radnóti Miklós egész fiatal életét a dolgozó magyar nép égető s megoldhatatlan problémái fölötti vívódás, elmélkedés töltötte be. A számára

nem sokat jelentő családi kapcsolaton kívül kultúrájának minden mozzanata a magyarságban gyökeredzett, s ahogyan ő elképzelte, hinni és érezni akarta, hogy nem létezik többé zsidókérdés. Mint nekem mondotta, az ő lelki apja Arany János volt, szellemi mentora Vörösmarty Mihály. Fantáziájának táplálói a Szeged-környéki magyar népmesék, fülében Bartók és Kodály dallamai csengtek, és ha történelmet emlegetett, az kizárólag a „szegedi fiatalok" által álmodott és átértékelt magyar történelem volt, a dolgozó magyar nép történelme, a parasztságé és a munkásságé. S most egyszerre tapasztalnia kellett, hogy a keretlegénnyé torzult magyar paraszt teljes lelkesedéssel nyomorgatja és nem lát különbséget közte és a mögötte álldogáló volt jesiva-növendékek között.

Igazán akkor nyilallott szívébe, hogy zsákutcába jutott, amikor egy péntek délután a bori Wien-lágerben, a munkaszünetben körbefogtuk és felolvasta legújabb verseit. Az azóta híressé vált eklogákat. Annyira figyeltünk minden szavára, hogy észre sem vettük, amikor hátunk mögött megállt, majd ránkrontott Császár törzsőrmester és dinamikus megfogalmazásban számonkérte tőlünk, miféle összeesküvést szövünk.

Radnóti papírral a kezében kijelentette, hogy verseit olvassa fel, nem szőttünk összeesküvést. A törzsőrmester meglepő, de a mi helyzetünkben magától értetődő kérdéssel csapott le Radnótira:

— Minek ír egy zsidó munkaszolgálatos verseket?

Radnóti erre önérzetesen ezt válaszolta:

— Főtörzsőrmester úrnak alázatosan jelentem, én magyar költő vagyok.

Mire a főtörzs két olyan hatalmas pofont kent le Radnótinak, hogy kis híján hanyatt esett. A papír kirepült a kezéből, leesett a sárba és Szalai ekkor gyorsan rátaposott, nehogy a főtörzs észrevegye és széttépje. Azután Császár kifejezte Radnóti magyarságára vonatkozó álláspontját reprodukálhatatlan szavakkal. Itt nemcsak egy dühöngő őrmester önkényeskedéséről volt szó — ezt éreztük mindannyian —, hanem a nép, egy meglehetősen korcs képviselőjén keresztül hangot adott a maga őszinte, hamisítatlan véleményének egy sokszor megvitatott kérdésben.

Radnóti Miklóst nem akkor ölték meg, amikor fegyverrel végeztek vele, hanem ott, akkor, azon a péntek délutánon döfték bele a kést. Ekkor látta, hogy abból a zsákutcából, amelybe belenőtt és hozzátapadt, nincs számára kivezető út.

Nem úgy szakadt el a zsidóságtól, hogy egy bizonyos történelmi fordulat után visszatérhetett volna hozzá, mert hiszen sose voltak szellemi, lelki, érzésbeli, kulturális kapcsolatai a zsidósággal. Ahogy ő hitte, már nem is asszimilálódott, hanem szerves alkotórésze lett a magyar irodalomnak.

Borban döbbent először arra, hogy a valóság egészen másként dönt és ítél; sorsa, élete semmiben sem különbözik egy Síp utcai kis jámbor fűszeres életétől. Mindketten ugyanarra a mérlegre állíttattak és mindkettőjük sorsa ugyanaz lett. Ott, Borban érezte először a sors különös, bosszantó fintorát, amikor gondosan csiszolt, remek, ősi magyar szavakkal teletűzdelt mélyenszántó verseit a sárga karszalagosok gyülekezete körében olvasta fel. Azokhoz szólt utóljára, akikről eddig nem énekelt, hattyúdala, legtökéletesebb, legszebb alkotása, előzetes művészi programját meghazudtolva, a zsidók tragédiáját emelte művészetté.

RÉSZLETEK RADNÓTI MIKLÓS „NEGYEDIK EKLOGA" CIMŰ KÖLTEMÉNYÉBŐL

A költő:

Születtem. Tiltakoztam. Mégis itt vagyok.
Felnőttem. S kérdezd: miért? hát nem tudom.
Szabad szerettem volna lenni mindig
s őrök kisértek végig az úton.

A Hang:

Jártál szellőtől fényes csúcsokon,
s láttál, ha este jött, a hegyre töppedt bokrok közt térdepelni egy jámbor őzsutát;
láttál napfényben álló fatörzsön gyantacsöppet,
s mezitelen ifjú asszonyt folyóból partra lépni,
s egyszer kezedre szállt egy nagy szarvasbogár...

★

Ring a gyümölcs, lehull, ha megérik;
elnyugtat majd a mély, emlékkel teli föld.
De haragod füstje még szálljon az égig,
s az égre írj, ha minden összetört!

KERTÉSZ LILLY

IGY SZABADULT FEL BERGEN-BELSEN

A mikrofonok angol, német, francia és orosz nyelven kürtölve adták tudtul a várva-várt és mégis hihetetlenül hangzó hírt: „Itt az angol hadsereg katonái!" „Itt az angol hadsereg katonái!" „Emberek, szabadok vagytok! Holnaptól rendes élelmet s a betegek gyógyszert és ápolást kapnak. Az egészségesek karanténba kerülnek, ahonnan hazaszállítják őket. Semmi pánik, mindenki maradjon a helyén. Itt az angol hadsereg katonái! Emberek, szabadok vagytok!"

Bergen-Belsen felszabadult. Néma csendben hallgattuk a mikrofon hangját. Még mindig nem mertünk hinni. Hátha mindez csak a németek rossz tréfája. Valami csapda talán. De ekkor a kerítés túloldaláról hangos zajra lettünk figyelmesek. Tódult a tömeg a kerítés irányába. Velük együtt jómagam is, Icával kézenfogva, nehogy a tolongásban elveszítsük egymást. A kerítés túlodalán két angol tankot pillantottunk meg, amint lomha lassúsággal gurulnak felénk. Angol katonák álltak benne és mosolyogva integettek jobbra-balra az őket sírva-nevetve üdvözlő, üvöltő foglyok felé.

— Azt hiszem, mégis igaz — szólalt meg Ica rekedten.

— Hát igen. Itt a várvavárt nagy pillanat. Milyen nap is van ma? Azt hiszem tizenötödike. 1945 április 15. Vasárnap. Egy év telt el a sárga csillag viselése óta. Csak egy év? Legalább ötvennek tűnik! Utána jött a gettózás, aztán a téglagyár, amelynek körülzáró falait velünk építették meg. A marhavagonok, a szürnyűséges háromnapos utazás, míg végül a rémült, félig őrült élőhalottak Auschwitzba érkeztek. Negyedrészük elkezdi lágeréletét, háromnegyed részük órákon belül megjelenik Isten trónusa előtt. Ki tudná megmondani, kik jártak jobban?

Két hónap Birkenauban. Kopaszra nyírt, üresszemű, üreslelkű, emberi méltóságuktól és akaratuktól megfosztott, emberi mivoltukból kivetkőzött lények vegetációja. Nappal az égető nap sugaraitól menekül, éjjel a hideg-

től reszket az örökké éhes és szomjas táborlakó tömeg. Közben, mint jól termelő gyárak füstölgő kéménye, a krematóriumok nagyöblű kéményei éjjel-nappal ontják magukból a lángot és a füstöt... Aztán újra a vagonok és három nap múlva a németországi kikötőváros: Bréma. Nyolc hónapig romeltakarító munka Bréma utcáin. Nyolc hónap. Mi adta az erőt hozzá, hogy kibírjuk.. ? Az angolok közelednek Brémához. A nácik menekülnek és mint fájó, gennyes kelést a testükön, cipelnek magukkal minket is. Részben vonaton, részben gyalog, zsúfolt országutakon, erdőkön keresztül, tönkrement cipőkkel, de sokan már mezitláb is, éhesen, szomjasan vonszoltuk magunkat tovább. Hová? Miért? Erre nem szabad gondolni.

Április 8-án, vasárnap éjjel érkeztünk ide, Bergen-Belsenbe. Pontosan ma egy hete. A tábor már olyan zsúfolt volt, hogy minden a feje tetején állt. Éppen vihar volt, amikor megérkeztünk. A koromsötét éjszakát csak a villámlások világították meg néha. Egy blokk ajtaja feltárult az úttól teljesen elcsigázott 800 új fogoly előtt és mint a birkanyájat, hajtanak be bennünket a karámba. A földön mindenfelé emberek feküdtek. Orosz fogolynők voltak. Mikor meghallották, hogy magyarul beszélünk, mindnyájan nekünk estek. Csúnya verekedés támadt, úgy hogy a hajnali „célappelre" dagadt fejjel tántorogtunk ki.

Mellettem álló társnőm odakint pisszegéssel adta tudtomra, hogy valamit mondani akar. Ránéztem. Az arca viaszsárga volt, látszott rajta, hogy hányinger és ájulás környékezi. Hátrafelé néztem. Mögöttem csonttá aszott, tántorgó férfiakat láttam, akik csak távolról hasonlítottak emberekre. Piszkos rongyok lógtak, libegtek csontváz testükön, mezőre kiállított madárijesztők, amelyeknek keresztberakott botokra húzott rongyait kísértetiesen fújja, libegteti a nyári szél. Lehorgasztott fejjel, libasorban haladtak. Rongyokkal becsavart kezükkel fogtak valamit, amit előredőlt, megfeszített testtel, keservesen húztak, vonszoltak maguk után. Csodálkozva bámultam a földön vonszolt rejtélyes csomagokat, villámként hasított belém a szörnyű valóság felismerése: ezek emberek! Illetve emberek voltak egyszer. Háttal a földön feküdtek, fejük jobbra-balra mozgott, vagy fel-alá ugrált a földön, széttárt karjaik ide-oda himbálóztak, amint lábukat a magasba emelve vonszolták őket maguk után a botladozó élő-halottak... Amint szememmel a hullaszállító kommandó útját követtem, tőlünk párszáz méterre felfedeztem a magasba tornyosuló, meztelen holttestekből épített gúlákat is.

★

Ahogy a napok múltak, mind közelebb került hozzánk a front. Egyre közelebbről hallottuk az ágyúzást és éjszakánként, amint a szabadban feküdtünk, fülünket a földre tapasztva, gyönyörködtünk ebben a számunkra mindennél szebb muzsikában. 30–40 kilométerre lehettek. Most

már nem több, mint 20 kilométerre — mondogattuk egymásnak. Ember koncertet így még nem élvezett, mint mi az ugató tra-tra ta-ta és a cselló hangjánál is szebb, mélyen dübörgő ágyúk hangját. Hét végén nagy nyugtalanság támadt a SS-ek körében is. Egyre kevesebbet lehetett látni belőlük. Jóformán csak a „célappelek" idején bújtak elő. Péntek reggel az őrtornyokba feltekintve, a megszokott kép helyett nagy meglepetés várt ránk. Nem az SS-egyenruhás őrök álltak odafönt, hanem magyar egyenruhás katonák. Ettől kezdve a német katonákat csak gumibottal a kezükben láttuk, még a derékszíjakról is lekerült a revolver. Mindezek a biztató jelek bizonyos reményeket ébresztettek bennünk. De teljes szívvel még nem tudtunk remélni. Német őreink feltűnően csendesen viselkedtek, féltünk, hogy valami szörnyű meglepetést készítenek elő számunkra. Nem tudtuk elképzelni — ami később tényleg megtörtént —, hogy az angolok ideérnek és ők alázatosan és engedelmesen felemelik a kezüket, majd szívélyes apai mosollyal végignézik, hogy mi felszabadulunk és ők kerülnek helyettünk a rácsok mögé. A kétség — és az éhség — maró és szorító karjában kínlódva tekintettünk eljövendő sorsunk elébe.

Szombaton nagy szaladgálás és forgolódás támadt a foglyok körében. Elindultunk megnézni, hogy mi történt? Felbátorodva a fegyver nélkül járkáló német katonák láttán, a foglyok feltörték a ruhatárakat és piszkos, tetves rongyaikat ledobálva, új holmikba öltöztek. Mi is a raktárházak felé igyekeztünk. Szemben velünk jöttek már a felöltözöttek, nagy csomagokkal megrakodva, lökdösődtek, törtek maguknak utat közöttünk.

Ettől a sétától úgy felbátorodtunk, hogy másnap reggel többszázan a kápó-nők „célappelre" szólító füttyszavára egyszerűen fekve maradtunk és nem mentünk ki a sorakozóra. Mint rendbontókat, átvittek bennünket egy másik láger-részbe. Ez még sűrűbb drótkerítéssel volt körülvéve, mint a többi, de a kerítésen belül magas, zöldlombú fák, gyepes részek és tiszta, rendbentartott terület fogadott bennünket. De embereket nem igen lehetett látni. Hamarosan megtudtuk, hogy mi volt az üdülőhely: a tifuszos betegek, haldoklók és halottak körülzárt területe, a „tifusz-láger". És ide zártak bennünket, 300 egészséges, fiatal nőt.

★

Április 15. volt, vasárnap reggel. Csoportunk, mint ijedt birkák, összebújva állt a kerítés mellett. Tőlünk nem messze, hátával a ház falának támaszkodva, a földön egy leány ült. Velem egyidős lehetett, kócos haja csapzottan hullott az arcába. Felsőteste ütemesen hajlongott előre-hátra, mintha imádkozna. Közelebb léptem és láttam, hogy az ölében egy 13–14 év körüli leányt tart. A kislány halott volt. De az idősebb, mintha ezt nem akarta volna észrevenni, egyre beszélt hozzá, ringatta és egy bádogedényből

vízzel kínálgatta. Aztán felsírt és eszelősen nézett körül. „Segítsenek!" — mondotta jiddisül. „Hát senki sem akar segíteni a testvéremen? Meg fog halni és nem mehetek haza nélküle. Mit mondana az anyám, hogy nem tudtam vigyázni rá. Vizet! Vizet!" — újra itatni akarta a halott gyermeket...

Egyszerre füttyszó és kiáltások hangzottak: „Blocksperre! — Blokkzárlat!" — és beterelték a kint tartózkodó foglyokat a blokkokba. Ez a blokk is tifuszos betegek „kórterme" volt, amely most éppen üresen állt. Egy halottat azonban az egyik ágyon, úgyszólván ittfelejtettek.

— Nem akarok ittmaradni — mondtam Icának —, gyere, másszunk ki az ablakon.

— De blokkzárlat van, még belénk lőhetnek.

— Lőjjenek! Inkább lőjjenek le, de itt egy pillanatig se maradok. Kiugrottam az ablakon. Odakint csend volt. Senkit nem láttunk. Boldogan töltöttük meg tüdőnket a jószagú, friss tavaszi levegővel. Aztán mások is kezdtek kiszivárogni a blokkokból. Lassan megtelt az udvar. A „Block-Ältestek" és kápónők hang nélkül forgolódtak közöttünk. Egy szóval se említették a blokkzárlatot és nem kérdezték, hogy mit csinálunk odakint. Külön csoportokba verődtek és izgatottan sugdolóztak.

— Honnan, honnan nem, a lágerben meghonosított dróttalan táviró útján elterjedt a hír, hogy a tábor területén egyetlen német katonát sem látni. Eltüntek, mintha a föld nyelte volna el őket. Mi történt? Mi van? Mi lesz? — kérdezgette mindenki a másikat, mintha az többet tudott volna. De senki nem tudott semmit sem. Csak azt éreztük, hogy a levegő villamosárammal telítődik, szinte vibrált a magas feszültség a levegőben és az idegekben.

Ekkor megszólaltak a mikrofonok: „Itt az angol hadsereg katonái! Emberek, szabadok vagytok!.."

KESZTENBAUM MIKLÓS

SÖMÁ JISZRÁÉL...

A messzi Oroszországból, kilencszáznegyvenhárom őszén, pontosan Jom Kipurkor, kezdtük meg a visszavonulást. Négy munkásszázad taposta a sarat, a nehéz hátizsákokat cipelve. Ottani jelenlétünk, nemcsak néhány logikus gondolkodású magyar honvédtisztnek volt érthetetlen, de maguk a németek sem tudták felfogni, mit keres ott a sok sárgaszallagos zsidó. Hivatalosan, kisegítő munkaszolgálatot kellett volna teljesítenünk a honvédegységek mellett. De erre, csak nagyritkán került sor, mert a honvédek a németekkel együtt, állandó visszavonulásban voltak. Ez a visszavonulás a munkaszolgálatosok számára, — tragédia számba ment, mert az ősz után jött a kegyetlen orosz tél, faggyal és hóval. A zsidókkal senki sem törődött. A keretlegénység csak hajszolni tudta a fáradt szerencsétlen embereket. A puskatus nagyban működött. Naponta, sokszor ötven kilométert kellett megtennünk. Ruházatunk pedig minden kritikán aluli volt. Főleg a bakancsok okoztak nagy gondot. Hiába dolgoztak susztereink megfeszített erővel, minden pihenés alkalmával, mégsem győzték megjavítani a sok rongyos bakancsot, hiszen az oroszországi utak falták a cipőtalpat. Ennek pedig az volt az eredménye, hogy naponta voltak fagyások. Hol a lábujjak fagytak meg, hol a kezek ujjai mondták fel a szolgálatot. Szegény Gábor Pista, századunk orvosa, aki mellett jómagam szanitécként tevékenykedtem, — nem győzte ellátni szerencsétlen bajtársainkat.

A századparancsnok szemében minden fagyás, szabotázsakció volt, amiért hadbíróság elé állíttatott minden „szimuláló" zsidót. A szerencsénk az volt, hogy az állandó visszavonulás miatt, a hadbíróság egyáltalán nem ülésezett. A tiszt urak egyetlen gondja az volt, hogy mentsék bőrüket.

Igy vonszoltuk magunkat Fehéroroszországon, majd Lengyelországon keresztül. Voltak napok, amikor csak azzal a krumplihéjjal táplálkoztunk, amit a tisztikonyháról a szemétdombra hánytak. Ezenkivül állandóan szo-

rongatott helyzetben éltünk. Hol a németek töltötték ki rajtunk bosszújukat, vereségeik miatt, megtizedelve sorainkat, hol a magyar honvédek és tisztek űztek gúnyt belőlünk. E félelmen kívül állandó gond nyomta lelkünket az otthoniak sorsa miatt. Csak nagyritkán jött egy-egy levlap otthonról és a mi levlapjainkat, amiket csak egyszer havonta irhattunk, nem mindig kapták kézhez szeretteink. Gondoskodtak erről a magyar hatóságok . . .

„Zsidónak nem jár posta" — dörögte a századparancsnok, „zsidónak semmi sem jár, még levegő sem jár. Maguk az okai minden bajnak". Ez volt az ő filozófiája.

★

A pinszki mocsaras vidék egy kis eldugott falujában „teleltünk", amikor egyik éjjel, a környéken tevékenykedő partizánok, büntetésből felgyújtották három paraszt kunyhóját, amiért együttműködtek a németekkel. A faluban állomásozott egy büntető honvédszázad is. Ebben olyan gonosztevők szolgáltak, akiket a börtönökből szedtek ki és egyenesen a frontra küldtek. Feladatuk egy volt: gyilkolni és rabolni. A tűz hirére mindenki talpon volt, pedig mennyire szükségünk volt a pihenésre. Oltásról szó sem lehetett. Azt lestük csupán, terjed-e át a tűz a szomszédos házakra. Szerencsénkre szélcsend volt és a magas hó megakadályozta a tűz továbbterjedését. Miután a kunyhók porráégtek, ismét pihenőre tért a század.

Igen ám, de másnap lett aztán a „hadd el hadd"! A büntető honvédszázad parancsnoka, minori többszörös gyilkos — azzal vádolta meg a zsidó munkaszolgálatosokat, hogy ők gyújtották fel a kunyhókat, hogy ezáltal jelt adjanak a partizánoknak, akikkel biztosan összeköttetésben állanak, hiszen azok között is sok a zsidó. (Később tudtuk meg, hogy néhány nappal ezelőtt, egyik éjszaka, bent jártak a partizánok a faluban, megkötözték az őröket és revolverrel ébresztették fel a századparancsnokot. Az, reszketve dadogott és mentegetőzött, hogy ők magyarok és kényszerből vannak ott. Nevetett rajta a partizánok vezetője és megfenyegette, hogy ha baja esik valamelyik helybeli parasztnak, vagy zsidó munkaszolgálatosnak, — „kikészítik" őket.) Azt követelte, adjuk át neki azt a három zsidót, akik a felgyújtott házak közelében voltak elszállásolva, mert ezek a bűnösök és ezért halál vár rájuk. Amennyiben estig nem adjuk át őket neki, ő maga választ ki hármat és agyonlöveti őket.

Századparancsnokunk egyetértett vele. Nagy lett az izgalom a fiúk között. Ebédelni sem ment senki. A vallásosak zsoltárt kezdtek mondani. A délutáni órákban puskalövés hallatszott. Nemsokára rá egy honvéd jött a mi szállásunkra, azzal a paranccsal, hogy az orvos meg a szanitéc, jöjjön azonnal kötszerekkel, mert megsebesült valaki. Gábor doktor nem jól érezte

magát és megkért, hogy én menjek. Reszkettem, de vettem az orvosi táskát és mentem a honvéddel.

Az elvezetett a parancsnok lakására, tudniillik az sebesült meg puskatisztítás közben. Fertőtlenítettem a sebet és bekötöztem. Közben a parancsnok kérdéseket intézett hozzám. Hogy hívnak, hová való vagyok, kik a szüleim, vannak-e rokonaim? . . . Amikor válaszaimból megtudta, hogy a monori Szilágyi Ferenc ügyvéd a nagybátyám, majdnem megölelt. Hiszen ő volt a védőügyvéde a legutóbbi tárgyaláson. Neki köszönheti, hogy nem kapott csak öt évet. „Hej, — mondotta — ha minden zsidó olyan volna mint Szilágyi Ferenc, most nem lenne háború" . . .

Ezzel intett, hogy elmehetek. De azért még utánam szólt, hogy megvan-e már a három gyújtogató zsidó?" Én magam lövöm őket agyon!" Nem válaszoltam és reszketve tértem vissza szállásunkra.

Alig telt el öt perc, riadót fujtak. Ez azt jelentette, hogy azonnal pakkolnunk kell, mert félóra mulva indulunk. Parancs érkezett, hogy azonnal induljunk útnak Pinszk felé és ott csatlakozzunk a zászlóaljhoz. Hang nélkül folyt a készülődés. Attól féltünk, hogy még mielőtt elhagyjuk a falut, a gazember képes lesz végrehajtani ördögi tervét. De szerencsénkre nem történt semmi és estére már jó messzire voltunk a falutól és a büntető századtól.

★

Március lett. Délnyugati irányba meneteltünk. A tél nagyon megviselte a fiúkat. Három súlyos betegünk volt, akiket felváltva hordágyon cipeltünk. Alig volt már bennük lélek. Századparancsnokunk néhányszor végezni akart már velük, de kikönyörögtük őket.

Purimkor aztán súlyos eset történt. Egy lengyelországi falucskában pihentünk. Az ungvári Weiszot átküldte szakaszparancsnoka a szomszédfaluba egy levéllel, az ott állomásozó század egyik keretlegényéhez. Amint a két falu között mendegélt, egyszercsak puskalövés hallatszott és Weisz holtan rogyott össze. A templomtoronyból lőttek rá. Ugy találtuk meg szegényt a réten. A századparancsnok azt állította jelentésében, hogy a partizánok lőttek rá a templom tornyáról. Mi, biztosak voltunk benne, hogy az egyik honvéd volt a gyilkos. Weiszot eltemettük a drogocsinyi zsidó temetőbe. Ez volt a purimi szórakozásunk . . .

★

Aztán egyik napon, amikor éppen egy sáros kis városkán meneteltünk keresztül, az egyik honvéd nagy titokban elmondta Gábor doktornak, hogy éppen most jelentette a rádió: a németek megszállták Magyarországot. Március tizenkilencedike volt. Percek alatt elterjedt a hír a fiúk között és nagy megrázkódtatást váltott ki. Tetézte kétségbeesésünket az a rövid, de „velős" beszéd is, amit századparacsnokunk, — egy felvidéki elemiiskolai ta-

nító, hadapród őrmesteri rangban, — tartott nekünk, röviddel a kis városkába való megérkezésünk után:

„Zsidók! Végre a megfelelő emberek kerültek hatalomra otthon. Ők majd megoldják gyökeresen a zsidó kérdést. Vegyék tudomásul, hogy innen sohasem fognak haza kerülni. Itt döglenek majd meg, lengyel területen. Végeztem!" . , .

★

Októberben történt: A hadapród-őrmester hivatott bennünket. Gábor doktor, egy Kohn nevű sofőr, meg én mentünk át hozzá.

„Parancsot kaptam, — mondotta, nagy szigoruan — hogy eskessem fel a zsidó munkaszolgálatosokat Szálasira. Ugy határoztam, hogy az esketést, a helybeli zsidó templomban tartjuk meg. A németek istállót rendeztek ott be, de tegnap elmentek. Ki kell takarítani ott egy kicsit, a felesketés előtt. Itt a szöveg, fordítsák le! Valaki majd felolvassa és a zsidók utána mondják. Végeztem!" Gábor doktor szólalt meg először és mentegetőzve mondta, hogy ő bizony nem tud zsidóul. Kohn, a sofőr, szintén azt mondta. Maradtam én. Felhivtam a hadapród úr figyemét arra, hogy mi, nem zsidóul, hanem héberül imádkozunk. Ha óhajtja, lefordítom az eskü szövegét héberre és felolvasom majd a templomban, hogy a fiúk utánam mondhassák. Beleegyezett. „Csak pontos legyen az a fordítás!" — szólott utánunk a hadapród úr, amikor eltávoztunk.

★

Amikor a fiúk megtudták, hogy miről van szó, felháborodtak. Szó sem lehet arról, hogy ők Szálasira felesküdjenek. Egyesek azt mondták, hogy mégis fel kell esküdnünk, mert különben veszélynek tesszük ki életünket. Maga a vallás sem követeli meg ezt.

Mi hárman bevonultunk „lakosztályunkba", a szénával bélelt „úri" fészerbe és tanácskozni kezdtünk. Az idő sürgetett. „Fel kell esküdnünk" — mondta Kohn, a nagy magyar. „Nem kell felesküdni" — mondta Gábor doktor, „Legyen ami lesz. Meguntam már ezt a sok córeszt!"

„Fel is esküszünk, meg nem is" — mondtam. Bámulva néztek rám bajtársaim. „Hogyan fogod ezt csinálni?" — kérdezték mindketten egyszerre. „Bizzátok csak rám, — feleltem — én vagyok a felelős a fordításért!"

Leültem és a hadapród őrmester által adott eskü-szöveg hátlapjára, héber betűkkel leírtam a *„Semá Jiszráel"* ima első szakaszát, amely menynyiségileg körülbelül megfelelt a magyar szöveg mennyiségének. Aztán zsebrevágtam a papírt és készülődni kezdtünk az „ünnepélyes aktus"-ra. Még gondolatban is furcsa volt, hogy a zsidóktól, akiket ezek a hóhérok tulajdonképpen halálra ítéltek —, most azt követelik, hogy esküdjenek fel Szá-

lasira. Dehát sok furcsaságot értünk mi már meg... Cipőt puccoltunk, ruhánkat rendbehoztuk egy kicsit és a sárga karszalagot is kisimítottuk. Igy szólt a parancs. Aztán felsorakoztunk és feszes léptekkel a templom felé mentünk. Az arcokon gúny és kétségbeesés tükröződött. Egyesek egészen elfásultak.

Bevonultunk a templomba. Megjött a parancsnok is és a keretlegénység, természetesen fegyverrel. A parancsnok rövid beszédet tartott hazaszeretetről és hűségről. Aztán intett, hogy olvassam fel az esküszöveget. Nagy lett az izgalom a fiúk között. Olvasni kezdtem a szöveget. A fiúk először gyáván, aztán mind bátrabban mondták utánam. Egyesek alig birták visszatartani nevetésüket. A vallásosak megértették rögtön miről van szó, és szinte magukbaszállva mondták utánam a szöveget. Ilyen bensőséges „Semá" imát, régen nem hallott az a zsinagóga...

Az „eskütétel" után „díszvacsora" volt, majd hamar nyugovóra tértek a fiúk. Jómagamat még hosszú ideig kisértett az ügy. Attól féltem, nehogy valahogy kitudódjon a dolog. A papírt azon nyomban elégettem.

Igy „esküdött fel" kétszázötven „magyar-zsidó" munkaszolgálatos Szálasira. S ez maradt máig is március tizenkilencedike legérdekesebb élményének számomra.

Decemberben orosz hadifogságba estünk. A temesvári nagy hadifogoly táborban rátaláltunk volt parancsnokunkra. A nagyszájú hadapród úr is hadifogoly volt. Ott, a híres ötvenegyes „zsidó" barakkban, állandó „törvényszék" müködött. A hadapród őrmester őr megkapta kegyetlenkedéseiért a méltó büntetést. Mi pedig, később szétszéledtünk. Ki, mint jómagam is — hadifogságba Oroszországba, ki megszökött, kit pedig szabadon bocsátottak. A fiúk nagyrésze ma itt él Izráelben és március tizenkilencedikén szomorúan áll meg egy percre, felidézve azokat a keserves napokat, amik — reméljük, soha nem ismétlődnek meg a zsidóság történetében.

Dr. KUNDA ANDOR

A GYÁVÁK

Gyávák vagyunk? Vagy gyávák voltunk?! Kérdések, amelyekre nem tudunk felelni. Sebek, amelyek gyógyíthatatlanok.

1944 május 26-án, munkaszázadunkat, a 110/69-et, amelyet légoszázadnak is elneveztek, különleges feladattal Nagybányáról elindították Nagyváradra. Szerelvényünk mindössze négy marhavagonból állt és ebben zsufolták össze a 240 főnyi legénységet: a zsidó munkaszolgálatosokat. A parancsnok, Deák Ferenc főhadnagy, civilben tankerületi felügyelő és helyettese, Mille, egy román származású hadapród-őrmester, egy kimustrált harmadosztályú kocsit kapott s ebben rendezték be a század-irodát.

Utunk, amely rendes időben két órát tartott vasúton, most négy napig húzódott. Az egyhangú döcögés, az állomásokon és a nyíltpályán való végtelen álldogálások senkit sem nyugtalanítottak. Sőt ellenkezőleg. Mennél később érünk a célba, annál jobb.

Szatmáron, kopott szerelvényünk több, mint egy napot vesztegelt. A gettót ürítették. Az állomás felé vivő úton, amelynek két oldalán kijárási tilalmat rendeltek el, hosszú sorokban robogtak a szürke német katonai teherautók, hatalmas port kavarva maguk után. A magyar hatóságok azt akarták, hogy senki se lássa, amint öreg, tehetetlen férfiakat, kendőbeburkolt asszonyokat, gyermekeket és anyuk karjaiba szorított csecsemőket hurcolnak el az auschwitzi gázkamrák felé. Rólunk megfeledkeztek.

Széltében-hosszában azt a hazugságot terjesztették, hogy munkára viszik a zsidó családokat. Figyeltem az autónülőket s figyeltem magunkat. Ők is mi is elhittük, hogy csak erről van szó.

Váradra érkezve, a város határában levő tüzérlaktanyában helyeztek el bennünket. Nagy megtiszteltetés: a sorkatonaság közé. Meghatározott feladatunk a passziv légvédelem volt. Ezeknek a katonáknak kellett volna segítenünk, ha jön a vihar.

S a vihar már másnap elzúgott a Körös-parti Párizs felett. Elsőízben Várad felett, karcsú ezüstös gépmadarak jelentek meg. Halkan, búgva közeledtek, majd morgásuk egyre erősödött és végül úgy hangzott, mintha a Sors dübörögne felettük. Jobban mondva, felettünk. Mert akkor, a felettünk szálló gépeken felismertük az amerikai felségjelvényt, s az volt a meggyőződésünk, hogy ezek a mi barátaink és ha ledobják bombáikat, ezek csak őket érhetik.

Kíváncsian, megbuvó boldogsággal, futottam fel a tüzérlaktanya tetejére, hogy nézzem az amerikaiakat. Kisebb csoportokra osztva szárnyaltak felettünk.

A tetőn egy légelháritó ágyú volt felállítva. A legénység, egy szakaszvezető parancsnoksága alatt a kis, keskenycsövű ágyú közelében kuksolt. A gépek, úgy tűnt, elhúztak felettünk. „Hol vannak a tisztek?" — kérdeztem a szakaszvezetőt. Elhúzta a száját: „Elbujtak a pincében." „Maguk miért nem lőnek?" Rámnézett: „Majd bolondok leszünk. Hogy észrevegyenek és lebombázzanak bennünket?!"

Ez volt a dicsőséges magyar hadsereg.

A gépek Kolozsvár felé tartottak. Valami történhetett, mert az ezüstmadarak rendje megbomlott. Egy csoport, mindössze heten megfordultak és újra visszajöttek Várad felé. Színes vonal rajzolódott a levegőben, mint egy visszahulló, magányos Anna-napos rakéta. Az első gép jelzett. A csoport nagy ívben szétszóródott és megkezdődött a bombázás. Mi, bennszülött váradiak boldogok voltunk. Bombázzák Váradot. Elpusztítják a várost, amelyet imádtunk. Dübörgött az ég, dübörgött a föld. A házak, a templomtornyok füstben és tűzben úsztak.

Van Isten!

A gépek elvonultak, s nálunk riadót fújtak. Futólépésben tartottunk a nagypályaudvar felé. A fűtőházat érte a támadás. A mellette lévő vasutasviskókat teljesen elpusztította és a beomló romok maguk alá temettek háromezer színkeresztény magyart. Ezeket kellett volna most nekünk zsidó munkaszolgálatosoknak megmenteni.

Utunk a váradi gettó előtt vezetett el. A gettót nagyrészt ekkor már kiürítették. Csak egy csoport maradt még hátra. Az utolsó transzport, ezeket külön házban helyezték el nehogy kilássanak az átkozott utcákra.

Hiába néztünk mereven, szinte delejes erőt szuggerálva tekintetünknek, a falak mögött, senki sem moccant meg.

Pedig ebben a pillanatban, sokukat meg lehetett volna menteni. Nem tudtunk róla, nem vettük észre, hogy a támadás alatt a gettó őrizetlen maradt. A kakastollas, hurka karú csendőrök egytől-egyig eltüntek. Elbújtak a támadás elől.

Gyávák voltunk? Vagy ők voltak a gyávák?

Az utolsó transzportot, szemünk láttára, június 2-án vagonirozták és hurcolták el. A nagypályaudvar a bombázások után teljesen hasznavehetetlenné vált. De a magyaroknak olyan sürgős volt a megmaradt néhány száz zsidó elszállítása, hogy nagy kerülővel egy mellékvonalon vitték el őket. Ekkor újra feltüntek a kakastollas csendőrök, feltűzött szuronyaikkal s kemény parancsszavakkal dirigálták a gyerekeket, az asszonyokat és a megrokkant aggastyánokat fel a vagonokba . . .

Mi csupasz kézzel, semmit sem tehettünk.

*

Ástuk a betemetett gödröket és vedrekkel hordtuk a vizet. Ahol nyöszörgést hallottunk, ott abbahagytuk az ásást. A vedreket szinültig megtöltöttük vízzel — s kiöntöttük az eldugott kertekben. Mi is deportáltunk.

*

Leventelőtereket építettünk és visszacsavartuk a felkunkorodott vasúti síneket, úgyhogy nem sok vonat járhatott át rajtuk.

Egy időben, a városi úszoda mellé rendeltek ki bennünket „planirozni". Semmit sem csináltunk, csak kaparásztuk a földet. Ott egy göröngy sem simult ki, két lépésnyi hely sem lett egyenes.

Munkafelvigyázónk Mille hadapród-őrmester legalább úgy utálta a magyarokat, mint mi. Igy került sor rá, hogy engem bízott meg a londoni rádió reggeli magyar adásának meghallgatásával. A szőlőhegyek alá jártam egy kis kunyhóba, ahol egy földművelő román család lakott. Nekik is én magyaráztam el, mit mond London?!

A mese úgy szólt, hogy talicskákat vittem el javítani a városba. Hogy kihez? — erre már nem készültünk fel. Ha véletlenül megkérdezték volna tőlem, hova gurigázok, nem tudtam volna felelni. Mégis minden reggel s a déli órákban, pontosan a rádió-leadások előtt egy negyedórával, fogtam a talicskámat és kidöcögtem a táborból.

A szőllőhegyek alján, a vasúti viadukt alatt vitt el az utam. Gyönyörűen sütött a nap és egykedvüen mentem, amikor hirtelen két hatalmas csendőr robbant elém. Megállítottak:

— Hova megy?

— A talicskát reparáltatni?

— Maga zsidó?

— Igen.

— Nem tudja, hogy zsidó munkaszolgálatosoknak nem szabad egyedül járkálniok a városban?

— Tudom. De nincs elég keretlegény a századunkban, akik vannak, a többiekre vigyáznak. Parancsom van, hogy egyedül intézzem a talicskák javítását.

A pesti rádió berepülést jelzett. „Bácska... Baja..."

A két csendőr egymásra nézett. Irtózatos félelem villant fel a szemükben.

— Már megint jönnek — mondotta az egyik.

— A fene egye meg őket — sziszegte a fogai közül a másik. Majd ismét észrevettek engem:

— Mi partizán vadászaton vagyunk most itt. Az oroszok átkeltek a Kárpátok alatt és a hegyek között egész biztosan partizánok rejtőzködtek el. Minden vasúti alóljárót őriznek a mieink. Hallgasson ide, nem bánjuk, menjen tovább, de ha más őrjárattal találkozik, nem biztos, hogy ilyen simán fogja megúszni a dolgot.

Már kedvem lett volna visszafordulni, de ezzel elárulhatom magam. Nyugodtan fogtam a talicskámat és toszogattam előre.

Néhány lépést tehettem csak, amikor egy harsány „Állj"-t hallottam. Megálltam.

— Álljon meg csak zsidó — mondotta az egyik. Kérdezni akarunk magától valamit. Mit mond: Ki nyeri meg a háborút?!

Igyekeztem bambán felelni:

— Nem tudom...

— Dehogyis nem tudja. Maguk zsidók, mindent tudnak.

Jókedvre derültem:

— Nna ez nem egészen így van. Őrmester úr, maguk is tudják, hogy nekünk munkaszolgálatosoknak, nem szabad a civil lakossággal érintkeznünk. Rádiót sem hallgathatunk...

— Ne beszéljen maga nekünk... Egész biztos most is rádiót megy hallgatni... Most van London...

Pillanatig haboztam, hogy ne legyek-e velük őszinte. De lehet, hogy csak be akarnak ugratni. Visszafordítottam a kérdést:

— Az őrmester úrék mit mondanak, ki nyeri meg?...

Borjú-szemek meredtek felém:

— Természetesen a németek...

„Bácska... Baja..." hangzott a rádióból.

A két csendőr egymásra nézett:

— Te, én megyek, mondotta az egyik, nem hagyom itt agyonveretni magamat...

— Ne beszélj bolondságokat — dörmögött a másik. Szolgálatban vagyunk. Ha elhagyjuk az őrhelyeinket, főbelőhetnek bennünket.

Felém fordult az egyik s folytatta:

— Hát mi éppen az este hallottuk. A százados úr tartott előadást a századnak és azt mondotta, hogy a németek nyerik meg a háborút...

— Hogyan?...

— A titkos fegyverekkel.

— Éspedig?

— Azt mondta a százados úr, a németeknek van egy titkos fegyverük, amivel el tudják sötétíteni az egész világot...

A ti agyatokat — gondoltam.

„Bácska... Baja..." Az ellenséges gépeket sportrepülőinknek sikerült feltartóztatni a Balaton felett..." Igy a pesti bemondó.

Sportrepülőkkel, a bombavetők százai ellen... Az ördög incselkedett bennem:

— Lehet. De mondja őrmester úr, ha az egész világon sötétség lesz, akkor a németek látni fognak?

A hozzám közelálló csendőr nem felém, hanem a társa felé fordult:

— Nem mondtam mindig... Ezeknek a zsidóknak van eszük...

„Az ellenséges gépek Kelet felé tartanak..." Tehát a sportrepülők még sem tudták feltartóztatni az amerikaiakat.

Csend.

— Te én megyek, mondta később a másik.

Szó nélkül otthagyták a viadukt bejáratát és eltüntek.

Ki volt a gyáva?! Ők, vagy mi?!

Tovább görgettem magam előtt a talicskát. Szinte szaladtam. Igy is csak az adás végén lévő hírösszefoglalót érhettem már csak el.

Megkezdődött az invázió!

MIRON ESZTER

KISTARCSA...

1969 február 7-én, reggel 9 órakor a frankfurti bíróság 146-os számú termének közepén felállított tanúemelvényen állottam. Hunsche és Krumay embervadászok és náci halálfejesek felújított peréhez hívtak tanúnak.

★

Miután az évek folyamán megtanultuk lelkiállapotunkat regulálni és a rémképek ellen egyfajta lelki antitoxint fejlesztettünk ki magunkban, sikerült nekem is gondolataimat végre a logika vágányára átállítani.

Eichmann, Hunsche és Krumay annakidején nem egyeztek bele, hogy a kistarcsai internáltak „kihúzzák magukat" a végső megoldás precizen lefektetett paragrafusai alól és az auschwitzi halálgyár működése ellenére életben maradjanak. Ennek megfelelően, egy halálfejes SS-raj rajtaütésszerűen megszállta a magyar rendőrség kistarcsai kisegítő toloncházát és fél órán belül az egész tábort állati kegyetlenséggel bepréselték a marhavagonokba. Éspedig egy héttel azután, hogy ugyanaz a szerelvény teljes létszámával — Horthy parancsára — visszafordult és befutott kiinduló pontjára, a Keleti-pályaudvarra. Onnan a transzport visszaérkezett Kistarcsára, ahol 2000 zsidó örömkönnyek között „gomélt bencsolt".

Azt hittük, hogy megmenekültünk...

★

Messze fent, sokezer láb magasságban, a repülőgépen időnként Szárá leányom katonasapkájának jelvényét csókolgattam. Magamba mélyültem, szinte önkéntelenül bocsánatot kértem a kistarcsaiaktól, hogy életben maradtam. A dolgot azóta is sokszor restellem, de talán most, most tehetek valamit értük. Személyenként, egyenként, külön-külön mindenkiért, akik együtt maradtak ugyan, de a Másik Oldalon. Most számonkérhetem őket.

Julikát. A fodrász Julikát, aki heteken át reggeli helyett kommunista teoriákkal etetett, de végül feladta a harcot. Menthetetlennek deklarált.

Megmagyarázta, hogy ő gyermekkorától megszokta az éhséget, a hideget, a munkát. Tulajdonképpen világéletében egyetlen jó napja nem volt. Viszont most már egészen közel vannak az oroszok.

Az auschwitzi rámpák alatt, a hajnali derengésben apám önbizalommal lépett a német tiszt elé. De a karcsú sátán csak nekem intett jobbra mutató ujjával, őt figyelemre se méltatta. Julika, szemében a győzelem fényével nézett vissza rám:

— Mi van itt érthetetlen, hiszen ő, Julika előre megmondta . . .

★

Vida Jenőné ételosztás közben mellém állt és minden átmenet nélkül azt mondta:

— Idehallgass, fiam, én Vidáné vagyok, a Magyar Általános Kőszénbányák igazgatójának a felesége. Látom, te jó házból való leány vagy, igyekezz mindig ahhoz a csoporthoz csatlakozni, ahol az egészségesek és a fiatalok vannak többségben. Ebben a kistarcsai internálótáborban mi nem fogjuk kivárni a háború végét, a későbbi időkben tehát ehhez tartsd magad!

Emma, akit két gyönyörű ikerlányával együtt leszedtek Pesten a villamosról s bedobtak hozzánk a „szobába", parókás asszony volt és a világért sem akarta az „OMZSA"-kosztot megenni, mert attól félt, hogy az nem elég kóser. Arra várt, hogy a férje üzenjen neki és nyugtassa meg, hogy ehet odabent . . .

Ullmann Olga, akit a nagyváradi börtönből hoztak be vasraverve, odasúgta nekem, hogy Emma férje már négy hete éhenhalt egy ukrajnai munkásszázadban, ahol az ő testvérével volt együtt, de senki se meri megmondani neki.

Mengele azután néhány hónapon keresztül elkisérletezett a két kislányon, majd a gázba dobatta őket. Az auschwitzi perronon gyengéd, biztató mosollyal választotta el az anyát a kislányoktól, hogy a verkli simán menjen tovább.

Guthy Böske az udvari körséta közben dacból állandóan cigarettázott. Sokan reszkettünk, hogy ebből valami baj lesz. Guthy Böske itt is grandedáma, akiből egy-egy másodperc töredékére fölvillant néha a mondain világ graciőz varázsa és a megaláztatást is elegánsan viselte el. Sokat mesélt. „Divat. – Irja: Guthy Böske . . ."

Földi Mihályné a megaláztatást elviselhetetlennek tartotta. Teátrális pózban, sértődötten ült Guthy Böske mellett. Öngyilkossági jeleneteket is rendezett, közepes mennyiségű luminállal. Az őrök felfektették egy asztalra, kint az udvaron, valami sátortetőt húztak föléje, lassan magához tért, de mivel senki se követte példáját, megmaradt sértődöttnek. Auschwitzban

azután ő tartotta bennünk a lelket. Biztatott, életben tartott és önuralomra intett. Kétszeri szelektálás erejéig. A harmadiknál Mengele kimondta a verdiktet . . .

Szenes Erzsi minden héten megtartotta szavalóestjét. Külön engedéllyel, az udvaron. Felolvasta leheletfinom írásait, közbeiktatva néhány világirodalmi gyöngyszemet is, amit kívülről tudott. Ezek voltak a kistarcsai tábor másfél órái, amikor majdnem embereknek éreztük magunkat.

Neublum Panni elénekelte ezen a helyen az egyetlen éneket, amit elejétől végig tudott: Schuberttől az „Ave Maria"-t.

Panni jánosházi eredetű volt, régen elkerült hazulról. Gyermekkorunkban sokat játszottunk és Kistarcsán, mint nagylányok találkoztunk. A találkozás abból állt, hogy megláttuk egymást a délutáni rabsétánál és az elől lévő mindig továbbadta a jelbeszédet. Közben a porkoláb kaján kegyetlenséggel gyakorolta féktelen hatalmát a kör közepéről.

Az ilyen „előadások" után voltak, akik lázongtak, hogy igenis mi ugyanolyan jó magyarok vagyunk, mint a keresztények. Ennek értelmében Panni ismét elénekelte az „Ave Maria"-t és fizetségképpen kapott egy üveg Diana sósborszeszt fejfájás ellen . . .

Aschnerné, az Egyesült Izzó tulajdonos-elnökének felesége, az egyik Zichy grófnő és néhány politikai fogoly, akik túszként voltak fogvatartva, Morse-rendszerű jelzésüket küldték el a „H" épületből. A jelszó ez volt: „Kibírni! Kibírni!" Kvártély-nehézségeiket úgy oldották meg, hogy a tábor alápincézett celláiban, a rablásért és gyilkosságért elítéltek helyiségeiben kaptak protekcióval elszállásolást . . .

Megrendítő találkozásom szalmazsák-szomszédommal, apám egykori jövendőbelijével, azóta hányszor borította fel lelki egyensúlyomat. Most ő is ott volt velem a repülőgépen és számonkérésre ostromolt.

★

Közel az örökkévalósághoz, néhány órai utazás után landolt a gép a frankfurti repülőtéren.

Másnap nyugodtan, emelt fővel léptem a tanúk emelvényére. Velem szemben a német bírók és esküdtek sora, a jobboldalamon ügyészek, állami és magánvádlók.

A baloldalon a védőügyvédek és a két vádlott, Eichmann halálfejes kollégái. Tekintetünk néhány másodpercre találkozott. Szemük éle a pokol villanása volt. Egy pillanatra megtorpantam, de ez csak a másodperc töredéke volt. A villanás megacélozta akaratomat és szorosra fonta minden idegszálamat.

Most nem! Egyszer már sikerült nekik. Többé soha! Soha, az idők végéig! . . .

Dr. NEEMAN AZRIÉL

PFLEGER — B. 10489
Napló részletek

... Éjszakára behajtanak bennünket a barakkba, amely lóistálló volt az első világháborúban. Nagy üggyel-bajjal megpróbálunk elhelyezkedni a cementpadlón, de csak oldalt fekve, háton fekvésről szó sem lehet. Az éjszaka fáradalmát a kora hajnali kiverés váltja fel. Csípős hideg fogad odakünn, ami ellen „kályhaépítéssel" védekezünk; sürűn egymásmellé állunk, így egymást melegítjük a testünkkel — amíg a Blockältester szét nem ver bennünket.

Hajnalodik. A tömeg összeáll reggeli imához. Külső szemlélő azt hinné, hogy Tisá Böáv van, mert nem rakunk tfillint és nem burkolózunk tálitba. Az egyik elősírja az imát, a többiek utána zokogjuk. Ávinu málkénu, viduj. „Egek Ura, ha a szövegben valami hiányosság van, pótold be azt, kérlek, az áhitatommal".

Az egyik barakkban vízcsapok vannak, reggel még valahogy megengedik a belépést mosakodás céljából a klórszagú vízben. Feliratok: Kein Trinkwasser! Seuchengefahr! Milyen fertőzés veszélyeztethet még minket? Persze, hogy iszunk. Persze, hogy megbotoznak. A nappal legnagyobb részében nem engednek be...

★

Tisá Böáv, július 29 szombat délután meghív Faludi Tamás kispesti orvos egy zsidókórház szervezéséhez a mi Cigánylágerünkben. Bemutat Dr. Wiesen Blockältesternek: „Jóravaló, rendes, becsületes, megbizható orvos, nagyon jó lesz a „Leichenträger" posztjára". (Mi a „mecie" hullahordónak lenni?) A főnök végignéz tetőtől talpig, nem mond nemet. „Hívd a borbélyt!" Én tagadólag fejet rázok: sábbátkor nem engedem lenyírni a szakállam. Tamás megöl a pillantásával. Mars! adja ki a rövid választ a Boss. De Tamás könyörgőre fogja: nem normális már szegény az éhezéstől, engedje meg dr. Wiesen, hogy vasárnap nyírják le. Igy lettem ápoló a

lágerkórházban, ahol Epstein professzor is csak „Pfleger" volt négy tucat orvossal együtt. Kedden és pénteken délután egyharmad kenyeret kaptunk munkáspótlékul a rendes adagon kivül. Feladatom volt tisztán tartani a 150 m. hosszú kórháztermet, a Waschraumban elmosni a betegek edényeit és a mellékhelyiséget folyton fel- és lemosni.

Feladatunk legnehezebb része mégis a Lagerarzt minden délelőtti nagyvizitje volt. Rosenberg órás, a törpe kapus már 8-tól leste, a Pflegerek rohangáltak mindent elrendezni, a betegeken a takarót betűrni a deszka alá, nehogy lecsüngjön, a megmozduló faágyakról lepergő fehér mészszemcséket felmosni. Az orvosok igyekeztek a betegfelvételi kórlapokat befejezni, vérnyomást, pulzust és hőmérsékletet bejegyezni, nemkülönben a vér- és egyéb laboratóriumi eredményeket dátum szerint feltüntetni. Naponta beírták az adott gyógyszereket (Ultraseptil 3-szor 1) és injekciókat (Novurit 2 ccm + Dextrosse 10 ccm i.v.) Uj betegeknél a szív balra történt megnagyobbodását, két újjnyira tapintható májat és a lábszárakon fellépő ödémát. Valóságos kórházi ápolást kaptak a betegeink gondos orvosi és ápolói felügyelet mellett.

Lagerarzt! kiált a törpe és a bejáratnál megjelenik dr. Mengele a kisérő katonájával. Minden vigyázzba mered. Dr. Wiesen jelenti a létszámot. A magas, jóképű férfi, jól feszül rajta a tiszti egyenruha, pálcájával játékosan hadonászik, nincs meghatódva a kórház légkörétől. Kedélyesen fütyürészik, most éppen a Donauwalzer van a soron. Végigmegy az ágysorok mellett, a kezelő orvos jelenti az esetet. Érdeklődik részletek iránt, de a páciensheż hozzá nem nyúl. Megtekinti, de meg nem tapintja őket. Az átlag betegek nem érdeklik őt, csak az érdekességek. Egy lengyel zsidó egyik kezén hat ujjat talált, beutalta őt a kórházba, ahol sokkal könnyebb az élet. A hosszabb-rövidebb vizit végén elhagyta a kórházat és mindenki fellélegzett.

A Cigányláger mellett volt az F. kórházláger és azon túl a pokol, a krematórium. Eleinte nem birtuk nézni a transzportok megérkezése után legalább egy napig a kéményből folyton fel-fellobbanó lángnyelveket, azután nem birtuk elviselni a rettenetes égetthús szagot, amelyet a szél hozott át az épületen kívül máglyába rakott emberhegyek felől . . .

★

A szomszéd kórházlágert kevésbbé őrizte az SS és így sikerült egy alkalommal a dróton át egynapi kenyérért egy sziderlit vásárolnom, amely, ha hiányos is volt, de eléggé teljes ahhoz, hogy megbillent lelki egyensúlyomat kissé rendbe hozza. Igy már sokkal könnyebb volt az éhezést elviselni, mert sűrűn használtam a Waschraumban megbújva. Más alkalommal valósággal rámragyogott a szerencse: a túloldalról egy tenyérnyi Széfer Torá

volt a tét. Az ára egy egész kenyér, vagyis 4 napi éhezés. Ezt nem lehet kibirni. De ha kibirnám másfél hétig a relátiv éhezést és összeraknám a heti 2 egyharmad kenyeret, akkor megvehetném ezt a kincset az előző blokkomban levő vallásos csoportnak, éhségük csökkentésére. Ugy éreztem, hogy ezzel egy csapásra biztosítanám a túlvilági üdvösségemet, amely — a látszat szerint — rövidesen aktuális lesz. Mivel egész nap dolgoztunk, alaposan lefogytunk, de azért izmosak voltunk. Arra az egyharmad kenyérre úgy vártunk, mint a zsidók a Messiásra. Mégis másfél hét mulva megvehettem a kis Torát.

★

A nyár végefelé a halottak napi száma megnőtt az általános legyengülés miatt. Már nem győzte a két hullahordó a tempót, még további két Pfleger szaladt a halottas kamrához a hullaszállító autó megérkezésekor, hogy mire az autó oda bekanyarodik, munkára készen álljanak. Amikor először vittem ki hordágyon a kórházból az egyik halottat a távolabb fekvő, deszkából összeeszkábált, megdőlt kamrába, már ott feküdt a csupasz földön ruhátlanul, egyedül, őrizetlenül egy halott. Szomorú látvány volt. Mivel vigasztalhatom, mit mondhatok neki? Nyugodjál békében? Hisz tűzbevetik, füstté válik, nem nyugodhat meg! Mondjam: Áldassék az igazságos Biró? Itt előbb valamit tisztázni kell. Hát volt még a földön jobb ember és az Urnak alázatosabb szolgája, mint az én drága apám? Tizenegy éves korában kitessékelte őt a mostohaanyja és bádogos inasnak adták, mert a gazdája vállalta, hogy ünnepekre sem küldi haza. Egyedül dolgozott, tanult és nőtt fel, emberré és zsidóvá nevelte hat gyermekét (közülük három egyetemet végzett). Nem volt Tamásiban baj, vagy szerencsétlenség, ahol ne ő lett volna az első a segítségben, nem volt 30 éven át zsidó halott, ahol a mosdatást ne ő végezte volna és csakis ő ugrott le a megásott sírgödörbe, hogy kellő elővigyázatossággal emelje be a koporsót. És most nem jár neki egy fekvésnyi hely a földben?

Más esetben a megrakott szállító autóról vékonyhangú nyöszörgést hallok. Én is hallok valami furcsa nyöszörgést, felel vissza a társam. Addig kerestük a hang forrását, amíg meg nem találtuk a papírpólyába becsavart meztelen újszülöttet. A döbbenet lett úrrá rajtunk. Hát lehetséges a lágerben szülés? Mi úgy tudtuk, hogy azok mind balra mentek. De mit tegyünk ezzel a szerencsétlennel? Nincs ezreléknyi lehetősége, hogy élve maradjon! Igy meditálunk egy percig, míg közben erre gondolok. Irgalom Atyja, Te nem veszel részt a konziliumban? Te ne látnád ezt és ne hallanád meg az ártatlan csecsemő nyöszörgését? Igazságszolgáltató I.-ten, óh, jelenj meg! Semmi égi fény, csak az SS mennydörög: rasch, rasch! de a csecsemő nyöszörög és e közben amugyis végleg elhal . . .

*

Közeledtek a nagyünnepek. Milyen nyomorúságban vártuk a félelmetes napokat! Ennél kétségbeejtőbb állapot már nem lehetséges! Kitünt, sajnos, hogy lehetséges. Egyik nap nem jött Mengele a nagyvizitre. Nem hiányzott, mert kínszenvedés volt várni és jelenlétét végigszenvedni. Másnap egy fiatal SS orvos jött helyette. Megdöbbentő volt találkozása a Lagerältesterrel, aki Pflegerként jelentkezett volt tanítványa előtt. Kinderlach, baj van, aggodalmaskodott Rabinovics dr., aki már tapasztalt Häftling volt. Ha nem jön Mengele, akkor szelekció lesz és elviszi betegeinket a kórházból. Gyorsan lássunk munkának mindnyájan, írjuk minden járóképes betegünk lapjára, hogy meggyógyult és még ma küldjük a blokkjába. Teljes apparátussal indult meg az életmentés és estig jó néhány tucat kórházlakót menekítettünk ki.

Másnap, erev Ros-Hásánákor Mengele és helyettese végigjárta az összes blokkokat és mindenkit elvonultatott maga előtt. A gyengéket és betegeket balra küldte, a közepesek jobbra mentek. A kápók elvitték a balszerencséseket egy üres blokkba, ők tudták, hogy a halál fiai. De a halál felhajtói hagyták őket teljes halálfélelemben szenvedni a két ünnepnapon át és csak ünnep kimenetelekor szállították el a gázkamrába.

Ugyanakkor este megjelent Mengele a kórházunkban is. Sorravette a betegeket és egymásután küldte fel őket a halottas autóra. Néhány beteg igyekezett menteni az életét, feltépték az ablak szunyoghálóját és kiugorva a blokkjukba menekültek. Mengele észrevette a felszakított hálót: ezért te kerülsz az autóra ahelyett, akit hagytál megszökni — mondta az ablak mellett álló Pflegernek, de végül is ott hagyott bennünket. Benedek doktor bácsi (Szegedről) indulása előtt felolvasta a 23. zsoltárt, vele ment Neumann dr. is, volt váci hitközségi elnök.

Másnap 8 előtt már megjelent Mengele. Wiesen jelenti: hét beteg. Hol vannak a többiek? nevet cinikusan, mintha nem az éjjel vitte volna el őket. Minek ennyi ápoló hét beteghez?

Erev Jom-Kippur délutánján összefogdosták az egész lágerből a gyerekeket és az ifjakat és ugyanabba a blokkba zárták őket. A gyerekek hősiesen viselték sorsukat, bár több, mint egy egész napon át nem kaptak enni és inni. Őket is az ünnep kimenetelekor vitték utolsó útjukra.

Ros-Hásáná napjain titokban összegyültünk imádkozni a két kórházblokk között, Jom-Kippurkor pedig egész nap imádkoztunk. Jó néhány öreg máchzort szereztünk a kanadásoktól és egy sófár is megszólalt, hogy a világ teremtésére és magunkba szállásra figyelmeztessen. A bőjt végén egymásnak súgtuk: Lősáná hábáá birusálájim. A lelkünkbe egy percre még valami fény lopozott, de az agyunk tompa maradt.

RÖSSEL MORDECHÁJ

A DÉLERDÉLYI ZSIDÓSÁG KÁLVÁRIÁJA

Az aradi zsidóság tíz sorsdöntő napja

Az 1944-es év folyamán két izben leselkedett halálos veszedelem Arad tizenháromezer főnyi zsidó lakosságára. Elsőizben az Antonescu-rezsim idején, amikor már készítették a szerelvényeket a délerdélyi zsidóság deportálására és másodszor ugyancsak ez esztendő nyárutóján, a párnapos magyar megszállás idején.

Jöhetnek majd későbbi történészek és levéltárak tanulmányozása, vagy az események dialektikus kiértékelése útján megállapíthatják azokat a stratégiai és politikai okokat, amelyeknek az aradi zsidók megmenekülésüket köszönhetik.

De a stratégia, a politika és a történelemírók iránti őszinte tiszteletünk ellenére, meg kell állapítanunk, hogy a legreálisabb ok, amellyel ez a megmenekülés megmagyarázható: a csoda. E téren lehet ugyan tetszetős valamilyen dialektikus jellegű elmefuttatás, de semmilyen ésszerű magyarázat nem elegendő az események megértéséhez.

Azokban a hónapokban, amikor a zsidó élet Európa-szerte szabad préda volt, amikor a zsidók ezrei pusztultak naponta aknamezőkön, gettókban és koncentrációs táborokban, egyetlen napon múlott, hogy Arad zsidói nem vonultak be a történelmi nevezetességű aradi várba, ahol — későbbi megállapítás szerint — karbid-gázzal történő kivégzés várt rájuk a vár kazamatáiban.

Hogy az akkori helyi zsidó vezetőknek miként sikerült egynapos haladékot kieszközölni és hogy a következő nap bevonultak a felszabadító orosz csapatok — nem magyarázható meg mással, mint isteni csodával.

AUGUSZTUS 23 — ÉS AMI UTÁNA KÖVETKEZETT...

Amikor a bukaresti rádió világgá röpítette a hírt, hogy Románia szembefordult a németekkel és átállt az oroszok oldalára, határtalan volt

a zsidók öröme. Bár tudták, hogy a háborúnak ezzel még nem lett vége, egyben biztosak voltak: gettókba és gázkamrákba többé nem kerülnek. Ujra embereknek érezték magukat.

Arad egyik óráról a másikra ellenséges határváros lett és valószinűnek tűnt, hogy a nyugati határ irányából sok kellemetlenség és meglepetés várható. Miután azonban a románok pálfordulása váratlanul érte a németeket, húsz nap telt el, amíg a magyarok Aradra bevonultak, hogy ezáltal fedezzék a németek Bánáton keresztül történő visszavonulását Magyarország felé.

Augusztus 23-tól szeptember 13-ig a biztos haláltól való megmenekülés mámorában élt Arad zsidósága. Elkezdődött az elkobzott zsidó lakások és vagyonok visszaszolgáltatása, a munkaszolgálaton lévő zsidók gyalog, vonaton és szekereken szállingóztak haza, a cionista szervezetek gyorsan működésbe léptek és a kommunisták megalapították a CDE-t, a Zsidó Demokrata Bizottságot.

Augusztus utolsó napjaiban az aradi Zsidó Nemzeti Szövetség ajánlotta a város zsidóságának, hogy aki teheti, hagyja el Aradot. Ugyanakkor a CDE megnyugtató propagandát folytatott és elitélte a „pánikkeltőket". De a biztonság kedvéért önvédelmi gárdákat kezdett szervezni.

A város zsidóságának nagyrésze azonban nyugodt volt. Nem hitt a magyarok bevonulásában. „Ha be is jönnek — mondották — a legkisebb gondjuk is nagyobb lesz, mint a zsidókkal foglalkozni".

Szeptember 1-én, a délutáni órákban megindult a menekülés fejveszett és szervezetlen módon. Az Arad környéki román falvak lakossága halálos félelemtől hajtva menekült. Egész állatállományokat kergettek maguk előtt, míg szekereiken edények, ruhaneműk és síró gyerekek szorongtak. Ezt a képet egészítette ki az a 3—4000 zsidó, aki a menekülés útját választotta. A zsidók Déva, Hátszeg, Petrozsény és Szoborsin felé vették útjukat.

De a zsidó lakosság nagy többsége, mintegy 10.000 lélek Aradon maradt.

A MAGYAROK BEVONULÁSA

Bár húsz nap telt el augusztus 23-tól a magyarok bevonulásáig és a bevonulás ténye e húsz nap mindegyikén várható volt, katonai szempontból mégis készületlenül találta a románokat. Egy maroknyi magyar katona és két tank foglalta el Aradot. Mint később kiderült, a nyugati határ védelmével megbízott tábornok — egy elrománosodott sváb — elszabotálta a határ védelmét és a városban tartózkodó haderőket is eltávolította.

A helyi magyarság kitörő lelkesedéssel fogadta a honvédeket és alig néhány órával a bevonuás után impozáns népgyűlésen üdvözölte az új

honfoglalókat. Argay evangélikus püspök is üdvözlőbeszédben arra kérte az új urakat, hogy „a bevonulás napja legyen ünnepe Arad minden lakosának, vallásra és felekezetre való tekintet nélkül". Vitéz Asztalossy Aladár vezérőrnagy, a bevonuló csapatok parancsnoka, válaszában biztosította a püspököt, hogy senkit sem fog bántódás érni — kivéve, ha az ország biztonsági érdekei fogják azt megkívánni. Ez persze félrevezetés volt, mert a bevonulást követő harmadik nap reggelén már megjelent az első rendelet, amely Arad zsidóságára is kiterjesztette a Magyarországon érvényben lévő zsidótörvényeket.

MEGALAKUL A ZSIDÓ TANÁCS

A zsidók nemigen voltak láthatók az utcákon. Akinek nem volt sürgős dolga, otthon ült. Akik mégis informálódni akartak a helyzetről, azok a neológ hitközség irodáját keresték fel. Vasárnap reggel megjelent a hitközségi irodában egy rendőrfogalmazó azzal az utasítással, hogy a hitközség vezetősége jelenjék meg azonnal vitéz Asztalossynál. Az ott tartózkodók közül megválasztottak egy hármas bizottságot, hogy az a hitközség képviseletében elmenjen a városparancsnokhoz. Ennek tagjai dr. Schönfeld Miklós főrabbi, dr. Fischer Jenő hitközségi alelnök és dr. Gara Ármin, a cionista szervezet megbizottja voltak.

Amikor a három delegátus — a rendőrfogalmazó kíséretében — megjelent Asztalossynál, az, üdvözlés és bemutatkozás nélkül fogadta őket és röviden elmondta, miről is van szó. A zsidók — mondotta — maguk kell, hogy felvarrják a sárga csillagot és a következő nap már csak sárga csillaggal közlekedhetnek. Elmondta a felállítandó gettó tervezetét és közölte, hogy a legkisebb ellenállás, vagy fegyelemsértés is a legsúlyosabb következményeket fogja maga után vonni.

Ugyanakkor utasította őket, hogy 24 órán belül alakítsák meg a Zsidó Tanácsot.

Dr. Schönfeld Miklós megjegyezte, hogy a sárga csillagok elkészítése és kiosztása nem történhet meg egy nap alatt, hiszen azt sem tudják, hogyan lehet a több, mint tízezer zsidót értesíteni. Asztalossy kérdésére, nem olvasták-e a Zsidó Rendeletet, nem-mel válaszolt, mert a zsidók nem mernek kilépni lakásaikból, el vannak zárva a világtól, nincs rádiójuk, újságjuk. Ettől függetlenül — jegyezte meg a főrabbi — úgy tudjuk, hogy Lakatos Géza miniszterelnök bejelentette, miszerint a zsidókérdés megoldását a háború utánra halasztják. — Igen — válaszolta Asztalossy —, de bizonyos biztonsági rendszabályokat, mint példának okáért a gettózást, sürgősen életbe léptetnek, azzal, hogy a következő nap reggelén újabb utasításokért tartoznak megjelenni, a kihallgatás befejeződött.

Arra a hírre, hogy a hitközség vezetői a vezérőrnagynál vannak, összeverődött mintegy 50 zsidó a hitközség irodájában és szorongva várták a tárgyalás eredményét. Amikor ezek visszaérkeztek, megválasztották a Zsidó Tanácsot, amelynek tagjai a következők lettek: dr. Schönfeld Miklós, dr. Gara Ármin, Huppert Fülöp, dr. Fischer Jenő, Fischer Ákos, dr. Szöllősy Zsigmond, dr. Rácz Sándor, Karácsonyi József, Máhrer Károly és dr. Singer József.

Dr. Schönfeld Miklós főrabbi közvetítette Asztalossy utasításait, kérte, igyekezzenek azoknak eleget tenni, tartózkodjanak minél kevesebbet az utcákon, hogy elkerülhessenek atrocitásokat és provokációkat. A gettóba vonulással kapcsolatban ajánlotta — ha a végrehajtási utasítás megjelenik —, aki teheti, ne vonuljon be. Bújjanak el, szökjenek meg, mert a gettóba vonulás halálos ítélet.

INTERVENCIÓK, NAGYLELKŰ IGÉRETEK ÉS — KESERVES CSALÓDÁSOK...

A Zsidó Tanács elhatározta, hogy kapcsolatot fog keresni helyi magyar notabilitásokkal, akik révén megértésre és engedékenységre próbálják majd bírni a megszállókat. A tanács tagjainak megválasztásában is igen fontos szerepet játszott, kinek milyen összeköttetései vannak.

Dr. Suchy Pál volt magyarpárti képviselő felkereste a főrabbit és felajánlotta segítségét. Ő hozta létre az első megbeszélést a Zsidó Tanács megbizottai, Argay püspök és dr. Széll Lajos dezignált polgármester között. A magyar urak kenetteljes szavakkal fogadták a zsidó delegációt és minden támogatást megigértek. Amikor a beszélgetés folyamán megtudták, hogy milyen kétségbeesett hangulat uralkodik a zsidó utcában, hogy megrohanták a gyógyszertárakat mérgekért, hogy a gettózást a krematórium előszobájának tekintik, elmondták, hogy már beszéltek a kérdésről Asztalossyval és Heszlényi József vezérezredes, katonai parancsnokkal, akik jóindulattal fogják a dolgokat kezelni. Ez természetesen semmire sem kötelező udvariaskodás volt. A delegáció megkérte a püspököt és a polgármestert, utazzanak fel Budapestre Horthy Miklóshoz és kérjék az ő személyes beavatkozását, mert a helyi hatóságok útján semmi sem intézhető el. Kérték, magyarázzák meg Horthynak, hogy a háborúnak a jelenlegi fázisában ilyen intézkedések nem fogják előrevinni a magyarság ügyét. Adott pillanatban a zsidóság nem lesz hálátlan segítőivel szemben. Még azt is ajánlották, hogy az utazás ürügyéül használják fel a tényt, hogy Horthyné családja (Purgly) Aradon él és a város magyarsága meghívja a kormányzót a bevonulás tiszteletére rendezendő nagy ünnepségre.

Argay püspök és dr. Széll polgármester igen értelmes emberek voltak

és tudták, hogy a magyarok Aradon való tartózkodása nem több rövid epizódnál. Ezért vállalták a megbízást és Argay azzal búcsúzott a Tanács vezetőitől, hogy „nekünk, kisebbségi sorban élőknek nem csak baj idején, de akkor is össze kell fognunk, ha majd béke lesz".

Közvetlenül e beszélgetés után felmentek a városparancsnokhoz és két órával később közölték a Zsidó Tanáccsal, hogy nem értek el semmit, a városparancsnok megtagadta az utazási engedély kibocsátását.

AZ ELSŐ ZSIDÓ ÁLDOZATOK

A bevonulás első két-három napjában, a magyarok még el voltak foglalva az adminisztrációs és katonai kérdésekkel, de az utána következő napokban már tényleges módon kezdték jelenlétüket éreztetni a zsidó lakossággal. Nyilt utcán megkezdődtek a zsidóverések olyannyira, hogy a halálos rettegésben élő zsidók már nem merészkedtek házaikat elhagyni a legszükségesebb bevásárlások céljaira sem. Elképzelhető tehát milyen hatása volt a hitközséghez befutott legujabb hírnek, hogy a város különböző pontjain megöltek zsidókat. Az első áldozat Weisz Sándor, a neolog hitközség finomlelkű kántora volt, akit a városon kívül lőttek agyon. Utána jött a hír hogy megtalálták Koch Miklós mészáros megcsonkított hulláját. A kivégzettek listája rohamosan nőtt. A következő nap folyamán — minden látható ok nélkül — agyonlőtték Gábor Bandit, Bizam Lászlót és Földes gyógyszerészt.

KITŰZIK A GETTÓZÁS IDŐPONTJÁT

Kedden varrták fel Arad zsidói a sárga csillagot. Ugyanaznap reggelén Asztalossy berendelte a Zsidó Tanácsot és félperces kihallgatás után átküldte őket vitéz Tóth rendőrkapitányhoz. A félperc alatt Asztalossy elmondta, hogy a gettóba való bevonulásnak 1—2 nap alatt le kell zajlania és a részletes utasításokat a rendőrparancsnok fogja megadni. A rendőrparancsnok humános ember hirében állott és miután a végrehajtás az ő hatáskörébe tartozott és sok veszíteni való már nem volt, dr. Schönfeld Miklós és dr. Gara Ármin, akik ezen a kihallgatáson megjelentek, elhatározták, hogy elmondják a rendőrprefektusnak mindazt, ami a szívükön fekszik.

Vitéz Tóth elmondta, hogy 24 órán belül pontos katasztert kell kapnia minden Aradon tartózkodó zsidóról és 48 órával a névsor átadása után megkezdődik a zsidók összpontosítása a várban. Hozzáfűzte még, hogy ha nem lesz semmilyen rendzavarás, igyekezni fog a legenyhébben végrehajtani a kapott utasításokat.

Dr. Schönfeld Miklós főrabbiból kirobbant akkor minden e pár nap

alatt felgyülemlett keserűség meg fájdalom és anélkül, hogy mérlegelte volna a szavak súlyosságát, a következőket mondta:

— Mindaz, ami Arad zsidóságával történik és történni készül, Magyarország szégyene és a civilizáció megcsúfolása. Mivé változott a lovagias és jó lelkű magyar nép tradicionális jelszava: bor, búza' békesség? A szentistváni keresztény Magyarország nevében nőket, gyermekeket, aggastyánokat és agyonfélemlített, védtelen emberek tömegét akarják a halálba kergetni. Hogyan fog a magyarság a vádlottak padján ülni, ha rövidesen vége lesz a háborúnak? Önmaga fogja majd felelősségre vonni a gyilkosokat, de így sem fog sikerülni lemosni a sok ártatlan vért.

Vitéz Tóth nyugodtan végighallgatta ezt a szónoklatot és úgy tűnt, mintha a súlyos szavak meghatották volna. Válasza a következő volt:

— Uraim, lehet hogy Önöknek igazuk van. Ha módomban állana tenni valamit az érdekükben, megtenném. De az utasítások kategórikusak, és én csak azt igérhetem, hogy igyekezni fogok kerülni minden felesleges embertelenséget. Én csupán végrehajtó közeg vagyok.

A MEGVÁLTÓ ROS-HÁSÁNA

A küldöttséget már az is meglepte, hogy az elmondottak után nem fogatta le őket. Miután tényleg jóindulatú ember benyomását tette, arra kérték meg a rendőrparancsnokot, miután ros hásáná, a legnagyobb zsidó ünnep előestéjén állanak, halassza el a névsor benyujtásának határidejét az ünnepet követő napra. Hosszas könyörgés után, nemeslelküségére és józan eszére való apellálás után, beleegyezett a halasztásba. Megjegyezte, hogy ezt saját felelősségére teszi, amiért szabadságával játszik. Ez valószinünek is látszott.

Ez a kétnapos haladék megmentette Arad zsidóságát a biztos haláltól. Ros-hásáná után, azon a napon, amikor be kellett volna nyújtani a „pontos kataszter"-t, az orosz csapatok már Arad elővárosában voltak. És amikor az első orosz katona átlépte Arad határát, a „vitéz" magyar hadsereg utolsó katonája kivonult Aradról.

Elképzelhető, milyen ros-hásánájuk volt ebben az esztendőben Arad zsidóinak. Nem volt ekkor Aradon vallástalan zsidó. Templomba nem mentek ugyan, de lakásaikban és búvóhelyeiken előkerültek az évek óta nem használt máchzorok és zsidók ezrei imádkoztak és zokogtak és a mélységből kiáltottak az Világ Urához.

És fohászuk meghallgatásra talált. Megtörtént a csoda, amiben alig hitt már valaki. Arad tízezer főnyi zsidósága ajándékba kapta életét, 1944 Ros-hásánáján.

SALAMON MIHÁLY

KONYHAMŰVÉSZET — EGY PRECIZ ÜZEM — VÉKONY EMBEREK ELDORÁDÓJA

Részletek a szerző „Keresztény voltam Európában" című riportregényéből

A Vadász létszáma veszélyesen közeledett közben a kétezerhez s a kétezreknek élni is kellett . . .

A Vadász-uccai épületeknek az uccai részén, a földszinti nagyteremben és az emeleti termekben folyt a Schutzpass-üzemnek az éjjeli-nappali munkája. Irták a védleveleket és szerkesztették a listákat.

Közben az épület belső részében, az udvaron és a pincékben folyt az utánpótlási alakulatoknak és a mozgósított civileknek a frontmögötti élete. Kitünően megorganizált élet volt. — Egyetlen hadrakelt sereg sem dicsekedhetett ennél jobb utánpótlási szervezettel. — Egy kis államapparátus volt, amelyből semmi sem hiányzott. Először is ott volt a közélelmezési stáb. Klein Vili, Gedeon Bandi és a kis Geier voltak a tagjai, voltak helyettesvezetők is és volt hivatali személyzet. De volt egy főintézője és készletfelhajtója, az öreg Somló bácsi, akihez fogható leleményes élelmezési főnököt én még életemben nem láttam. Mint volt importőr, kint a városban két nagy élelmiszerraktár felett is rendelkezett. Az egyiket már november elején felgyújtották a nyilasok és az majdnem teljesen elpusztult, de a másikból még hetekig hordta be a Vadász raktárába a különféle élelmicikkeket. Aztán persze ez is kiapadt. De az öreg Somló bácsi ezentúl is kiment majdnem naponként a kis teherkocsijával és esténként mindig megrakodva érkezett a Vadászba vissza. Hogy hogyan csinálta, nem tudom, de biztos, hogy amit csinált, nagyon veszélyes vállalkozás volt. Később megnyílt a Wekerle-uccai raktár is. Ez már bizonyos kollaboráció eredménye volt a Vöröskereszt-alakulattal, Groszmann Sanyi vezette ezt a raktárt, miután a Vadászból ide tette át a székhelyét. Eleinte a Vadászba bemenekült tehetősebbektől bizonyos összegű heti élelmezési járulékot szedtünk. Ezekből az összegekből igyekeztünk mindig élelmiszer-rezerveket beszerezni. A dolog

december közepe tájáig általában jól szuperált, azután azonban fogyni kezdtek a készletek a városban is. Nehéz volt a beszállítás is és az élelmezési stáb nagy gondokkal küzdött.

Az épület udvari részén volt felállítva a hatalmas konyha. November közepe táján már 2000 ember számára szolgálta ki a napi háromszori étkezést. Eppler Sándorné, Widder Manóné, Rosenfeld Farkasné, Scheer Tiborné voltak a főszakácsok, de töméntelen sok segítő személyzet, kukta, tálaló, mosogató felszolgálólány és leány voltak segítségükre. A tömeg tulajdonképpen — körletek szerint — maga vonult le az ételért, de a rengeteg referensnek, hivatalnoknak, gépírónőnek, a póstázó Abteilungnak (naponta ezrével érkeztek a levelek), mindnek fel kellett hordani az ételt, azok nem vesztegethették a drága időt az étkezéssel. A hatalmas védlevélkupacok között ott kanalazták az asztaloknál a jó, forró répa, bab, vagy káposztalevest és utána legalábbis az elején a jó tört krumplit. De jó is volt az a tört krumpli, hát még azok a héjjában sült apró krumplik, amiket a gondos szakácsnők küldtek fel nekünk sokszor úgy hajnaltájban, ha a munka nagyon hosszúra nyúlt. Olyan jó sült krumplit azóta sem ettem.

Volt egészségügyi osztályunk is, ragyogó betegszobával, az uccai nagyteremből homályos üvegfallal elválasztva. A betegek számára Budapest legjobb orvosai állottak rendelkezésre. Válogathattunk közöttük. Böhm Sanyi, Weinberger Ödön, Eppler Henrik, Nagy Laci voltak a vadászbeli üdülőház legtöbb munkával ellátott orvosai. Bármilyen keresett orvosok voltak odakint az életben, olyan betegforgalmat biztosan nem bonyolítottak le azelőtt, mint amilyennel itt a Vadászban dolguk volt.

Azután itt volt a műszaki osztály, mérnökökkel, lakatosokkal, szerelőkkel, autójavítókkal, soffőrökkel. 72 védettház tulajdonosai lettünk egyik napról a másikra. A javító- és szerelő-osztagoknak úgyszólván óránként kellett kivonulni valamelyik épülethez. Aztán már müködött a védett házakban a mi külön lakáshivatalunk, amely naponként igazította el az egyes házak lakóit, esetleg próbálta átdirigálni a sűrű házak lakóit a ritkábban lakottakba, no és vette fel a másnapi „népszámlálás"-hoz az adatokat az egyes épületekben. Az emberek a Vadászból percenként indultak ki a védett házakba, a most már állandóan rendelkezésükre álló 3 követségi kocsit külön szerv dirigálta. Sosem felejtem el a vékony Lakatos mérnököt, akinél pontosabb emberrel nem igen találkoztam és biztos, hogy nehezen lehetett volna párját találni. Az esténként felhozott „indító"-könyvben ilyen adatok voltak fellelhetők: „8 óra 01 perc, nagykocsi lakáshivatalbeliekkel kiindul a Hollán-uccába. — 8 óra 07 kiskocsi garázsból be. — 8.14 és fél perckor ki a Wesselényi-uccai kórházba. G.-névei — 8.43½ perckor nagykocsi sértetlenül beérkezik két futárral" stb. stb. — Még mondja va-

laki, hogy nem voltunk egy preciz nagyüzem. — Később egyik orvosunknak új-lipótvárosi volt rendelőjéből és lakásából a védett házak betegei számára ragyogóan felszerelt követségi kórházat rendeztünk be. Volt abban röntgen laboratórium, műtő és ragyogó tiszta betegszobák hófehér ágyakkal. (Mi ebben az időben a hófehér ágyakat már csak emlékezetből ismertük).

Weisz Artur
az Üvegház tulajdonosa

Volt aztán a Vadásznak jogügyi osztálya is. Dr. Beregi Endre volt a legfőbb helytartója. Ő járt ki főleg az V. kerületi és egyéb rendőrhatóságokhoz, ahová a Vadász előtt felsorakozott tömegből mindig nagy csoportokat kisértek be. Kitűnő összeköttetései voltak és nagy számmal hozta ki a lefogottakat, mielőtt még az őrszobákról a nyilasok ismeretlen céllal tovább cipelték volna őket.

A Vadász hivatali stábja közben folyton bővült. Dr. Roth Siegfried érkezett be hozzánk a Buda-vidéki Gestapo-fogházban eltöltött hosszabb pihenője után. Ő lett később a Wekerlébe átment stábnak a főstatisztikusa. Aztán megjöttek a Horthy-liget első különítmény szabadultjai, néhány chalucvezér Dévivel az élükön.

A háznak voltak rejtett zugjai, ahová jó volt időnként egy-egy félórára elvonulni. Az ember úgy érezte magát, mintha hirtelen idegen, békés és nyugodt világba csöppent volna bele. Az ifjúság elkülönített pince- vagy padlás-része volt, ahol — csodálatos, de így volt — békebeli kultúra virágzott. A chaluci ifjúság úgy tartotta meg itt szicháit, ivrit-óráit és egyéb előadásait, mint azelőtt a hachsarákon. A tanulás nem állhat meg, aki nincs szolgálatban, az nem henyélhet. A legszorgalmasabb előadótanár fent, a Bné Akiba udvari padlásának egyik sarkában a szegény megboldogult Klein Károly barátunk volt.

Ami végre a vallási életet illeti, azt hiszem ebben a tekintetben aztán a Vadász semmi kivánni valót maga után nem hagyott. Az „ortodox-pince" lakói között rengeteg volt olyan, akinek a kezéből a talmudfoliáns soha nem hiányzott. Welz rabbi és a soproni Pozen rabbi voltak ennek a birodalomnak az elismert szellemi tekintélyei, rengeteg vallásos tóra-tudós és a zsidó tudomány egyéb művelői voltak ennek a pincének lakói. Itt lakott Richtmann Mózes és itt volt fellelhető a szeminárium egyik-másik tudós tanára is Löwinger rektorral és a fiatal Scheiber rabbival.

Esténként, gyertyagyújtás után — villany már ebben az időben nem igen volt — ha lement az ember az „ortodox-pincébe", mintha középkori katakombák mélyére érkezett volna le. Október végén egy este ott imád-

koztam velük, Jahrzeitom volt. Soha azokat a kékesen pislákoló kisérteties gyertyalángokat és azt a mélységes áhitatot a boltozatos pince mélyén nem felejtem el.

Ha időnk volt, késő este, ide mentünk le felkeresni Dr. Richtmannt, egy kis éjféli beszélgetés céljából. Ő éjféli symposionnak nevezte el ezeket a Vadászbeli magasszínvonalú diskurzusokat, csak a megfelelő gazdag vacsorát reklamálta mindig ezekhez a symposionokhoz.

Az „ortodox-pince" jellegzetes örökmozgó figurája volt Eckstein tanár, a ház fáradhatatlan „póstamester"-e. Ő dirigálta a Vadász egész póstaforgalmát. Ide érkezett meg esténként állandó felderítő és védlevélkikézbesítő útjairól a csendes, hallgatag Platschek tanító. Míg aztán egyik útjáról soha többé nem tért vissza. A Vadász igazi hőseinek egyike volt.

A Vadász létszáma most már óráról-órára nőtt. Esténként, amikor a bizottság emberei ülésre ültek össze, most már állandó témája volt az üléseknek az újabban jelentkezők bebocsátása.

A zsúfoltság olyan méreteket öltött, hogy az egyes termekben szobaparancsnokokat kellett kinevezni, különösen az éjjeli fekvőhelyek körül támadt viták elrendezésére. Éjfél felé, amikor végre a kis irodahelyiség sarkában leraktam magamat, nagyon sokszor valamelyik szobaparancsnok azzal vert fel, hogy leinvitált valamelyik körletbe, vagy nagyterembe igazságot tenni, mert egyedül már nem tudott rendet teremteni a vitatkozók között. A tett színhelyén aztán rendesen két neglizsében lévő, talán a rendesnél kicsit korpulensebb vadászbeli lakót találtam, akik gyertyafény mellett, a szomszédok pisszegésétől kisérve azon vitatkoztak, hogy melyikük követett el határsértést a másik terhére. Közben szorgalmasan méricsgélték a padlót kinyujtott araszukkal. 35—40 centiméter volt már csak a Vadász fejadagja ebben az időben. Nem csoda, ha az egymás mellé került testesebb törzslakók már csak élükön fekve tudtak megférni egymás mellett. Bezzeg a vékonyabb bentlakók ezalatt boldogan aludtak „kényelmes" fekvőhelyükön.

„KERESZTÉNYEK" TISA BE-AVJA — SVÁBHEGYI IDILL

Egy-egy nyugodalmasabb napunkon ismét és ismét megrohantak bennünket a nehéz emlékek . . . Régen tudtuk már, hogy a kolozsvári gettót deportálták.

Eljött a tisa be-áv. Késő délután érkeztem haza, fel a hegyre, ahol hónapokig keresztény papírokkal megbújva éltünk. Kint a ház előtt korán megvacsoráztunk. Aztán, mint rendesen, sokáig ültünk szótlanul hármasban egymás mellett és figyeltünk kifelé az egyre sötétedő kertbe. Észre se vettük,

hogy reánk borult az este és olyan szokatlan sötétség vett körül bennünket, hogy azt szinte már tapintani lehetett.

Magunkba roskadva ültünk és mint sokszor az utóbbi időben, a nagy csendben, a két nővér arca jelent meg előttem. A legidősebbé és a legfiatalabbé, ahogy utoljára láttam őket, gyerekeiktől körülvéve. Igy cipelték el őket, és így kisértem őket lelki szemeimmel végig nehéz útjukon, azokon a nyári éjszakákon, valahányszor az álom szemeimet elkerülte.

A Vadász utcában valaki az utóbbi napokban arról beszélt, hogy valamilyen értesülés szerint a deportáltakat utolsó állomásuk előtt valami nagy barakkba gyűjtötték egybe. Most ott látom a sötét barakk sarkában Bözsike húgom törékeny alakját. Látom, amint ül cók-mókjain és fejét kezére támasztva — mint szokta — maga elé mered. És a vigasztalan sötétségben belémhasít az önmarcangoló kérdés, vajon mire gondolt, mit csinált az utolsó éjszakán.

Ő volt a legkisebb a kilenc közül, a nagyobbak mind őt kényeztették. Félénk, zárkózott teremtés volt egész rövid életében. Mint asszony is mindig hazavágyott s az „otthon" mindig mi, a régi család voltunk neki és nem a saját otthona. Ha a legkisebb kellemetlenség érte fiatal életében, csak egy vágya volt: haza.

S most ott ült kiszolgáltatva, egyedül, védtelenül, legalább is az én képzeletemben, semmit sem remélve többé.

Vagy még várt valamire? Remélt valamit? Tudta, minek megy elébe?

Mire várt, mit remélt és kiszolgáltatottságában mit tudott csinálni? Mi csinálhatott az utolsó éjszakán? Ez volt a kérdés, ami ott a vaksötét estében százszor is elém meredt és amire zaklatott lelkiállapotomban mint az eszelős, mindig visszatértem.

A sötét kerten könnyű szél vonult át, éreztük a lombok rezdülését, de tépelődésemre és az önmarcangoló fájó kérdésre válasz a sötétből nem érkezett. A fiam szólított. Leverten, nehéz szívvel álltam fel. Bementünk, az ajtót jól bezártuk magunk mögött, leültünk a földre, aztán a szekrény alól előhúzott „kinesz"-ből elmondtuk halkan az „échokat".

Lefekvés után sokáig nem tudtam elaludni. S mikor végre elaludtam, mindjárt utána úgy éjfél felé furcsa dologra ébredtem. A szobában sírt valaki. Keserves, fájó asszonyi sírással. Erre ébredtem fel. Figyelve kémleltem feleségem és a gyerek fekvőhelye felé. Csendben, nyugalomban aludtak mind a ketten. — Furcsa — erősítgettem magamban. Pedig a sírást tisztán hallottam.

Felültem az ágyban. Az ablakon át szürke félhomály szűrődött be, mintha hajnalodni kezdett volna. És akkor hirtelen valami megvilágosodott bennem. Egyszerre megértettem, hogy önkínzó, tépelődő kérdésemre érke-

zett meg a felelet. Mit is tehetett volna egyebet tehetetlenségében ott a reményten sötét barakk szögletében Bözsike húgom három gyermekével az utolsó éjszakán, minthogy kezére hajtotta fejét és zokogott keservesen . . .

Korán reggel indultam el a hegyről lefelé a fogaskerekű irányába. Fent a hegyen hajnali napsütés volt, de lent a város még ködtengerben úszott. Csak néhány templomkupola csillogott halványan a szürkeségben. Aztán lassan kibontakozott a ködből a kőrengeteg, a ragyogó nyári naptól megvilágítva. A nyári naptól, amely a szerencsétlen magyar zsidóság történetének legsötétebb napjait világította be.

Sok nehéz napot éltünk még át ott a hegyen és később is, míg végre megmenekültünk. Sok minden történt azóta is velünk. De azt a keserves asszonyi sírást nem felejtettem el.

S tudom, hogy emlékezni fogok rá mindig, amíg élek.

SCHNAPP LEA

F E L L A

Talán jó is volt, hogy ott kellett hagyni a csomagokat a vagonban. Semmi se kellett már, csak mindenki a szeretteivel tudjon maradni. Anyám a kezünket fogta, nekem és kishúgomnak, a kicsi kéz olyan erősen fonódott a kezemre, hogy az SS-katonának csak nehezen sikerült lehámozni róla.

Egy csoporttal már messze bandukoltam, de még hallottam anyám utánam küldött sikolyát. Gyermekblokkba kerültem. Ezer gyerek a nyolcas blokkban, tizenkét-tizenhat éves korig. Kevés kivétellel heteken át alig nyúltunk a kapott moslékhoz. Kórusban sírtunk, jajgattunk: „A-nyu-kám, Mámele, Édesanyám!"

Míg végül az éhezés, fázás, szomjúság, „appelek" megkeményítették a kicsi sziveket. Vagy elkezdett valaki élni akarni — minden krumplihéjért a szemétre szökni, kikaparni a moslékos kondér alját —, vagy letörni, elesni és akkor a szelektálásoknál az út a krematóriumba vezetett.

Már napok óta rettenetes fül- és fejfájásom volt. Szájam a láztól kisebződött, vér és genny ömlött a fülemből.

— Zehlappel! A betegek maradjanak a barakkban! — Már akkor tudtuk, hová kerülnek az auschwitzi betegek. Nem érdekelt. Lefeküdtem a hideg padlóra. Vártam, hogy történjen valami, szünjön meg a szörnyű fájdalom, még a halál árán is. „Anyukám . . ." — nyöszörögtem. Kinyújtottam a kezemet abba az irányba, amelyből a sikolyát hallottam, úgy hallottam, hogy hív.

Két jóságos szürke szempár nézett le reám.

— Menj ki az appelra! Itt nem szabad betegnek lenni!

— Nem, nem akarok appelt, semmi sem kell többé!

Két erős kéz felránt.

— Élned kell! Értetted?! — mondja németül, majd erővel kituszkol az appelra.

Fella, a nyolcas blokk „Älteste"-je volt.

Mikor a hajnali appelről meggémberedve, elaléltan bejöttünk a blokkba, Fella karján vitt be kicsi szobájába, amely a blokk végében feküdt. Lefektetett az ágyára, teát főzött, majd hozzálátott, hogy a gennyes, fertőzött fület megtisztítsa. Kopasz fejemet simogatta. Elmesélte szomorú történetét. Ápolónőnek tanult egy lengyel kisvárosban. Négy telet élt meg Auschwitzban. Édesanyját egyedül tette fel a krematórium felé induló autóra, mert a fagyott hús cafatokban lógott csontjairól, — képtelen volt további gyötrelmeket elviselni.

— De ti gyerekek, élve kell maradjatok, talán Izráel fiai új életre támadnak — mondotta. Naponta kezelt és anyja volt ezer szenvedő gyermeknek. Mielőtt lefeküdtünk rettenetes ketreceinkbe, Fella közénk jött, homlokon csókolta a még megmaradt gyermekeket, mert mindennap kevesebben lettünk. Vigaszt, életakaratot öntött belénk.

Két hónap múlva egy munkalágerbe kerültem el onnan. Még sok szenvedés, viszontagság várt reám. A felszabadulás után is az árvaságra ítélt, egyedül maradottak sorsát éltem. Az élet ment tovább, lelkünk megsebezve, de hazára találtunk. Gyerekek, apró örömök, bánatok. Fellát soha nem felejtettem el, de hallani sem hallottam róla.

★

Azóta 24 év telt el. Kitört a hatnapos háború. Fiam Jeruzsálemben a jesivában tanult. Telefonáltam neki:

— Gyere haza, fiam — legyél itthon most velünk!

— Ima — volt a válasz —, ilyet most nem kérhetsz tőlem. Jeruzsálemet most el nem hagyhatom. Itt mindenki segít, amit tud.

Véget ért a hatnapos háború. Elsők között voltam, akik Jeruzsálembe felutaztak. Ott állok a Bét Hákerem-i jesiva előtt. Talmud-tanulás hangja szűrődik ki hozzám. Már jön a fiam. A fiam, aki Talmudot tanul. Mosolyog, miközben megölel. Aztán ezt mondja:

— No, most megmutatom neked, ima, Jerusálájim sel Záháv-ot.

Boldog vagyok, most érzem először, hogy mégiscsak érdemes volt megmenekülni a pokolból.

Egy pillanat. Indulni akarunk. Szemem összeakad egy fáradt, szomorú szürke szempárral. Szó nem jön a torkomra. Elkapom az idegen asszony kezét. Zokogás tört fel a lelkemből, mire ki tudtam mondani a kérdő szót:

— Fella?

Könnyezve felelte:

— Blokk nyolc, mein Kind!

Fiam megkövülten állt mellettem, míg Fella a lakásába invitált be.

Mikor könnyeinket törölgetve beszélgetni kezdtünk, mindent elmeséltem, amire vele kapcsolatban emlékeztem. Mindenre csak a fejével intett.

Ő most a Hádásszá főápolónője.

— Éjjel-nappal a gyermekeimet ápolom.

— Milyen gyermekeidet? — kérdeztem.

— A sebesült katonák mind az én gyermekeim!

Ez volt akkor és ez ma is: Fella.

SINGER ZOLTÁN

EGY VÉGZETES DÁTUM

Désről indultam el 1942 június 20-án. A bethleni hadkiegészítő tett útra 214-ünket a 110/34-es munkásszázaddal. Az irány Ukrajna, a cél az emberek megsemmisítése volt. Nem akarom leírni ennek a 214 embernek a szenvedését. Elég annyi, hogy két év alatt a 214 emberből 73 maradt életben. Ezek között vagyok én is.

De mert ezen a napon vette kezdetét a kisebb megszakításokkal majdnem két évtizeden át tartó golgota-járásom, ennek a keserves útnak három állomásáról emlékezem meg. Az a közös bennük, hogy mindegyik április 30-ra esett.

DOROCSIN

E név hallatára borzongás fut végig sok volt magyar-zsidó munkaszolgálatos hátán. Minden fantázia gyenge ahhoz, hogy elképzelni tudja mi volt Dorocsin. Itt ment végbe a magyar-zsidó munkaszolgálatos éra legszörnyűbb és legkegyetleneb pusztítása. És ezen a helyen, pontosan 26 évvel ezelőtt 1943 április 30-án, pészách utolsó napjának éjszakáján meghaltam és feltámadtam.

Dorocsin Ukrajnában, valahol Zsitomir és Koroszten között fekvő kis falucska. A falu végén egy tanyán létesítették az első úgynevezett „kórházat", a zsidó munkaszolgálatosok részére. Ide terelték be azt a néhányezer munkaszolgálatost, aki a megfagyott, agyonvert és éhenhalt hatvanezerből megmaradt. Az elején csak szállingózva érkeztek ide az emberek. Később már szekereken, teherautókon hozták őket, de voltak, akik négykézláb mászták végig az utolsó kilómétereket. Sokan megtébolyodtak az úton a sok rémségtől és állandó halálfélelmükben. Itt aztán tombolhatott szabadon a tifusz. Az emberek 41—42 fokos lázba estek, elvesztették eszméletüket és félrebeszéltek. Szerencsések voltak azok, akik már ideérkezésük

előtt túlestek a betegségen és immunissá váltak. Ezek közé tartoztam én is. A tifusz azért szedte olyan könnyen áldozatait, mert a szállás borzalmas volt és a koszt majdnem egyenlő a semmivel. A „kórház" egy kőépületben lévő néhány szobából, négy fából épített pajtából, de főként a pajták közötti szabad térségből állott. A szolgálatot zsidó orvosok és ápolók látták el, minden műszer és gyógyszer nélkül, legfeljebb néhány aszpirin és kevés papírkötszer állt a rendelkezésükre. A kórház főorvosa, dr. Menyász Emil, kolozsvári nőgyógyász, segédorvosa pedig dr. László János budapesti sebész volt. A koszt az első napokban semmi, később pedig, amikor felállították a konyhát, reggelire feketét, vagy teát, ebédre és vacsorára egy-egy üres levest kaptunk. A leves egyszerű melegvíz volt, amelyben néhányszál káposzta, borsó, vagy krumpli úszott. A napi kenyéradag fejenként 300 gram. A lábadozó betegeknek fantasztikus étvágyuk volt, éhségtől félőrülten keringtek az udvar területén és minden kezük közé kerülő szemetet felfaltak. A füvet tépték ki a földből és azt rágcsálták. Szappant hónapok óta nem láttunk, de kút amúgy sem volt, ahol mosakodni lehetett volna. Tele voltunk tetűvel. A kórház területét szögesdróttal zárták körül. A fegyelmet honvédekből álló, és automata puskával felszerelt őrség tartotta fenn. Az őrök hadvezérekként feszítettek a földön fetrengő betegek között. Röhögve rugdosták a haldoklók fejét, csizmás lábukkal ráugrottak a horpadt mellekre és kidüllesztett mellel, büszke csörtetéssel vonultak el közöttünk a kopár, szomorú udvaron.

A kőépületekbe csak a hazulról „jó bonitású" betegek kerülhettek be, akik 500 pengős kötelezvényt írtak alá. A pajtáknak is meg volt a maga taxája. Az emberek naponta tucatjával haltak meg, a holttesteket a pajták oldalaihoz rakták halomra, mint a tüzifát. A tanyán kivül elterülő téren ásattak hatalmas gödröket, ahová fegyveres kisérettel vitték és földelték el. Nem egy esetben ilyen „temetés" alkalmával engem is elfogott az őrség. Az egyik alkalommal csonttá aszott hullában megdöbbenve ismertem rá Uhlmann Istvánra, akit, mint utóbb megtudtam, az őrök ütöttek agyon, mert egy éjjel lázálmában a kapuhoz merészkedett, ahol a feleségét vélte látni. Igy pusztult el a nagyváradi hitközség fiatal elnöke, az erdélyi ortodox zsidóság egyik kimagasló egyénisége.

Ilyen körülmények között következett be április 30-ika. Az egyik pajta, amelybe 800 ember lehetett begyömöszölve, egymás hegyén-hátán, közöttük jómagam is, egyszerre mind a négy sarkán, lángolni kezdett. Egymástól távollévő négy ponton keletkezett a tűz, nem lehetett tehát kétséges, hogy nem öngyulladás történt, hanem az őrség gyújtotta fel a pajtát. Később az is kiderült, hogy az ajtókat kivülről ledrótozták. A lángok villámgyorsan futottak tovább a szalmán és a faburkolaton és pillanatok alatt szörnyű

kétségbeesett ordítozás és jajgatás verte fel az éjszaka csendjét. Az egészségesek és az eszméletnél lévő betegek égő fáklyaként menekültek az omladozó gerendákon keresztül a szabadba. Az őrség azonban készenlétben volt és géppuska tűz alá vette a menekülő betegeket. Az egész tíz percet tartott, a pajta és a bennlévő emberek nagyrésze élve égett el és megüszkösödött tetemük reggelig hevert halmokban a leégett pajta helyén.

A menekültek nagyrészét a gépfegyvergolyók ölték meg és sokan közülük néhány órával, vagy nappal később a súlyos égési, vagy lövési sebekbe haltak meg. Csak néhányan menekültünk meg a szörnyű katasztrófából. Nekem a jobblábamat lőtte át az egyik gépfegyvergolyó és hasoncsúszva kúsztam a közeli nyitott pajtáig, ahol a vérveszteségtől, eszméletemet vesztettem. Amikor reggel magamhoz tértem, meglepetten láttam, hogy a kőépület egyik szobájának padlóján fekszem és a lábamban kapott sebemen vértől átázott papírkötés van. Mellettem, az ágyékában kapott lövéssel Fülöp Emil századtársam feküdt eszméletlenül. Ott feküdtek körülöttünk jajveszékelve, rettenetes kínok között az égettek is. Nagyrészüket azonban már néhány óra mulva megváltotta szenvedéseiktől a halál.

Fülöp bajtársammal együtt, akivel sorsom évekre egybekötött, már túlestünk a veszélyen, lábadozni kezdtünk, bár nehezen tudtunk lábraállni.

VIHOV

Június közepe táján likvidálták Dorocsint. Az életben maradottakat és a lábadozókat Vihov gyűjtőtáborba vitték, a sebesülteket és a még járni sem tudókat pedig Korosztenbe szállították kórházba. Ekkor már az olvadás jelei mutatkoztak. Budapestről már olyan parancsok is jöttek, hogy: „Egyforma elbánásban kell részesíteni a munkaszolgálatosokat a honvédséggel", vagy: „Felhízlalni és hátországba szállítani valamennyi munkaszolgálatost." Kezdtük már visszakapni az életbe vetett hitünket és emberi mivoltunkat. Sajnos azonban nem mindenhol és nem mindenki respektálta ezeket a parancsokat. Sokan voltak a honvédség tisztikarában olyanok, akik az első parancsokat követték, meg akarták semmisíteni a munkaszolgálatosokat.

Ilyen vérengző zászlós volt a parancsnoka a koroszteni kórháznak, amelyet pedig felső utasításra kizárólag zsidó munkaszolgálatosok számára rendeztek be. A szolgálatot itt is zsidó orvosok látták el, de a felügyeletet szadista honvédek gyakorolták, akik állandó rettegésben tartották a betegeket.

Egy éjjel fegyveres katonák vették körül a kórház épületét, felsorakoztatták a teljes őrséget és a parancsnokkal együtt megbilincselve elszállították a honvédeket. Később tudtuk meg, hogy az egyik becsületes honvéd

feljelentette a szadistákat és a körzeti parancsnokság közbelépett. Másnap reggel fellélegezve vettük tudomásul, hogy a kórháznak új parancsnoka és őrsége van, akik ettől kezdve emberi módon bántak a betegekkel.

Akkoriban olyan hírek kezdtek szájról-szájra járni, hogy a közeli vihovi gyűjtőtáborból csoportokat indítanak haza. Egy szép napon megszöktem a kórházból és átgyalogoltam Vihovba. A hírek sajnos alaptalanoknak bizonyultak, ezzel szemben pár hét múlva bevagonirozták és hazaszállították a koroszteni kórház betegeit. Fülöp barátom, akit hűtlenül elhagytam, így került haza 1943 őszén, engem pedig többedmagammal Berdicsevbe osztottak be egy budapesti munkásszázadhoz. Ez a század, bár már több mint két éve jött át a határon, teljesen intakt maradt, a munkaszolgálatosok honvédruhában és honvédkoszton dolgoztak a német egységeknél. Egy őszi reggelen, amikor már teljesen felépültem egy erdőbe vezényelték ki a századot. Borzongva néztük az elébünk táruló képet. Egy hatalmas árokban többszáz hulla feküdt, a még nem egészen kihült holttestekre kellett a kiásott földet visszadobálni. Laktanyánkba visszatérve tudtuk meg, hogy az egykori nagy berdicsevi hitközség maradékait temettük, akiket az SS azon az éjjelen hurcolt ki az erdőbe, megásatta velük sírjukat és belegépfegyverezték őket.

Néhány hónapos viszonylagos csend után 1944 február elején ezt a századot is bevagonirozták és hazaindították. Négy hetes vesztegzárban voltunk Mohácson és március 10-én hazamehettem Désre enyéimhez.

Hazaérkezésem után néhány hetet töltöttem el családom körében. Május 3-án, csendőrszuronyok kíséretében meneteltem feleségemmel és két fiamat kézenfogva a dési gettóba. Néhány héttel később 80 kilométeres sebességgel száguldott vonatunk Auschwitz felé. Hazajöttem az ukrajnai pokolból, hogy magam kísérjem el családomat a gázkamrába. Ott maradtak mindhárman.

DACHAU

Néhány napos auschwitzi fogság után jómagam újra csak Fülöp barátommal együtt München mellett a Kaufering munkalágerbe kerültem. Az itt töltött év aránylag elviselhető volt. De a front közeledtével 1945 elején félelem és pánik vett erőt rajtunk, mert az a hír keringett, hogy a tábort az ismert módon rövidesen likvidálják. Ez részben be is következett. Április első napjainak egyik éjjelén, amikor már jól hallatszott a közeli ágyúzás, riadót fújtak és a járni tudó foglyokat az Appel-Platzra terelték. A lágerparancsnok meleghangú beszédet intézett a foglyokhoz, mondván: „Uraim, ütött a megváltásuk órája. Minden járnitudó ember hajnali hat órára útrakészen felsorakozik. A lágert kiürítjük. A foglyokat a svájci vö-

röskereszttel kötött megállapodás értelmében egy közeli községben adjuk át hivatalosan. A betegeket és járni nem tudókat autón szállítjuk el. Szedjék össze magukat és fel a szabaduláshoz!"

A foglyok egyrésze naivan örömujjongásba tört ki, de voltak, akik a vég közeledtét látták az intézkedésben. De tehetetlenek voltunk, Mindenki egy egész kenyeret, 200 gram margarint, 500 gram marmaládét és egy doboz halkonzervet kapott. Ezzel az útravalóval indultunk el a géppuskával felszerelt SS-legények kisérete mellett a „felszabadulás" felé. Az ottmaradottak, lehettek ezren, tehetetlenségükben némán megadták magukat sorsuknak. Délben 12 órakor indult el a menet, estig gyalogoltunk, amikor egy erdő szélén pihenőt rendeltek el. Mikor besötétedett, láttuk, hogy a kauferingi láger felett, sűrű füstfellegek tornyosulnak. A lágert a benne lévő tehetetlen foglyokkal együtt felgyújtották. Mi pedig folytattuk a menetelést, aki lemaradt, az SS-katonák agyonlőtték. Igy meneteltünk két napig, amíg Dachau félelmetes megsemmisítő lágerjének bejáratához érkeztünk. A krematóriumok kéményei ontották a füstöt. Nagy meglepetésünkre kis várakozás után tovább vittek bennünket a Dachau melletti Allach fiók-lágerbe. Később tudtuk meg, hogy Dachauban akkor nem volt hely, mert 35 ezer fogoly várta megsemmisítését.

Napok multak remény és rettegés között. Egyszerre csak hallani kezdtük München irányából az ágyúlövéseket. Egy éjszaka robbanások és gépfegyverpuskák kattogása riasztott fel bennünket. A barakkok ablakai egymásután zúzódtak be, a falak repedezni és omladozni kezdtek körülöttünk. Az Isten-félők elmondták az utolsó imát. Hajnalban egy fogoly rontott be hozzánk, kezében fehér zászlócskát lobogtatva és csak ennyit mondott: emberek, a láger felszabadult.

Április 30-ika volt.

A történet Romániában folytatódik, ahová 1945 június végén érkeztem vissza Désre. Enyéimből senki, otthonomból csak az üres és kopár falakat találtam. Csak két évig örülhettem szabadságomnak, ezalatt a Demokrata Zsidó Népközösség elnökeként tevékenykedtem, akciót indítottam, hogy emlékművet állítsunk a Dés városából elhurcolt tízezer mártir megörökítésére. Egy évvel később le is lepleztük. A monumentális emlékművet Izsák Márton, marosvásárhelyi szobrászművész készítette. Még 1947 novemberében a vármegyeház dísztermében ünnepelhettük az UNO felosztási határozatát és a Zsidó Nemzeti Szövetség dési helyicsoportjának elnöke héber nyelven tarthatta az ünnepi beszédet. Akkor családi körülményeim miatt nem csatlakozhattam azokhoz, akik alijjáztak. Nem sokkal rá, a cionista szervezetek felosztása után, bilincsekbe verve hurcoltak el lakásomról. Kisebb-nagyobb megszakításokkal csaknem öt évig jártam a romániai

börtönöket. Egy tavaszi reggelen éppolyan váratlanul, mint amilyen meglepetésszerű volt a letartóztatásom, szabadlábra kerültem.

1953 április 30-ika volt.

Utána kényszerlakhely Kolozsváron és 1958 augusztus 27-én megkaptam az Izráelbe való kivándorlásra szóló irataimat. Egy héttel később átléptem az osztrák határt.

És most, ezen a szép áprilisi napon, midőn e sorokat írom a szabad Izráel kék ege alatt. Cholon városában levő (soha nem álmodott) három szobás sikun-lakásom tágas terraszán, hálatelt szívvel adózom a sorsnak, melynek különös kegye folytán életre lettem ítélve és megadatott nekem, hogy hátralevő éveimet szeretteim körében, az oly régen áhitott ős-új hazában, Erec Jiszráelben élhessem le!

Dr. STARK VALÉRIA:

ÜLDÖZIK AZ ANYÁMAT

Részlet a szerző háborús naplójából

Ma nyugodt napunk volt. Nem kopogtak be menekültek s a mozgalomból sem küldtek senkit éjszakára. Nyugodt és elégedett vagyok. Megállapodtam egy magyar kémelháritó tiszttel, hogy jövő héten átcsempészi anyámat a határon.

A diványon fekszem és zsoltárokat olvasok. „Zengjetek az Urnak, aki Sionban lakik, hirdessétek a népek között az ő cselekedeteit." Talán még soha sem pattantak ezek a szavak találóbban, élesebben a célba, mint ezekben az években, hónapokban. „Mert számon kéri a kiontott vért, megemlékezik róluk, nem feledkezik meg a szegények kiáltásáról." A telefon berregése riaszt fel merengésemből. Egy kassai barátunk értesít telefonon: elfogták az anyámat menekülés közben a szlovák-magyar határon és Kassán bekisérték a fogházba.

Gondolataim lázasan száguldanak. El kell érnem az esti vonatot Kassa felé. Felkapom a kabátomat és rohanok az állomásra. Elhatározásom szilárd: fejest kell ugranom anyám után az árba, még ha engem is elsodor. Hideg számítást végzek magamban: szövetségeseim az engedelmes szervek — vad terveket szövő agyam, nyugtalan szívem és néhány millió vörös vérsejt, mely táplálja testemet, hogy erőm legyen a harchoz. Az ellenséges oldalon áll két állam biztonsági szerve, melynek minden csendőre, rendőre és katonája összefogott, hogy megölje az anyámat. A Szlovákiából menekült, elfogott zsidókat a magyar kormány átadja a lengyel-magyar határon a németeknek s ott, a helyszínen lelővik őket.

A vonaton, félig ébren, félig lázálomban, látomások kínoznak. Látom az anyámat, amint lihegve cipeli elkínzott, nehéz testét a hepehupás földeken, erdőkön át. Időnként megcsúszik az esőtől felázott talajon, a hajnali derengésben, majd újra feltápászkodik. Mély, barna szemei riadtan, értelmetlenül néznek.

Kassán a fogház előtt ődöngök. Klein Olgába ütközöm s ő azonnal faggatni kezd. Segíteni szeretne rajtam. Meglepetten mérem végig a szőke dámát, akihez Kassán töltött éveim alatt soha sem fűzött baráti kapcsolat s kitérek néhány udvarias szóval. De Olgát nem lehet elhatározásától eltéríteni. Bátor és leleményes. Ugyszólván percek alatt elintézi, hogy én vihessem a börtönbe a foglyok ebédjét, melyet a zsidó hitközség ad nekik.

Két hatalmas kosár van a kezemben, amikor belépek a fogházba. Tányérok és szalvéták gondos elrendezésben. A kis tányér mintája hajszálnyira egyezik a leveses tányér diszével. Talán még márkája is van a porcelánnak. Minden fogás külön lábasban gőzölög. Inycsiklandó ebéd, példás tálalásban. Ennyit tudnak tenni az elfogott szlovákiai menekültekért, semmi többet. S lehet, hogy ez lesz az utolsó étkezésük.

Vén fogházőr vezet fel a kanyargós lépcsőn. Arca ráncos, bajusza félelmet gerjesztő, hangja borizű. Pontosan olyan, amilyennek színész alakítaná a színpadon, ha túlozni akarna. De nem lenne túlzás. A valóságnak bántóan rikító színei vannak. A kulcs mérete is elnagyolt, mellyel a vasajtót kinyitja a csigalépcső tetején. Szememből ebben a percben akaratlanul és feltartóztathatatlanul hullani kezdenek a könnyek, de mivel két kezemet fogva tartja a kosár, nem tudom eltakarni az arcomat.

A börtönőr futó szégyenkezést érez e szégyentelenség láttán, köhint egyet és megkérdezi: „Van itt valakije?" „Az anyám", mondom elhaló hangon, de közben ügyelek arra, hogy a por- és a rozsdatörmelék ne hulljon a kosaramba a nyíló vasajtóról. „Tulajdonképpen nem szabadna beengednem, ha hozzátartozója van itt", mormogja a börtönőr. Még dünnyög egyet-kettőt, de azután megfordul és otthagy.

Anyám a cellájában ül egy padon. A tavaszi kabátját viseli, melyet valaha együtt rendeltünk meg a szabónál. Akkoriban komoly mérlegelés tárgyává tettük, hol legyen a rakás, oldalt, vagy középen. Most vasalatlanul, rendetlenül nyílik széjjel a sokat vitatott ránc, amint anyám felemelkedik a padról. A szemei megrémítenek. Borzadályt tükröznek a gondos anyaszemek, de valami szívettépő alázatosság is van bennük. „Ugy-e megmentesz?", kérdi halkan és abban a pillanatban valóban úgy érzem, meg van hozzá az erőm.

És agysejtjeim, ez engedelmes katonák, felszólitás nélkül megkezdik munkájukat. „Ülj le azonnal a földre", — parancsolom, magam is egy titkos hangnak engedelmeskedve — „tégy úgy, mintha rosszul éreznéd magad." Anyám nehézkesen leereszkedik a hideg kőpadlóra, szemeit lehúnyja, görcsös igyekezettel. Sziniakadémiai növendékek sem játszhatnak a vizsgaelőadás lázában hamisabban, mint ő, szegény, amikor az életéért játszik.

A fogházőr Dr. Reismann, eperjesi orvost hívja segítségül, aki ugyancsak halálra van ítélve, mint az anyám. Szigoruan ránézek. Nem akarom, hogy dolgunkba avatkozzon; csak a fogházorvos segítségével tudom elérni célomat. S most másodszor borzadok meg egy pillantás súlya alatt: Dr. Reisman ijedt alázattal kémleli arcomban az ismeretlen szándékokat. A börtönőr nem hajlandó a fogházorvost hívni s egy vödör hideg vizet zúdít a kövön fekvő idős asszony nyakába.

Ebéd után őrjáratot végzünk Olgával a rendőrség épülete körül és látjuk, amint a foglyok tolonckocsiba szállnak, hogy Kőrösmezőre szállítsák őket. Dr. Reismann is közöttük van. Észrevesz s ösztönös segélytkérő mozdulattal nyújtja felém a kezét. Szemében nincs ijedtség, csak mérhetetlen tanácstalanság. Kezében orvosi táskáját szorongatja, mint aki lovagias ügyet megy elintézni és magával viszi az első-segély felszerelést. A lovagias ügy eredménye nem lehet kétséges: fegyver az őr kezében van csupán. Egy rendőr durván meglöki a tétovázó embert s az megbotlik a kocsi hágcsóján, a padok közé bukva. Szégyellem magam, mintha bűnös lennék én is. Bűnös, mert nem tudok segíteni rajta.

Anyám nem volt azok között, akiket elszállítottak.

★

Másnap reggel Czövek rendőrfogalmazóhoz vezet az utam. Tőle függ, elhívják-e anyámhoz a fogház orvosát. Azzal már beszéltem előzőleg, ajándékot is vittem neki, de ő rémülten utasította vissza. Megigérte, hogy kórházba szállíttatja az anyámat, ha legkésőbb délig elhívják hozzá. Ebéd után újabb transzport indul Kőrösmező felé s a türelmi idő lejár.

„Sajnos nem tudtam elérni a fogházorvost", mondja Czövek önelégült mosollyal, „így hát kérését nem tudtam teljesíteni." Veszélyes ember, bár korlátolt. A rendeleteket vasszigorral alkalmazza és zsidó hullák szegélyezik az utat, melyet sietve meg akar tenni, hogy elérje a magasabb rendőrtiszti fokozatot. Visszaül az iróasztalához és tovább dolgozik, mintha ott sem lennék. Bíztató jelnek veszem' hogy nem utasít ki a szobájából. Tapogatom, forgatom ujjaim között a lehetőségeket, mint vevő az üzletben a finom selymet, bársonyt. Olyan hideg szenvtelenséggel latolgatom az esélyeket, mintha nem is az anyámról lenne szó, aki a börtönben várja, hogy kivigyék a kőrösmezői vesztőhelyre, hanem holmi sakkfiguráról. Szó nélkül ülök és várok. Czövek nem méltat figyelemre és rendületlenül dolgozik. „Remisre megy a játék, ha ennyiben hagyom", gondolom dél felé és megkérem, engedje meg, hogy most én telefonáljak. Rámnéz. Szeme kiálló és kifejezéstelen. Színe megnevezhetetlen, piszkos, pupillája szűk és sötét, mint egy nyitott szennycsatorna. Merészen visszavágok a szemem-

mel és percekig farkasszemet nézünk. Érzem, hogy gyáva s akarata gyengébb, mint az enyém. „Majd kérek vonalat", mondja és szinlelt udvariassággal felemeli a kagylót.

„Sajnálom", jelenti ki azután, „a vonal foglalt. Megpróbáltam, nem tehetek többet." „A végzet ellenünk van", fűzi még hozzá ünnepélyesen, mialatt visszaül az iróasztalához.

Vad öröm cikázik át rajtam. „Vesztett. Sakkba lépett", gondolom diadalmasan, „azt kellett volna mondania, hogy csak hivatalból lehet a fogházorvosnak telefonálni. Nekem tilos." Felugrom és lelkendezve megindulok az ajtó felé. „Köszönöm a fáradtságát, majd egy nyilvános fülkéből fogok telefonálni", vetem oda hetykén és már kint is vagyok. A karórám pontosan öt percet mutat egy óra előtt. Egy órakor hagyja el a fogházorvos a városi rendelőt. Délután pedig újabb szállítmány indul Kőrösmező felé.

*

Anyám délután már a kórházban van s most Engel tanárral, a főorvossal kell megvívnom a harcom. Engel német származású. Fajvédő és zsidógyűlölő meggyőződésből, hisz a kereszteshadjárat igazában és szentségében. A természet egy kicsit megtréfálta: kampós orra hasonlít a zsidókról készített karikaturákhoz, s a haja vöröses-szőke; nem néz az ember szemébe beszéd közben. „Nos, kolleganő", így kezdi meg a vallatást, „szervi szívbaja van az édesanyjának, vagy funkcionális, vagy éppen csak börtönszívbaja, mi? Mert az is lehetséges." Kezeit összekulcsolja a hátán, lépteivel felméri a szobát s a fordulóknál kínosan ügyel, hogy tekintetemet elkerülje.

Mély lélegzetet veszek. „Tanár úr, nem kérem, hogy olyan véleményt adjon, melyet nem tud összeegyeztetni lelkiismeretével, csak egyet kérek: ne siessen a vizsgálatokkal."

„Egy elektrokardiogrammot egy óra alatt is el lehet készíteni", válaszolja, miközben kitér a pillantásom elől, mint cirkuszi oroszlán a dresszőr felemelt korbácsa elől.

‚Egy alapos vizsgálathoz röntgenfelvétel is szükséges, laboratóriumi munka, a beteg megfigyelése; mit részletezzem? Tanár úr jobban tudja, mint én. Egy hétnél előbb nem igen bocsájtanak el hasonló beteget." „Ha csak nem a börtönből jött", válaszolja. „Tanár úr jól tudja, miért jött onnan", mondom nyomatékkal. „Nem tudok igéretet tenni", mondja búcsúzóul „én az igazság híve vagyok."

Szánalmasan forgatja, csavarja a nyakát jobbra-balra, csakhogy elkerülje a szemeimet. Estére jár az idő, mire az utcára érek. Egy hirtelen

kerekedett szél-fióka hatalmas portölcsért emel a levegőbe. Eszembe jut a zsoltár, melyet alig két napja olvastam a diványon. „Kelj fel, Uram, ne hatalmasodjék el a halandó. Tudják meg a pogányok, hogy halandók ők. Szela". A szavak olyan pontosan találnak a célba, mint mesterlövő golyói.

Engel három nap alatt elvégezte a vizsgálatokat, sőt, néhány „erősítő" injekciót is adatott az anyámnak hamarjában. Ugy érezte, ezzel megtette kötelességét s most egészségesen és megerősödve adhatja át anyámat a hóhéroknak.

Ezt a különös erkölcsöt, ezt a hamis érzelgősséget betegségekkel szemben soha sem tudtam megérteni. Gyerekkoromban olvastam egyszer, hogy Amerikában halálraitéltek egy gyermekgyilkos asszonyt. Az elitélt elvesztette az eszméletét félelmében s csak hat hónapi gondos kezelés után került olyan állapotba, hogy véghez lehetett hajtani rajta az itéletet. Gyermekésszel sehogyan sem tudtam felfogni a dolgot (s bevallom máig sem lettem okosabb ennél): hát betegen kevésbé volt bűnös, mint előzőleg? Miért nem végezték ki a szerencsétlen, megtévelyedett asszonyt akkor, amikor nem eszmélt rá, mi történik vele? De nem. Az álszamaritánusok hónapokon keresztül háromszor egy nap megmérték a lázát, langyos vízzel lemosták a testét, orvosságokat adtak be neki és mesterségesen táplálták, míg annyira megerősödött, hogy „meg lehetett" ölni. Akkor azután sürgősen kivitték a vesztőhelyre.

Az elgázosításnál nem voltak ugyan ilyen kényesek Európa magasabbrendű urai. Kivétel nélkül terelték gázkamrába a zsidókat, akár tüdőbajosok, akár egészségesek voltak. De a deportálás kezdetén még tartotta magát egy bizonyos beidegzett tisztelet a betegségekkel szemben. Boldog volt a zsidó, ha valami baja volt. Nem egyszer hallottam, amint mondják: „Vérző ulkuszom van. Az Isten tartsa meg sokáig ebben az állapotban", vagy „Nekem súlyos, szervi szívbajom van — hála Isten".

Tudtam, hogy nincs más segítségem: beteggé kell tennem az anyámat. Valamikor nálunk otthon nagy dolog volt betegnek lenni. Orvost hívtak, lábujjhegyen jártak és naponta többször elszaladtak a patikába. Nem lehettünk annyira csintalanok, mi gyerekek, hogy, ha anyánk ránk pirított: „Mi az, beteggé akartok tenni rakoncátlanságtokkal?" — ne váljunk azonnal engedelmes bárányokká. Most pedig beteggé akarom tenni az anyámat s ez nem is megy olyan könnyen, mint ahogy azt gyerekkorunkban elképzeltük, amikor rakoncatlanságunkkal majdnem beteggé tettük.

Elmentem régi barátunkhoz, Dr. Friedmannhoz, a sebészhez. Amikor Kassán laktunk, gyakran voltunk vendégei az ódon, főutcai házban. Este, ha véletlenül betévedtem a takarítatlan rendelőbe, szinültig tele

volt már az orvosi szemetes bödön szennyes hulladékkal, fertőzött vattadarabokkal a nappali rendelés után. Ebből az anyagból akartam kivonatot készíteni, hogy azt az anyám lábába fecskendezzem. „Gondold meg jól", figyelmeztet sebész barátom, „kétélű fegyvert használsz. Mit teszel, ha tályog helyett vérmérgezést kap s belehal a fertőzésbe?" Nincs más választásom. Meg kell csinálnom, még ha egy hajszál választja is csak el a biztos haláltól. Ha nem csinálom, biztosan meghal.

Sietek a kórházba. Anyámnak minél előbb meg kell kapnia a fertőző injekciót, ha azt akarom, hogy másnap reggelre hatása legyen, mielőtt még érte jönnek a rendőrségről. A mellékhelyiségben kell megcsinálnom, az egyetlen helyen, ahol védve vagyunk kíváncsi szemektől.

A betegszoba nyitott ajtajában állunk és várjuk, hogy a folyosó elnéptelenedjen. Ezer kínt szenvedek arra a gondolatra, hogy tervünk megbukik. A siker apró részleteken múlik s ha csak egyetlen egy is sikerül félre, hiába hoztuk a nagy áldozatot.

Anyámat a gyaloglás Eperjestől Kassáig, a börtön, a félelem, a szimulálás és a különböző orvosi vizsgálatok annyira meggyötörték, hogy alig vánszorog, de fanatikusan bízik bennem és ez hihetetlenül gyarapítja az erőimet.

A tűt a lába ujjai között szúrom be, nehogy meglássák a szúrás helyét és anyám, megfeledkezve a veszélyről' hangosan felsikolt fájdalmában. Durván befogom a száját és gondosan fecskendezek, közben pedig hegyezem a fülem, nem nyit-e be valaki a folyosó felől. Csak egy megszállott dolgozhat ilyen felcsigázott érzékekkel.

Olyan fáradtan érek haza Olgáékhoz, mintha órákig tartó, kimerítő műtétet végeztem volna. Olga úgy bánik velem, mint egy beteggel; elkészíti a fürdőmet, megveti az ágyamat, elém teszi az ételt.

Nehéz kő nyomja a mellemet s nem tudok szabadulni tőle, mióta néhány hét előtt megkaptuk a titkos üzenetet, hogy a szlovákiai zsidókat deportálni fogják. A kő anyaga gránit, a szélei nyersek, töredezettek, úgy, amint a kalapács kiszakította frissen a gondok kőhegyéből s leghegyesebb éle a szívem felé van irányítva. Elalvás előtt Arnold Zweig „Grisa őrmester"-ét olvasom. Annál a fejezetnél tartok, amikor Grisa élete egy éjjeli telefonbeszélgetéstől függ, de a szibériai hóvihar leszakította a drótháló zatot és a vonal megszakadt. Nincs üzenet...

Nem tudok elaludni. Tályog lesz-e, vagy szepszis? Tályog, vagy szepszis?... Ma még nem tudhatom.

Dr. SUGÁR GYULA

JOM-KIPUR A BATURINI ERDŐBEN

Baturin, kis mezőváros az ukrán fennsík közepén, a Dnyeper egyik mellékfolyója: a Szejm partján. Oh! Mennyi zsidó munkaszolgálatos jajkiáltása, vére, könnye, verejtéke öntözi a folyó felett épült hatalmas fahíd minden egyes pillérét...

1942 májusában, a hitleri háborús gépezetet parancsszóra kiszolgáló Horthy-vezérkar „SAS"behivókkal, a munkaszolgálatosok újabb tízezreit ragadta ki családi otthonaikból. Szükség volt az olcsó munkaerőre a feneketlen ukrajnai utak építésénél, a lőszer és élelem utánpótlásánál, az aknamezők felkutatásánál. A jobboldali magyar vezetők örömmel használták fel ezt az alkalmat az idősebb korosztályokhoz tartozó úgynevezett „baloldali elemek" eltávolítására, ezért, ezeket az Ukrajnába indított munkaszázadokat elsősorban újságírókkal, ügyvédekkel, írókkal és más értelmiségiekkel töltötték meg, 60 éves korhatárig. Olyan alattomosan és olyan alaposan készítették elő ezt a merényletet ezen réteg ellen, hogy mielőtt egy súlyos beteg, vagy más nélkülözhetetlennek vélt személy érdekében valaki is közbeléphetett volna, a vonatok messze túl az országhatárokon robogtak Ukrajna felé.

A mezőcsáti gyűjtőállomásról is pár nap alatt útban voltak századaink a keleti front felé, oly szörnyű sebességgel, hogy harmadnap reggel már Breszt-Litovszk hatalmas méretű pályaudvarán állt meg. vonatunk. Itt láttunk először néhányat lengyel-zsidó testvéreink közül, fegyenc ruhákban, hátukon számokkal, amint a pályaudvart takarították és félve közelítették meg vagonjainkat egy kis élelmiszerért. Alig volt alkalmunk és időnk valamit nyújtani nekik, máris folytatódott eszeveszett száguldásunk.

Kievbe érkeztünk. A „munkaerőre" váró németek megdöbbenve szemlélték a vagonjaikból lekászmálódó összetört, szakállas zsidókat, sajnos taglejtéseikből és az elkapott szavakból azt kellett kivennünk, nem hajlan-

dók ezt a társaságot munkára elfogadni. Pillanatok törtrésze alatt jövendő sorsunk borzalmas képe tárult lelki szemeink elé, mert azzal tisztában kellett lennünk, hogy visszafelé nincs út számunkra.

Agyunk már fel sem foghatta szörnyű helyzetünket és máris közrefogtak bennünket a kievi állomás tábori csendőrei, akik súlyos ütlegelések mellett elszedték pénzünket, értékeinket, élelmiszereinket, majd kifosztva, visszaparancsoltak vagonjainkba, ránk zárva azok ajtajait.

A siralomházak lakói sem tölthetik utolsó éjszakájukat olyan rettenetes lelki állapotban, mint mi ezt a kievi éjszakát.

De vége lett a borzalmak éjszakájának s kora hajnalban gyalogmenetben megindultunk a város felé. A „keret" lepénzelt tagjaitól megtudtuk, hogy sorsunk eldöntéséig a helyi laktanyába helyeznek el bennünket. Utunk végig vezetett Kiev főbb útvonalain, uccaszámra vonultunk el földig lerombolt, kiégett házfalak között.

Öt-hat napig tartó szörnyű bizonytalanság után kiszivárgott a hír, hogy mégiscsak beosztottak bennünket munkára, mégpedig a baturini híd építéséhez, mintegy 250 kilométerre Kievtől. 10 napi nehéz gyaloglás után, esőben, sárban, teljesen kimerülve érkeztünk Baturinba. Pihenésről szó sem lehetett, már másnap korán reggel megalakították a munkacsoportokat, s csakhamar meg kellett ismerkednünk a hídépítés különféle munkanemeivel.

Csoportunk, mintegy 30—40 ember, az erdőbe kapott beosztást, ahol a német hídépítő utászok által kidöntött hatalmas fenyőrönköket kellett kis ukrán szekerekre felraknunk. Rendszerint hajnali öt órakor már útban voltunk az erdő felé, háromórai munkával megraktuk a szekereket, utána 2—3 órai pihenő következett, míg a kocsik a hídtól újból visszaérkeztek. Munkánkat felváltva német utász altisztek irányították, valamennyien tartalékos szakmunkások, nem volt sok bajunk velük, sőt olykor praktikus fogásokra is megtanítottak bennünket.

1942 szeptember közepén egy újabb német altiszt vette át felügyeletünket, aki órákon át szótlanul figyelte munkánkat.

Pár napi szótlan figyelés után, egyik reggeli pihenőnk kezdetén új felügyelőnk félrehívott, beszélni kivánt velem.

Hallotta, hogy társaim doktor úrnak szólítanak. Tanulmányaimra vonatkozó kérdezősködéseire adott rövid válaszaim után, hirtelen így szólt hozzám: „Szeretném hallani véleményét, megnyeri-e Hitler ezt a háborút?!" Annyira meglepetésszerűen ért a kérdés, hogy percekig némán bámultam rá. Kétszer-háromszor is megismételte, s minthogy nem válaszoltam: „úgy látszik nincs bizalma irántam" szavakkal folytatta.

Ujabb meglepetésemre, — elővette igazolványait, családi fényképeket,

leveleket és a szó legszorosabb értelmében „leigazolta magát". Festőművész, felesége zsidó származású, amit nevéről és fényképéről valóban el lehetett hinni. Ezek után úgy nézett rám, mint aki teljesen kiszolgáltatta magát, szemei azt mondották: „nézd, nem vagyok agent provocateur, ne félj". Minden, minden hiábavaló volt. Kijátszotta utolsó ütőkártyáját. Az inge alól hirtelen egy kis pirosfedelű könyvecskét vett elő, régi szoc. dem. párti igazolványát, amit, mint mondotta, feleségén kívül még senkinek sem mutatott meg.

Ilyen kiszolgáltottság után, már nem várt többé válaszomra, ő kezdett beszélni, megállás nélkül ömlöttek szavai. Tudja meg, gyűlölöm Hitlert, a német militarizmust, a pártot, a háborút. Az egyenruhába csak belekényszerítettek, én is úgy szenvedek, mint maguk, remélem már nem sokáig! De ne gondolja, hogy csak én, a józan német nép is így gondolkozik!" Majd rövid szünet után így folytatta: „Én felelek az előbb feltett kérdésemre. Hitler elvesztette a háborút! Jól jegyezze meg szavaimat, 1942 szeptemberében mondom én ezt. Most, amikor visszatértem háromhetes szabadságomról. Bejártam Németországot, amit láttam, megdöbbentett. Nagyobb ipari központok főbb útvonalainak emeleti saroklakásaiban gépfegyver-fészkeket építettek be, a lakosság fékentartására. El kell, hogy veszítse háborúját az a vezér, aki gépfegyverrel kényszerül hinterlandját sakkban tartani!"

Szinte felélénkült, tűzbe jött, hogy szívét-lelkét kiönthette, gátlás nélkül beszélhetett velem.

Szavait a szekerek újbóli megérkezése szakította félbe, vissza kellett térnem társaimhoz, akik egyébként aggódva figyelték félrevonulásunkat.

Az őszi nagyünnepek köszöntöttek ránk. A század nagyrészének titkos vágya volt, legalább jomkipur napján néhány imát elmondani, halottainkra emlékezni. Ezt a vágyakozást egy kis ötlettel és a német felügyelőnk segítségével sikerült is megvalósítanunk.

Jomkipur reggelén megkértem német felügyelőnket, tegye lehetővé számunkra, hogy a reggeli pihenő helyett, a kis faházban imádkozhassunk az ünnep tiszteletére. Készséggel hozzájárult, csupán a zsidókkal ellenséges érzelmű ukrán erdőőrök távoltartása okozott némi gondot, de ezek elintézését is vállalta.

Boldog örömmel fogtunk a munkához és mintha valamennyien új erőre kaptunk volna, szinte félannyi idő alatt raktuk meg a szekereket és templomi áhitattal vonultunk be a kis házba. Pillanatok alatt előkerültek a „hipisek" során megmentett és féltve őrzött taleszek, megviselt sziderlik, és az erre az alkalomra olyan régen váró kántorunk ajakán felhangzottak az ünnepi melódiák. Néma csendben, mély áhitatba merülve imádkoztunk, nehezen küzdve feltörő könnyeinkkel.

Jótevőnkkel abban állapodtunk meg, hogy az ablakon bekopog ha valami baj van. Félszemmel az ablakot figyeltem, boldog voltam minden percért, amit zavartalanul tölthettünk. Az ablakon át láttam, hogy géppisztollyal kezében állt őrt az ajtó előtt, az időközben megérkezett ukrán erdészeket másfelé irányította és mintegy jó két óra mulva csak akkor kopogott be halkan, amikor a szekerek ujból megérkeztek. Még annyi időnk volt, hogy halottainkra emlékezhettünk, a következő percben eltüntek a kegyszerek, az imádkozó zsidók újból munkaszolgálatosokká váltak, a munka folyt tovább, mint addig.

Ez történt és így történt 27 évvel ezelőtt, 1942 év jomkipur napján, Ukrajna kellős közepén, a baturini erdő mélyén, ahol egy kis muszos csoport, egy német uniformisba öltözött *„ember"* segítségével megemlékezhetett az ünnep szentségéről, imádkozhatott halottaiért.

★

És most, amikor az Uj-őshaza földjén, Izráel kék ege alatt emlékezem a huszonhét év előtti eseményekre, fájdalmas szívvel látom, hogy az a fasiszta szellem, amely bennünket Ukrajnába és a koncentrációs táborokba taszított, nem veszett ki, hamuja alól ujból fellángolásokkal kisérletezik.

Zsidó testvéreink! Emlékezzetek és okuljatok!

SZALAI TIBOR:

VONATOK

Tudom nem érdekel benneteket, — mi minden van amögött, amíg megérkeztem ide — az Igéret Földjére. Jogosan vonjátok meg a vállatokat és kicsit fáradtan legyintetek: „És akkor mi van? — Talán áradozzunk a boldogságtól, hogy kegyeskedtél végre hazajönni?" — Valami ilyesmi van a legyintés mögött. Igazatok van! Háborúk véres vihara, eltemetett ifjú emberek felsejlő emléke, szétrombolt és újraépített falvak képe, — lecsapolt, kiszárított mocsarak lázat lihegő mérges gőzei, országteremtő, nagy nekifeszülések diadalmas évei, — mind-mind benne van, mögötte van legyintéseteknek. És nem beszéltek róla — csak ennyit: „Háju zmánim" — kicsit befelé mosolyogtok, aztán hozzáteszítek: „Bruchim hábáim" — és kész. Jó, nem vitatkozom, úgy érzem, nincs jogom vitatkozni. Mégis, csak úgy halkan, talán belső szégyenkezéssel is, hadd mondjam el:

— Testvér, nehéz évek, merész álmok, kegyetlen nappalok, rettegő felébredések, könnyen elröppenő remények, könnyes halk fohászkodások, Istentkáromló jajongások, önmarcangoló — másttépő búcsúzkodások után érkeztem haza. Kifosztva, — s mégis gazdagon.

Hazajöttem. De múltam súlyos terhe még meggörnyeszti a vállam. A lélek szárnyalását megriasztja az emlékezet. Hozom a régelálmodott álmokat, a felébredés rettenetét, a múltba szakadt gyermeknevetést, a kalácsba font péntekesti áhitatot, a kioltott gyertyák eltünt lángjait, apánk áldást osztó két kezét, a „Jövorechecho" elfelejtett bizonyosságát, az Istenhez fordulás kétségbeejtő „Miértjeit", a kisvárosi templom kihült magányát, a színes ablaküvegek régi csillogását, anyánk rég megfakult haját, a temetőkert méltóságos csendjét, a sírkövekre vésett örök emlékezetet: „Bögán Eden töhé mönucháto".

Amikor átrobogott a vonat Ausztrián — Magyarország határán, abban a pillanatban éreztem, tudtam: valami örökre, megmásíthatatlanul el-

múlt. Álltam az ablak mellett és belekapaszkodtam feleségem kezébe. Ugy szorítottam, hogy ujjaimból a vér is kicsordult. Mámor, szédület volt ez: „Hát elmegyek — haza és nem térek ide vissza soha" — zuhogott a vér az ereimben. A gondolat ott lüktetett homlokom mögött.

Az elsuhanó táj lebegni kezdett és a vonat rendíthetetlenül futotta be a maga útját. Nem fájt a szívem, nem fájt semmi, de hirtelen a természeti kép megtelt Anyám meggyötört arcának fájdalmas látványával. Látni véltem az elválás fájdalmát, sós könnyekben feloldódó fáradt szemeit. És hallottam — mert hallottam — a hangját is: „Cé láderech, vöáni ehje itchá", „Anyám, én elmegyek örökre" — mondtam és nem tudtam már, hogy belülről hallom az elsuttogott búcsúszót, vagy valóban magam elé morogtam, bele a tovatűnő tájba, amely visszafelé szaladt az új útakra vivő robogó vonat mellett. Behunytam a szemem és 20 év mélységéből bányásztam elő az eltemetett, de soha el nem feledett emléket. Gyerek voltam — és nagyon beteg, nagyon éhes. Kenyérre és szép emberi szóra, apai simogatásra. És ugyanezen az úton, de ellenkező irányba robogott velünk egy vonat — hazafelé. Akkor azt hittük — hazafelé. 1945 tavaszát írták!

★

— Verfluchte Juden! Schnell, schnell — aufsteigen, aufsteigen — schnell ! — Éjszaka, már több, mint két hete, minden éjjel berepüléseket végeznek az angolok. Hannover fölött mélyrepülésbe mennek át, a robbanások hangja a táborig hullámzik. Kiürítik Bergent. Jön egyre gyakrabban a hír. Idegesek a nácik, kapkodnak — valaki meséli, hogy a konyhán már egy egész kenyeret is ajánlanak egy civil ruháért. „Elesett Berlin — Hitlert megölték, az amerikaiak és az oroszok Berlin alatt találkoztak!" Igaz, nem igaz a hír? Ki törődik vele? Hinni akar mindenki és ez elég! A soltvadkerti chászidok három nap és három éjszaka egymásba kapaszkodva táncolnak és énekelnek. Csak akkor pihennek, amikor appelt kell állani, aztán ott folytatják, ahol abbahagyták. Nem is esznek. Van az egészben valami ősi, civilizációnkivüli.

— Hogy birják evés nélkül? kérdezem Anyámat. Mindössze 12 éves vagyok, az életet itt a táborban csak evéstől-evésig mérem. A többi? Elmerül. Enni! Ez az egyetlen gondolat!

— Most a mindenható Istennel találkoznak. Nincsenek a földön, nem érzékelnek semmit az evilági életből. A lelkük, zajos énekük, az Örökkévaló trónusát ostromolja. Helyettünk is énekelnek. Érted kisfiam?

— Az Isten is tud énekelni és szokott énekelni? Most biztosan Ő is örül, mert jönnek az angolok. Igaz?

— Igaz! És mi megyünk haza. Haza! Majd meglátod! Apa már otthon vár bennünket, mint régen a sarkon. Ott, ahol be kell fordulni a

malom mellett. És az ölébe kap, a nyakába ültet, belecsimpaszkodsz a bajuszába. És vesz neked csillogó kardot, katonásdit játszani és Csuri kap egy gyönyörű rózsaszínű babát. És Klári meg Hédi új ruhát, cipőt és fehér zoknit.

— És te mit kapsz, Anyu?

— Én? Én — visszakapom apát. Érted? Ez lesz az én ajándékom.

★

Schnell, verfluchte Juden. Heraus, aufsteigen! Már több, mint hetven ember szorong a vagonban. Csak állni lehet, aki a vagon falához préselő dik, boldog, meg tudja támasztani a hátát. A többi? Fuldoklik, őrjöng, a rémülettől kidülledt szemmel bámul a nyitott vagonajtó előtt üvöltő, rohangászó nácikra. Dörrenés, a nehéz vasajtó robbanásszerüen csukódik ránk. A külvilág? A szabadságot, a levegőt, a napfényt tenyérnyi bedrótozott négyzet jelenti. Az ablak! Megmozdul a kocsisor és kisérteties terhével belefúrja magát az éjszakába.

Hét nap és hét éjszaka vágtat a vonat keresztül-kasul Németországban. Nappal előre rohan, éjszaka ugyanazon az uton vissza. Szabad utat keresnek, de már alig találnak. Nyugatról és keletről nyomul előre a front, szorul a harapófogó, de a halálvonat még fut. Keresi a helyet, hol szabadulhat meg terhétől. Néha megállnak, vizet dobnak vödörben a vagonokba, a hullákat ledobják és rohannak tovább. Meddig még?

Csikorognak a fékek, még egy rángó mozdulat, a mozdony nem adja meg magát könnyen. Az emberek egymásra zuhannak. Megállunk. Órák telnek dermesztő félelemben. Egyszerre vad kutyacsaholás, német szó. Keservesen csikorognak a kenetlen vagonajtók — és már rohanunk lefelé. Nincs idő gondolkozni, gyerünk, gyerünk, gyorsabban, kutya zsidók, mozgás, tetvesek, disznók! Röpködnek a német káromkodások, csattan a puskatus, gyerekek-öregek a földre zuhannak. Jajgatás, őrjöngő félelem, de nincs megállás, kifelé gyorsan. Élni, élni, ha lehet. „Terezin — mondja anyám hangosan, közben a kicsit magához öleli, fogja a kezem és rohanunk a tömegben. Klári, Hédi szorosan mögöttünk. Ők cipelik maradék holminkat... Nagy tér, már ötös sorokban áll az eleje, beállunk.

Futólépés végig egy kihaltnak látszó városon. Megállunk egy hatalmas épület előtt, százados falak, boltives kapu néz le közönyösen a lihegő, vacogó tömegre. Félelmetesen sír fel a kapu, ahogy vasalt sarkaiból lassan kifordul, bezudulunk a hatalmas udvarra. Kaszárnya, valaha az lehetett. Többen tudni vélik, hogy a várost még Mária Terézia építtette, szinte csak katonáknak. Rengeteg itt a kaszárnya. Szobát kapunk, ágyakat, lerogyunk várjuk mi lesz a sorsunk.

Anyám egy gyertyacsonkot szorongat a kezében, gyufa után kutat.

Meggyújtja és belebámul az apró lángba. Nem merünk kérdezni semmit, tudjuk, nem szabad ilyenkor zavarni.

— Március 17. Ma három hónapja, hogy Nagymama — tudjátok — meghalt. Érette, meg mindnyájunkért...

— Nagymama! Mit mondunk apunak, hol hagytuk? Haragudni fog.

— Nem fog haragudni, megérti majd. Nagyon öreg volt nagymama, s nagyon fáradt, s nem volt orvosság. Mi mindent megtettünk. Érted?

— És mikor megyünk már haza?

★

Napsütötte tájon utazunk. Rettenetesen fáj a fejem, nem birom a szemem nyitvatartani. „Vizet", nyöszörgöm, aztán sötétség. Valaki fekszik mellettem. Nagy kínosan megfordulok.

— Klárikám! Testvérke! Ugy fáj a fejem és inni szeretnék, adj egy kis vizet.

— Nem ihatunk, kicsi apám. Beteg vagy, meg én is, most nem szabad. Majd otthon.

— Otthon? Hát hol vagyunk? Hol van anyu, meg a többiek?

— Majd jönnek látogatni, de most nem szabad. Nagyon betegek vagyunk, megfertőznénk őket. Feküdj nyugodtan. Alszol egyet és máris otthon vagyunk.

Bombaverte, hatalmas pályaudvarokon áll a vonat. Napfény, rengeteg ember, sírnak, egymást ölelgetik. Valaki azt mondja halkan: Budapest. Fehérköpenyes férfiak, nők jönnek, lepedőbe csavarnak — és megint utazunk.

Hüvös, tiszta ,fehér szoba. Hordágyon fekszünk, Klári mellettem. A nevünket kérdezik, aztán felkapják a hordágyat és visznek bennünket.

— Nem, nem akarom! Klári nélkül nem megyek, tessék letenni. Ő a testvérem. Nem megyek. Klárikám, Klárikám, ne hagyj egyedül!

Egy hétig fekszem eszméletlenül. Amikor először kinyitom a szemem, egy nénit látok magam előtt. Ki lehet? Nem ismerem. Nézem, nézem és lassan csorogni kezd a könny a szememből. „Anyu" — mondom, „Anyu", „Klárit elvitték, nem tudom hol van. Keresd meg és menjünk már haza".

— Megkeresem kisfiam. És együtt megyünk haza, csak legyél jó fiú és feküdj csendesen. Neked most pihenned kell sokáig.

Hüvös tenyerét a homlokomra teszi és én boldogan alszom el, már nem félek.

Klári akkor már nem élt. A többit csak később mesélték el nekem. Másnap reggel, miután megérkeztünk, vizit volt a kórteremben. Az orvos megállt az ágyánál és nézte gyönyörű barna haját és nagyon fehér, beesett arcát.

— Doktor úr, úgye én már soha nem látom meg az édesapámat? — Csak ennyit kérdezett és aztán nem szólt. Némán nézte a menyezetet és az orvos kirohant a kórteremből. Aztán ő elaludt csendesen.

Kint tombolt a tavasz. A május minden pompáját ráborította a boldog Európára. Béke volt. A milliók újra tanultak mosolyogni és hinni. Mások temettek. Volt, aki a gyerekét, volt, aki reményeit. Hogy egyszer még találkozni fog az övéivel. Mi is temettünk. Testvért és reményeket. Örökre. Az apánk nem várt meg bennünket. Becsapott bennünket, nagyon becsapott. Nem vett ajándékot és nem vett az ölébe. Nem kérdezte, hol van nagymama és egyáltalán — már nem volt.

★

Vádoljatok — megérdemeljük. Hová rohantunk akkor, 24 évvel ezelőtt, a rommálőtt, kivérzett Európában? Haza? Ki és mi várt „otthon"? A szétrombolt családi fészek, a sárral megdobált templom, az elégetett Tóra szélben keringő pernyéje és sírok, sírok, tömegsírok! Hová rohantunk — miért igyekeztünk az otthonunk felé? Hát vádold a 10 éves gyereket, aki apja simogató karjába sietett, vádold az anyákat, akik megmentett csecsemőjükkel karjukon, férjük oltalmat nyujtó karjai alá igyekeztek. Vádold a megmaradt keveseket, a véneket — akik megszokott templomuk, s a mindenható Istennel való találkozás után áhitoztak. Azt hitték, mégegyszer újra kezdhetik. Mert nem volt senki, aki a fülükbe ordítsa: „Eszeveszettek, hová rohantok, nincs nektek már ott mit keresni! Romhalmazzá lett régi világotok. Mondjatok átkot, fordítsatok hátat a múltnak és menjetek messze, egy kéklő tenger partjára, ahol mindég melegen süt a nap és ahol kétszer arat évenként a paraszt. Várnak az olajfa-ligetek és a hegyekről lelátogató cédrusok és esténként, ha felkél a szél, az Énekek-Énekét ringatja egy ujjászülető ország fölött. Oda menjetek — ott van a ti hazátok, népetek!"

És megcsalatva, ezerszer becsapva, még mindég a multat keresik. Még mindig azt hiszik, hogy a felperzselt földön új életet sarjaszthatnak. Sebzett lélekkel, sötétben botorkálnak. Ne átkozzátok, ne gúnyoljátok őket, egyszer ők is hazatalálnak.

És, aki megérkezik — végre, — annak mondjátok: „táclichu, vökol tuv" — és ők boldogan elhiszik, hogy komolyan gondoljátok.

Dr. TAUBER JULIA:

SZÜLÉS AUSCHWITZBAN

Kati éppen úgy állt kétszer naponta Appelt (sorakozó), mint mi mindnyájan, a végkimerüléstől elcsigázva, éhesen, rongyokban, mezitláb és tetvesen.

Az appelok kibirhatatlanok voltak akár reggel, akár este. Télen zuhogó esőben, sárban, hóban, nyáron pedig a tűző napon.

Hajnalban 4 órakor az első füttyszóra mindenki ott volt a sorakozón a blokkja előtt, úgy álltunk az ötös sorokban, mint a szobrok, mozdulatlanul, szótlanul és szomorúan.

A százezrekre menő létszámot pillanatok alatt meg lehetett számolni, szinte percek alatt meg lehetett állapítani, melyik blokból ki hiányzik. A létszámnak egyeznie kellett az élők és a halottak számával. A jelentés a napi kétszeri sorakozóról naponta így szólt: ennyi élő és ennyi halott.

Ha a létszám nem egyezett, addig kellett a sorakozón állni, amíg a hiányzót megtalálták élve, vagy halva.

Ha a létszám nem egyezett, akár 24 órán át tartott a sorakozó és Strafappelt (büntetősorakozó) rendeltek el különböző kínzásokkal, mint például téglát tartani egy kézzel a magasba, amíg az ember összeesett, vagy apró köveken térdepelni és hasonlók. Természetesen ilyenkor az ételosztás is elmaradt és az emberek százával hullottak el.

Katinál soha senki nem vett észre semmi különöset, sem külsőleg, sem pedig a viselkedésén. Az Ausenkommandóban (külső munka) dolgozott és naponta kivonult a többiekkel a munkába késő estig.

Minthogy Kati olyan volt, mint a többi, annál jobban meglepett amikor egy éjszaka rohanva jött hozzám Kati lágertársnője és ijedten közölte, hogy Kati szül a blokkban.

Pillanatok alatt felfogtam a nagy tragédiát, amit ez a szülés okozhat, szinte naponta felhívták az állapotos asszonyokat, hogy jelentkezzenek,

mert jobb ellátást és könnyebb munkát fognak kapni, de mindenki tudta, hogy ez a gázkamra. Hiszen a lágerben minden csak félrevezetés volt és cinikus hazugság, a cél a félelem, a rettegés és a kétségbeesés állandó fenntartása volt. Ha napközben, hirtelen sorakozót hívtak össze, soha nem tudtuk előre, hogy a sorakozó csak transzportot, vagy pedig a gázbamenést jelenti. Percnyi nyugalom nem volt a lágerben.

Életem kockáztatásával rohantam el Kati blokkjába, mert az éjszakai zárlat miatt tilos volt a blokkot elhagyni. Aki ezt megtette, agyonlőtték. Felmásztam Kati harmadik emeleti priccsére.

A koromsötétben csak nehezen lehetett tájékozódni. Amikorra megérkeztem, a szülés már hangtalanul megtörtént, a blokk 1200 lakója közül csak Kati közvetlen szomszédnői vettek róla tudomást. Nekem csak a köldökzsinórt kellett átvágnom, de nem volt mivel. Csak nehezen akadt egy rozsdás olló, egy darab piszkos fekete cérna és így megtörtént a „műtét".

Ezután az volt a gond, miként lehetne a csecsemőt eltüntetni, nehogy Katit és az egész blokkot a gázba küldjék.

A szülés utáni reggelen Kati éppen úgy állt appelt, mint mindig, de most még halványabb volt, még gyengébb volt és szinte tántorgott. Az „ötös" sor utolsó sorába állt, nehogy az SS-ek valamit is észre vegyenek. Az appel után kiment, mint mindig a külső munkára. Azon a napon a társnői titokban elvégezték helyette is a munkát, hogy megkíméljék őt.

Szegény Katinak a deportálás előtt volt az esküvője, de a boldogság nem tartott sokáig. Kati Auschwitzba került, férjét pedig elvitték a „jó" magyarok Oroszországba kényszermunkára a végtelen orosz hómezőkre, ahol az éhségtől, a dermesztő hidegtől és a keretlegények kegyetlenségétől elpusztult, de erről Kati még nem tudott.

Ami rendes körülmények között áldást, Auschwitzban rettenetes tragédiát jelentett. Pedig férjével együtt gondolatban már nevet is adtak neki: Cháim *Élet,* de ott Auschwitzban a halált jelentette. Szegény ártatlan csecsemő Auschwitzban látta meg a napvilágot, ahol gázzal ölték a zsidók millióit, vagy az éhség, a betegség és a kínzás szedte napi százezres áldozatait.

Kati tudta, hogy a gyerek nem maradhat életben, mert ott csak az és csak addig maradhatott életben amíg dolgozni tudott. A munkára ugyan nem volt szükség, a cél és testi és lelki megaláztatás volt, a megtörés és a tehetetlenség éreztetése a barbár túlerővel szemben.

Azután, hogy Kati a szülést követő reggelen kivonult a munkába, a Stubendienst (a blokktakarítónő) betette az újszülöttet egy felmosó vödörbe, letakarta piszkos rongyokkal és elhozta a Rewierre (barakk-kórház).

Csak akkor láttam, hogy a köldökzsinórt nem a megfelelő helyen vágtam át, mert a csecsemőn hosszú köldökzsinór lógott, a sötétben nem láttam, mit kell pontosan cselekednem.

Kati csecsemőjét el kellett tüntetni, vagyis meg kellett ölni, de erre senki sem volt képes, noha mindnyájan tudatában voltunk a veszélynek, ha megtudják, hogy szülés volt a lágerben. A kis csecsemő annyira akart élni, hiszen nem tudta, hogy Auschwitzban látta meg a napvilágot.

A végén egy idős, bölcs, csonttá aszott orvosnő, hosszú megfontolás után beadta a halálos injekciót.

Amikor Kati névtelen gyereke már kilehelte lelkét, az orvosnő, aki egész életében csecsemőket segített a világra, olyan hisztériás sírásba tört ki, hogy mindnyájan vele sírtunk. A halálnak százféle fajáť láttuk naponta, mégis Kati névtelen gyerekének a halála mindnyájunkat a lelkünk mélyéig megrázott.

Közben a kis holttestet el is kellett tüntetni. Betették a Heizungba (a blokk kemencéje), ahol hamuvá vált, mint a sok millió zsidó ott Auschwitzban.

Kati névtelen gyerekének a lelke felszállt az égbe, ahol már várták őt az angyalok és a számtalan csecsemő és kisgyerek, akik a gázkamrán keresztül jutottak oda. Éppen játszadoztak a szivárványon és a Tejúton kocsikáztak a Göncölszekérrel. Az angyalok pedig hárfán játszottak nekik, melyeknek húrjai napsugarakból voltak. Az Ur pedig homlokon csókolta Kati gyerekét, mint a többi gyereket és elhalmozta őket a legszebb játékokkal, amelyek mind aranyból voltak. Hiszen ezek a gyerekek még soha sem játszottak, ők csak a félelmet, az éhséget és a borzalmat ismerték.

Szegény Kati naponta eszelősebb lett, később már nemcsak az Appelok idején bámulta az eget és kereste a bárányfelhők mögött a gyerekét, de munka közben is látszott rajta, hogy gondolataiban vagy az égben jár, vagy a végtelen orosz hómezőkön, ahol a férjét, gyermeke apját kereste.

Szegény Kati annyira távol állt gondolataiban a valóságtól, hogy észre sem vette, hogy egy Appelnél Mengele őt is kiszelektálta. A gázkamrán keresztül ő is az égbe jutott, ahol már várta őt névtelen gyereke és a férje.

Mi, a megmaradottak, az átvészelők, ezer miérttel nézünk fel az égre, mint Kati szokta, aki gyerekét kereste, a bárányfelhők mögött. Hogyan és miért történt a nagy katasztrófa, amelyben népünk nagy része megsemmisült.

Jó, hogy itt vagyunk saját hazánkban, Izráelben, amelyet a hatmillió mártir vérével szereztünk meg. Ahol a zsidó gyerekek az életre születnek és nem a halálra, mint Kati névtelen gyereke és a többi millió gyerek.

ZSOLDOS ANDOR

HUSZONNÉGYEN VOLTAK

Az egész faluban
Huszonnégyen voltak.
Huszonnégyen: élők,
Huszonnégyen: holtak.
Nem jött vissza egy se.
Nem. Egyetlenegy se.
Se asszony, se ember,
Még csak egy gyerek se.
Még csak üzenet se.
Nem maradt utánuk
Se emlék, se levél.
A falu . . . a falu . . .
Róluk nem is beszél.
A falu . . . a falu . . .
Az alföldi falu . . .
Ott sunyít, ott lapul
Ezerkétszáz tanu.
Huszonnégyen voltak
Mózes, Áron, Samu . . .
Áronnak . . . Samunak
Sohse dukált tanu.
Huszonnégyen voltak,
Mind itt is születtek,
Itt is nevelkedtek,
Éltek, temetkeztek,
Szombati imára
Templomot vetettek.

Két kis földes szoba,
Egyikben a Tóra,
Nem tellett kántorra,
Talmud-tanítóra.
Mind tanult — tanított,
Ismerte a Törvényt:
Ábrahámtól, máig,
Siontól — Kabáig
Mi is miként történt!?
Zümmögve — hajlongva
Buzgón imádkoztak.
Városi templomba
Nem is vágyakoztak.
Hálálkodtak . . . kértek,
Kértek . . . hálálkodtak . . .
Akkor még . . . akkor még
Huszonnégyen voltak.
Huszonnégyen voltak . . .
Két család, vagy három,
Legidősebb köztük
Öreg rőfös-Áron.
Régen elmúlt nyolcvan . . .
Most az Áron hol van?
Nem árul kék kartont
A száz éves boltban,
Nem csinál jó-vásárt
Kabai vásáron,

Öreg zsidó... Áron,
A templomudvaron
Nem köszönt Ujholdat...
Utolsó Ujholdkor
Huszonnégyen voltak.
Tizenkettő férfi,
Hét asszony... öt gyerek...
Öt gyerek... öt gyerek
Derék, dolgos, csendes
Falusi emberek.
Tizenkettő férfi,
Hét asszony... öt gyerek...
Samu, ahogy este
Becsukta a boltját,
Magyar rímbe szedett
Értett hozzá Samu,
Boltos volt, meg költő,
Ringatta rímeit
Kilenc emberöltő.
Kilenc! Nem kevesebb!
Bizonyos volt benne,
Vén sziderlijében
Ükapja üzente.
Mintha volna hárfás
Dávid király sarja,
Zengő héber szókkal
Ugy hangzott magyarja:
„Ég a napmelegtől
A kapár szík sarja."
A „Semá Jiszroél"-t
Dactilusra fűzte,
A „Kaddis"-t, „Olénu"-t
Jambusláncra tűzte.
S mikor már hajtották
Szegény huszonnégyet,
Kakastollas hősök:
Vad csendőrlegények...
Samu szent lelkében
Még reménység égett!
Batyújában vitte
Petőfit, a tanut,
Aki majd felharsog:
Ne bántsátok Samut!
Samut ne bántsátok,
Ti vitéz pandurok!
Amott a betyárok!
Azoknak jár hurok!
....Hiába... hiába...
Nem jött vissza egy se.
Azt a huszonnégyet
Nincs, aki keresse.
Azt a huszonnégyet
Nincs, aki sirassa,
Héber nevük síri-
Kövekre irassa.
A boltot, a műhelyt,
A tiszta kis házat,
Felírták: „Elhagyott,
Gazdátlan jószág"-nak.
Ki lesz az új gazda...?
Ott állnak már sorba.
— — — — — —
Letépett Mezüze
Sirdogál a porba...
Sirdogál a porba...

★

Ti süket nagy népek
Ezt ti nem halljátok!
Ez a sirdogálás
Nem jut el hozzátok.
Szemetek nem látja,
Szivetek nem érzi.
Szivetek nem érzi,
Lelketek nem érti,
Megmentő karotok
Nem tud ideérni.
Hiába suttogták
Egymásnak fülébe:
Eljön értünk, megment
A Szabadság népe.

Utban vannak! Jönnek!
Hajnalra itt lesznek,
Isten szent nevében
Igazságot tesznek,
Sátántól megmentő
Szárnyaikra vesznek,
Meg nem csalatkoznak,
Akik bennük hisznek.
Csatlakoznak,
Higyjünk! Imádkozzunk!
Már itt vannak! Visznek!
— — — — — —
Hiába... hiába...
Hittek, imádkoztak,
Szegény huszonnégyek,
— Jaj! — Megcsalatkoztak!
Száguldó szárnyakon
Nem jöttetek értük,
Soha-soha nem lesz
Boldog visszatértük.
Ne zártátok volna
Vasláncra a kaput,
Engedtétek volna
Be a kapun Samut!
A huszonnégyeket,
A hatmilliókat!
Ti hatalmas népek,
Bennetek bízókat!
Nem szállt volna lelkük
Tűzbe! Gázba! Füstbe!
Vésném most nevetek
Aranyba, ezüstbe.
Tengereken túlról
Visszajöhetnének!
Hegyek ormairól
Leereszkednének.
Városba — faluba,
Kabára — Varsóba!
Gyűlne... egyre gyűlne
Ifjak-vének sorja.
Öreg rőfös-Áron
Kilépne a sorból,
A síró Mezüzét
Felvenné a porból,
Lelke égne, mint a
Csipkebokor tüze,
Zsoltárt énekelne
Az öreg Mezüze...
Zsoltárt zsolozsmázna
A boldog Mezüze.

HŐSIESSÉG

CIONISTA IFJUSÁGI

MOZGALMAK,

EJTŐERNYŐSÖK,

EGYÉNI AKCIÓK

BEN-SALOM RAFAEL
Izráel bukaresti nagykövete

BUDAPEST 1944
„A mi követségünk"

... 1944 június végén dr. Kasztner mentő-csoportja 1684 emberrel elindult Budapestről. A Sip utca 12 szám alatti Zsidó Tanács folyosói hirtelen üresek és csendesek lettek. Pár nappal azelőtt még ezrek szorongtak itt, az életükért harcoltak, most pedig az épületnek ez a szárnya kong az ürességtől.

A „tijul" után, ahogyan azokban a napokban a Szlovákiába és Romániába való szöktetési akciót neveztük, valamint a transzport elutazása után, a mozgalom sorai megritkultak. Ezt az ürességet, főképpen azok érezték, akik a különböző ember-csoportokkal, mint például az illegális árja papírokkal vagy a „zenészek" néven ismert hamis papírokkal foglalkoztak.

Napokkal azelőtt a „tőzsdék" városában még rekord számot ért el a kereslet. Teichmann (Agmon) Efra állt a kérdések pergőtüzében.

Az első transzport után kellett volna a másodiknak is indulnia, amihez már megkezdték az előkészületeket. Miután híre érkezett, hogy a terv szerinti Spanyolország helyett Bergen Belsenbe érkezett a csoport, megszüntek az előkészítő munkálatok s hirtelen előbukkant Krausz Miklós a Palesztina hivatal vezetője.

Krausz március 19-én, a németek bevonulásának napján tűnt el. Később tudtuk meg, hogy a svájci követségen talált menedéket. Ez a követség képviselte a megszállt Magyarországon, a Magyarországgal hadiállapotban levő különböző államok, mint Anglia, Amerika, Jugoszlávia stb. érdekeit.

Krausz itt közelebbről kapcsolatba került az „Idegen érdekek" osztályával, s az idő folyamán egy tervet dolgozott ki: Mint Anglia érdekeinek képviselője, védnöksége alá vehette az Erec Jiszráelbe szóló certifikátok tulajdonosait, illetve azok alijjáját megszervezhette. Charl Lutz konzul, aki ennek az osztálynak az élén állott, jól ismerte Erec Jiszráelt még azokból az időkből, amikor ott évekig mint konzul működött, magáévá tette a tervet.

Igy született meg a „Mi követségünk", melynek hivatalos neve a „Svájci Követség — idegen érdekek védelme — kivándorlási osztály" volt. Székhely a Vadász utca 29 volt. Az összes kivándorlási ügyek a fényűző üvegházba kerültek át, melyet a ház tulajdonosa, Weisz Arthur az akció rendelkezésére bocsájtott. Tehát ez volt a mi új Palesztina-hivatalunk, amely egy kicsit furcsa volt... Ebben a hivatalban, hirtelen új, eddig ismeretlen s a cionista mozgalomhoz nem éppen közelálló arcok tüntek fel. Először nem tulajdonítottunk ennek különösebb fontosságot, de az idők folyamán nem kevés bajt okoztak ezek az emberek...

VÉDLEVELEK — MI AZ „ÜVEGHÁZBAN" TELEPEDÜNK LE

Ez az intézmény új tünemény volt 1944 júliusában. Budapest zsidó tömegei az első időben nem mérték fel kellőképpen erejét, ennek dacára ez volt az utolsó szalmaszál, melybe kapaszkodni lehetett.

Már az első napokban sokan ebbe a szalmaszálba kapaszkodtak, amikor az alijjára jöttek feliratkozni. 2400 certifikát volt akkor a Palesztina hivatal birtokában. Ehhez mérten csinálták meg a szükséges terveket.

A transzportnak ezalkalommal a svájci követség kollektív útlevelével, a a Nemzetközi Vöröskereszt védnöksége alatt, Romániân keresztül kellett volna elindulni.

Amikor már a legkülönbözőbb akadályokat is legyőztük — a tervből nem lett semmi. Előbb a német kiutazási engedély hiányzott. Amikor már ez is meg volt, Románia „kiugrott a tengelyből", ami már magában véve is lehetetlenné tette a terv kivitelét.

Ezután új módszerre tértünk át, melyet a követség tett lehetővé. Egyes chaverokat a romániai oldalon fekvő Aradra küldtünk, hogy ott életjelt adjanak rólunk. Ezzel párhuzamosan igazolványokat lehetett „rendelni" melyekre az újabb és újabb rendeletek következtében, nemkevésbé a szökött munkaszolgálatosoknak volt szükségük, akik ezzel Pestre érkezésükkor jelentkezhettek.

Igaz ugyan, hogy ez a tevékenységünk nem felelt meg a diplomácia világában ismert keretnek, de volt más lehetőségünk? Mi az ebben a házban levő követséget a „magunkénak" tudtuk, de nézeteink sokszor nem egyeztek, ami gyakori nézeteltéréshez vezetett közöttünk, valamint a ház vezetősége között.

Természetesen a „tijul"-ra menéseket is áthoztuk a Vadász utcába. Ez egy bonyolult akció volt. Naponta 5—10 embert küldtünk útra. A különböző mozgalmakba szervezett, valamint szervezetlen ifjúságot egyaránt. Csupán az utolsó percben tudtuk közölni az érdekeltekkel, hogy mikor, és hogy hová utaznak. Részben biztonsági meggondolásokból, részben pedig tech-

nikai okokból kifolyólag. Az út sikere mindig az illető fellépésének magabiztosságától függött.

ROMÁNIA „KIUGROTT" A HÁBORUBÓL

1944 augusztus 23-án Mose Pil (Alpán) ismét a határmenti Nagyváradon volt. Ott érte a „kiugrás" híre.

Első gondolata annál a három chavernél volt, akik előző este lépték át a határt. Romániának ez a lépése nemcsupán a „tijulok", hanem egy korszak végét is jelentette. Hónapok állandó feszültsége, számtalan kisérlete a chaverok sorsa iránti aggodalom — egyszerre végetértek.

Különleges csend ereszkedett közénk. Természetes valami volt ez, amikor e korszak kiértékeléséhez kezdtünk. Többszáz fiatalt, közöttük 200 mozgalmakban szervezettet küldtünk el, akikből sokan már Erecbe érkeztek, többségük pedig a szövetségesek által felszabadított országban van. Ez volt a pozitiv oldal — ezzel szemben a *tartozik* oldal — veszteségek hosszú listája — félelmet ébresztett.

A kegyetlen határ sok chaverunkat nyelt el. Ebben az akcióban vesztettük el *Jirmi Weisz-t, Neser Adler-t, Éli Sajó-t, Misu Klein-t, László Pali-t* és sokan másokat. Ezen a fronton esett el *Méira Mózes,* aki az első csoporttal ment, hogy az utat egyengesse, valamint az akció során szükséges román nyelvtudását hasznosítsa. *David Schächter* és chaverja egy román vonat-szerelvény elleni légitámadásnál vesztették életüket. A névsor még hosszú . . .

Próbáltuk magunkat vigasztalni. 12 százalék a veszteség. Számtalan alkalommal mondottuk magunknak, hogy az akció *érdemes* volt. Lelki szemeink elé képzeltük a 88 százalék megmentettet. De nem százalékokban a lényeg — s nem Ismeretlen Katonákban. Minden egyes chavertól kézszorítással búcsúztunk. Mindegyik szívében a szabadságra érkezés reménye volt s búcsúszavunk: *Lehitraot! — A viszontlátásra!*

Mindezeken túl pedig ránknehezedett a „Mefkur" maapil-hajó tragédiája. Nem voltunk képesek ezt felfogni s nem volt erőnk belenyugodni. Ujból és újból előjött a kis *Renka Klarmann* alakja. Másállapotának utolsó hónapjaiban Lengyelországból került Szlovákiába, ahonnét még a magyar határt kellett átlépnie. Hogy, hogyan volt képes ezeket a próbákat kiállni — nehéz megérteni. Heteken keresztül járta le lábait Budapest utcáin, mindés mosolyogva, boldogan és örömteljesen várva fia jövetele nagy pillanatát. S íme, az egyik nap a világra jött a kis cigány — az első igazi „zenész". Kórházban született s így a hatóságok legalizálták személyazonosságát. Renka fia így jutott „valódi" születési bizonyítványhoz — hamis nevére.

Két hónappal később Renka folytatta útját. Ezalkalommal Romániába. Szerencsésen megérkezett Bukarestbe s a „Mefkur" hajóra szállt, melyet Erec Jiszráelbe való útján a németek elsüllyesztettek. Ezen utazott Jirmi Weisz is, aki az első „zenészekhez" tartozott, akik Szlovákiából Magyarországra érkeztek. Hogy útját a legjobban biztosítsuk, bolgár útlevelet kapott. Boldog volt, hogy őt is a „Mefkur"-ra osztották be . . .

Ezen az átkozott hajón volt Éva húgom, férjével Imrével s fiúkkal Frédivel. Aradon laktak. Mint a romániai oldalon levő első város lakóihoz, mindenki előbb hozzájuk ment felvilágosítást kérni. Dan Zimermann (velem együtt ma Haogén kibuc tagja) is náluk lakott a „tijul" szervezésének ideje alatt. A mozgalom embereivel való közös munka után elhatározták, hogy ők is alijjáznak. Milyen boldog volt Éva utolsó levele, melyben megköszönte nekem az embereinkkel való találkozást s várta a mielőbbi viszontlátást . . .

Mindennek dacára — érdemes volt. Az élniakarás szenvedélyes, lángoló hónapjai voltak ezek. A fiatalságban rejlő erős akarat, makacsság és a bátor szellem adta az erőt ehhez.

De még egy számadást kellett megcsinálnunk. Életre-halálra menő, kegyetlen harc előtt állottunk. Nem volt más lehetőségünk, mint olyan eszközökkel harcolni ellenségeinkkel szemben, mint amilyeneket ők alkalmaztak ellenünk. Mindez pedig ellenkezett nevelésünkkel s a belénkoltott egyenes és tisztességes szellemmel. De ezt a számunkra visszataszító fegyvert csak létszükség esetén vettük igénybe. Éppen ezért joggal állíthatom, hogy fegyvereink csupán harcoló eszközök voltak, melyek nem térítettek el eredeti karakterétől egy chavérunkat sem, ebben a fertőző háborúban.

1944 OKTÓBER 15

Fogtam Tamarkát s csatangolni mentünk az utcákra. Naivitásomban azt gondoltam, hogy az utca majd reagál Horthy proklamációjára.

De Budapest ebben az órában is néma maradt. Mindenki a maga útját járta, mintha misem történt volna. Az emberek tanácstalanoknak, ijedteknek, valamint idegeseknek látszottak. Vendéglőben ültünk, amikor a „Royal" szálló irányából lövéseket hallottunk. A gépfegyver lövései egyszerre elnéptelenítették az utcát. Fülsiketítő zajjal német tankok vonultak fel az utcákon. Délután a Nemzetközi Vöröskereszt Mérleg utcai hivatalában találkoztunk. Semminemű fogalmunk nem volt a helyzetről. A rádió állandóan Horthy fegyverszüneti proklamációját ismételte.

A Vilmos-császár úton menve örömmámorban úszó zsidók a sárga csillagjaiktól szabadultak meg. Nem tudtunk örülni, mert éreztük, hogy még nehéz napok előtt állunk.

A rádió hirtelen németül kezdett beszélni. Ekkor már leszállt az este, az utcák csendesek és üresek voltak. A feszültség uralkodott el az egész városban. A rádió felszólította Beregffy Károly nyilas-tábornokot, hogy azonnal jelentkezzen Budapesten. Német és magyar indulókat sugárzott utána a rádió. Az újságban még Horthy proklamációját olvastuk, amikor a vezérkar főnöke azt már megcáfolta.

Azon az éjjelen nem aludtunk. Reggel pedig ágyúzás hangjára ébredtünk, mely a királyi palota felől érkezett. Ezek a lövések azután végleg szétoszlatták illuzióinkat: a magyar hadsereg nem állt legfőbb hadura, Horthy Miklós mögé.

Megkezdődött a borzalmas terror. Ugy tűnt, hogy Szálasi „nemzetvezető" kormánya kizárólag és csakis a zsidókérdéssel foglalkozik.

A nép üdvrivalgása közepette, felemelt kezekkel s a rettegéstől beesett szemekkel cipeltek zsidókat. Közöttük hordágyon fekvő asszonyokat és mankókon vánszorgó férfiakat.

A „Dror" emberei nyilasruhába öltözve, bezárt lakásokból hordtak ki zsidókat. Mi is azonnal csatlakoztunk e „hadművelethez". Egynéhány nyilaskeresztes igazolványunk volt. Meyer-Megyeri Jóska már ennek előtte „szerzett' nyilas ruhákat és jelvényeket.

Horthy sikertelen fegyverszüneti kisérlete, majd Szálasi uralomra jutása után két nappal — Eichmann ismét megjelent Budapesten.

Türelmetlenül várt erre az órára, úgyhogy azonnal megkezdte régi álmának megvalósítását: a magyar-zsidóság totális likvidálását, melyhez Szálasi kormányának teljes jóváhagyását kapta.

A „VÉDLEVELEK" NAGY BLÖFFJE

A szörnyű helyzetben volt egy kellemes meglepetés is. Szálasi kormánya nem mert az idegen állampolgárokhoz nyúlni. Kiderült, hogy nemcsak útleveleket, hanem semleges külképviseletek által kiállított „védleveleket" is tiszteletben tartanak.

Két napi lázas tevékenység és tárgyalás után Charl Lutz svájci konzul az „Idegen Érdekek Képviselete — Kivándorlási Osztály" vezetője a következő német és magyar nyelvű igazolványt adta ki:

„A Svájci Követség, Idegen Érdekek képviselete, ezennel igazolja, hogy . . . .
. . . . . .
a svájci csoportos (kollektív) útlevélben szerepel és ezért nevezett érvényes útlevél birtokában levő személynek tekintendő.

Fenti igazolvány megtette a magáét. Ugy Pesten, mint a munkatáborokban, ahol néha egész századokat szereltek fel vele. Elkeseredett ezres tömegek lepték el naponta az „Üvegház" bejáratát, olyannyira, hogy sem a svájciak által kiadott 7800, a svédek által kiadott és a magyar hatóságok által elismert 4500 védlevél nem bizonyult elégnek. Ezért meg kellett saját védleveleink gyártását kezdeni, ami egyet jelentett az idővel való versenyzéssel. A Vörös Hadsereg ekkor már egy óra távolságra Pesttől, Szolnoknál volt.

SZERENCSÉTLENSÉGEK LÁNCOLATA

A „Dror" két tagjának „lebukásával" majd Neska és Cvi Goldfarb, valamint társaik lefogásával vette kezdetét a szerencsétlenségek láncolata, melyet a „Dror" három bunkerének a rendőrség általi felszámolása követett. A Hungária-körúti bunker rövid, fegyveres ellenálás után, kénytelen volt megadni magát.

Decemberben már nehezen lehetett megtudni, kit és hová cipeltek. Napok teltek el, míg megtudtuk, hogy mindnyájan a Margit-körúti fogházban vannak.

December 21-én az Erzsébet-körút 16 alatti házba mentünk, ahol még aznap mindnyájan lebuktunk. Nyilasok, elrejtőzött zsidókat jöttek keresni, s helyettük minket találtak ott.

Feigi és én, táskáink kirakásával voltunk elfoglalva, amikor a folyosóról zajt hallva, keresni kezdtük revolvereinket, melyek szerencsétlenségünkre az ajtó fogasán lógó kabátzsebünkben voltak. Még nem volt időnk a fogasig jutni, már benn is termettek.

A belépőknek fogalmuk sem volt, hogy kik vagy mik vagyunk s mi van nálunk. Ők csupán fosztogatni szerettek volna. A ház egyik lakója telefonált a rendőrségre, közölve, hogy nyilasok garázdálkodnak a házban. Közben mi tárgyalni kezdtünk velük s már 100 ezer pengőt igértünk, ha szabadon engednek.

Abban a pillanatban megérkezett egy fegyveres őrség. A lakást előbb kifosztották, majd bennünket bekisértek egy Erzsébet-körúti nyilas otthonba.

Sorba állítottak bennünket, majd megparancsolták, a táskák tartalmának osztályozását. A 6 táska tartalmazta Európa valamennyi országának igazolványait, kezdve náci igazolványtól egész svájci útlevélig. Tito igazolványt és magyar katonai fizetés-blokkot. Ez a nagy összevisszaság volt a szerencsénk, nagy szerencsétlenségünkben. Szükségük volt segítségünkre miután az anyagból nem tudtak kiigazodni. Ezt látva, igyekeztünk még nagyobb összevisszaságot csinálni, sok iratot közben megsemmisítettünk, sokat

az asztalok alatti sárba dobtunk, főképpen neveket, valamint címeket magábafoglaló rendeléseket.

Ezután kezdtek érdeklődni az iratok készítőiről. Langer Mikit a szomszédos szobába hurcolták, ahol reggelig verték. Teljesen levetkőztették, hogy a legérzékenyebb szerveit verhessék.

Talán azért, mert jómagam voltam a „chevre" legfiatalabb tagja, viszonylag a „legolcsóbbban" úsztam meg a szadizmusnak ezt az orgiáját. Tőlem, csupán a kommunista nyomda címét s a vele való kapcsolatunkat szerették volna megtudni.

Reggel hétkor már hóhéraink is kifáradtak. Miki volt a legborzalmasabb állapotban. Egész teste egy vérző seb volt. Feje és arca dagadt és kék volt, szemei pedig véresek. Délelőtt 11 órakor a székén görnyedten és némán ülő Miki egyszerre csak elvágódott. Próbáltuk feltámasztani, a szívére vizet öntöttünk, mesterséges lélekzést próbáltunk alkalmazni, de mindez — nem segített. A pulzusa egyre jobban gyengült, a lélegzete is egyre halkabb lett. Szíve pedig hirtelen megszünt dobogni. Miután a nyilasok nem akarták elhinni, hogy meghalt, egynéhányszor még bele is rugtak.

Délután kipróbált vallatók érkeztek a rendőrségről, akik vallomást akartak kicsikarni belőlünk. Végül, fegyveres őrség kiséretében autóba ültettek s a Margit-körúti fogházba szállítottak. Közben a hat táska tartalma négyre csökkent. A Margit-körúton tudtuk meg Goldfarb Cvi valamint a bunkerek lebukását.

December 23-án kellett további kihallgatásra jelentkeznem. Először villanyáramot eresztettek belém, azután minden válogatás nélkül elővettek egy védlevelet s megkérdezték, hogy ki nyomta azt. Hiába mondtam nekik — s ez alkalommal az igazat, — ez egy *valódi.* A jegyzőkönyvek felvétele után, mely az inkvizició végét is jelentette — már csak az itélet kiszabása maradt hátra.

A kereszténveket elszállították a fogházból, míg mi a kivégzésünkre vártunk. Tárgyalásokba kezdtünk az őrökkel. Pénzt, milliókat igértünk, csak hagyjanak futni. Pénzre nem volt szükségük, csak egyet kértek. *Iratokat!* S ha lehet, *külföldre* szólót, mely biztosítaná nekik, hogy a háború után semmi bajuk nem történhet. De akkor már semmi hasonló igazolvány a kezünkben nem volt. A szökés valamennyi módját mérlegeltük — de mindez csupán tervezés maradt.

Még aznap a fogház udvarán tartandó szemlére kellett mennünk. A városparancsnokság tisztje névsorolvasást tartott. Megértettük, hogy ez a vég, amit őreink arcáról le is olvashattunk. Ismerős neveket hallottunk. Ezek között olyanokét is, melyek tulajdonosai nem voltak közöttünk, mint például Gut Mark. Ebből meg lehetett érteni, hogy a névsor összeállítója —

ha nem is tudta — gondolta, hogy ezek az emberek ebben a fogházban vannak.

Egyszerre csak *Rápos Tibor* nevét olvassák. Ez volt a *hamis nevem,* melyet utolsó lakhelyemen használtam, amikor Pillel laktam együtt. Rajta kivül emberfia nem ismerte ezt a nevet. Az utcákon *Farkas Tibor* néven jártam s lebukásunkkor azonnal megsemmisítettem a Rápos névre szóló igazolványomat, hogy ezzel is megmentsem úgy Pilt, mint lakásunkat. Ezekután mindjárt megértettem, hogy chavérjaink állanak a névjegyzék mögött. Elhatároztam, hogy jelentkezem. Pár lépést előre mentem és sorba álltam. A többi chaverok, látva, hogy jelentkezem, hasonlóképen cselekedtek. Fegyőreink semmiképpen sem tudták megérteni különös viselkedésünket.

Erős fegyveres kiséret mellett meneteltünk Buda kihalt utcáin. Az élen menő tiszt arca gyilkosságot sejtetett — feladatát a legtökéletesebben játszotta. Miután elhagytuk a Lánchidat — befordultunk a Wekerle utcába, az ugynevezett Vadász utca „fiók-intézetébe" . . .

GOLDFARB CVI

A MAGYARORSZÁGI ELLENÁLLÁSRÓL...

A Magyarországon rejtőzködő menekült ifjúság kalandos mentőmunkája

1944. eleje. Magyarország és Románia mint az európai menekültek kis szigete állnak még ott.

A magyar zsidók, akik Hitler jelenlétét saját bőrükön eddig még nem érezték, magukban még illuziókat táplálnak. Magyarország nem Lengyelország és ezért a lengyel zsidóság sorsa elkerüli őket. „Itt nálunk ez nem történhet meg", — mondották önmagukat ámítva.

Minden reménységüket Horthyba vetették. Nem nagyon foglalkoztak az érkező lengyel zsidó testvérekkel, akikben csak egyszerű menekülteket láttak. Sokan féltek attól is, hogy a velük való érintkezés bajt hozhat rájuk. Emlékszem a magam esetére, milyen nehéz volt lakást találnom azután, hogy a határt átlépve Magyarországra érkeztem.

Más volt persze a hangulat a mozgalmakba beszervezett cionista chálucok körében. A cselekvés lehetősége ebben a kis rétegben is meglehetősen korlátozva volt. Csak hosszú hónapok aktív tevékenysége után, a Konstantinápolyban székelő mentőbizottság közreműködésével sikerült a lengyel és magyar részleg között együttműködést létrehozni. 1944 elején, amikor a német megszállás egyre közelebb jött, mélyült el igazán a kapcsolat a különféle rétegek, de különösen a cionista mozgalom egyes részei között.

Már kezdettől fogva igyekeztünk a veszélyre felhívni magyarországi testvéreinket, akiknek egy nagy hányada még az utolsó napokban is illuziókban ringatózott. Országszerte megszervezkedtünk. Neska hosszú felvilágosító útra, Kárpátaljára ment. Városról-városra, faluról-falura szervezte meg a mozgalom fiókjait. A cháluci szervezetek működésének középpontjában az önvédelem és az esetleges fegyveres ellenállás megszervezése állottak. Helyzetük teljesen eltért a lengyel zsidóság helyzetétől. A varsói gettó lázadása inkább az emberi becsület megvédése volt — min-

den gyakorlati érték nélkül. A nép többsége előzőleg már megsemmisült. Ezzel szemben Magyarország zsidósága a németek bevonulásáig a fizikai pusztulástól megmenekült. Igy lengyel testvéreikkel ellentétben az aktív önvédelemnek minél több zsidó megmentésére kellett irányulnia.

A magunk részéről emberek mentésével, illetve a határontúlra való átcsempészésével foglalkoztunk. A mentés központja Románia volt, ahol a helyzet sokkal jobb volt, mint a németek által megszállt Magyarországon, sőt, később már Szlovákia is mentő állomásnak számított azután, hogy az ottani zsidók likvidálása nyomán zsidók után ott már nem kutattak.

A mentéssel párhuzamosan nagyban folyt a hamis iratok gyártása. A zsidók tízezreit láttunk el hamis iratokkal, ami legalább átmenetileg mozgási szabadságot biztosított nekik. A következő munkánk bunkerek építése volt. Ez fegyverek elraktározására készült. Ehhez még a németek bevonulása előtt hozzákezdtünk. Itt kezdődött el szoros együttműködésünk a kárpátaljai chálucokkal. Közös munkatervet dolgoztunk ki, elláttuk őket a bunkerek építéséhez, a fegyvervásárláshoz, valamint élelmiszer tárolásához szükséges pénzzel is. Kitartani, amig lehetséges, nem beszállni a biztos halálba vivő vagonokba s ha kell, inkább fegyverrel a kézben szembeszállni gyilkosainkkal, — ez volt a jelszó.

A megszállás, és a vidéki városokban és falvakban megkezdődött gettósítás után Gárdos Joszéf chávérunk három alkalommal látogatott el a Kárpátaljára, hogy ott mozgalmunk embereivel a kapcsolatot felvegye. A zsidók már gettókba voltak tömörítve, csak kisszámú csoportok menekültek meg a biztos pusztulástól. Utolsó ottlétekor megdöbbenve látta, hogy a bunkerek is üresen állanak. A volt bunkerlakók sorsát illetően semminemű közelebbi információt nem sikerült szerezni.

A „chevre" közül a szükséges iratokkal felszerelve sokan nyilas egyenruhában, motorkerékpáron jártak. Szálasi uralomrajutása után a zűrzavarban sokan kihasználták az alkalmat, hogy fegyverhez jussanak. Az egyenruha és a hamis iratok nagyban segítettek bennünket a mentési munkálatokban. Azután, hogy a tömeget a gettóba kezdték beterelni, egyenruhába öltözött chalucaink — zsidók gettóba való szállításának ürügye alatt — házról-házra jártak. Az ilymódon összeszedetteket a felállított bunkerekbe, idegen követségekre, vagy a városhoz közelfekvő erdőkbe szállították.

★

A nyilas uralom átvétele előtti napon éppen egy közeli erdőben tartózkodtam, ahol chávérjainkat fegyverforgatásra oktatták. Vasárnap volt. A rádió éppen akkor mondta be, hogy Horthy megszakította kapcsolatait

a náci Németországgal. Azonnal visszatértem Pestre, hogy az eseményekhez közel legyek. Szálasi hatalomra jutása után munkánkat az új körülményekhez kellett alkalmazni...

Embereimmel való egyik találkozásomkor ezekben a napokban vettem észre először, hogy a hatóságok nyomon követnek. Amikor lassítottam, ők is lassítottak. Az egyik budai hídfőnél hirtelen az egyik arra haladó villamosra ugrottam fel. Kis idő múlva leugrottam, majd újra vissza egy másik villamosra. Igy folyt ez mindaddig, míg a végén sikerült előlük egérutat nyerni.

A nap bizonyos órájában a város egyik terén autó várt, amely szükség szerint a földalatti munkával kapcsolatos ügyekben különböző helyekre szállított. Egy nap észrevettem, hogy két katona — egy nyilas és egy német — erősen figyelnek. A velem lévő társammal együtt adott pillanatban az ott álló autóba ugrottunk. De a két katona nyomunkban volt, egy szempillantás alatt utánunk ugrottak és az autóban mellettünk helyezkedtek el. Utána utasították a sofőrt, hogy hova szállítsanak bennünket. A német katona német nyelven fordult hozzám és a nevemen szólított.

— Mario Marcesi a nevem — mondottam felháborodást színlelve. Az illető mégjobban felemelte a hangját, miközben az autó egyre közeledett végcélja felé. Láttam, hogy ezen az úton nem megyek semmire, jelekkel igyekeztem tehát tudtára adni, hogy hajlandó vagyok fizetni. Már a börtön kapujánál álltunk, amikor a német briganti hajlandónak mutatkozott az alkudozásra. Az egyik kávéházban megkötött ügylettel sikerült a lebukást megúszni.

Igy tudtam meg, hogy nyomunkban vannak és hogy bunkereink nagy részét is ismerik. A Baross utcában már tudtak lefogatásunkról, Neska és Ráfael Ben Sálom azonnal keresésünkre indultak. Másfél órával később ismét boldogan közöttük voltunk. Tudtuk, hogy a Baross-utcai mentő központunkat likvidálnunk kell és hogy gondoskodni kell újabb találkozóhelyről.

★

Közben Erecből megérkeztek az ejtőernyősök. Sajnos, azonnal elfogták őket, úgy hogy nem volt idejük a kapcsolatot velünk felvenni. Nem sokkal később egyetlen rövid találkozásunk volt velük. Egyik nap közölték velem, hogy Pálgi Joél megszökött a fogságból. Leugrott a vonatról s most velem akar találkozni. A svájci konzulátuson tartózkodott. Akkor láttam először. Megbeszéltük' hogy három nappal később együtt megyünk megszemlélni az általunk épített bunkereket s utána megcsináljuk a további munkatervet. Másnap ismét találkoztunk néhány percre. Többé nem láttuk egymást, mert a titkosrendőrség kezébe kerültem.

A dolog a következőképpen folyt le: Amikor a megszokott találkozóhelyre érkeztem, messziről Neskát pillantottam meg, aki mellett egy idegen féri állott. Szemeink találkozásából kivettem, hogy az ismeretlen, miután Neskát lefogta, már csak reám vár. Néhány méterre a helytől Villi várt rám kerékpárjával. Ugyanabban a pillanatban egy másik chávér futott el mellettem, aki fogai közül csak ennyit sziszegett: „Tűnj el!" Egy éppen arrahaladó villamosra ugrottam fel. De mindjárt mást gondoltam. Leugrottam s elhatároztam, bármilyen áron is, visszamegyek megtudni, hogy Neskát hová viszik. A Villi motorkerékpárja irányába mentem visszafelé s a kerékpáron ülő Villi hátára „mászva" mondtam neki, közelítse meg a helyet, ahol Neska van. A nagy izgalomban azonban Villi nem tudta a motort begyújtani. Ebben a pillanatban érkezett a helyszínre egy katonai lovasszekér, amely hirtelen keresztbe állva, elzárta az utat. A lovak valósággal lehengereltek bennünket, mi a motorkerékpárral együtt a lovak alá kerültünk. Az egyik katona rámirányította fegyverét, míg a másik Villit tartotta sakkban. Pillanatok alatt egy csomó felfegyverzett ember vett körül bennünket.

Egy gépkocsihoz vezettek, ami mellett egy furcsán bebugyolált férfi állott. Arca, nyaka és a keze el volt takarva. Halkan odaszólt a németeknek: „Ez Cvi, Neskát már elfogtuk." Az autóban Villivel szemben ültem. Kezünket bilincsbe verték, miközben az autó a Margit körúti fogház felé indult, ahol Szenes Chanát kivégezték. Azonkívül számtalan politikai foglyot őriztek ott. Azokban a napokban már Pálgi Joél is ott volt. Megkezdődött a kihallgatások és kínzások sorozata. Minden éjszaka kihallgatásra vittek bennünket. Minden verés és kínzás ellenére, körömszakadtáig tagadtam, hogy én volnék a keresett Cvi. Makacsságom kihozta őket a béketűrésből. De a fizikai kínzások nem használtak, mint ahogy nem használtak Neskánál sem, akit szintén így akartak megpuhítani. Az utolsó ilyen „kihallgatás" után már egy porcikámat se tudtam mozdítani, mikor a cellámba visszahurcoltak.

★

Közben a börtönön kívüli világban is torlódtak az események. A vörös hadsereg alakulatai közeledtek Pest felé. Egyik nap a magyarok a fontos politikai foglyokat a határhoz közeli Sopronba szállították. Arra gondoltak, hogy orosz megszállás esetén ezek a „madarak" mind kiszabadulnak. A soproni fegyházban minden fogolynak külön cellája volt. Az ajtómon Márió Marcesi olasz nevem díszelgett. Neskát is ideszállították. 24 órás utazásunk alatt semmi élelmet nem kaptunk. El voltunk különítve úgy, hogy senkivel sem tudtunk érintkezni. Neska cellája például

az enyémmel szemben volt. Ennek dacára se tudtunk találkozni. Egyik nap, miközben őreink kihallgatásra vittek, a folyosón találkoztam vele.

A pincében lévő kihallgatási teremben nyilasok ültek és ezenkívül a Gestapo egy embere. Ugy láttam, hogy személyemnek különleges jelentőséget tulajdonítanak. Megint úgy tettem, mint aki nem ért magyarul. Ezután megkezdődtek a Gestapo modszere szerinti kínzások, amelyeket leírni nehezen tudnék.

— Tudunk rólad! — üvöltötték —, Lengyelországból küldtek Magyarország megsemmisítésére, földalatti mozgalom megszervezésére és felkelések kirobbantására. A „kihallgatás" után véresen cipeltek vissza a cellámba. Erőm minden maradványával mindent elkövettem, hogy tudassam Neskával, még életben vagyok.

Két nappal később mindhármunkat elszállítottak. Neskát, Villit és engem csukott autóba ültettek, magyar meg Gestapo őrség kiséretében a fővárosba vittek vissza. Ez a karácsony utáni napon, szombaton történt. Másnap a város már oroszoktól volt körülzárva. De nekünk még sikerült a városba bejutni és a börtönbe is. Az ágyúk dübörgése töltötte be a levegőt. Repülőgépek röpdöstek a fejünk fölött. A börtönben mozgalmi emberek egy csoportjával találkoztunk, akiket a felfedezett bunkerekben fogtak el. A Hungária körúti bunker likvidálásánál embereink ellenállást fejtettek ki. Egy emberünk elesett, a többiek fogságba kerültek. A bunker parancsnoka Slomovits Éli volt. (Immár 18 éve a Merom Hágálil körzeti tanács elnöke).

Mindnyájan éreztük a vég közeledtét. Még aznap búcsúlevelet írtam az országban lévő chávéroknak, a Kibuc Hámeuchád titkárságának. Ebben ismertettem mozgalmunk addigi munkáját a chálucok földalatti szervezetében és vázoltam előttük reménytelen helyzetünket. A levél, amelyet egy szabadult magyar fogollyal csempésztettünk ki, sohasem ért el rendeltetési helyére.

A városban a fejetlenség egyre nőtt. A Budán lévő fogház körül is harcok folytak már. Két nappal később különválasztották a zsidó foglyokat. Minket külön cellákba összpontosítottak. Ismét találkoztunk a mozgalmi chávérokkal, úgy éreztük, hogy a halálunk előtti utolsó perceket éljük. Itt találkoztam ismét Villivel, valamint két chávérunkkal, a Hásomér Hácáirból.

Az éjszaka a virrasztás éjszakája volt. Biztosra vettem, hogy végeznek velünk, még mielőtt az oroszok a városba behatolnak. Minden neszre, ajtónyikorgásra felriadtunk. Hátha még hajnal előtt jönnek értünk. De eljött a reggel és nem történt semmi sem.

Viszont az őrség emberei arcán egyre jobban visszatükröződött a

bizonytalanság és félelem. Tárgyalni kezdtek velünk, nemcsak pénzt, de védelmet is kilátásba helyeztünk számukra, ha az oroszok bejönnek.

Most jött a szenzációs fordulat. Tárgyalásaink közben halljuk, hogy rugdalják az ajtót. Egy egyenruhás magyar tiszt s néhány katona lépett a cellába. A tiszt egy noteszből neveket kezdett felolvasni. Biztosra vettük, hogy itt a vég. Kivégzésre visznek bennünket. Ugyanakkor különös momentumra lettünk figyelmesek: nem itt, a börtönben, hanem a mozgalomban ismert neveink szerint szólított bennünket. Az indulási parancs után azonban ismét kételyeink támadtak. De a folyosón újabb chávérokba ütköztünk. A csoport összesen 17 főre növekedett, nagyobb része a Drórból, kisebbik hányada a Hásomér Hácairból rekrutálódott. Az eddigi gyakorlat ellenére, mindnyájan bilincsek nélkül voltunk és feltűnően kevés kísérő követett bennünket. Az utcán megsérült, felfordított autókba ütköztünk. Az ágyúk szüntelenül okádták a tüzet, míg mi a Duna-part felé tartottunk. Megpróbáltam kísérőimmel szóba elegyedni, de azok nem válaszoltak. A híd feljáróján álló őrségnek a kíséret parancsnoka megmutatta a kezében lévő írást s hangosan is tudtára adta, hogy a csoportot kivégzésre viszik. Ezek azt tanácsolták, siessenek mielőbb a hídon áthaladni, mert tudtukkal azt rövidesen felrobbantják.

A pesti oldalon aztán egyszerre csak magától megszólalt a vezető tiszt. Megmondta, hogy a svájci követségre visznek bennünket. Igy tudtuk meg, hogy az egész akció mozgalmunk embereinek a vállalkozása volt. A szükséges okmányokat is ők hamisították. A kivégzési parancs is hamis volt, amit aztán a magyar tisztnek és a legényeknek adtak át, akik jó pénz ellenében, a nagy fejetlenségben már mindenre hajlandók voltak. Valóban a svájci konzulátusra vittek, ahol többek között Ráfáel Ben Sálom, valamint Pil, a Somér Hácáir, Révész Perec pedig a Makkábi Hácáir vezetőségéből, valamint a kiszabadult Pálgi Joél várt reánk.

★

Most, hogy 25 év távlatából a magyarországi földalatti tevékenységünkre megillctődve tekintünk vissza, meg kell állapítanom: nagy munka volt. Hiszen a magyar zsidóság nagy része úgy Ciontól, mint Erec Jiszráeltől s méginkább az aktív cionista munkától nagyon messze állott. Az elején nem volt nagyon szoros a kapocs a különböző cionista szervezetek és természetesen az ország többi zsidói között sem. Ennek a megteremtésében a cionista mozgalmaknak nagy érdemük van. A cháluciut az ifjúság szivében is lángra lobbant, ezért az ott elért eredmények csodálatraméltóak.

TEICHMANN-AGMON EFRA

PAPIRHAMISITÁS, EMBERSZÖKTETÉS ÉS MÁS „APRÓSÁGOK"...

Már a németek bejövetelének első napjaiban a Hágáná felosztotta a feladatköröket. Pil: fegyverek és bunker, M. Rosenberg a Zsidó Tanáccsal való kapcsolat, Rafi — Ben Sálom (jelenleg mint nagykövet szolgál Bukarestben) külképviselet, vagy amit mi akkor politikának neveztünk, Mimis — Ignác Herbst, álnéven Hranyó Imre az alvilággal való kapcsolat, ügyvédek, kijárók, gengszter-munka, börtönökből való szöktetés. Ilyen kijáró munkát végzett ezenkívül Dán Dezső, valamint e sorok írója, akinek feladata ezenkívül a munkaszolgálatosok és a magyarországi mozgalom tagjaival való kapcsolat fenntartása volt.

Kezdetben elég gyakorlatlanok voltunk és főleg csak azt tudtuk, amit a lengyel és szlovák menekültektől és a magyar — árja személyi iratok beszerzéséből megtanultunk. A születési, házassági és halálozási anyakönyvi kivonatokat az anyakönyvi hivatalban szereztük be' miután ezeken a helyeken az állami anyakönyvekbe mindenki betekinthetett és másolatot is kérhetett. Az általunk foglalkoztatott, vagy 200 főt kitevő fiatalság cigaretta vagy borravaló ellenében az altisztektől könnyen megkapták a bejegyzési naplókat, amelyekből kinézték a jó magyar neveket és azok számára születési bizonyítványt kértek.

A következő probléma a rendőri lakásbejelentő lapok kérdése volt, miután minden lakásváltoztatás a be- és kijelentőlapok rendőrségi lepecsételésével járt. A megfelelő bélyegzők gyártására szolgáltak az általunk felállított hamisító műhelyek. Később át kellett állni a tömegtermelésre, a kézműipari munkáról a gépi iparra. Ezenkívül egyre több és több katonai és más igazolványra volt szükségünk. Be kellett rendezkednünk a különböző űrlapok nyomtatására, a bélyegzők és a hamis aláírások gyártására.

Példaképpen elmondom, hogy Mimis chávérunk, aki egy kis merészségért nem ment a szomszédba, egy másik szlovák fiúval együtt egy este

megfigyelte, hogy az egyik kis külvárosi nyomdában az utolsó munkás eltávozása után a tulajdonos egyedül marad. Egy ilyen alkalommal bementek a nyomdába, Mimis géppisztolyt fogott a nyomdászra és ráparancsolt, hogy készítsen számára 1000 darab születési bizonyítvány-űrlapot. A derék nyomdász az űrlapokat el is készítette, de Mimis se volt szűkmarkú és a munkáért gavallérosan fizetett.

Munkánk folyamán egyre fejlődött a technika, különösen a bélyegzőkészítések terén. A szükséges gumibélyegzők szövegét általában több bélyegző egyes kivágott részeinek összeállításával készítettük el. A fortélyra a műhelyt vezető Dán Zimmermann és Srágá Weil — két kitünő technikus — mellett dolgozó Langer Miki vezetett rá bennünket. Megrendelt például egy bélyegzőt a következő szöveggel: Ezen árucikk gyártása engedélyezve a Magyar Királyi Belügyminisztérium 1942. M.B. 376. sz. rendelete alapján. Ezt összevágta egy máshonnan beszerzett bélyegző megfelelő részeivel. Az új bélyegző most így nézett ki, középen ott diszelgett az állam címere, körüskörül pedig a „Magyar Királyi Belügyminisztérium". Persze az ilyen bélyegzőt nagy precizitással kellett összeállítani, miután a gumibélyegzőknél egy huszad milliméter pontatlanság is már feltünő lehet. Egy ilyen hibán csuszott el boldogemlékű Langer Miki barátunk is, akit elfogtak és egyfolytában vertek, hogy adja meg társai nevét és a műhely címét is. Agyonütötték, de nem mondta meg.

★

A vidéki zsidóság deportációja hihetetlen gyorsasággal és precizitással folyt, hiszen a magyar-német együttmüködés tökéletes volt. Viszont már a németek bejövetele előtt is állandóan napirenden volt nálunk a kérdés, hogyan tudunk minél több embert Magyarországról kijuttatni?

Az első ilyen akció a Szlovákiába való visszatérés, akkori kifejezésünkkel a „retijul" volt. Szlovákiában a még megmaradt zsidók helyzete átmenetileg könnyebbé lett. Ez az útirány főleg azoknak a chávéroknak volt alkalmas, akik egy-két év előtt onnan menekültek Magyarországra, a szlovák vagy lengyel nyelvet beszélték, tehát ottlétükkel nem keltettek feltünést. Ez mindaddig folyt, míg egy nagyobb csoportot le nem fogtak. Ezeket visszahozták s a szervezetet felgöngyölítették.

A Jugoszlávia felé irányuló akció nem hozott számunkra említésreméltó eredményeket. A földrajzi helyzet és a terep miatt pedig ez lett volna a legtöbbet igérő terület, de a Tító partizánjait árgus szemekkel figyelő németek ezt a munkát számunkra úgyszólván lehetetlenné tették. Az első próbálkozásokkal elindított embereink mind a Gestaponál kötöttek ki.

Egy nap Rafinál kissé gyanúsnak tűnő ember jelentkezett. Milánnak hivták, szerb ember volt és Gestapo-spicli, a legrosszabb fajtából. Sötét

figura, aki hősiesen küzdő saját népe ellen az ellenség szolgálatába szegődött. De most úgy látta, hogy a dolgok a végükhöz közelednek s hogy a németek győzelmére nincs kilátás. Talán alibit keresett, talán feltámadt benne a lelkiismeret. Ezért kereste a kapcsolatot a magyar ellenállással. Hamar rájött, hogy ilyen nem létezik. Ezért ajánlotta fel szolgálatait Rafi útján nekünk. Rafi nehéz dilemma előtt állott: szabad-e ilyen alakkal szóbaállnunk? Szabad-e kiadni neki útitervet és embereket? De szabad-e a szolgálatait visszautasítani, mikor nyilvánvalónak látszott, ha akar, sok mindenben segítségünkre lehet.

Elhatározta, hogy próbára teszi, mégpedig egy fájó esettel kapcsolatosan. Chávéránk, Juca, Mimis báchurája a szegedi börtönben ült. Ütötték, verték, kínozták. Milán vállalkozott a kiszabadítására. Előadott terve szerint azonban az akció végrehajtására szüksége van egy másik báchurára, akit a feleségeként akar szerepeltetni. A probléma tehát még komplikáltabb lett. Kockáztatni kellett egy szabadon levő báchuránk életét. Mimis volt az első, aki önérzetesen és élesen tiltakozott ellene, hogy akár saját báchurájáért is egy másik chávérát kockáztasson a mozgalom. Vezetőségi határozattal kényszerítettük rá, hogy az akcióba belemenjen. A „feleség" szerepére az én Cipimet (Teichmann Efra, — Ernőné, szül. Schäffer Czipóra) találtuk a legalkalmasabbnak. Milán magával vitte Cipit s az ő társaságában Szegeden a Gestapo embereinek nagy ivászatot rendezett. Mikor mindannyian meglehetősen kapatosak voltak, felháborodottan mondotta nekik, tulajdonképpen milyen igazságtalanság, hogy az ő kis feleségének egyedül kell a házimunkát végeznie. A börtön női foglyai közül egy cselédet kér tehát. A brigantik beleegyezése után lementek a börtönbe, ahol Cipi természetesen Jucát választotta, pedig szegényt nagyon nehezen lehetett felismerni, annyira össze volt verve.

Ebben az időben indultam el Pillel együtt a romániai „tijul" megszervezésére. Már a német megszállás első napjaiban saját elhatározásából indult el egyik chávérunk és két hét mulva Bukarestből jelentkezett. Az elsők, akik a határon átvonultak, Hochhauer Zoli és Sara Milder voltak. Ezt az utat azért is tartottuk nagyon fontosnak, mert ez nemcsak életmentés célját szolgálta, hanem az alijja lehetőségét is megcsillogtatta előttünk. Gyülekező helyeket létesítettünk Kolozsvárt, Nagyváradon, Békéscsabán és Szegeden. Mindenhová embereket küldtünk le, akik olyan parasztokkal keresték az érintkezést, akiknek a földjük a határon feküdt. A dolog nem volt egészen veszélytelen, mert a parasztok között akadtak olyanok is, akik megalkudtak az árban, megegyeztek az időben és ugyanarra az időre odarendelték a csendőröket is.

A dolgok sokszor embereink fellépésétől függtek. Egy epizód: Dán

Zimmermann és Mose Pil a határra utaztak le ujabb utak keresésére. Az egyik kocsmában, ahová vacsorázni tértek be, bejött egy őrjárat és mindenkit igazolásra szólított fel. Ők is felmutatták igazolásukat, de a fickók azzal nem elégedtek meg, azt mondták, hogy még erre... meg erre is szükségük van. Dán Zimmermann odafordult a mellette állóhoz és félvállról beszélve vele a fogasra mutatott. „Ott lóg a kabátom, abban van az irat, nézze meg maga!" Azzal nyugodtan tovább folytatta a vacsorázást, mint akinek a legfőbb gondja az, hogy az étel el ne hüljön. Ilyen dolgokon múlott sokszor embereink élete.

★

Az előkészítés munkája maga is rendkívül izgalmas volt. Egy-egy csoport 8—12 emberből állott, ezeket különféle, egymástól eltérő irattal kellett felszerelnünk, nehogy a vonatban egy esetleges igazoltatásnál kiderüljön, hogy azok egy műhelyben készültek. Egy-egy személy felszereléséhez tartozott ezenkivül az 5000 pengő is, amit a parasztnak ki kellett fizetni és ezenkivül egy karóra, vagy töltőtoll, hogy a román oldalon az ottani rendőrt vagy finánccot le tudja az illető kenyerezni. De a legnagyobb gondot az emberek lelki előkészítése jelentette, a megfelelő viselkedés, magatartás begyakorlására. Meg kellett érttetni velük, hogy a „tijul"-ra elinduló egyén nemcsak önmagáért felelős és hogy meg nem felelő viselkedésével az egész csoportot veszélyezteti. Ezt a gyakorlatot magunk is sajnos 30 emberünk élete árán szereztük meg magunknak. Akkor tanultuk meg, hogy a megérkezési helyen nem szabad szállodába menni, — így bukott le László Pali és Marica Kolozsvárról, — nem szabad idegeneket németül megszólitani, — így vitték el Nagyváradról Éli Sajót társaival együtt, — stb.

A román „tijul" utolsó áldozatai azok voltak, akik éppen a kapituláció napján érkeztek oda, amikor a németek félőrülten kapkodva vonultak vissza. Lőtték és bombázták az egyes vonatokat minden válogatás nélkül. Egy ilyen vonaton 30 chávérunk pusztult el.

★

Magamról röviden a következőket: Huszonegyéves koromig szülővárosomban, Kisvárdán éltem, de amikor az én korosztályomat kezdték behívni, elhatároztam, hogy nem megyek. Felmentem Pestre. Tudtam, hogy a munkaszolgálatos behivót utánam küldik, ezért kéthetenként változtattam a lakásomat. Látva azonban, hogy ez sokáig így nem mehet, eltüntem, illetve illegalitásba vonultam. Kellett is az ember, mert a magyarországi mozgalom erősen meg volt tépázva. A chávérok nagyrésze

1944 elején már munkaszolgálatban volt. A többi használható chávér nagyrésze az internáló táborokban ült. A szlovák menekültek munkáját Joskó Baumer végezte.

A mozgalom vezetősége Munkácsra küldött. Ott március 15-től április 15-ig tartózkodtam. Itt értem meg a németek bejövetelét, akik azonnal megmutatták, mit jelent jelenlétük a mintegy 20 ezer főt számláló munkácsi zsidóság számára. Munkács határváros volt, az ország többi részétől teljesen elzárva úgy, hogy még a keresztény lakosságnak is utazási engedéllyel lehetett csak közlekedni. A helyzeten csak akkor tudtunk változtatni, amikor az 1923-ban születetteket is munkaszolgálatra hívták be. Jó mozgalmi anyag állott rendelkezésünkre, az alkalomra tehát megfelelő módon rávetettük magunkat. A fiúkat Jászberénybe hívták be. Aki ilyen behívót kapott, annak azt mondtuk: Add ide! Te pedig elmész a városparancsnokságra és kérsz egy utazási igazolványt Jászberénybe, mert oda hívtak be, de a behívót elvesztetted. A valódi behívóval és a később kért utazási engedéllyel is egy-egy ember utazhatott. Hatvannál az illető nem szállt át a jászberényi mellékvonalra, hanem továbbutazott Budapestig. Ha a Hatvan-pesti vonalon mégis igazoltatta valaki őt, azt mondta, Pestre megy vásárolni a bevonulás előtt. Később egy pestkörnyéki hadkiegészítő irodához is volt összeköttetésünk. Chávérjaink itt rengeteg behívó blankettát szereztek be.

Április 15-én visszatértem Budapestre. Itt Haika Klinger, egy Szlovákián keresztül érkezett lengyel menekült leírásából tudtuk meg, mit jelent igazán a németek magyarországi bejövetele. Pontosan azt, amit Lengyelországban jelentett. Ez a tájékoztatás volt az indítéka annak' hogy a Mápájhoz tartozó két ifjúsági mozgalommal, a „Drorral" és a „Mákkábi Hácáirral" megalapítottuk a Kvucát Bogrim tagjaiból álló csoportokat, amelyek feladata az elkövetkezőkre való felkészülés volt. Többek között a fegyverforgatás mesterségét is gyakorolták. Ez nagyrészt az Ausländer szülők pusztaszeri úti lakásán folyt.

Tudtunk a lengyel chávérok hősies cselekedetéről, akik a varsói gettóban a zsidó nép becsületét mentették meg. De Magyarországon a helyzet más volt. Nem volt erdő, nem volt magyar partizánmozgalom, de ott volt a magyar zsidóság, amely még mindig azt vallotta, hogy „ez itt nem fordulhat elő". Vagy: „Munkácson csak azért deportálnak, mert az határváros, — ezt itt Horthy nem fogja megengedni". A pesti zsidóság még mindig azt hitte, hogy a megsemmisítésre irányuló törekvés mindig valamelyik más ország zsidóságára vonatkozik csak, de sohasem a magyar zsidókra. A helyzetünk tehát hatványozottan nehéz volt. A vidéki zsidóság teljesen letörten, magával tehetetlenül állott ott. Igaz, a férfiak 45 éves

korig munkaszolgálaton voltak, mint egy akkori publicista mondotta, „magyar fogságban".

Mindezek Pil chávérunk érvelését bizonyították, aki szerint 1944 egészen más, mint 1942 volt. Akkor a németek győzelmeik tetőpontján állottak, most pedig a végsőket járják. Ezért időt kell nyernünk. Menteni kell a mozgalmat, a chávérokat, mindenkit, akit lehet és aztán kádert alakítani, amelyre később a mentőmunkát alapozhatjuk.

Vidéken levő chávérjainkat felhozni az utazási tilalom miatt nem lehetett, vagy életveszéllyel járt. A vidéki városokba szorult barátaink közül sokat vittek már az ottani gettókba. Az illetők felhozatalának egyik módja az volt, hogy munkaszolgálatos szabadságosleveleket küldtünk le nekik, esetleg hamisított behivó cédulákat. Sok helyről sikerrel próbálkoztunk keretlegények leküldésével, akik munkaszolgálatos chávérjaink segítségével különféle eszközökkel, — behivókkal és egyebekkel — hozták ki a gettóból a fiúkat.

★

A Zsidó Tanácsnak volt egy osztálya, amelyet cionisták vezettek. Az úgynevezett Vidéki Osztály 12 kiküldöttel dolgozott. Engem Mátészalkára küldtek. A gettó körül ólálkodva megfigyeltem, hogy onnan időnként a zsidó fogorvost kiengedik és az a gettóval szemben levő házában betegeket fogad. Ugy látszik Mátészalkán kevés volt a fogorvos. Mint beteg jelentkeztem nála. De négyszem között megmondtam neki, hogy ki vagyok. Bizalmatlan volt, úgyhogy még testi vizsgálatnak is alávetett. Nagyon meghatotta, hogy a mozgalmi ifjúság ilyen merész akciókra vállalkozik, de a küldetésem mégis sikertelen maradt. A fogorvos napok mulva szomoruan jelentette, hogy a gettóba zárt zsidókban semmiféle kezdeményezésre nincs elég morális erő és életkedv. Senki sem akarja magát megkockáztatni és semmiféle akcióban nem akar résztvenni. Hasonló okokból vált lehetetlenné a legtöbb vidéki gettóból való mentésünk is. Sokkal könnyebb volt ezzel szemben a beszervezett chálucokat szökésre birni. Munkácson volt egy chávérunk, Jung Joszéf, aki még úgyszólván gyerekember volt. Sokáig az erdőben bujkált, ahol később egy gój iskolatársával találkozott. Rábirta, menjen fel Pestre, keresse fel a mozgalmat és hozzon számára igazolványt és pénzt. Mi nagy kételyek között ugyan, de a kért dolgokat a parasztfiúnak átadtuk. S Jung Joszéf, nagy meglepetésünkre néhány nap mulva megérkezett. Kialudta magát, megfürdött, jóllakott és munkába állt. Ügyes fiú volt. De egyszer elküldtük a Gestapo központjába, hogy élelmiszer csomagokat vigyen be az elfogottaknak. Az ellenőrzésnél kettévágtak egy kenyeret és akkor megtudták, hogy egy kenyérbe mi minden fér bele. Pénz, papír, sőt revolver is. Jungot ott fog-

ták, de ma itt van velünk az országban, mint Izráel boldog polgára.

Volt úgy, hogy valódi honvédokat küldtünk le vidékre, szabályos szabadságlevéllel, de később magunk is szereztünk ilyen szabadságos-leveleket és mi is mint honvédok szerepeltünk. Igy hoztuk fel Pécsről Mayer-Megyeri Jóskát (ma Gáton gibuc tagja), Schäffer Józéfot (ma Kfár Háchores kibuc tagja), valamint Weisz Jehosuát.

A sok kalandos eset közül, ami velem történt, egy a sok közül: Munkaszolgálatos körletet látogattam meg vidéken. El kell mondanom, hogy amikor dr. Somogyi László, a Kasztner-csoporttal elutazott, két vasutas igazolványt adott át nekem. Beragasztottuk a fényképeinket, csináltattunk vasutas egyenruhát és énmagam mint Benkő Imre MÁV-tiszt utaztam le vidékre. Miközben az egyik munkaszolgálatossal beszélgettem, a keret egyik tizedese felháborodva az őrmesterhez vezetett, aki kihallgatásnak vetett alá. Az igazolvány ellenőrzésénél kiderült, hogy én az államvasutaknak ugyanazon az osztályán vagyok tiszt, ahol az őrmester civilben altiszti rangban dolgozik, vagyis közvetlen feljebbvalója vagyok. Mit tesz egy magyar altiszt, ha feljebbvalót lát? Szalutál, összecsapja a bokáját és bocsánatot kér a molesztálásért. A tizedest külön jól letolta, amiért ez arra mert gondolni, hogy egy MÁV-tiszt csak egyszerüen szóbaáll egy zsidóval. Chávérunkat sajnos kikötéssel büntette, amiért meg mert szólitani egy magyar vasuti tisztet, de engem kikisért az állomásra, láthatóan örülve annak, hogy szóbaállok vele.

Persze ha a munkaszolgálatost sikerült is már felhoznunk Pestre, a nehezebb feladat csak akkor következett. Órák alatt szereltük fel őket a legszükségesebb iratokkal és gondoskodtunk további sorsukról aszerint, hogy mire voltak alkalmasak: árjásításra, „tijulra", munkába állításra, vagy bunkerbe.

★

A bunkereket a menekültek sürgetésére létesítettük dacára annak, hogy jól tudtuk, a budai hegyekben nincsen olyan erdőség, vagy rejtekhelynek alkalmas terület, ahol feltünés nélkül hónapokat lehet eltölteni. Igy a bunkerek sajnos valóban mind lebuktak. Voltak bunkerek, ahol ilyenkor valóságos tűzharc fejlődött ki, miután embereink a felszólításra nem adták meg magukat. Volt egy eset, amikor egyszerre 60 emberünk került a Margit-körúti fogházba.

Vannak ezekből az időkből nagyon fájó és nagyon kellemetlen emlékeink. Az október 15-ét követő reggelen címlistával a kezünkben, nyilas egyenruhában és fegyverrel léptünk be egy sárgacsillagos házba. Nehéz volt meghatottságunkat leplezni, amikor zsidó testvéreink sírását meghallottuk és ijedelmét láttuk. Egy chávérát kerestünk és az édesanyja nem

tudta, hogy mi van a dolog mögött. Lábunk elé vetette magát és sírva könyörgött gyermeke életéért. A házból kilépve az utcán egyszerre egy 12—14 éves gyerek utánunk kiáltott: „nézzétek, ott megy két nyilas zsidó". A körénk csoportosult emberek éppen az utca tulsó oldalán haladó két fegyveres pártszolgálatoshoz fordultak, hogy bennünket igazoltassanak. A két fegyveres pártszolgálatos „testvér" szerencsénkre két mozgalmi emberünk volt. De ezt csak a harmadik utcába befordulva vallották be nekünk. Kezet fogtunk velük és meghatódva állottunk egymással szemben, de aztán gyors sálommal váltunk el.

A „hivatalos" iratok hamisításán kivül foglalkoztunk a Schutzpassok gyártásával is. De közben nem hanyagoltuk el a Markó-utcát és a különféle laktanyákat sem, amelyekben naponta akcióztunk. A gettó és a téglagyár is a „hatáskörünkbe" tartozott. Feladatunkhoz tartozott az otthonok, a kórházak, a védett házak, a gettó, egyszóval minden zsidónak az ellátása, akihez hozzájuthattunk. Ezzel foglalkozott a Mérleg-utca 6. szám alatti gazdasági irodánk.

Három nappal a gettó felszabadulása előtt még több vagonra való tészta, cukor és főzelékfélét szállítottunk oda be a Mérleg-utcai raktárból, amely rakomány azonban a kirakodás után nyomban bombatámadás áldozatává lett. Sürgősen beindítottuk a motort, mert hirtelen német katonák tüntek fel a láthatáron, akik nyomban utánunk eredtek. Nem álltunk meg, sőt még nagyobb tempóval rohantunk tovább célunk felé.

Ez a cél pedig nem ismert akadályokat...

PÁLGI JOÉL

...ÉS JÖTT A FERGETEG

Szemelvények a szerző hasoncímű könyvéből, mely 1946-ban héberül, majd magyarul jelent meg

Maagán kvuca három tagját már régebben mozgósították, hogy ellenséges országokban leszálljanak. A legjobb barátaim voltak. Elárulták nekem a titkukat és közösen tettünk erőfeszítéseket, hogy engem is behívjanak. Az eredmény negatív volt: „Most nem aktuális" — mondották az angolok.

A fogammal az ajkamat haraptam, a vér vadul forrt ereimben: millió-számra pusztítják el a zsidókat — és nekik ez nem aktuális. A zsidók önmaguknak kénytelenek sírt ásni és nincs, aki megtanítsa őket arra, hogy az ásóval menjenek neki a gyilkosoknak — és ez nem aktuális. A németek azt mondták be a rádióban, hogy Haifa nem létezik többé. Hát lehetséges az, hogy a galutbeli zsidók bátorságot vegyenek maguknak és harcoljanak, amikor nem tudják, hogy létezik-e még a nagy mű, hogy tízezer és tízezer héber fiú és leány harcol a fronton, hogy áll még Maszádá?

Ezt mondtam magamban: el kell mennem a magyarországi zsidósághoz, — nagy, egymilliós tömeg ez a zsidóság, fel kell rázni, előkészíteni és felszerelni.

Nap-nap után reszkető aggodalommal nyitottam fel az újságot, hogy mikor adják hírül az utolsó hióbhírt: hogy Magyarországot elfoglalták a nácik. És ha nem leszünk ott idejekorán, ez a zsidóság is el fog pusztulni, szégyenletes módon, harc nélkül. Ők is fognak gödröt ásni maguknak a sír szélén, nem fognak fellázadni és az ásóikkal, meg a tíz körmükkel nekimenni a gyilkosoknak. Eközött a millió ember között is csak kevesen fognak akadni, akik megszentelik nevüket az utolsó harcban ...

És álmatlan éjszakákon egymillió zsidóról képzelődtem, aki fellázad és sorra kaszabolja az ellenséget, hogy ezáltal új életet biztosítson magának.

És én vagyok az, aki felrázom őket a cselekvésre ...

Reggel korán keltem és elmentem Rezsőhöz. A homályos szobában, miközben erős kávét ittunk, arról a vakmerő küzdelemről beszélgettünk, amelyet kevesek, — fiatal és idősebb chaverok, a zsidóság legjobbjai — folytatnak az óriási nácihatalom ellen, amely elhatározta, hogy megsemmisíti, ami a zsidó népből még megmaradt.

A mozgalom aktív tagjai, akik közül egyeseket személyesen ismertem, másokat pedig hallomásból, most élő alakot öltöttek. Ezek tudták, hogy nem lehet csodákban bízni, tudták, milyen sors vár minden zsidó közösségre a náci megszállás alatt.

Ezek a chaverok sok tapasztalatot szereztek a Lengyelországból történt zsidómentés során, ismerik az egyik országból a másikba vezető ösvényeket és utakat és benne voltak a különböző csempészbandákban. Elejétől végéig ismerték a zsidók kiirtására alkalmas rendszert: a dolog sárga folttal kezdődik, utána jön a gettó és a végén a hamvasztókemence.

Még mielőtt a nácik megszállták volna Magyarországot, elkezdték az árjapapírok gyártását és siettették a zsidókat, hogy lássák el magukat ilyen iratokkal. Amikor bekövetkezett a tragédia, elárasztották velük a gettókat. De a zsidók nem hittek és féltek is attól, hogy felhasználják a hamisított keresztény iratokat. Horthy sohasem fog hozzájárulni az ő zsidóinak az elpusztításához, akik annyira hűségesek a fasiszta Magyarországhoz: következésképpen tehát nyugodtan be lehet szállni a vagonokba, mert csak munkára viszik őket és csakis Magyarország határain belül.

És a zsidók hittek, mert azt mondották nekik, ami kellemes volt a fülüknek. De a barátaiknak, akik vészkiáltásokkal jöttek: fussatok, meneküljetek, mert halálvagonok, hamvasztókemencék, gázkamrák várnak rátok, mentsétek meg gyermekeiteket, mert a bőrüket fogják elevenen lenyúzni róluk, hogy meggyógyítsák vele a fronton megsebesült nácikat és a lányaitokat mentsétek meg, mert a náci már kinyujtotta a kezét a válogatásra: ki megy a halálba és kit használnak fel majd a fronton küzdő hadsereg szórakoztatására: — nekik nem hittek, mert ez mind csupa súlyos és borzasztó dolog volt, amit rossz hallgatni és nehéz meghallgatni . . .

*

Találkozót beszéltünk meg néhány chaverunkkal. A biztonság kedvéért a találkozás helyét a zsidó hitközség épületében állapítottuk meg és a reggeli órákra, amikor ezer és ezer riadt zsidó özönlötte el az épületet, hogy tanácsot és útmutatást kérjen.

Egy pillanatra kimentem a szobából és szemügyre vettem a közönséget. Ki akartam hallgatni, hogy az emberek mit beszélnek és megtudjam,

mi játszódik le a lelkükben és milyennek látják a jövőjüket. Egyszerre csak újra elfogott az az érzés, hogy figyelnek. Két embert láttam, amint éppen utat tört magának az előszobában nyüzsgő, rengeteg ember között, aki minden cél nélkül tódul ide.

Visszamentem a szobába és megmondtam Perecnek, hogy azonnal el kell tünnünk, még pedig külön-külön. És ha az aggodalmam alaptalan, — egy óra mulva találkozunk egy bizonyos sörcsarnokban.

Kiléptem az utcára. A kis kövér utánam jött. Elindultam a főutca felé és észrevettem, hogy odalép egy idősebb férfihez — és együtt mentek tovább. Most már tisztán láttam a dolgot: Kézről-kézre adnak át engem és az emberek útközben váltják egymást. A nyomomban akarnak maradni, hogy megtudják, kivel tartok fenn kapcsolatot.

★

Tíz órakor megjött Hansi, hogy magával vigyen. Sebesen rohanó autóval kapaszkodtunk fel a Svábhegyre vezető úton.

Megérkeztünk a „Majestic" szállodába. A mindenható Klages ezredes iránt érdeklődtünk. Csak a helyettesét találtuk, Siever komiszárt. Magas, sovány, rendkivüli aránytermetű ember volt, az arckifejezése komoly, mint valami diplomata arca és nagyon elegáns ruha volt rajta. Udvariasan fogadott bennünket, férfiasan megszorította a kezemet és így szólt: Nagyon örvendek, hogy megismerhettem.

Nagyon nyugodt voltam. Ez úgy látszik annak az erőpasztillának a hatása volt, amelyet bevettem, mielőtt eljöttem a városból.

— Nem fogom szaporítani a szót — fogtam hozzá. — Az urak elküldték egyik barátunkat (Brand Joél küldetése) bizonyos javaslatokkal. Bocsánatot kérek, ha nyiltan fogok beszélni — nálunk nem bíznak Önökben. Azt kérdik: hogyan is tartanák be igéreteiket velünk szemben, amikor nem tartották be másokkal szemben? Ezért azt mondták: határozott szavakat kell hallaniok. Ha Önök valamilyen cselekedetükkel bebizonyítják, hogy valóban betartják az igéreteiket, akkor nyitva áll az út a további tárgyalás számára.

— És mi legyen az a cselekedet?

— Mindenekelőtt indítsák útnak a transzportot Spanyolországba.

— Hol van a társa? (Goldstein Perecre célozva) kérdezte váratlanul. Miért nem jött el ő is?

— Nem tudom. Nyomaveszett. Jó lenne utánanézni, hogy nem tartóztatták-e le. Az is lehet, hogy az utolsó pillanatban megijedt és nem mert idejönni ebbe az épületbe.

Komoly mosoly jelent meg az arcán. — Mondja el nekünk, hogyan érkezett ide? — Ahogy parancsolja, — válaszoltam.

Felemelte a telefonkagylót és Krauss-t kérette.

— Krauss! — mutatkozott be és kényszeredett mosollyal kezet nyújtott. Megkérhetem-e uram, hogy sziveskedjék néhány percre átfáradni az irodámba?

— Természetes, nagyon szivesen, — mondottam és kezet nyujtottam Sievernek.

Megérkeztünk Krauss szobája elé, ő kinyitotta előttem az ajtót és felkért, hogy lépjek be. Éreztem, hogy ő az az ember, akitől tartanom kell. Ha ennek a gyanakvásait eloszlatom — győztem.

Megkért, meséljem el, hogyan jutottam Budapestre.

Fel voltam készülve erre a kérdésre. Tudtam, hogy a válaszomnak olyannak kell lennie, amelyben a valótlanságot sok igaz részlettel keverem össze, mert a Gestapo-tiszteknek bizonyára elég jó információik vannak és nem szabad halmozni az olyan dolgokat, amelyeknek semmi alapjuk sincs.

— Egy héttel ezelőtt — kezdtem — indultam el Tel Avivból autón Kairóba. Ott már minden készen várt: ruhanemű, katonai igazolványok és magyar iratok. Az angol tiszt, akinek velem kellett jönnie Jugoszláviába, — itt kitalált nevet mondottam, — kétezer fontot kapott a Szochnut megbizottjától az átszállításért.

Még azon az éjszakán felszálltunk egy utasszállító repülőgéppel, amely ellátást vitt Jugoszláviába.

Amikor megadták a jelt, odaálltam az ajtóba, de nem volt bátorságom kiugrani, a tiszt azonban, aki a hátunk mögött állott, meglökött és én kizuhantam a semmibe. Az ejtőernyő kinyilt és nemsokára a lábam földet ért. Nem messze tőlem megláttam Perecet és Billt is, — így neveztem a képzeletbeli tisztet, — akik éppenúgy szálltak le mint én. Két napig várnunk kellett amíg elérkeztünk Magyarországra.

— Mi a beosztása annak a tisztnek, aki a pénzt kapta?

— Nem tudom.

— Hogyan lehetséges, hogy mindent egyedül csinált? Biztosan a kairói felettesei is kaptak egy részt a kétezer fontból. Kik azok?

— Nem tudom. Csak egy brigadérosra emlékszem, aki a kairói Semiramis hotelből jött ki, ahol az angol katonai parancsnokság székel.

— Hogy néz ki az illető?

Pontos leirást adtam neki és még azt is hozzátettem, hogy a jobbkezének a nagyujján az egyik iz hiányzik.

Krauss úr nagyon meg volt elégedve és én is. A náci ügynökök most hónapokig fogják kutatni azt a brigadérost, akinek a jobbkezén a nagyújjának egyik részét levágták.

— És befejezésül még egy kérdést, — fordult hozzám széles mosollyal.

— Én nagyrabecsülöm a bátorságát, hogy eljött Budapestre és felkeresett bennünket. De nem gondolt Ön arra, hogy mi elküldhetjük olyan helyre, ahonnan soha többé nem jön vissza?

— Tudom, hogy megtehetik, de miért tennék meg? Én üzleti ügyben jöttem Önökhöz. Ha letartóztatnak, — az üzlet tárgytalanná válik. Azt hiszem, az ügy sokkal fontosabb Önöknek annál, mintsem, hogy engem is odaküldjenek, ahonnan nagyon sokan nem tértek vissza.

— Persze. Csak akartam tudni, hogyan fog reagálni erre.

— Most azonban nekem van egy kérésem Önhöz: egy igazolványt, hogy a Gestapo szolgálatában állok. Meg fogja érteni, hogy nem lesz nagyon kellemes, ha valamelyik katonája tévedésből le talál tartóztatni.

— Jövő hétfőn nézzen el hozzánk és megkapja az igazolványt. Addig is írja fel az 59187-es számot: ez hivatalunk titkos telefonszáma. Ha valakivel bonyodalma támad, ne szóljon egy szót sem, csak követelje, hogy kérdezősködjenek Önről azon a helyen, amely erre a számra jelentkezik.

Az ajtóig kisért. Lementem a lépcsőkön és kiléptem a kapun. Az őrt álló katona „Heil Hitler"-rel tisztelgett.

Az utca csendes volt és nyugodt. Tizennégymillió ember közül kiszedtek egy milliót és elküldték a haláltáborokba, de senkisem borzadt meg ettől. Ez a nép azt gondolta magában, hogy helyes és igazságos dolog történt. A lelkinyugalmával vált bűntárssá ebben a tömeggyilkosságban . . .

A MAGYAROK KEZÉBEN

. , . Az asztalnál ülő őrmester vigyázzállásba vágta magát: — Parancsára, főhadnagy úr!

— Vegye át ezt az embert, motozza meg alaposan, azután vigye be egy szép szobába. Ugy vigyázzon rá, mint a szemefényére. Ez olyan madár, amely könnyen elrepülhet és eltünik!!

Jól vigyázzon rá. Angol ejtőernyős. Rádióval jött. Meg kell kettőzni az őrséget. Ezeknek a fattyuknak társaik vannak künn, akik megpróbálják majd, hogy kiszabadítsák!

Az egyik katona leugrott az ágyról és elordította magát: Bitang! Szóval te irányítottad a bombavetőket! Meggyilkoltad a lányomat! — és már magasba emelte hatalmas öklét.

. . . Hol a társa?

— Nem tudom, miről beszél.

— Mindjárt eszébe fogom juttatni! — ordította a hosszú és valósággal tajtékzott a dühtől. Az asztalon megnyomott egy gombot, mire két nehézléptü, komor arcú férfi lépett be. — Nyissátok meg a száját!

A két ember nekemesett és gumibottal ütött-vert, ahol csak ért. Elha-

tároztam, hogy hallgatni fogok és nem kiabálok. De csakhamar éreztem, hogy csorog a vér belőlem és elönti az arcomat és már nem tudok uralkodni magamon. A fájdalom belehasított a csontjaimba és a számból kirobbant a jajkiáltás. Ők azonban tovább ütöttek.

Nem tudom, hogy órák, vagy percek teltek-e el, amíg csend lett. Éreztem, hogy az egész testem feldagadt. A kezemmel megtöröltem a szemöldökemet és éreztem, könnyekkel összefolyt csupa vér az arcom. A fejem kábult volt és a fülem úgy zúgott, mintha mennydörgés tombolna benne. Körülnéztem és a padlón találtam magam. Nagy nehezen feltápászkodtam, kiegyenesedtem és akkor láttam, hogy a két botozó törölgeti az izzadságot az arcáról.

— Nos, barátom, hol a társa? — ismételte meg a kérdést a hosszú, lágy, majdnem atyai hangon. Nem volt erőm válaszolni. Csak a fejemet ráztam tagadólag.

— Folytassák! — ordította a másik.

Azok ketten elkezdtek rugdosni, mire megint lezuhantam a földre. Zsineget vettek elő és megkötöztek. A karjaim és a térdeim alá egy botot helyeztek, felemeltek és a bot végét két asztalra helyezték úgy, hogy a meztelen lábam felfelé volt, a fejem pedig a padlót kocogtatta. Elájultam.

— Van valami mondanivalója számomra? — kérdezte a hosszú, amint ördögi mosollyal felémhajolt.

Nem. Még észnél vagyok. Ha tovább vernek, meghalok. Jobb a halál, mintsem, hogy így folytassák. Hiszen úgyis megölnek egy-két nap mulva, ha elmondom nekik, amit tudni akarnak. Nem. Nem. Nem!

★

Cellámban voltam. Azt hiszem, hogy újra elájultam.

Kellemes hideg hűtötte le a homlokomat. Felnyitottam a szemem. Egy katonaruhába öltözött öregember arcát láttam meg, aki mellettem térdelt. Amikor észrevette, hogy kinyitottam a szemem, suttogni kezdett hozzám:

— Ne, Ne! Várjon, segítek magának és feküdjön az ágyba.

Összeszedtem minden maradék erőmet, hogy felálljak és ő segített nekem. Akkor vettem észre, hogy vizes törülköző van a fejemen.

— Maga tette oda? — kérdeztem nagy csodálkozással.

— Én. Elájult. Most feküdjék le és pihenjen. Nyugalomra és erőre van szüksége.

— Miért tette ezt?

— Mert megverték és szenved.

— Hát nem hallotta, hogy mivel vádolnak engem?

— Az nem érdekel engem.

Ott feküdtem az ágyban és álmélkodtam.. Ki ez az ember? Egy gondolat villant át az agyamon: hátha általa segítséget tudnék kapni kivülről? És miközben betakart a lepedővel és a pokróccal, újra megkérdeztem tőle: Miért teszi ezt?

— Megmondom magának. Én ugyan magyar állampolgár vagyok, de életemnek legnagyobb részét Párisban töltöttem. Ott nősültem meg és van egy fiam, körülbelül egyidős magával. Ő is katona, a fronton van. És egy fiatal lányom is van, most tizennyolc éves. Páris megszállása után kénytelen voltam hazajönni. Most öreg népfölkelő vagyok és őr ebben a pokolban. Az öcsém nagy nyilasvezér. Félek az Isten bosszújától. Jóvá akarom tenni az öcsém bűneit azzal, hogy egy emberséges szót szólok azokhoz, akik legjobban rászorulnak. Talán hallott is már az öcsémről, Págernek hívják.

— Persze, — ismerem, Páger Antal.

Nagyon tehetséges színész, önként ajánlkozott fel, hogy a gaztettek és gyilkosságok propagandistája legyen. És ez itt, a bátyja, mennyire emberséges. Nem tudom, miért, de egyáltalán nem gyanakodtam rá, hogy valamilyen csalással közeledik hozzám, új fogással .

Nyugodjék meg és legyen bátor! Mindenki tudja, hogy maga angol ejtőernyős tiszt. Itt nem akasztanak angol tiszteket. Csak két héttel ezelőtt is, — folytatta az öreg Páger — volt itt egy női ejtőernyős, valami magyar írónak a lánya — a nevét elfelejtettem. Ő csak öt évi börtönt kapott, pedig nála is volt rádióleadó.

Chana itt volt. Chanát letartóztatták.

Tudtam, hogy az ötéves börtönbüntetést csak az öreg találta ki, hogy lelket öntsön belém és bizakodást. De nem találta ki csak úgy az agyából annak a leánynak, az író lányának az ügyét, aki rádióval jött.

... Mennyi idő elteltével végeznek ki egy embert? És Chana vajon életben van-e még? Nem fognak felakasztani engem. Bizonyára agyonlőnek. Jogom van ezt követelni. Katona vagyok. Követelni fogom a jogomat! — Ki kell tartanom és szépen kell meghalnom. Nagyon fontos, hogy az ember szépen haljon meg. Az ember elcsúfíthatja életének mindvégig tiszta vonalát utolsó pillanataival. Milyen szép lenne, ha én adhatnék parancsot a kivégzőszakasznak, ott álljak vele szemben a falnál és kiadjam a vezényszót: „Szakasz, vi- g y á z z ! A célpont előttetek van, golyót a szívembe — t ű z !"

★

A repülőgép felszállt és körözni kezdett a romban heverő város felett. Az arcomat odaszorítottam az ablakhoz, hogy utolsó pillantásommal elbúcsúzzam Budapesttől.

★

Nagyot lélegzettem. A messzeségből már hívott Erec Jiszráel a maga színpompájával és napjának ragyogásával.

Befejeztem a küldetésemet.

★

Egy zöld keret felett vonultunk el. Csend. A falevelek közül márvány fehérsége villan elő.

Hiszen ez a temető. A kereszturi fasor zsidó temetője. Ott a sírok között — ott van Chana sírja, akivel együtt indultunk a küldetésre.

A temető sarkában egy lebombázott gyár kéménye ágaskodik, mint figyelmeztetőül felemelt ujj: „Bennünket el ne felejts!"

★

Nem, nem fejeztem be küldetésemet. Sohasem fogom befejezni. Mert nem lehet elfelejteni őket, — sem a halottakat sem az élőket . . .

ROZEN JONA

A MAGYARNYELVŰ EJTŐERNYŐSÖK EGYSÉGBE VALÓ SZERVEZÉSE...

Az ejtőernyős akció a negyedszázaddal ezelőtti jisuv egyik legfényesebb tette volt. Mint ismeretes, a jisuv az egyik oldalon az angolokkal szemben a Fehér Könyv ellen harcolt, ezzel szemben minden erejét felajánlotta nekik a náci bestia elleni harcra.

Tekintettel közelkeleti állásaikra, nem minden esetben nézték jó szemmel az angolok ezt az önkéntes felajánlkozást. Végnélküli tárgyalások folytak a jisuv vezetői, valamint a mandátum-kormány között, zsidó egységnek az angol hadsereg keretei között való felállítása érdekében, melynek a nácik által megszállott országokba kellett behatolni. A makacs tárgyalásokban a Szochnut politikai osztályát annak vezetője Mose Shertok-Sarét, míg a Haganát Élijáhu Golomb képviselték. Rajtuk kivül az alijja osztály is képviselve volt a tárgyalásokon.

A nemzeti intézmények elképzelése szerint a felállítandó egységben 150—180 embernek kellett volna lennie. A résztvevőknek ismerni kellett az ország nyelvét, melybe küldetésük folytán kerülnek. Külső megjelenésükben is „gój"-ra kellett hasonlítaniuk, nehogy még feladatuk véghezvitele előtt „lebukjanak".

A kitűzött feladat kettős volt: általános háborús feladat és cionista küldetés. Értsd, a népünk számára történelmi órákban testvérek megmentése.

Az angolok azzal a kifogással, hogy hátországba küldendő gerilla egység csak veszélyeztetné az ottlakó zsidóságot — először visszautasították kérésünket. Nem értették meg és nem hittek a jisuv vezetőinek, akik a totális pusztulás veszélyére mutattak rá amely ellen csak egyetlen megoldás létezik: a nácik ellenes szervezkedés, illetve önkéntes harc.

Végülis beleegyeztek kis egységek küldésébe, de kikötötték, hogy a küldendők hírszerző feladatot teljesítenek, valamint fogságba esett katonák,

főképpen a balkán országai fölött katonai célpontok bombázásakor német fogságba esett pilóták kiszabadításában vesznek részt.

Természetesen, megegyezés jött létre a másik feladatkört illetően is, mely a zsidó hitközségekkel való kapcsolatok felvételét, az ottani zsidók bátorítását, valamint a mentés útjának szervezését foglalta magába, beleértve az alijjázókkal együtt küldendő hadifoglyokat is.

Az első egység, mely 1942-ben létesült a német osztály volt. Amikor 1942 végén a Palmach rajparancsnoki tanfolyamán voltam, egyik este megjelent nálam a gyerekkorában Kolozsvárról alijjázott Solomon Jákov a Palmach egységeinek egyik parancsnoka. Közölte velem, hogy Jicchák Száde, a Palmach legendáshírű parancsnokának megbizásából jött. Mesélt nekem a különböző egységek szervezéséről, és megkérdezte, hajlandó lennék-e megfelelő jelölteket keresni a felállítandó magyar alakulathoz.

Hosszú beszélgetés után — igenlő választ adtam. Heteken keresztül különböző kibucokban, és a Palmach egységeiben, mint az ilyen bátor vállalkozáshoz legjobb helyen kerestem megfelelő jelölteket. Pár héttel későbbben mintegy 30 jelölt volt, közöttük Szenes Chana, valamint Goldstein Perec. Röviden talán érdemes beszámolni a velük való találkozásomról.

Chanát még a Chácér Kineretben való találkozásunk óta ismertem. A nahalali mezőgazdasági iskola befejezése után egy fiatal kvucát keresett, ahol majd letelepedhet. Kibucok keresése közben érkezett el hozzánk, Maáganba. Az egyik napon Chácér Kineretben, — mert akkor még így hivták — ültünk. Próbáltam meggyőzni, hogy csatlakozzon hozzánk. Látogatásának befejezése után kijelentette, hogy a környék panorámája gyönyörű, a társaság is megnyerte tetszését, mégis, sőt ennek dacára elhatározta, hogy olyan kibuchoz csatlakozik, melynek chávérái az ország szülöttei, hogy azáltal jobban eltávolodjon a magyar kultúrától és a magyar nyelvtől, mely kvucánk majdnem valamennyi tagjának az anyanyelve volt.

Természetes, hogy amikor jelentkezőket kerestem az ejtőernyősökhöz, ismét felkerestem. Ekkor már Szdot-Jám kibucban volt. Beszélgetésünk során elmesélte, hogy az utóbbi időben sokat gondol a Magyarországon történtekre, a borzalmas jövőre, mely az ottani zsidóságra, közöttük Édesanyjára és többi hozzátartozóira vár.

Ezt a találkozást Naplójában 1943 február 22-én így említi: ...Néhány nappal ezelőtt itt járt egy cháver Chácér Kineretből és este elbeszélgettünk egy keveset. A beszélgetés során elmondotta, hogy csoport van szervezőben, melynek feladata . . . pontosan az, amit akkor éreztem . . . valósággal megdöbbentem. Ezt az azonosságot! Válaszom természetesen az volt, hogy habozás nélkül kész vagyok rá . . . Érzem benne a sorsszerüséget, mint akkor

alijjám idején ... Ma ugyancsak érzem a feszültséget, a végzetszerüséget egy döntő és szükséges lépés előtt ...

Perecet születésétől fogva ismertem. Egyideig az oktatója voltam a kolozsvári „Habonim"-ban. Csak természetes, hogy az elsők között volt, akikhez fordultam. Gondolkodás nélkül mondott igent. Mindannyiunk közül a legfiatalabb volt, alig 17 éves korában éppencsak befejezte tanulmányait az Alijját Hanoár keretében.

Perec bátor és erős volt elhatározásaiban. Emlékszem, hogy mielőtt Kairóba indultunk volna, többrendbeli kifogást hangoztattunk az angolokkal szemben, amiért nem készítettek elő bennünket kellőképpen az előttünk álló feladatokra. Ezt közöltük Élijáhu Golombbal is, egyik nálunk tett látogatásakor s megkértük, hogy az angoloknál interveniáljon ez ügyben. Golomb ezt megigérte, de nem volt biztos benne, hogy meg tudja az angolok határozatát másítani. Éppen ezért megkérdezte tőlünk, hogy a fennálló feltételek mellett, vagyis megfelelő előképzés nélkül, önálló vállalkozás gyanánt ki hajlandó közölünk az ellenséges vonalak mögé menni. Akinek az önkéntesek közül ellenvetése lesz, azt felmenti vállalkozása alól.

Négyünk közül akik akkor Kairóban voltunk, ketten visszatértek. Pereccel maradtunk, elfogadva a feltételeket, melyeket Golomb szerint nem lehetett megváltoztatni.

Utána Golombhoz mentem, akinek mondtam, hogy Perec túl fiatal s talán mérlegelni kellene a feladat alól való felmentését. Golomb kijelentette, hogy a Pereccel való beszélgetése folyamán meggyőződött érettségéről, bátor és határozott elhatározásáról, végül pedig hozzátette, hogy az ő korabeli ifjúság Európa valamennyi frontjain harcol.

Az ejtőernyős küldetés valamennyi egységének összekötő tiszti feladatára *Mose Dájánt* nevezték ki.

1943 kezdetén megjelent egy angol küldöttség, melynek Mose Dáján útmutatása alapján országok szerint kellett kiválasztani a jelölteket. Az öt tagból álló első csoport, melyet felállítottam, megjelent a bizottság előtt.

A csoportban magyarországi, erdélyi, valamint szlovákiai származásuak voltak. Természetesen a mozgalmi szempontra gondolnunk kellett. A „Habonim", a „Hanoár Hacioni" valamint a „Hasomér Hacair" tagjai voltak ezek, akiknek meg kellett könnyiteni esetleges találkozásukat az európai cionista ifjúsággal.

Az angolok a csoportból négy chávert akceptáltak. Chana nem volt az első csoportban. Az angolok ebben a stádiumban fel sem tételezték, hogy egy lány magára vállalhat ilyen nehéz és veszélyes katonai feladatot.

Csak azután, hogy az első csoport emberei Kairóba kiképzésre mentek, kérték a nemzeti intézmények lányok csatolását is az akcióhoz. Ilymódon

csatlakozott a Kairóban levő csoporthoz Szenes Chana, ugyanakkor az angol hadsereg harcoló alakulatából csatolták Joél Pálgit.

Indulás előtt egyik fő probléma az volt, vajon vakon, minden szárazföldi segítség nélkül, ereszkedjünk-e le Magyarországra, vagy inkább Jugoszláviában a partizánoknál szálljunk le, ahol segítségre számíthatunk a magyar határ átlépésénél is.

Két chávérunk előttünk szállt le Erdélyben. A pilóta az előre kitűzött célponttól mintegy 60 kilométerre bocsájtotta le őket. Emiatt a jugoszláviai leszállás mellett döntöttünk.

Az első csoportban, amely a jugoszláv partizánoknál szállt le a velünk levő angol katonán kivül, Szenes Chana, Aba Berdicsev, Reuvén Dáfni valamint én voltunk. A második csoportban Joél Pálgi és Perec Goldstein.

Ez a háborús vállalkozás a szövetségesek katonai hatóságai nagy elismerését vívta ki, mely a legkülönbözőbb területeken mutatkozott meg. Például: a jugoszláviai területekre ejtőernyővel leengedett élelmiszer, katonai segítség az újonnan felszabadított területeknek, többtucat pilótának visszahozása, majd a háborús gépezetbe való újbóli beillesztése, Zsidó, valamint cionista szempontból, sokat jelentettek a zsidókkal való találkozások a nácik által megszállt országokban. Ezt a zsidóságot, mely a kétségbeesés szélén állott, legalább némileg bátorítottuk.

Más helyeken, mint Romániában, amely nem volt teljesen megszállva a németek által, ejtőernyőseinknek nagyobb lehetőségeik voltak valódi mentésre és oléhajók küldésére. Tekintve, hogy a felszabadulás napján ott voltak, az elsők között lehettek a „brichák" megszervezésében.

Kétségtelen, hogy Szenes Chana, Goldstein Perec, valamint a küldetésükből vissza nem tért chavérjaink, példaképül szolgálhatnak napjaink ifjúságának, mely hősies önvédelmi harcát vívja nap-napi áldozatvállalásával.

ASZÁÉL DÁVID (AUSLÄNDER OSZI)

EGY IFJUSÁGI MOZGALOM UTJA A VIHARBAN

Kivonat a magyarországi Tórá v'Ávodá 1939–46 közötti tevékenységéről szóló jelentésből *

1944 januárjában értesültünk róla, hogy a magyar hatóságok megengedték a Magyar Cionista Szövetség újbóli ténykedését. Ezzel új fejezet nyílt a magyarországi cionista mozgalom életében, sajnos azonban ez nagyon rövid életű volt. A „legális" munka mindössze három hónapig tartott.

1944 március 19-én reggel 7 órakor kezdődött a Hecháluc-Hamizráchi–Bné Akiba országos tanácsülése, melyen részt vettek a Hánhágá Rásit összes tagjai, valamint a vidéki szervezetek képviselői. Ülés közben érkezett a hír, hogy a náci hadsereg átlépte a magyar határt s az első csapatok a főváros felé közelednek. Az ülés jellege nyomban megváltozott s a központi kérdés az lett, hogyan, mi módon védekezzünk, hiszen tudtuk, hogy fizikai megsemmisítésünkre törnek. Nem voltak illuzióink, mert Lengyelországból és Szlovákiából menekült chávérjaink hűen tájékoztattak bennünket. Elhatároztuk, hogy a rendelkezésünkre álló eszközöket igénybe véve, azonnal működésbe lépünk. A tanácsülés szűkkörű vezetőséget választott s feladatává az önvédelem és a mentési munkálatok megszervezését tette. A vezetőség tagjai — Friedmann Dávid, Ausländer Dávid és Kupferstein Joszéf — feltétel nélkül vállalták magukra a feladatot s a felelősséget.

Párhuzamosan három síkon működtünk:

1. *Passzív ellenállás.* Nem jelentünk meg sem a rendőrség, sem pedig a „Judenrat" idézésére. A hachsarákat feloszlattuk s elvbarátainkat szétszórtuk a fővárosban mindenfelé. Ugyancsak igyekeztünk Budapestre menteni vidéki chávérjainkat, a veszély ellenére is. Tudtuk, hogy tevékenységünkre Budapest lesz a legalkalmasabb terület, mert a tömegben könnyebb ismeretlenül felszívódni. Mindez nehezen ment, miután a likvidálási gépezet Lengyelországhoz képest túlgyorsan működött. A lengyelországi

* A héber eredeti 1946 októberében készült Budapesten, a háború utáni első Cionista Világkongresszus elé.

chávérok elbeszélései alapján úgy hittük, hogy a gettók felállítása legalább fél évet fog igénybe venni, de Magyarországon mindössze egy hónapig tartott.

2. *Arizálás.* Elvbarátaink fokozatosan keresztény papírokat kaptak. Ezek számára gondoskodtunk lakásról, munkahelyről, valamint megélhetésről. Külön-külön laktak, minden körzetnek megvolt a csoportvezetője s ők továbbították a vezetőség utasításait.

3. *„Tijul".* Romániában a zsidók helyzete viszonylag könnyebb volt a náci megszállás ellenére is. Nem kellett sárga folttal járniok — egyes városoktól eltekintve —, nem kellett elkülönítve, gettókban lakniok, ezenkívül léteztek alijja-lehetőségek is onnan. Éppen ezért elhatároztuk, hogy több csoportot átmentünk oda. Minden egyes mozgalom — közöttük mi is — megfelelő „határátlépési" pontot keresett. Az akció eredményeképpen sikerült számos chávérunkat átmenteni, akik Bukarestben összpontosultak. Külön szervezetbe tömörültek. Menáchem Uziel, valamint Kádri Menáchem-Cvi chávérjaink voltak a szervezők, akik gondoskodtak alijjájukról is. Az országban működő intézményekkel mindvégig ők tartották a kapcsolatot s ők közölték velük a Magyarországon történteket is, miután velünk is fenntartották kapcsolataikat.

1944 májusában az egész vezetőség „lebukott". Kupferstein Józéfot Németországba deportálták s onnan nem tért vissza. Friedmann Dávid, valamint Ausländer Dávid is lebuktak s a horthyligeti internáló táborba kerültek.

1944 szeptemberében szökött meg az internáló táborból Friedmann Dávid, Ausländer Dávid, valamint az ott lévő Rosenbaum Pinchász is. Azonnal szervezni kezdték azokat a chávérokat, akik sárgacsillagos házakban laktak, valamint akik árja papirokkal éltek Budapesten. Ez a Lakatos-kormány uralma alatt történt.

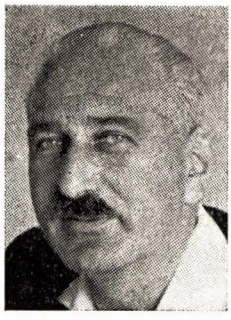
Október 15-én a fasiszta nyilaskeresztes párt ellenforradalmat hajtott végre. Annak következményei közismertek. Krausz Mosénak, a Palesztina Hivatal titkárának sikerült a svájci követségtől 7800 „Schutzpass"-t kieszközölnie olyan személyek részére, akiknek előzőleg már volt certifikátjuk. Ebből fejlődött ki a híres „Schutzpass-akció". A védetteket a fővárosban ú.n. védett házakba összpontosították, valamint a svájci követségen. A mozgalom vezetőségének tagjai a követség tisztviselői lettek, akik a belső munkát mint zsidók, a külsőt pedig mint „árják" végezték.

A munkakört felosztottuk: Pinchásznak a munkatáborokból kellett az embereket kiszöktetni. Ezenkívül a gettó-házakban lakó vátik mizrachisták kiszabadítása is az ő feladata volt. Pinchász mindezt magyar tiszti, vagy német SS egyenruhában végezte. Katonai autók álltak rendelkezésünkre,

sofőrjeinkkel a különböző táborokból csempésztük ki a chávérokat. Az embereket állítólagos „dunaparti" kivégzésekre kértük ki a táborparancsnoktól. Az ilymódon kiszabadultak közül a zsidó kinézésűeket a svájci követségen helyeztük el. Ezekről azután Friedmann Dávid gondoskodott. Ugyancsak ő volt felelős a „Schutzpassok" beszerzéséért ezen chávérjaink, valamint hozzátartozóik számára. A táborokban lévő chávéroknak is ő küldött „Schutzpassokat" és ő képviselte a mozgalmat a követségen belül.

Azokról a chávérjainkról, akik „árjáknak" adták ki magukat, Ausländer Dávid gondoskodott. Ezekkel az emberekkel való összeköttetésünk életveszedelemmel járt.

Az egész — joggal életveszélyesnek mondható — időszak alatt, a lengyelországi és szlovákiai menekültekkel teljes egyetértésben dolgoztunk.

Dr. SCHER MOSE

AMIKOR EVANGÉLIKUS AKARTAM LENNI...

Egy akadémikusokból álló kis csoport, valamennyien meggyőződéses cionisták, a „Makkabea" volt tagjai önként találkozott Lengyelországból menekült zsidó fiatalokkal, hogy megvitassák a magyar-zsidóság helyzetét és jövőjét.

A menekültek ismerték a németeknek a zsidósággal szemben alkalmazott taktikáját és módszereit. Beszámoltak a lengyel zsidóság borzalmas pusztulásáról, az SS-legények embertelen, szinte hihetetlen kegyetlenkedéseiről.

1943 késő őszén találkoztunk egy, a szasznovici gettó poklából menekülttel, ki részletesen beszámolt a nácik félrevezető és álcázó manővereiről, hogy ezáltal eltereljék a zsidók figyelmét a deportálásokról. Egyben kihangsúlyozta, hogy készítsünk magunknak árja papírokat, szerezzünk fegyvereket önvédelemre és esetleges felkelésre, valamint építsünk bunkereket, hogy menthessünk embereket, míg el nem vonul a vérzivatar.

Óva intett és figyelmeztetett, hogy ne ringassuk magunkat illuziókban a magyar zsidóság sorsát illetően. Szavai nem találtak kellő visszhangra, annak dacára, hogy hallottunk gázkamrákról és krematóriumról. Optimista módon mi is azt hittük, hogy a magyar zsidóság feje felől elvonult a pusztulás veszélyének felhője, mert a németeknek a frontokon való veresége és nagy embervesztesége miatt, nem áll módjukban a szükséges erőket felszabadítani, hogy a magyar zsidóság deportálását előkészítsék.

Mint derült égből a villámcsapás hatott a hír, hogy német csapatok szállták meg Magyarországot. A zsidóság megdöbbent és megmerevedett félelmében, de szíve mélyén titkon remélte, hogy Magyarország kormányzója Horthy Miklós nem dobja prédául a németeknek a zsidóságot.

Remény és kétségbeesés között vergődött a zsidóság. Senki sem készítette el, hogy szervezkedjék, hogy lázadjon fel a halálos ellenség ellen. Igaz,

hogy objektív feltételek is nehezítették a helyzetet, mert a zsidóság szinejava az ukrajnai csatamezőkön vérzett, vagy máshol embertelen körülmények között munkaszolgálatot teljesített. Ezen felül a magyar nép, nagyonnagyon kevés kivétellel — ellenségesen viszonyult a zsidósághoz és semmi hajlandóságot nem mutatott együttműködésre, avagy mentőakcióra.

Kizárólag a cionista ifjúsági mozgalmak tagjai kezdtek szervezkedni a zsidómentésre. Bátor fiatalok, életük kockáztatásával gettókból csempészték ki testvéreiket, felhozták őket Budapestre, úttalan-utakon csoportokat vezettek Szlovákiába, Romániába, bunkereket építettek, árja papírokat gyártottak, stb. stb.

A mentési munkálatok csaknem valamennyi fajtájába bekapcsolódtam. Miután illuzió nélkül ítéltem meg a helyzet súlyosságát, szellemi, lelki és fizikai erőmmel arra törekedtem, hogy minden lehetőséget kihasználja életmentésre és segítésre.

Felkészültem az eshetőségre, hogy engem is elér a sors kemény parancsa, de elhatároztam szilárd akarással, hogy nem adom olcsón életemet.

Budapest különböző kerületeinek előljáróságairól valódi árja papírok beszerzésének feladata hárult rám. Általában a hivatalok altisztjei, borravaló ellenében hajlandóknak mutatkoztak az anyakönyvből szükséges neveket kikeresni.

Tekintve, hogy korlátlan mennyiségű valódi bizonyítványt nem tudtam szerezni, tervet dolgoztam ki, melyet bátorságra és túlzott önbizalomra építettem fel.

Bementem az egyik előljáróságra ahol mint ügyvéd mutatkoztam be. Az altisztet megkértem, hogy vegyen ki részemre egy születési bizonyítványt. Kiss vagy Kovács nevet mondtam neki, mint olyant, melyből naponta születnek Budapesten. A nagyobb hatás kedvéért, kézfogás közben egy tekintélyes bankjegyet csusztattam a markába . . .

Az altiszt örömmel fogadta jobbomat s jelenlétemben azonnal lapozgatni kezdett az anyakönyvben. Mellette állva a kezemben levő ujságot lapozgattam, mintha azt olvasnám s miközben kereste a számomra szükséges nevet az ujságpapírra feljegyeztem az összes neveket a különböző adatokkal együtt, hogy azokat felhasználhassam majd a következő napokban.

Az így megszerzett neveket és pontos adatokat azután szétosztottam a csoportomban dolgozó lányok között, akik mint ügyvédi irodák alkalmazottai, nap mint nap járták az anyakönyvi hivatalokat születési bizonyitványokért. Ilyen formában sikerült többszáz árja papírt szerezni, melyet az ország legkülönbözőbb részeibe küldtünk szét.

Maga a születési bizonyítvány nem elégítette ki a hatóságokat. Ehhez még a keresztlevél is kellett. Majdnem valamennyi egyház bélyegzőjével el-

látott levélpapírt is sikerült szereznünk, de nem tudtuk, hogy néz ki az Evangélikus egyház keresztlevele. Erre azért volt szükségünk, mert sok születési bizonyitvány az evangélikus egyházhoz való hovatartozást igazolta.

A végén ennek a titoknak a nyitjára is rájöttem. Megtudtam, hogy a Fasorban van egy evangélikus egyházkerület, melynek papja már nem fiatal ember s reméltem, hogy majd csak találok vele „közös nyelvet". Természetesen megfelelő ürügyet kerestem, ami nem sokáig váratott magára. Egy gyerekkori barátom félzsidó menyasszonyának személyében jött a segítség. Apja zsidó, anyja pedig evangélikus volt. Megkértem, menjen el a paphoz azzal az ürüggyel, hogy vőlegénye át akar térni az evangélikus hitre s szeretné tudni, mi ennek a feltétele? Mici, — így hívták — a látogatás után jelentette, hogy kis ügyeskedéssel meglehet szerezni a számomra szükséges bélyegző mintáját valamint az egyház levélpapírját.

Kitervéztük, hogy a papot pár nappal később meglátogatjuk, valami módon „megdumáljuk" úgyhogy a számomra szükséges fenti két dolgot elvisszük tőle. A feladatot is felosztottuk. Micinek a pappal szemben kell ülni, s engem mint az evangélikus hitre áttérni akaró vőlegényét kell bemutatnia. Beszélgetés közben pedig „elemelni" a papírt. Ekkor nekem mellé kellett volna állnom s abban a pillanatban amikor a pap nem tekint az asztal felé, mintát kellett volna vennem a bélyegzőről.

Elegánsan felöltözve, mint gondnélküli szerelmespár érkeztünk a paplakba. Legnagyobb bosszúságunkra a máskor szórakozott pap ezalkalommal nagyon is élénk volt és minden mozdulatunkat figyelemmel kisérte. Felváltva magyaráztuk el jövetelünk célját kihangsúlyozva, hogy túl sokat követel tőlünk házasságkötésünkhöz.

Hirtelen, hangosan és szemtelenül támadtam rá s közben szinlelt felindulásomban felemeltem a bélyegzőt, miközben a pap mint egy párduc ugrott fel helyéről s a bélyegzőt kivette kezemből. Mici sírásra fakadt, mint aki nem tudja elérni célját: feleségül menni szíve választottjához. Én pedig, kétségbeeséssel kiabálni kezdtem, hogy ezekben a borzalmas napokban még házasodni sem lehet s közben hozzátettem még: „Istenem, pusztítsad el ezt a kegyetlen világot, mely nem enged törvényesen élni férfit nővel", miközben egy erős lendülettel elvettem a bélyegzőt s a hivatal papírjára nyomtam azt. Ebben a pillanatban „Mit csinálsz, minek piszkitod be az egyház papírját" mondotta felém kiabálva Mici s egy elegáns mozdulattal elvette a papírlapot s azt a zsebébe süllyesztette.

Pár percet még vitatkoztunk, miközben Mici még egynéhány könnyet is ejtett, mely keserves sorsunknak szólt, majd botladozó léptekkel hagytuk el a paplakot. Örültünk sikerünknek, mellyel sikerült további üldözöttek életét megmentenünk . . .

SCHÄFFER JOSZÉF

AKIK SZÁMÁRA MÁR 1941-BEN MEGKEZDŐDÖTT A „FÖLDALATTI" MUNKA...

A második világháború után fokozatosan kezdett romlani a magyarzsidóság helyzete, Ugy gazdasági mint kulturális vonalon egyre erősebb megszigorítások léptek életbe. Hasonlóképpen politikai téren is erősen érezhetőek voltak a korlátozások, melyek végül 1940 nyarán a vidéki cionista szövetségek törvényen kivüli helyezéséhez vezettek.

Mozgalmunk a „Makkabi Hácáir" ugyanaz év nyarán kénytelen volt feloszlatni a különböző hachsaráit és helyi szervezeteit s illegalitásba menni.

Mozgalmunk egyideig a Cionista Szervezet Könyvtár Szakosztálya hangzatos néven szerepelt.

3×4 méteres szobában zajlott le nap mint nap a különböző nevelő tárgyú kollektív tevékenységünk a fővárosban, szemben a vidéki szniffek „földalatti" tevékenységével. Ezenkívül kihasználták a Joint által nyújtott lehetőségeket két tanoncotthon felállítására, mely alapját adta egy hachsarának.

1941 decembere óta voltam tagja ennek az otthonnak. Reggel 7-től d.u. 4-ig dolgoztam egy nagy nyomdában Budapest belvárosában, utána pedig a cionista székházban mint Ros Gdud müködtem.

Egyik este, amint munkából hazatértem, levél várt Szlovákiából. A levelet Éli Sajó, a mozgalom szlovákiai titkára írta s közölte, hogy a mozgalom ottani tagjait deportálás veszélye fenyegeti. A levél értelmében felkerestem a Pestre menekült Nádas Méirt, az egyik chaverunk édesapját, aki elmondotta, hogy a németek az összes szlovákiai zsidókat deportálni készülnek, lányokat szórakozó helyekre, a fiúkat pedig koncentrációs táborba.

Nádas azt az üzenetet hozta, gondoskodjam szlovákiai testvéreink számára a viszonylag csendes Magyarország határának átlépésére.

A mozgalomnak semminemű eszköze nem volt az illegális munkához.

A pénztárban mindössze 10 dollár volt. A szlovák ügyet csak súlyosbította az egyre nagyobb csoportokban Lengyelországból valamint Galiciából érkezett testvéreink áradata, akikre a rendőrség erősen „vadászott".

Amikor azután 1942 januárjában átvettem a mozgalom vezetését Nátán Schwalb sliachnak, Chulda kibuc tagjának genovai címére francia nyelven a következő sürgönyt küldtem: „Éli nagyon beteg, nagy szüksége van dr. Stephan segítségére".

Stephan volt a dollár kodex jele. (dr. Stephan Wise, az amerikai Cionista Szövetség magyarszármazású, akkori elnökére célozva).

A szlovák határhoz közel mindössze egy szniffünk volt Vágsellyén. Ottani chaveránkat Wetzler Orát (ma Kfar Hachores kibucban szomszédom) hazaküldtük azzal, hogy tegye meg az előkészületeket a szlovák menekültek fogadására.

Orán kivül a megboldogult Blau Aduma készítette elő a menekültek fogadását. Egy másik chaver, Schwartz Cvi (ma Amiád néven Möcuba kibuc tagja) Kassára ment, hogy megpróbálja áthozni a menekülteket. Sem igazolványokat, sem pedig pénzt nem tudtunk adni.

Március egyik estéjén éppen vacsora közben hét szlovákiai mozgalmi chaverunk állított be. Különleges tábori öltözetben voltak, sárosan és fáradtan. Kértek, hogy gondoskodjam számukra szállásról.

Miután előre nem tudtunk érkezésükről, nem rendelkeztünk semmivel. Ötnek már találtunk szállást, de kettőről nem voltunk képesek gondoskodni. Házigazdám faggatott, kik az éjszakai látogatók, majd amikor megtudta, rendőrséggel fenyegetett, ha azonnal nem utasítom ki őket.

Az idő már háromnegyed tízet mutatott. Negyed órával később kellett a kapukat bezárni. Két „vendégemmel" az utcára mentem. Ők inkább csak vonszolták magukat a nagy fáradtságtól. Éhesek is voltak, bevittem őket egy vendéglőbe. De razziától féltünk és mindjárt továbbálltunk.

A gettóben a Király utcában Simon Jiszraeli chaverommal a „Drorból" találkoztunk, aki egy kéteshírű szállodába vitt bennünket s két chaverunkat ott helyeztük el. Igy kezdődött a földalatti munkám . . .

Másnap a mozgalom összes tagjait mozgósítottuk a menekültekről való gondoskodás céljából. Pár napon belül sikerült is őket hamis papírokkal ellátni, szobákat, sőt, még munkahelyet is szereztünk nekik. Ezt főképpen Brand Joél és Hanzi segítségének köszönhettük, akiknek kötődéjük volt s ők hajlandók voltak a menekülteket foglalkoztatni.

Az első menekült csoportokat követték a továbbiak. Április közepén már több mint 60 menekült volt Budapesten. Április 15-én a rendőrség menekültekkel foglalkozó osztálya (KEOKH) több mozgalmi embert, közöttük engem is letartóztatott.

A Hasomér Hacair 8, valamint mozgalmunk 4 emberét fogták el. Adumá Blaut, Cvi Schwartz-Amiadot, Dov Friedet, (Ma, Dov Porát, kémiát tanít Haifán) s e sorok íróját a gettó Rombach utcai nyomozó osztályára szállították. A veréssel párosult kihallgatás után a toloncházba szállítottak bennünket. Engem főképpen arról vallattak, mondjam meg a Hasomér Hacair egyik központi vezetőjének, Fettmann Joszéfnak tartózkodási helyét. (Ma neves újságíró és Tel Aviv városának szóvivője.)

Joszéfot nem sikerült elfogniok s így egész idő alatt szabadon dolgozhatott. Hét heti toloncház után, valamennyiünket internáltak.

Négy központi vezető eltávolítása után a mozgalom vezetés nélkül maradt. Menekült chavérjaink vették kezükbe az ügyek vezetését s ők gondoskodtak a földalatti munka zökkenő mentes folytatásáról. Az első időben a megboldogult Éli Sajó és Menachem Klein valamint Éli Kohén, később Perec Révész és Popi Révész (az utóbbi kettő ma Kfar Hamakkabi kibuc tagja) csatlakoztak hozzájuk.

Miközben az internáló táborban voltunk, a mozgalom helyzete egyre rosszabbodott. A fiúkat munkaszolgálatra hívták be, a lányok pedik a menekültekkel maradtak egyedül. A Cionista Szervezet, de főképpen a mentőbizottság mindent elkövettek kiszabadításunk érdekében. Aduma 1942 őszén valóban kiszabadult, a férfiak pedig 1943 májusában.

Szabadulásunk után rendőri felügyelet alá helyeztek bennünket s cselekvő képességünk így a minimálisra korlátozódott. Közben a mozgalomnak a „MIKEFE" keretén belül sikerült egy kertész hachsara-iskolát felállítania.

A Hagana magyarországi megbizottja, Schweiger Mose közben titkos ülésre hivott meg bennünket. Schweiger felolvasta mozgalmunk képviselőjének a varsói gettóban írott levelét, mely ezzel a mondattal kezdődött: „Mire e levelet megkapjátok, már nem leszünk az élők soraiban".

Akkor tudtuk meg mi történik Auschwitzban és a többi haláltáborban. „Össze kell fogni sorainkat, hogy mentsük ami menthető" — ez a jelszó volt útmutatónk a későbbiek folyamán.

1943 októberében, többedmagammal kénytelen voltam munkaszolgálatra jelentkezni. Századomban több cionista volt, kettő közülük a mozgalmamból. Chajim Saanan, (ma kibuc chavér) valamint jómagam. Ketten a Somér Hácáirból, ketten a Drorból, egy pedig a Hábonimból. Megkezdtük az aktivitást és „szichákat" tartottunk. Egy éven belül sikerült 16 chavert beszerveznünk, akik hajlandóknak mutatkoztak megszökni amikor látni fogjuk, hogy a magyarok Németországba akarnak szállítani bennünket. Chana Ácmon, (ma Möcuba kibuc tagja) hozott hamis iratokat arra az alkalomra amikor elérkezik a szökés pillanata.

Az első szökés terve arra volt alapítva, hogy az olasz követség sofőrje diplomáciai kocsiján, Jugoszlávián keresztül Olaszországba visz bennünket. A sofőr a megbeszélt időre nem érkezett meg. Mint utólag kiderült, berugott s ez okozta a szökési terv meghiusulását. Közben tovább vittek bennünket Komáromba. Szétosztottuk a hamis igazolványokat azzal, hogy csoportokként fogunk megszökni. Joszéf Mayer (ma Gaáton kibuc tagja) valamint jómagam szöktünk meg elsőnek. Október 13-án indultunk el Komáromból. Másnap délben érkeztünk meg Pestre.

Az október 15-i sikertelen Horthy beszéd után vettem fel az összeköttetést a földalatti mozgalommal.

Találkozásunk után, Kasztner Rezső megbizott a Mérleg-utcában felállított gyermekotthon megszervezésével, melynek irodáját egy kis szobában állítottam fel.

Az első napok zűrzavara után, új beosztást kaptam. A svájci követség által kibocsájtott védleveleket kellett hamisítanom, majd szétosztanom, főleg a munkaszolgálatos fiatalságnak akik azután Pestre jöhettek s így megmenekültek a deportálástól. Ebben a munkakörben Erdős Jaél-Edith (ma tel avivi női divatüzlet tulajdonosa) volt a munkatársnőm.

Főhadiszállásomat szemben a svájci követséggel a Percel Mór utcában állítottam fel. Itt mozgalmi chaverunk Angelus Mose nyomdász segítségével sikerült a hamisítást oly tökélyre emelni, hogy a magyar rendőrség nem tudott különbséget tenni valódi és hamisított védlevél között.

Ilyen hamisított védlevelek által többezer munkaszolgálatost sikerült Pestre hoznunk s ezáltal ezreket sikerült megmentenünk.

November közepén a Nemzetközi Vöröskereszt keretén belül egy rendkivüli osztályt állítottak fel, amely Born megbizott tudomásával igyekezett zsidókat menteni. Az osztály élén Komoly Ottó állott, akinek a titkára lettem.

Kelemen Pál névre szóló diplomáciai igazolvánnyal voltam ellátva. Székhelyünk a Munkácsy Mihály utcai Vöröskereszt zsidó szekciója lett. Itt vettem részt a mentési munkálatok szervezésében.

A Vöröskereszt égisze alatt védett házakat állítottunk fel, melyben gyerekek és felnőttek egyaránt oltalmat találtak. Amikor ugyanabban az utcában levő gyermekotthont a nyilasok likvidálni akarták, közbeléptem, hivatkozva a Nemzetközi Vöröskeresztre. Sajnos gaztettüket nem sikerült megakadályoznom.

Letartóztattak s a „Royal"-ba szállítottak a „KISKA" formaruhájába öltözött emberek, ahonnét nagy nehézségek árán tudtam csak megmenekülni.

December végén Komoly Ottóhoz mentem beszámolni a munka

folyásáról. A „Ritz" szállóban ült. Odaérkezésemkor láttam, hogy detektivek viszik el. Azonnal a főhadiszállásunkra szaladtam, ahová a főváros aknavetőkkel való lövése miatt csak két órai futás után érkeztem meg.

Az ottlevő Pálgi Jóélnak jelentettem Komoly Ottó elhurcolását, de igyekezetünk, hogy kiszabadítsuk, nem vezetett eredményre. Ugylátszik Hunwald Szimchával együtt végezték ki őket. (Az utóbbival, aki a Hasomér Hacair egyik vezetője volt, együtt voltam internálva.)

Valamivel később az egyik bunkerunk lebukott s a benne tartózkodókat a Margit-körúti fogházba szállították. A mentési bizottság csak nagy nehézségek árán tudta őket kiszabadítani s a svéd követség védelme alatti házba szállítani.

Chájim Blau és Kárpáti Méir chaverainkkal küldtünk nekik ennivalót. Mindketten elindultak de sose kerültek elő. Ugylátszik letartóztatták, majd a helyszinen kivégezték őket.

A főváros felszabadítása előtti napok voltak a legnehezebbek. A nyilas gyilkosok elől a védett házakban találtakra az éhhalál várt.

Az állandó orosz ágyúzás dacára, hogy élelmet szerezzek, útnak indultam. Megállítottam egy élelemmel megrakott katonai kocsit s beszédbe elegyedtem a benne ülő katonákkal. Sikerült megvásárolnom őket s az áruval az egyik gyermekházba szállítani. Ötezer pengőt fizettem nekik és ezenkivül felöltöztettem őket polgári ruhákba is; ez volt a kikötésük.

★

1945 január 18-án szabadította fel a Vörös Hadsereg Budapestnek azt a részét ahol laktam. Másnap a Wekerle utcai „földalatti" főhadiszállásra mentem, ahol összeköttetésbe léptem az életbenmaradt mozgalmi chavérokkal, hogy a romokon új életet építsünk fel.

SZAMOSI LÁSZLÓ

AMIKOR FRANCO SPANYOLORSZÁGÁT KÉPVISELTEM BUDAPESTEN...

Már a németek bejövetele utáni napokban rájöttem, hogy a megszállást túlélni csak hamis papírokkal lehet. Még márciusban megszereztem tehát egy keresztény család iratait, amelyek kis kiigazítással megfeleltek nekünk. Lakásunkat elhagytuk. Két nap és két éjjel bújkáltunk, jártuk a várost mint menekültek. Albérleti lakást kerestünk, mint az oroszok elől menekülő vidéki árják. Két éjszakát egy keresztény ismerősünk üzletében töltöttem el, feleségem pedig a két kis gyerekkel jutott ideiglenes szálláshoz, de mert idegekkel nem birtuk sokáig, elhatároztuk, hogy vissza megyünk a csillagos házba, nem törődve a következményekkel.

Másnap reggel házi riadóra ébredtünk. Nyilasok jöttek férfiakat összeszedni. Félóra időt adtak arra, hogy a ház összes férfi lakója, korra való tekintet nélkül, teljes felszereléssel az udvaron felsorakozzon. Nekem teljes alkalmatlanságot bizonyító irásom volt, amely a munkaszolgálat alól is mentesített. Feleségem bemutatta azt a vezető nyilasnak. Nem volt olyan betegség, ami a jelentkezés alól mentesített volna, de mikor a nyilas megkérdezte, mi bajom van, feleségem hirtelen elhatározással azt felelte, hogy súlyos elmebeteg vagyok. Ettől a nyilas úgy megijedt, hogy kimondta a verdiktet: maradhat! Ez a szó abban a pillanatban életet jelentett.

Időközben tudomást szereztem arról, hogy a Nemzetközi Vöröskereszt védnöksége alatt gyermekotthonokat állítanak fel a deportált és munkaszolgálatra elhurcolt szülők gyermekeinek összegyűjtésére. Feleségemet két kis gyermekünkkel bevittem az egyik gyermekotthonba. Feleségem a gyermekek gondozását vállalta, én pedig egy-két napig a helyzet további alakulását figyeltem. Az otthon a Dob utca 90 szám alatt alkalmas volt nagyobb tömegek felvételére is, de ezidő szerint csak kb. 50–60 gyerek volt a házban, amely egyelőre aránylag biztonságot nyujtott.

A másnapot azzal kezdtem, hogy csillag nélkül kimentem a városba

és egy háztartási nagykereskedő ismerősömnél mindent összevásároltam ami kapható volt. Tányéroktól és evőeszközöktől kezdve tisztítószerekig és petróleumon keresztül egészen tetűirtó szerig. Majd az egészet kocsira rakva bejuttattam az otthonba. Aztán tovább mentem. Egy tésztagyár tulajdonosától három mázsa száraztésztát vásároltam, amit az illető a honvédségi lisztállományból lopott el és azt is az otthonba juttattam be.

Az otthon rendes élelmiszer ellátását a Nemzetközi Vöröskereszt „A" szekciójától kapta. Ez az osztály intézte a gyermekotthonok, a gettón belüli kórházak stb. ellátását. Az „A" szekció vezetősége cionistákból állott, élén Komoly Ottóval, a Cionista Szövetség elnökével.

Ugyanebben az időben alakult meg a Vadász utcai „üvegházban" a svájci követség védelme alatt a később ismertté lett védlevél akció. Az élén a zsidóság vezető személyiségei, a cionizmus aktiv harcosai állottak, de fő irányítója a mentőmunka révén híressé lett Lutz konzul volt.

Egyik este telefont kaptunk a Vadász utcából, hogy a „védlevél" állományból nekünk is juttatnak bizonyos mennyiséget.

Ezzel egyidőben indult meg a Schutzpass hamisítás nagyüzeme a város különböző részein a cionista ifjúsági alakulatok de más, kevésbbé illetékes személyek részéről is. Nekünk külön előnyt jelentett, egy véletlen eset, amelyből rájöttünk, hogy írógépünk betűi azonosak a svájci védleveleken szereplő írógép betűivel.

Összehívtam a gyermekeket, — akiknek létszáma napról-napra emelkedett, — és kikérdeztem őket, kinek vitték el a szüleit. A megfelelő nevek számára kiállítottuk a védleveleket, amelyeket azután megfelelő emberünkkel kiküldtünk az óbudai téglagyárba, hogy az illetőket még az indítás előtt ki lehessen emelni a csoportból. Egy-egy példányt, amely már nem találta meg a címzettet, vagy már megtette a kötelességét, nagy gyakorlat árán kiradirozva ujra felhasználtunk.

*

Közben további vállalkozásba kezdtem. Felvettem a kapcsolatot Farkas Zoltánnal, a spanyol követség jogtanácsosával is, aki régi ismerősöm volt. A keresztény jogtanácsos révén sikerült elérnem, hogy a spanyolok is hajlandóknak mutatkoztak — egyelőre kis számban — védleveleket kiadni.

Összeköttetésbe kerültem a svéd követség embereivel, köztük Raoul Wallenberggel is, aki mint külföldi diplomata szabad mozgását főleg a zsidók segítségére használta fel. Wallenberg azt is elérte, hogy a már útban lévő deportáltak, akik védlevelüket „elvesztették", vagy ezzel sohasem rendelkeztek, Hegyeshalomnál ismét bizottság elé kerültek. A Hegyeshalomra küldött követségi listán szereplőket a csoportokból kiemelték, de az

oda lejuttatott bianco védlevelekkel embereink többrendbeli manipulációt tudtak lebonyolítani a deportáltak mentésére.

Rábeszélésemre Wallenberg a svéd lista mellett az általam esetenként átadott svájci és spanyol védettek kezelését és a csoportokból való kiemelését is magára vállalta. A Hegyeshalmon kiemelt, deportálástól megmentett embereket zárt vagonokban irányították vissza Pestre.

Megérkezésükkor általában olyan állapotban voltak, hogy alig volt erejük a vagonból kiszállni. A betegeket taxival szállítottam be a gettóban levő zsidó kórházba, a valamennyire járni tudókat pedig egy jól megfizetett ismerős rendőr védelme alatt kisértem be a gettóba.

★

Megrázó volt az otthonba bejuttatott gyermekek lelki átalakulása. Szemünk előtt tragédiák sorozata játszódott le, amikor egy-egy kétségbeesett anya gyermekét a kapun betuszkolta, hogy „vigyázzanak rá, mert engem visznek . . ."

Néhány lezárt házba, ahová sikerült bejutnom, egy-egy nagyobb fiút bíztam meg, gyűjtse össze az ottmaradt gyermekeket és aztán csoportosan kisérje be őket az otthonba. Ezekre a nagyobbacska fiúkra biztam a Schutzpassok eljuttatását is az óbudai téglagyárba. Ugyanezek a gyerekek kisérték be azután a megmentett felnőtteket is az otthonba.

Közben nehéz harcot kellett folytatnom a spanyol követséggel mikor rájöttek, hogy az általuk kiadott védlevelek száma jóval felülmúlja a „védettek" számát. Az otthon is annyira túl volt zsufolva, hogy egy-egy pricscsen már három-négy gyermek feküdt. Többszáz főre rugott már az otthonba bemenekült felnőttek száma is. Ezen utóbbiakat a különféle nemzetek által létesített „védett házakba" próbáltam elhelyezni, de miután a túlzsufoltság már ezekben is minden képzeletet felülmúlt, egy kiürített de még be nem költöztetett házat is „Nemzetközi Vöröskereszt által védett háznak" neveztünk ki — kissé önkényesen, — és most már oda kezdtük beköltöztetni a deportálásból vissza kerülteket.

Közben híre járt, hogy a gettót véglegesen lezárják, de azt megelőzően a gyermekotthonok állományát is a gettóba fogják beterelni. Hatalmas pánik tört ki.

Hogy a Nemzetközi Vöröskereszt intézményeit és főleg a gyermekotthonokat a gettón kivül tarthassam, az egyes épületek számára a spanyoloktól olyan iratokat kaptam, amelyek szerint az illető otthon a követség védelme alatt áll.

December első napjaiban amikor a front körülbelül 30 kilométerre volt a várostól a spanyol ügyvivő elhagyta az országot. Ott állottunk ügyvivő nélkül, de hála Istennek követségi épülettel, bélyegzővel, nyomtatvá-

nyokkal és ráadásul egy diplomáciai rendszámu gépkocsival. Hogy a követség fennállását kissé dokumentáljuk, az épületbe egy Perlaska nevü olaszt költöztettünk be, aki eléggé spanyol kinézésü volt ahhoz, hogy kinevezzük spanyol ügyvivőnek. Közben hullottak a bombák, de mi a spanyol védett házakat aránylag biztonságban tudtuk, nem mulasztva el a nyilasok felé folyton hangoztatni, hogy tulajdonképpen az egyetlen országot képviseljük, amely a Szálasi kormányt elismerte.

Ebben az időben feleségem és a két kis gyermek mint Németh Zoltán gyári munkás családja éltek az otthagyott lakásban. Ha haza mentem, a kapun belül gyári munkássá vedlettem át (igazolványok a bal zsebemben), a kapun kivül saját nevemen spanyol követségi főtisztviselő (igazolvány a jobb zsebemben), esetleg a Nemzetközi Vöröskereszt tisztviselője (fényképes igazolvány a mellény zsebben) voltam és ami a legfontosabb volt, megszereztem az egész városra jogosító szabad közlekedési igazolványomat. Ezen mint Szamossy László szerepeltem — keresztény anyával — az igazolvány külön jelentőséget nyert azáltal, hogy azon Kemény báró akkori külügyminiszter aláírása szerepelt. A szerencsém az volt, hogy általában nem igazoltattak, mert ha a zsebemből a sokféle irat egyszer napvilágra került volna, nem kétséges, hogy milyen sorsra jutok.

Itt akarok kitérni, ha röviden is, Komoly Ottó áldozatos munkájára, amelynek hónapokig közvetlen szemtanúja voltam. Láttam és átéltem vele azokat az időket amikor idejének minden percét, nappalát és éjjelét, minden gondolatát a maradék magyar zsidóság megmentése foglalta le.

A vidéki zsidóság maradéktalan deportálása után egyetlen szálka, a pesti zsidóság szúrta a Szálasi-féle söpredék szemét. Komoly Ottó a Nemzetközi Vöröskereszt égisze alatt megalakított „A" szekció megalapításával próbálta menteni a menthetőt. Az ő gondolata volt elsősorban a deportált szülők elhagyott gyermekei számára való otthonok létesítése. A Vöröskereszt vezetőségének segítségével sikerült ezeket a gettón kivül tartania.

Az otthonok felállítása és ellátása céljából maga köré gyűjtötte a cionista ifjúság színe-javát. Legfőbb célja az időnyerés volt. Tudta, hogy a gyermekotthonok végleges menedéket nem nyújtanak, mert a gettó lezárásánál a bennük levő gyermekeket is oda fogják beszállítani.

Minden felvirradó nap újabb nehézséget jelentett Komoly Ottó munkájának. A nyilas hatóságok hosszú alkudozások után végső terminusként a december 24-ét jelölték ki a gyermekotthonok lakóinak a beszállítására. Erőfeszítéseit most a gettó lezárásának a késleltetésére fordította.

Ami engem meglepett, az a legnagyobb veszély közepette is megőrzött optimizmusa volt. Egyik nap azzal a hírrel fogadott, hogy most már a város

eleste valóban csak napok kérdése. Ezért, hogy a felszabadulás után munkáját azonnal és megszakítás nélkül folytathassa, igénybe vette a Nemzetközi Vöröskereszt céljaira a Ritz-szálló által felajánlott lakosztályt. Igy remélte, hogy minden zökkenő nélkül megkezdheti rögtön a felszabadított zsidóság összegyűjtését és azoknak tömeges alijáztatását.

A napok teltek azonban, munkatársaink egyre fogytak, az ostrom szörnyűségei következtében a megmaradottak sem tudtak már lépést tartani Komoly Ottó munkatempójával. Közben — a helyzet leromlására utalva — állandóan igyekeztem rábeszélni, hogy a szerintem nem nagyon biztonságos Ritz-szálló helyett tegye át hivatalát a spanyol követség épületébe. Hosszú hetek huza-vonája után, — ez december 31-én volt — beleegyezett, hogy másnap délelőtt bejön végre velem a követségre.

Megbeszéltem vele, hogy a követség autójával érte megyek. Korán reggel azonban még egyes védett házakba élelmet szállítottam és útközben a kocsi bombát kapott. Én is megsebesültem, szilánkot kaptam a halántékom mellett, nem mehettem érte, de bekötözésem után a követségről nyomban felhívtam. Abban maradtunk, hogy másnap korán reggel mindenkép jelentkezem nála.

Reggel aztán megdöbbenéssel kaptam a hírt, hogy előző este a nyilasok pár perces kihallgatás ürügyével elcsalták és azóta nem tért vissza. Nem volt előttem kétséges, hogy alig van remény arra, hogy viszontlássuk. Weyermann, a Nemzetközi Vöröskereszt svájci delegátusa és a saját magunk minden erőfeszítése is, hogy nyomára akadhassunk és megmenthessük, teljesen eredménytelen volt.

Komoly Ottó eltünt. Vele tünt el a megmaradt töredék magyar zsidóságnak az a vezére, aki még idejében megmutatta volna számunkra az egyetlen kivezető utat.

*

A bajok közben egyre sokasodtak. December 13-án, a budai Gábor Áron-utcai gyermekotthont akarták a gettóba beszállítani. Szinnyei-Merse Pál rendőrfőfelügyelő, a kormánybiztos helyettese, órákig tartó tárgyalások után december huszadikáig adott haladékot az otthon számára. Felhasználtam az alkalmat arra, hogy a halasztást az összes otthonokra kiterjesszem. Érdekesnek tartom megjegyezni, hogy abban az időben a Gábor Áron-utcai otthonban bújt meg Péter Gábor, az ÁVO későbbi parancsnoka is.

Közben mindenre felkészülve, legalább a felnőtt lányokat próbáltuk keresztény papírok segítségével elhelyezni, hogy az otthonok létszámát velük is csökkentsük. Nagyon sok felnőtt zsidó leány kapott ilyen módon alkalma-

zást a postán és a villamoson is. Az egyensapka és a jó igazolvány a legjobb lehetőséget biztosította számukra.

Spanyol diplomáciai igazolványomnak közben állandóan nagy hasznát vettem. Magasdy az egyik nyilas főhóhér, akinél a Munkácsi Mihály-utcában lévő gyermekotthon lakóinak a gettóba való beszállítása ellen élénken tiltakoztam, hirtelen megkérdezte, tulajdonképpen kihez van szerencséje és milyen megbizatás alapján járok el. A saját külügyminisztere aláirásával ellátott diplomáciai igazolásom azonban megtette a hatását. Még álmában sem merült fel a gondolatában, hogy vele szemben egy illegalitásba vonult zsidó ül.

Közben a semleges követségek közös bizottságának a központja is megalakult, amelynek székhelye a portugál követség épülete lett. Már nem tudom annak a hős portugál tisztviselőnek a nevét, aki még a hegyeshalmi mentési munkálatokra is elkisért bennünket és az ostrom idején a követség épületét ért egyik bombatalálat következtében szeme világát vesztette.

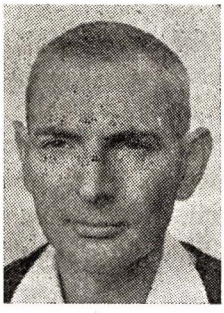
Az élelmiszerellátás egyre megoldhatatlanabbá lett. Szállító kocsink sem volt már, emberünk pedig még kevésbbé. Csak a legagyafurtabb módon tudtam az otthonok számára némi élelmet szerezni. Szerencsére a város egyes kerületei egymásután kerültek orosz kézre. Most már tényleg rövid idő kérdése volt a felszabadulás.

A súlyos dilemma ami felmerült előttünk, a gettó sorsa volt. Mit fognak csinálni vele a nyilasok a felszabadulás előtti órákban?

A Dunaparton az éjszakai és hajnali kivégzések tovább folytak, a romhalmazzá váló város utcáin egyre szörnyűbb képek tárultak elénk. A Szabadság-tér fáin szerencsétlen zsidók hullái lógtak, de ez volt a megszokott képe a város minden részének, amelyek az ostromtól napról-napra egyre többet szenvedtek. Szemünk láttára omlottak össze a hatalmas épületek vagy égtek a padlástól a pincékig beborító lángokkal.

Már csak a perceket számoltuk. Már a Városligetben vannak, holnap talán már itt lesznek.

1945 január 16-án, szabadult fel a védett gettó, ugyanakkor kerültünk mi is orosz kézre a spanyol követség épületével együtt. De a város szíve, ahol családom élt és a VII. kerületi gettó csak a pesti oldal teljes megtisztítása után, január 18-án szabadult fel...

WEISZ MORDECHÁJ

A BARLANG-LAKÓK KORÁBÓL...

Nem voltam deportálva, s személyes inzultust szinte nem szenvedtem. Egyike voltam a cselekvő üldözötteknek, mely külön státus azokban az apokaliptikus időkben. Mégis, szorongásos álmaimban náci-táborok borzalmait élem át.

Oly messze vagyok a hősi ideáltól, mint Makó Jeruzsálemtől. Ugy tartják, hogy a hősiesség, a félelem, a falhoz szorítottság szülöttje. Mi inkább a megszállottak és hívők, mondjuk a lelkileg fel nem növők naivitásával hagytuk nap mint nap figyelmen kívül a veszélyeket.

Amatőrök voltunk. Ezzel magyarázható munkám sokszor ügyetlen s időnként szerény eredményeket elérő volta. Viszont kételyek és habozás nélkül végeztük feladatunkat.

Mentőmunkánk lényege hamis papírokat szerezni, bunkereket, buvóhelyeket szervezni, a határon átszöktetni lebukott társainkat, a cionista ifjúságot menteni, akikért felelősnek éreztük magunkat. Ez volt a cionista „kleinarbeit" méreteiben, azonban „nagy" sokrétű merészségében.

A politikai eszközökkel teremtett óriási cionista akciók: Komoly Ottó és Krausz Mose kezdeményezései és az ifjúság közreműködésével kaptak tömegmentési dimenziókat.

Bizonyára sokkal többet lehetett volna még tenni. Ha sikerült volna időben lelkileg és szervezetileg felkészíteni a magyar zsidóságot. Ha sikerült volna tudatosítani a tömegekben a lengyel és szlovák zsidó menekültek tapasztalatait, a pusztulást és a védekezés módjait. De nem szabad elfelejteni, hogy a cionista szervezetet már 1940-ben feloszlatták s befolyása mindig is korlátolt volt a hivatalos zsidóság ellenséges magatartása miatt.

Viszont amikor már felszámolódott a hivatalos zsidóság befolyása, a koncentrálás és deportálás napjaiban, sokkal többet már nem lehetett tenni a „terepmunkában" mint amit a cionista tábor végzett.

Akkor lett volna ideje, hogy a nyugati világban élő zsidóság egekig érő kiáltással szorítsa a szabad hatalmak vezetőit politikai és katonai potenciáljuk bevetésére az európai maradék zsidóság megmentésére.

Hogy hogyan tudtam az első perctől kezdve illegalitásba vonulni és tevékenykedni? Fél évvel a német megszállás előtt már kétlaki életet éltem. Még munkaszolgálatos voltam, de már „árja" lakást béreltem.

A hamis papírok szerzésének módját a kezdődő illegalitás idején úgy oldottuk meg, hogy kikértük a kerületi előljáróságoknál valamelyik keresztény ismerősünk származási és személyazonossági okmányainak másolatát. Nem egyszer fordult elő, hogy mialatt a tisztviselő felnézett, asztaláról „elemeltünk" néhány űrlapot. A többi pecsétkészítőink dolga volt. Mindez, míg nem szerveződött meg az ifjúsági mozgalmak közös okmánykészítő különítménye.

A „papír" sem mindig segített. Keresztény ember általában nem hordott magával iratokat. A sok papír gyanus volt. Férfiaknál mindig fennállt a testi motozás veszélye. De nem ez volt a lényeg. Az én zsidós külsőm ellenére is állandóan csillag nélkül jártam, állami és városi irodákba látogattam, utaztam és sokszor igazoltattak. A szemében élő félelem árulta el a zsidót.

A legérdekesebb és a legtöbbet igérő akció a barlang vagy a „Béla" fedőnéven emlegetett bunker volt. A „Hánoár Hacioni" egyik fiatal tagja Dov, sofőrje volt egy magyar mérnöknek, aki a „Turáni vadászok" ultranacionalista, de német-ellenes szervezethez tartozott. A főnök és sofőrje jóbarátságban voltak s amikor a németek megszállták Magyarországot a mérnök a következő „üzletet" ajánlotta Dovnak: Bizonyára tudja, hogy én a magyar barlang-kutatók társaságának tb. főtitkára vagyok. Egy véletlen folytán az egyik legérdekesebb s szinte fel nem tárt barlang lejárata közvetlen villám mellett van a Rózsadombon, a Zöldmáli úton. Egyik lejárata az útról van, egy vaslap fedi, olyan mint egy csatornanyilás és vaskapcsok szolgálnak lépcsőül a mélybe. Ez nem használható lejárat a közlekedés veszélye és frekventált fekvése következtében. Viszont egy másik, teljesen használaton kívüli lejárat az úttól beljebb, egy cserjékkel fedett üres telken van. Olyan mint egy kút kávája. Ha szerez kötélhágcsót, akkor 15 méter mélységben lejut a barlang bejáratához. Több csarnokból, valamint alagút labirintusból áll s nagyon messze vezet. Állitólag a Margit-szigetig a Duna alatt.

Rejtőzzék ott el, amíg ideérnek az oroszok. Akkor kijön és én a családommal fogunk elrejtőzni, amíg kialakul a helyzet.

Dovnak nem kellett a barlang, mert biztos búvóhelye volt. Azonban kérte a mérnököt, hogy adja át azt barátainak. Igy jutott a mozgalom ke-

zébe egy bunker, ahol az első időben 30 fiatalt akartunk bujtatni. Nagymennyiségű élelmiszert, fűtőanyagot (10 fokos hőmérséklet volt lenn májusban) pokrócokat és számtalan háztartási cikket és felszerelést kellett beszereznünk az adagolási rendszerben élő Budapesten. Többek között meg kellett oldani a vízellátás kérdését is, amit a villából vezetett csöveken keresztül terveztünk.

Mindezt finanszirozni kellett. Megismerkedtem Bélával, egy csupaszív konfekció kereskedővel, aki vállalta az anyagi teher nagyrészét, amennyiben őt és 14 éves húgát itt bujtatjuk a veszély-korszak átvészelésére.

Többször is leszálltam a barlangba az előkészítő munkák megszervezésére. Csak kötéllel lehetett benne előrehaladni, ha vissza akart találni az ember. A kút-káván kötélhágcsót engedtünk le az éles sziklafalak között. Egy Feri nevű esztergályos és még két fiú egyes barlang terembejáratot elzáró sziklákat távolítottak el, más termeket pedig eltorlaszoltak, rendeltetésüknek megfelelően. Majd dr. Szabó Dönci, volt békéscsabai rabbi barátunk csatlakozott az akcióhoz és a „hadműveleti tiszt" szerepét töltötte be.

Nagymennyiségű felszerelést engedtünk le, kirándulóknak álcázva magunkat. Dönci és társai éjjeli akciókban engedtek le üzemanyagot és vizet tartalmazó bádogtartályokat. Még két revolvert is lesüllyesztettek Scher Laci és Dönci. Végül is Béla, húgával és néhány chaverral leköltöztek kipróbálni a barlang-lakás feltételeit.

Az előkelő villanegyed környékén egyhamar feltünést keltettek a naponta érkező kirándulók. A csősz elfogta az egyik fiút, akinek sikerült magát kezeiből kiszabadítani, viszont kabátja „corpus delicti"-ként a csősz kezében maradt.

Kiszállt a rendőrség és a tűzoltóság, nyomozó kutyákkal. Jusztus Bracha az akció kezdetén elállt cselédnek a mérnök villájába, hogy megfigyelés alatt tartva a terepet, összekötőként szolgáljon.

A rendőrségi kutatás hírére „kiszálltam" a terepre, hogy meggyőződjek a történtekről. Évának, feleségemnek, aki végigcsinálta velem az összes akciókat, meghagytam mitévő legyen, ha meghatározott időn belül nem térek vissza.

A kút-káva bejáratánál lesben álló rendőrök súlyos hibát követtek el, amikor meggyőzni hagyták magukat, nyugodt-ártatlan viselkedésemmel, hogy véletlenül arra tévedt sétáló vagyok.

A rendőrségi kutatás nem találta meg az ott rejtőzködőket, csak néhány felszerelési cikket. Egy hét mulva a vihar elmultával, felhoztuk őket. Megviselve kerültek napfényre a nedves és idegölő barlang-labirintusból. Legtöbbjük itt él ma az országban.

Később a Szálasi időkben újra leszállt egy csoport a vezetőség tudta

nélkül, nyilván végső elkeseredésében más búvóhely hiányában. Feltünést keltő magatartásukkal rendőrkézre kerültek s egyike voltak a Margit-körúti katonai fogház szerencsés szabadulóinak.

Hiába, amatőrök voltunk és bunkereink, részben árja lakásaink lebuktak. Szerencsére mi magunk időben elmenekültünk, előkészített új lakásba költöztünk, személyes holmink fokozatos hátrahagyásával.

Közbevetőleg: Roth Siegfriednek volt igaza: a romániai „utazás" volt a legbiztosabb megoldás. Bár a vonaton mintegy 30 százaléka a határra utazóknak „lebukott".

Az állandó feszültséget megszoktuk, de a lebukás veszélye leselkedett ránk lépten-nyomon. Magunk próbáltuk ki a járatlan utakat. Szerencsémen kívül irreális biztonság-tudatomnak köszönhetem, hogy élek.

Egy zuglói modern társasházban volt főbérleti lakásom két chávérommal. Egyik este kapuzárás után értem haza. Ahogy megindultam lakásom felé, a házmester követ: Lempeg úr kérem, nem tetszik véletlenül zsidónak lenni? Erélyesen kikértem magamnak.

Csak azért mondom— mentegetődzött a házmester — mert detektivek vannak a lakásban. Vagy úgy — válaszoltam — akkor nyissa ki gyorsan a kaput !

Ezután egy nyugalmazott ezredesnél találtam átmeneti hajlékot, aki állandóan rágta a fülemet, hogy magyarosítsam meg sváb eredetű *Lempeg Frigyes* nevemet.

Most negyedszázaddal az események után, akkori munkánkra, megmenekülésünkre és ős-új hazánkba való visszatérésre gondolva, a kibucban nevelkedett gyermekeimre vagyok a legbüszkébb.

Judit lányomra, aki remegő térdekkel, vasakarattal és vaskalapban vonult végig az északi hadtesttel a hatnapos háborúban, és Amosz fiamra, aki „békaember" a Cahalban . . .

LÖWENHEIM SMUÉL:

HOL KOCSIS, HOL MEG HADAPRÓD ŐRMESTER VOLTAM...

1943-ban a kvucában kiválogattak néhány árja kinézésű chávért. Egy megbeszélt helyen lengyel chávérokkal találkoztunk, akik akkor érkeztek illegálisan Budapestre.

Ez volt az első találkozás, melyen lengyel chávérok beszámoltak azokról a szörnyűségekről, melyek akkor számunkra még ismeretlenek voltak. A chávérok között partizánok és partizán tisztek is voltak.

Nap mint nap találkoztunk velük. Akkor kb. 16 éves voltam. Illegális tartózkodási helyük Pesten, a Kossuth Lajos utcában lévő Krakovits-penzió volt, a Gestapo tiszti szállása fölött, a harmadik emeleten.

Nekünk, az „árja" különítménynek el kellett költöznünk hazulról. Megváltoztattuk nevünket és keresztény papirokkal szereltük fel magunkat. Ekkor vettem fel — 16 éves voltam — a *Klement Zoltán* nevet, melyet 1946-ban történt alijjázásomig használtam.

1943 telén Balatonboglárra mentünk. Itt kaptuk az első fegyveres kiképzést, könnyű fegyverrel. Itt tanítottak meg bennünket mindazokra a dolgokra, amelyekre az illegalitás évei alatt szükségünk volt.

Egy szép napon a csendőrség felfedezett bennünket. Azonnali hatállyal el kellett hagynunk Balatonboglárt. Visszakerültem Pestre. Ebben az időben tiltották be a mozgalom legális működését s így teljes illegalitásba vonultunk. Központunk ezekben az időkben a szüleim lakásán volt.

A chávérok nagyrésze munkatáborba vonult, az irányítás és szervezés így mindössze néhány chávérunkra hárult. Az előljáróságokon, plébániákon és különböző más hivatalos közegeknél születési és házassági igazolványokat szereztünk be. Ezeket az iratokat el kellett juttatni a munkatáborokba, valamint Észak-Magyarországra, ahol a zsidók nagyrésze már gettóban élt.

Ezekben a napokban zsidóknak már nem volt szabad utazniok.

Én, mint keresztény, szabadon és nyugodtan utaztam Magyarország egész területén. A papírokat kétrészes csizmámba gyömöszöltem be. Nem volt elég, hogy az iratok rendeltetési helyükre érkezzenek. Pestre érkezésük után gondoskodnunk kellett az emberek elszállásolásáról is. Működésünk második része bunkerek megszervezése és élelmezése volt. Első bunkerünk a budai hegyekben volt.

Értesítés jött, hogy újabb lengyel transzport érkezett Jugoszláviába. Utasítást kaptam, hogy utazzam Jugoszláviába. Leon Blattal, az ismert mozgalmi emberrel utaztam. Megérkezésünk után kapcsolatba léptünk az ottani partizánokkal, akiknek segítségével sikerült megtalálnunk az oda-érkezett lengyel menekülteket. Velük azután szerencsésen sikerült Pestig eljutni.

A búvóhelyek kevésnek bizonyultak. Herendre utaztam, ahonnan az erdőn keresztül, néhány óra gyaloglás után megérkeztem az úgynevezett Fischl-tanyára. (Valamikor ezen a helyen a mozgalomnak nyári mosávja volt.) A sváb paraszt, aki rögtön felismert, megfenyegetett, ha azonnal nem hagyom el a tanyát, csendőrkézre ad.

Chávérok egyre nagyobb számban kezdtek a munkatáborokból Pestre jönni, miután a vidéki városokban megkezdték a zsidók gettóba terelését. Chávérjainkat keresztény papirokkal igyekeztünk kimenteni a gettókból. Én többek között Székesfehérvár Békéscsaba, Nagyvárad, Vác, Nyíregyháza és környéke, Vásárosnamény stb. gettóiba vittem papirokat.

A Vöröskereszt irodákban (Mérleg utca, Baross utca, József körút) készültek a hamisított keresztény papírok és védlevelek. A Baross utcai irodánk részben élelmiszerraktárunk is volt. A Nagyfuvaros utcai zsidó templomban állomásozott egy munkásszázad. Egy szép napon a munkás-századba vonultam be hamis papírokkal. Mint küldönc, Teller századosnál kaptam beosztást. Szabad mozgásom volt a városban és összeköttetést tarthattam fenn azokkal a chávérokkal, akik hamis papírokkal szöktek meg a munkatáborokból. Egyrészüket ideiglenesen a templomban szállásoltam el. Innen aztán a rendelkezésünkre álló különböző helyekre kerültek.

Egy nap a század parancsot kapott a Németországba való áthelyezésre. Ismét a József körúti lakásomba kellett visszaköltöznöm. Összeköttetésbe léptünk egy vegyészmérnökkel, akinek a IX. kerületi Ranolder utcában vegyi raktára volt. Ebben a házban volt egy istálló. Egy chávérunkat, akit Horokának hívtak, kocsisnak alkalmazta. A pincében lévő raktár egy részét bunkernek rendeztük be, amelyben néhány chávérunkat bújtattuk. Ezek a háború végéig voltak itt. A kocsis főfeladata az élelmezés beszerzése, valamint összeköttetés fenntartása volt a külvilággal.

Egy nap a Baross utcai Vöröskereszt irodában, melyben élelmiszer

raktárunk is volt, váratlanul a nyilasok kezébe kerültünk. Horokával úgy tettünk, mintha semmiről sem tudnánk. A nyilasok elhitték s megkértek bennünket, hogy az ott lévő élelmiszert szállítsuk az Andrássy út 60-ban lévő Hűség-Házába.

Rakodás közben megléptem. Elrohantam a Wekerle Sándor utcai chávéroknak jelenteni a helyzetet. Horoka viszont az árut beszállította, amiért borravalót is kapott.

A vegyészeti üzemhez tartozott a Teréz körúton egy másik raktár, szemben a Nyugatival. Ebből a raktárból egy pincelejárat vezetett le, ahol szintén chávérok voltak elhelyezve. Az élelmezés olyan formában történt, mintha vegyi árut szállítottunk volna. (Vizet pl. nagy üvegpalackokban tároltunk.) Itt szintén hónapokig éltek chávérjaink. A háború végén a mellette lévő „Scala" mozit bombatalálat érte. A falak annyira átmelegedtek, hogy a bajtársak a nagy hőség miatt kénytelenek voltak a felszínre jönni. A házmester azonnal átadta őket a nyilasoknak.

Csak kettőnek sikerült megmenekülni. A házmester a háború után megkapta jutalmát, s az Andrássy út 60-ban fejezte be működését.

Később lehetőség nyílt néhány chávérunkat Romániába átjuttatni. Mi a határig kisértük s ott a romániai szervezetnek adtuk át őket. Ekkor már keresztény papírokkal is nagyon nehéz volt szabadon mozogni, mivel a mi korunkbeliek mind katonák voltak. Akik tehát nem voltak bunkerokban, a Vadászban vagy a Wekerlében húzták meg magukat.

A kint lévő chávérjainkat „katonai alakulattá" szervezték át. A fiatalabbak a karhatalmi osztgokban szolgáltak, az idősebbek rendes sorkatonák voltak.

Én mint hadapródőrmester, vadonatúj egyenruhában folytattam az élelmezés munkáját. Akkor a Felső Erdősor utcában, Tóth Imre, aliás Cvi Nedivi barátommal egy valódi SS-tisztnél laktam. A mellettünk lévő házban volt elszállásolva az a katonai osztag, amely a chávérokból volt összeállítva. Szomszédságunkban, a Benczur-penzióban jónéhány chávérunk szintén illegálisan élt.

Ezen a helyen, 1945 január 12-én szabadultunk fel. Ezzel zárom, dióhéjban összefoglalt két éves működésemet az illegalitásban . . .

LEBOVICS ÁBRAHÁM

ÁRVAHÁZI GYERMEKEK A VIHARBAN

— 1942 őszén vonultam be munkaszolgálatra. Századommal Beszterce környékére kerültem, 28 hónapon keresztül dolgoztam ott s ott ért bennünket 1944 márciusa, a német megszállás is.

A nyár folyamán megjött a hír arról, hogy Románia kiugrott a háborúból, rövidesen tanúi lehettünk a visszavonuló német csapatok visszaözönlésének is. Rendetlenül, piszkosan és letörve vonultak nyugat felé. Ros-hásáná előtt két nappal megjött a parancs a mi visszavonulásunkra is, az orosz ágyúk hangja ugyanakkor egyre közelebbről hangzott. A németek eltüntek és nyomukban hazaszállingóztak a keretlegények is. Nyolcvankilencven rongyos, testileg is leromlott munkaszolgálatosból állt az a különítmény, amely velem együtt, saját jószántából hazafelé indult. Tasnád környékén azonban elkapott bennünket a Todt-szervezet parancsnoka és visszatartott. Tizenheten még az éjszaka megszöktünk és Debrecenen áthaladva, sok nehézség és kaland után, a Tiszán is átkeltünk.

1944 október 13-án, pénteken hajnalban érkeztük Budapest határába. Felvettük a sárga karszalagot és bevonultunk a városba. Az egyik mellékutcában pillanatok alatt szétszéledtünk, mindenki rohant az övéit megkeresni. Anyám Ujpesten lakott, de megtudtam, hogy az újpestieket hetekkel előbb eldeportálták, visszatértem tehát régi munkahelyemre, a pesti izraelita hitközség fiúárvaházába (Vilma királynő út 25). Ott ért vasárnap, október 15-én reggel a nagy meglepetés: édesanyám egy ismerős tiszt társaságában egyszerre csak beállított hozzám. Kitűnt, hogy mint az újpesti Wolfner-féle, hadiüzemnek számító cipőgyár munkásnője, a gyárban visszamaradt. Együtt örültünk Horthy rádiószózatának és együtt sírtunk este, amikor a nyilas hordák ellepték a várost és Szálasi bejelentette a hatalom átvételét...

★

Pár napig mertem csak a fiúárvaházban maradni, mert papirok nélkül szökött munkaszolgálatosnak a városban tartózkodni veszélyes volt. Néhány bajtársammal együtt Budafokra mentünk át, jelentkeztünk az ott-tartózkodó volt testvér-századunk parancsnokánál és kértük, hogy hozzájuk csatlakozhassunk.

November közepén aztán meghallottuk, hogy a századot nyugatra telepítik. Semmi szín alatt sem akartam elhagyni Pestet. Egy alkalmas pillanatban megszöktem, visszamentem a fiúárvaházba, magamra öltöttem az ottani gyerekek fekete egyenruháját, a hajamat rövidre vágtam és beálltam a munkába. Nagy szükség volt a segítő kézre, mert a romos árvaházi épületbe egyre több árva és elhagyott gyerek került be. A pesti rendőrök, de még a nyilasok közül is sokan, a kóborgó gyerekeket ide irányították. A szülőket nyugat felé hajszolták, vagy éjjelenként belőtték őket a Dunába, az elszökött, vagy megmenekült gyermekeket aztán a kerítésen keresztül belökték hozzánk. Az épület bejáratán nagy tábla hírdette németül, hogy a ház az SS védelme alatt áll és ezt egyelőre a nyilas gyilkosok is tiszteletben tartották . . .

1944 december elején a német parancsnokság kiürítette a fiúárvaház tulajdonát képező Munkácsy utca 57. sz. alatt lévő bérházat és mi a következő napokban — a 6–700 főt kitevő gyermekállománnyal együtt — oda költöztünk át. A házban volt valaha a Délibáb étterem és a hozzátartozó konyha. Itt főztünk a gyerekeknek — ha volt mit. Főeledelünk a szárított zöldségből és hüvelyesből álló „bé-bé-leves" volt, valami szörnyű szürke, sűrű lé, amely még az éhes gyermekek torkán is nehezen ment le. Tanításról persze szó se lehetett. Ezért nagy problémát jelentett a foglalkoztatásuk a nap folyamán. De valahogy ezt is megoldottuk. Többszáz ifjúsági könyvet hajtottunk fel, ceruzát és papírt kerítettünk és a gyerekeket kor szerinti csoportokra osztottuk. A nagyobbak (14–16 évesek) foglalkoztatták a kisebbeket, ezenkívül felváltva takarították a szobákat és a házat és segítettek a konyhán is. Volt velünk vagy 30–40 idősebb fiú és lány is, ezek látták el az éjjeli őrséget, úgy hogy mindenkinek meg volt a maga feladata, munkalehetősége.

Igy éltünk december 16-ig. Ezen a szomorú téli reggelen egy rendőrosztag jelent meg nálunk és felsőbb utasításra hivatkozva, felsorakoztatták a gyermekeket és a házban lévő felnőtteket — és a menet megindult a gettó irányába. Kollégám, L. Ernő, két nagyobb fiú és én, az étel-liften keresztül a pincébe ereszkedtünk le, kibontottuk a szomszéd utcába nyíló vészkijáratot és megszöktünk. Utunk egyenesen a Vilma királynő útra vezetett. Kiderült, hogy a gyerekeket onnan is elvitték, de a nyilas ruhába öltözött és a „kiska" egyenruhájában lévő fiatalemberek (javarészt szökött

munkaszolgálatosok és a cionista ifjúsági mozgalmak tagjai) mindenhová eljutottak és tartották a kapcsolatot a gettóba hurcolt csoportokkal. Az utcákon szabadon jártak, állig felfegyverkezve. Most is percek alatt cselekedtek. Volt, aki a Nemzetközi Vöröskereszt Mérleg utcai irodáját, volt, aki a Vadász utcai svájci követséget értesítette, egyesek ugyanakkor Wallenberghez, a svéd követségre mentek fel. A mentőakció működésbe lépett. Még aznap este meleg vacsorával fogadtuk a visszatérő gyermekeket a Munkácsi utcai épületben. Egész napon át a Klauzál utcai Vásárcsarnokban álldogáltak, de az ijedtségen és a fáradtságon kívül semmi bajuk nem történt.

★

A gyermekotthon növendékeinek száma napról napra nőtt és lassan megkétszereződött. 1944 december 24-én reggel alig fejeztük be az előkészületeket, amikor 70–80 nyilas suhanc rontott be az épületbe. Vezetőjük lövöldözések között bejárta a szobákat és mindenkit az udvarra terelt le. Két betegszobánk volt, az egyikben fekvő két beteg gyereket agyonlőtte, egy másik szobában két öreg, magával tehetetlen asszony is a lövöldözéseknek esett áldozatul . . .

Hosszú, ötös sorokban indult meg a szomorú menet a Dunán ideiglenesen felépített „Manci-hídon", át a Radeczky-laktanyába. Az értelmes, régi árvaházi gyerekek hamar feltalálták magukat. Közülük jónéhányan észrevétlenül eltüntek a sorból, hogy elhurcolásunkról különböző helyekre hírt vigyenek. Az úton az összes nálam lévő hamis iratokat eldobáltam és a gyerekekkel együtt vártam a közeli véget. A laktanya hatalmas udvarán állították fel az 1200–1300 gyereket, akikkel a középen álló gépfegyverek néztek farkasszemet. Holmijainkat a földre rakatták le, a felnőtteket levetkőztették és minden értéküket elszedték tőlük. Igy álltunk ott mindenre felkészülve délután 3 óráig. Akkor egy fekete magánautó állott meg a laktanya előtt. Magasrangú nyilas tiszt lépett ki belőle, aki harsány hangon adta ki a parancsot: „Vigyétek a büdös zsidókat azonnal a gettóba!" Ismét felsorakoztunk és kétórai gyaloglás után beérkeztünk a gettóba. Az úton a fekete gépkocsi egyfolytában követett bennünket. Hogy ki hozta a megváltást számunkra, mai napig se tudom . . .

★

Klauzál utca 12. Háromemeletes pesti bérház. Megérkezésünk után a kisebb gyerekeket a földszinten helyeztük el, mi magunk a nagyobbakkal együtt a felsőbb emeleteken rendeztünk be magunknak szállást. Fáradtan terültünk el a papírhulladékon, amit szalmazsák helyett kaptunk. Éjfél tájban arra ébredtem, hogy az oroszok lövik a várost. A „Katjusa" egy sorozata a saját háztetőnket is leborotválta. Igy szorultunk össze pár napi

„kényelem" után a földszint egyes szobáiban és a hatalmas pincében. Közben az élelem beszerzése egyre nagyobb nehézségekbe ütközött. Néhány nap múlva a különféle segítőszervezetek néhány vakmerő fiatalembere mégis bejuttatott hozzánk valami élelmet. Ezen az úton jutottunk hozzá egy csomó hamisított kenyérjegyhez is.

A Király utcában volt egy ismerős pék, aki hajlandónak mutatkozott napi 20 kenyeret adni nekünk. Az első nap a kenyérért kiment, vöröskeresztes karszalaggal ellátott küldönceinket azonban a nyilasok lefogták és a kenyereket is elvették tőlük. Néhány pofon után a két fiúból azt is kivették, hogy ki küldte őket. Fél óra múlva már én is az első pofonok után voltam és két géppuskás nyilas az Andrássy út 60. számú házban lévő nyilas-központba kísért be. Felvittek az első emeletre és belöktek a lépcsőházból nyíló szobába. A szokásos pofonok közben itt egy fő „testvér" kezdett faggatni, de szerencsémre közben légiriadót fújtak, mire lerohant az óvóhelyre és én többé nem találkoztam vele.

Egyszerre lábdobogást és hangokat hallottam. Valaki ezt kiabálta: „Leviszek a portára egy láda lekvárt és egy üveg zsírt, el kell küldeni Kovács testvérhez, beteg..." Hirtelen elhatározással felhajtottam kabátom gallérját, kalapomat lehúztam a szememre, s aztán morc nyilas-képet vágva, leszaladtam a portán álló „testvérhez". Az illető az elsötétítés miatt nem látott sokat belőlem. Mondtam neki, hogy nekem kell elvinnem Kovács testvérhez a lekvárt és a zsírt. Aztán válaszra se várva, kikaptam kezéből az odakészített csomagokat, hangos „Kitartás, éljen Szálasi!" kurjantást hallattam s a következő percben már kint voltam az utcán... Befordultam a legközelebbi mellékutcába. Rohanva érkeztem meg a fiúárvaház üres épületéhez. Két nap múlva, január 11-én este két „nyilas" (zsidó) beszöktetett a gettóba, ahol a gyerekek, mint kisértetet fogadtak. Nehezen hitték el, hogy élek, de a láda lekvár megfelelő bizonyító erővel szolgált nekik.

*

1945 január 17. Ködös, szürke, téli, hideg nap. A gyerekek az éhséggel küzdve, fáradtan és kétségbeesetten fekszenek a pincében. A belövések egyre sűrűbbek lesznek, a gépfegyverek egyre hangosabbak. Az utcai harsok a közelünkben folynak. Házunktól mintegy 20—30 lépésnyire húzódik a gettó palánkja, előtte van a nyilasok barikádja. A gépfegyverek kattogása este 6 óra felé megszünik. Mi történt? Senki se mer kimenni körülnézni. A utcánkkal szemben lévő Corvin-áruház tetejéről szaporodnak a belövések. Az udvari pinceajtóból halljuk a robbanó golyók becsapódását. Este 7 óra, pislákoló petroleumlámpa birkózik a sötétséggel. Egyszerre futó lábak robaja hallatszik, a barikádról megszökött nyilasok nyomultak

be a gettóba, feltörték a házban lévő asztalosműhely ajtaját és benyomultak a pincénkbe. Fegyverrel a kezükben, a félelemtől ordítva követelték, hogy mutassuk meg nekik a másik utcába vezető vész-átjárót, s adjuk át civil ruháinkat. Elvezettük őket a pince-labirintus egy messzebb eső üres részébe, bedobáltunk nekik néhány ruhadarabot és megigértük, hogy megkeressük az átjáró beomlott nyilását. Természetesen eszünk ágában sem volt őket a másik utcába átengedni.

Éjjel 11 óra felé történt. Az orosz hadsereg rohamosztagai áttörték a közeli gettópalánkot és a nyitott asztalosműhelyen keresztül berohantak a pincénkbe. Kitörő örömmel fogadtuk őket, de közben nem feledkeztünk el nyilas „védettjeinkről" sem. Egyik szlovákiai fiú megmagyarázta az orosz tisztnek a helyzetet s perceken belül kézigránátok tömege zúdult a 20 meglepett nyilas közé. Utána nagy csend lett... Az oroszok megtalálták az átjárókat, tovább rohantak a Klauzál tér felé, végnélküli telefondrótokat hurcolva maguk után. Nem sokkal később magasrangú orosz tiszt érkezett a pincébe, aki legnagyobb meglepetésemre jiddis szóval fordult hozzám. Látva az elalélt gyermekeket, utasítást adott két katonájának, akik a legnagyobb fiúk közül vagy huszat magukhoz intve, fél óra múlva forró levessel telt kondérokkal érkeztek vissza hozzánk. Nem sokkal ezután újabb szállítmányok érkeztek, főtt burgonya, négyszögletű katonai kenyerek halmai tüntek el pillanatok alatt az éhes gyerekek szájában, míg ők maguk csillogó szemekkel fordultak hálásan a katonák felé.

1945 január 18. Esik? Hideg van? A ködben nem látok semmit sem. Mindegy. A legszebb nap az életünkben. A reggeli szürkületben összekeresgéltük holmijainkat és hosszú, vidám sorokban hagytuk magunk mögött a gettóbeli sötét pincét és kiléptünk a fénybe, új életünkbe.

VAJDA SZIMCHA:

GÁZKAMRÁT AKARTAK ÉPITTETNI VELEM...

A trianoni Magyarországon a cionista mozgalom a kormányhatóságok részéről állandó ellenőrzés alatt volt, szemben az utódállamokkal, ahol kormány támogatást élvezett, abból a célból, hogy a zsidóság, mint nemzeti kisebbség szerepeljen a statisztikai adatokban. A trianoni Magyarországon viszont nemzeti kisebbségek nélkül igyekeztek kimutatni a magyar nemzet összetételét. Igy Magyarországon a cionista mozgalom hivatalos elismerést csak a 20-as évek végétől élvezett, a bethleni konszolidációs időszak alatt.

A szocialista-cionista mozgalom azonban a zsidóság körében külön is ellenszenvre talált. A magyarországi szocialista cionista mozgalom („Poalé Cion", „Háovéd", „Dror") a Cionista Szövetség Könyvtár Szakosztálya név alatt működött.

A 30-as évek közepén a hitlerizmus szele Magyarországra is betört, a szövetség vezetői a mozgalom érdekében feloszlatták a Könyvtár Szakosztályt. Igy kénytelenek voltunk más fedőszerv után nézni. A Poálé Cedek Zsidó Jótékonysági Egylet égisze alatt tanonc-csoportot létesítettünk, amelynek nyaraltatási akciói révén biztosítottuk az országos összejöveteleket, míg az alijjára készülők részére az ipari hachsarát a „Poél Cedek Egylet Tanoncotthona" név alatt legalizáltuk. Természetesen így is sok nehézségünk támadt a hatóságokkal, nem egyszer kiszálltak a hachsara területére s a politikai osztályra vitték chávérjainkat.

Én magam mint a Budapesti Zsidókórház műszaki osztály vezetője a legkülönbözőbb szakmákkal rendelkezőket helyeztem el a különböző ipari műhelyekben. Ez az alkalmazási lehetőség képezte az ipari hachsarák bázisát, valamint az idegen állampolgárokként nyilvántartottak legalizációját.

Az Anschluss után, a hirhedt rajkai uszályhajóra telepítették a burgenlandi zsidó lakosság egy részét. Miután egy állam sem volt hajlandó

befogadni őket a pesti hitközség sok utánajárás s nagy anyagi áldozatok árán a Zsidókórház egyik Szabolcs-utcai kiürített pavillonjában, mint a KEOKH által ellenőrzött internáló táborban helyezte el őket. A hitközség Bródy Margitot bizta meg az internáló tábor megszervezésével.

Én az internáló tábor technikai vezetését vállaltam. Nemsokára megkezdődött a szlovák menekültek áradása Magyarországra.

A cionista mentőbizottság is megkezdte működését s a hamis papírok gyártását is. De a hamis bejelentőlapok, személyazonossági igazolványok, alkalmaztatási bizonyítványok s élelmiszerjegyek beszerzése 3—4 napot is igénybevett s ez idő alatt is lakáshoz s élelemhez kellett juttatni a menekülteket.

Bródy Margittal együtt elhatároztuk, hogy a kórház műszaki munkáinak elvégzésében *„fennakadás ne legyen"*. Igy módomban volt kisegítő alkalmazottakat felvenni, akik — miután éjszakai műszakban dolgoztak — a kórház épületének alagsori helyiségeiben szállást és ellátást is kaphattak. Az ideiglenes munkások felvétele és ellenőrzése az én hatáskörömbe tartozott. Ezzel tudtunk helyet biztosítani a szlovákiai menekültek részére, akik érkezésük után egyenesen a Zsidókórházba jöttek s az éjszakai munkák védelme alatt nem voltak kitéve a 40-es években a szokásos utcai razziáknak. Az első 3—4 nap után, megfelelő papírokkal láttuk el őket, elhagyták a kórházat s átadták helyüket az utánuk következőknek. Ez a mentőmunka kb. 2 esztendeig tartott.

1943-ban a magyar hatóságoknál feljelentést tettek, hogy gyanus alkalmi munkások dolgoznak a Zsidókórház területén, akik pár nap után eltünnek. Lévi igazgató magához hivatott, közölte velem, hogy sejti, miről van szó, de a dolgot nem engedélyezheti. Röviddel ezután házkutatást tartottak lakásomon s utána a rendőrség politikai osztályára vittek. A politikai osztály egyik vezető tisztviselője segítségével, aki a Zsidó Segítő Akciótól komoly pénzeket kapott „bizonyitékok hiányában" megszüntették ellenem az eljárást. Egy ideig tovább dolgoztam, de a további zaklatások, házkutatások, feljelentések ellenem tovább folytatódtak. Mikor tehát munkaszolgálatra hivtak be, átmenetileg valósággal „biztonságba" kerültem.

Mint munkaszolgálatos a 109/37 munkás századba kerültem, amely a MÁV keretében dolgozott. Kezdetben a Rákosrendező P.U.on teljesítettünk szolgálatot, majd 1943-ban századunkat Sümegre helyezték át. A MÁV celldömölki osztálymérnökségéhez kerültem. Előnyös helyzetemet arra használtam ki, hogy az ottani hitközség keretében, a még ott fellelhető ifjúságot ivrit tanfolyam ürügyével alijjára készítettem elő.

A németek bevonulása után századunkat Galiciába helyezték át, majd a visszavonulásnál átszállítottak bennünket az osztrák határmenti közsé-

gekbe. Harkára kerültem, ahol annak a műszaki osztagnak az élére kerültem, melynek a flekktifusz elleni desinficiáló fürdőt és fertőtlenitő intézetet kellett felépítenie. A német táborparancsnok — Binder nevezetű — minden segítséget megadott a munkához, mert ezáltal a falvak lakosságát akarta megóvni a járvány terjedésétől.

Egy alkalommal magához hivatott s egy tervrajzot adott át nekem. Kitünt, hogy újabb fertőtlenítő intézet felállításáról is szó van, amely gázzal működik majd s így sokkal hatékonyabban fog dolgozni. A rajzot átvettem, áttanulmányoztam, majd jelentettem, hogy szerintem tévedés van a tervekben, mert a ruhanemű fertőtlenítésére szolgáló gázkamrák túlságosan nagyok, míg a fürdőhelységek aránylag kicsinyek. Táborparancsnokunk észrevételeivel feletteseihez fordult, de utána azt a parancsot közvetítette, hogy a fertőtlenítő intézetet a legsürgősebben a megadott új terv szerint kell felállítani. Kb. 3 hét múlva magasrangú tisztekből álló SS-bizottság érkezett az építés ellenőrzésére, melynek jelentést kellett tennem a munka előrehaladásáról. Mondottam, hogy kb. 3—4 hét szükséges még a munkálatok befejezéséhez. (Ekkor már február végén jártunk).

Az SS-bizottság egyik vezetője — miután megelégedésének adott kifejezést a gyors munka felett — eltávozása előtt, karszalagomra pillantva megkérdezte tőlem: „Ugyebár ön nem zsidó?" — Mondottam neki, hogy zsidó vagyok, de mint a műszaki osztály vezetője, különleges jelzést viselek. Erre sarkon fordultak, bementek a parancsnokságra, majd onnan sürgősen eltávoztak. Rövid idő mulva parancsnokom hivatott. Elmondotta, hogy szemrehányást kapott a németektől, hogy ilyen fontos munka elvégzését zsidóra bizta. Ukrán egység érkezett, amely átvette az építést. Befejezni azonban az orosz előrenyomulás miatt már nem tudták.

Már a németek által készített tervrajz tanulmányozásánál sejtettem, de később be is bizonyosodott, hogy a szokott módszerrel gázkamrákban akarták megsemmisíteni fertőtlenítés címén a tábor megmaradt lakóit.

Barabás Tibor, neves magyar zsidó író, volt munkaszolgálatos társam, egyik novellaskötetében megrázó szavakkal írja le a harkai tábor felszabadulását. Könyvét ezért a megrázó írásáért ma is őrzöm. Abban az állapotban voltunk együtt, amikor, mint írja: „... tekintetünkben még imbolygott a világ, emlékeinkben már csak derengett a múlt s éhségrohamok rázták meg a csonttá aszott testet... A jupók riadt ordítása hallatszott mindenfelől: Mindenki a templom elé... indulás, indulás. Aki itt marad, még ma kivégzik! Mindenkit kivégeznek, aki marad!... Huszonkilencen feküdtünk egy kis lóistállóban, túl a flekk-tifuszon, de még innen a gyógyuláson... Nagy belső csaták után, egy kivételével mindenki a lóistállóban maradt... Az istálló s a pajta közel az útkanyarhoz. Minden hang idc-

hangzik. A Wiener Neustadt felé vezető úton nehéz harckocsik dörögnek, hernyótalpas ütegek láncai csikordulnak, de még a szüntelen robajon is áthatolnak a riadt, sürgető vezényszavak. Az istállót egy vert hadsereg, egy bomló, visszavonuló csorda vad haragjának viszhangja tölti be... Vajda Zsiga felmászik a priccsre, remegő ujjal bontogatja bársony imazsákját, imaszijait tekeri karjára, rongyos sapkáját a fejére teszi és imába kezd. Ó Örökkévaló! Örökkévaló! mormolja, énekli, ringatja a szót... Hajlong fájdalmas sírásának ütemére és szakállas, borostás arcára különös mosoly derül..."

Ezt a mosolyt a felszabadulás előtti percekben öntudatlanul talán az a „tévedésem" váltotta ki, hogy bevallottam a német bizottságnak zsidó voltomat, mert ellenkező esetben „időre" felépül a megsemmisítő gázkamra, mellyel saját magunk elpusztítását idéztük volna elő, az én vezetésemmel...

Dr. BRESZLAUER ÁRJE

ÉLETMENTÉS A BUDAPEST—HEGYES HALOM ORSZÁGUTON

1944 november 22-én az Üllői úti svéd követség épületében ülést tartottak, melyen részt vettek a vendéglátó követség tagjain kívül a svájci, spanyol, valamint portugál követség képviselői és nem hivatalos minőségben dr. Batiszfalvy rendőrkapitány is. A kapitány, egy-két kétesértékű szereplése mellett, állandóan igyekezett azelőtt is segíteni nekünk.

A svájci követséget Krausz Miklós, valamint e sorok írója, mint követségi tisztviselők képviselték. A tárgyalások homlokterében a budapesti zsidók deportálása, illetőleg megsegítése szerepelt. Dr. Batiszfalvy, aki a Budapest—Hegyeshalom utat hivatalos minőségben már megtette, a következő helyzetjelentést adta le: Legjobb tudomásom szerint, november 22-ig Budapest zsidói közül 25 ezer lelket, közöttük férfiakat, nőket és gyerekeket szállítottak el a táglagyárból.

A deportálás a Budapest–hegyeshalmi úton zajlott le. Tekintve, hogy a deportálásra itélteket, nemre, korra vagy egészségi állapotukra való tekintet nélkül gyalog hajtották és útközben sem élelmet sem pedig orvosi segélyt nem kaptak, az elképzelhető legrosszabb állapotban érkeztek Hegyeshalomra.

Tudomásunk szerint a november 22-ig elindult 25 ezerből, eddig már tízezret adtak át a németeknek, további 6–7 ezret a következő napokban kell átadni, a többit pedig útközben lelőtték az őket kisérő nyilasok, vagy pedig az úton való nélkülözések s a különböző betegségek folytán hullottak el.

Dr. Batiszfalvy jelentette, hogy sikerült Ferenczy csendőr-ezredestől, aki az összekötő tiszt szerepét töltötte be, nyilt parancsokat szereznie, melynek értelmében a különböző követségek tisztviselői a Budapest—hegyeshalmi úton a menetelőket orvosságokkal elláthatták és esetleg segítségükre lehettek a betegeknek a Pestre való visszatérésben.

Az engedély értelmében, mi, a fenti négy követség megbizottai, november 24-én Hegyeshalomra érkeztünk — velem Kluger László volt — ahol borzalmas kép tárult szemeink elé. Az itt talált — a nyilasok által előbb a téglagyárba terelt — budapesti zsidók száma elérte az 50 ezret.

A téglagyárban főleg nyitott fedelü raktárakban helyezték el őket. A novemberi esőben és a hideg éjszakában csupán az égbolt volt a fejük felett. Élelem osztásáról szó sem volt, sőt a nyilasok mind kirabolták a nekik kiszolgáltatott zsidókat.

Ezután, korra és nemre való tekintettel a hegyeshalmi útra terelték ki őket, ahol Komárom, Szőny és Gönyű érintésével folyt le a már a történelembe is bevonult „halálmars". Az első csoportok a kétszáz kilométeres gyalogutat előbb a főországúton, a későbbi csoportok a mellékutakon tették meg. 7—8 napot vett igénybe egy-egy ilyen „menet". Akik az utat nem birták, azokat nyilas kisérőik egy lövéssel „segítették" át a túlvilágra. Akiknek valami módon sikerült „lelépni" s valami tanyára belopódzni, azok élete sem volt irigylésre méltó. Menekülésük nagyon bizonytalan volt.

★

Gönyűnél 600 beteg feküdt. Sok hullát, közöttük több fára akasztott holttestet is találtunk, amiből dr. Batiszfalvy tömeges öngyilkosságra következtetett.

De orvosi segítségről szó sem lehetett. A németeknek nap-nap d.e. 10–12 óra között kellett Hegyeshalomra érkezni. Csendőrök valamint nyilasok kisérték őket. Ezek a pribékek annak sem engedték meg, akinél még maradt némi pénz, hogy útközben a lakosságtól élelmiszert vásároljon.

Hegyeshalomnál Péterffy fogadta a transzportokat, melyeket a németek rendszerint másnap vettek át. A magyar bizottság vezetője Bartha László volt, míg a németeké Dieter von Wisliceny. Az ilyen „átadásnál", név, nem és kor nem szerepelt. Csak a mennyiség.

Többszöri kérésünkre sem tudtunk betekintést kapni egy ilyen átadási jegyzőkönyvbe, mintahogy az átadottak pontos számát sem sikerült megtudnunk. Ezzel szemben megtudtuk, hogy a német bizottság ellenkezett átvenni a munkaképteleneket, öregeket, betegeket, valamint állapotos asszonyokat. A birtokunkban levő nyílt parancs szerint ezeket az embereket visszavihettük volna Budapestre, Péterffy azonban azt mondotta, hogy „magasabb" helyről aznap érkezett utasítás szerint csak a védlevéllel rendelkezőket lehetett a fővárosba visszavinni. „Nekem még a „félholtakat" is át kell adnom a németeknek" — mondotta Péterffy.

A Hegyeshalomban kapott értesülések szerint, melyeket más megbízható források is megerősítettek, a bori ólombányában volt négyezer munkaszolgálatos közül kétezret lőttek agyon a magyarok. Az életbenmaradt két-

ezret pedig kényszerítették, hogy Borból, Hegyeshalmon keresztül gyalog meneteljenek Németországba. Ezek mezítláb, félig meztelenül s embertelen körülmények között érkeztek Hegyeshalomra. Élelem helyett verést kaptak az úton. Sokan végelgyengülésben dőltek ki a sorból.

A legszörnyűbb találkozásom a halálmars ember-páriáival volt, akiket Hegyeshalomra érve az átélt kínzások következtében nem lehetett már emberi lényekhez hasonlítani.

Ilyen körülmények között már nem is volt csoda, hogy minden emberi szégyenérzés nélkül, férfiak és nők, egymás jelenlétében végezték emberi szükségleteiket.

Közbelépésünk után napi kétszeri étkezésben részesültek. De az alvási lehetőség nem volt emberi. Magtárakban, szalmán feküdtek. A betegeket külön magtárakban, de minden orvosi kezelés nélkül helyezték el.

Azokat a betegeket akiket a németek visszautasítottak, egy Hegyeshalom melletti erdő elhagyott, rozoga házába helyezték el. Napokig elhagyottan, ruhástól feküdtek s emberi szükségleteiket is ruháikba végezték. Ajtajuk előtt egy „vitéz" honvéd állt őrt. Az élő-holtak között, valóságos holtat is találtunk, aki már 24 órája nem élt.

A halottak száma egyre nőtt, olyannyira, hogy november 26-ról 27-re virradóra 30 halottat számoltunk meg. Ezek a vérhas és végelgyengülés áldozatai voltak. Azok a „kiváltságosak" akik valami úton-módon el tudtak rejteni valami pénzt, az őket őrző „derék" nemzetőrnek egy pohár vízért 10, egy pohár rossz fekete kávéért pedig 20 pengőt fizettek.

★

Azután, hogy Ferenczy csendőrezredes közölte velünk, hogy a védlevelek tulajdonosainak megengedi a Pestre való visszatérést, nekifogtunk az életet jelentő papírok kiállításához. A magunkkal hozott kis táska-irógépen állítottuk ki a „bianco" védleveleket. Az első nap 54, másnap november 25-én további 320 embert tudtunk ilyen körülmények között visszaszállítani.

Miután az óbudai téglagyárból a nyilasok mindenkitől elvették nemcsak értéktárgyaikat, hanem irataikat is, ez most nagy nehézségeket okozott. Személyazonossági igazolvány nélkül Péterffy nem akarta elismerni a védlevelek tulajdonosainak jogait.

Másnap, november 26-án mégis megegyeztünk Péterffyvel, hogy a deportálásra ítéltek közül további 275 embert veszünk ki, akiknek a svájci követségtől kapott felhatalmazásunk alapján joguk van erre. Ezeket másnap, november 27-én küldtük vissza a fővárosba.

Nyomban ezután értesítést kaptunk dr. Kalotay csendőrtiszt útján, hogy a kapott engedélyek ellenére azonnal hagyjuk el Hegyeshalmot s jelentkezzünk a belügyminisztériumban. Egyben megtiltotta, hogy a fővá-

rosba vezető utunkon beszédbe elegyedjünk a „halálmars" velünk szembejövő áldozataival.

Visszaindulásunk előtt Bartha rendőrtiszt nagy kegyesen közölte velünk, hogy a védlevelek tulajdonosai helyett a németek által át nem vettek Pestre szállítását megengedi nekünk. Válaszunk az volt, hogy nagyon szívesen visszavisszük ezeket a betegeket, de nem azok számlájára akik nevére a védlevelek szólnak.

„Nagylelkű" ajánlatához Bartha még azt is hozzáfűzte, hogy humánusan bánnak a zsidókkal, olyannyira, hogy a meghaltakat keresztény ritus szerint temetik el.

Hogy az emberi mivoltukból kivetkezett magyar-fasiszták mennyire túltettek még a német brutalitáson is, azt itt Hegyeshalmon is láthattuk.

Embertelenségük abban is megmutatkozott, hogy a Nemzetközi Vöröskereszt embereinek nem engedték meg, hogy a sorból kidőlt zsidóknak orvosi segélyt nyujtsanak. Nem is gondoltak arra, hogy erről valaha számot kell majd adniok.

Gönyűnél például azt is megtették, hogy a vérhaskórházzá deklarált dunai uszályra egy éjjel 2500 szerencsétlen zsidót zsúfoltak össze. A halálra ítéltek közül sokan a Duna habjai között kerestek megváltást, úgyhogy az uszály korlátján vetették át magukat. Az éjszakák a halálra ítéltek jajkiáltásaitól voltak tele.

Megtudtuk, hogy egyes esetekben a „kakastollasok", karszalagos nyilas kollégáikkal együtt segítették hozzá a páriákat, hogy a hideg Duna habjai között leljék halálukat.

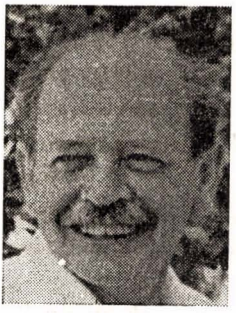
Arról is értesültünk, hogy a budapesti pápai nuncius számára film készült, mely a „lovagias" magyarok embertelenségét örökíti meg.

★

Beszámolóm nem lenne teljes, ha nem emlékeznék meg egy emberről, aki Lutz svájci konzul mellett ember maradt az embertelenségben is.

Ez Raoul Wallenberg Budapesten szolgáló svéd konzuli megbizott volt. Segítsége, de főképpen személyes bátorsága nélkül nem tudtuk volna annyi testvérünk életét megmenteni. Saját munkánkra vonatkozólag ugyanezt állíthatom. A nemes svéd diplomata segítsége nélkül nem tudtuk volna a védlevelek ezreit „útközben" szétosztani a „halálmars"-ban résztvevőknek.

Raoul Wallenberg életútjáról nem egy cikk keretében, hanem egy teljes könyvben kell megemlékezni. Örök emléket állítani neki a magyarzsidóság megmentése érdekében végzett történelmi munkájáért. Helye a Népek Jámborainak diszes, de kisszámú galériájában van . . .

Dr. HELLER IMRE

MUNKÁM A VADONBAN, AHOL CSODÁLATOS EMBEREKET LÁTTAM

„Diná dömálchutá, diná". Az állam, a gazdanép törvényeinek tiszteletében nőttem fel. Először a szlovákiai menekültek elhelyezésénél kezdtem szakítani az állami törvények tiszteletével. Megboldogult Buk Miklós barátom segítségével kapcsolódtam be ebbe a munkába, ami még csak internálási veszéllyel járt, de életveszéllyel még nem. A veszélyes munka csak a németek bejövetele után kezdődött el számomra.

A Zsidó Tanács a térképészeti iroda vezetését bízta először rám. Ez azokban a napokban volt, amikor a főváros azt kívánta, hogy a kibombázott keresztények részére 500 zsidó lakást bocsássunk haladéktalanul rendelkezésre. Bár a Zsidó Tanáccsal nem szimpatizáltam, mégis helyeseltem sőt ma is helyeslem, hogy ezt a munkát a Zs.T. végeztette saját embereivel, mert elsőrangú fontosságú feladat volt, hogy tudjuk, hol, mennyi zsidó lakik a helyszinen figyelembe vehessük a szociális szempontokat és főleg, hogy keresztények és zsidók vegyesen maradjanak a házakban, azaz ne gettósítsunk. Az objektív szemlélők figyelemreméltó eredménynek kell tartsák, hogy ezt az akciót végrehajtottuk.

A térképészeti irodában dolgozó. 20—30 ember nemsokára még ennél is kényesebb feladatot kapott. A németek azt követelték a Tanácstól, készíttesse el Magyarország zsidó térképét, amelyen tüntesse fel, hogy megyénként és helységenként hol mennyi zsidó lakik. Ez a kívánság nehéz dilemma elé állított. Nem bátorság, hanem botorság lett volna a németeknek nemet mondani, viszont éltünk a gyanúperrel, hogy az átadott térképeket a németek ellenünk fogják felhasználni. Időhúzásra határoztam el magam, Levelet irattam az Országos Iroda nevében valamennyi vármegye alispánjának, hogy a területükön lakó zsidók lakhelyéről és lélekszámáról legyenek szívesek helyszíni adatokat felvenni és az eredményt nekünk megküldeni. Ismervén a magyar közigazgatást, tisztában voltam vele hogy leve-

lünkre egyetlen alispán sem fog választ küldeni. Nem tévedtem. Az említett térkép állandóan készült, hegy- és vízrajzi adatokkal kiegészült, de mind a mai napig nem készült el. Viszont a magyar zsidóságot az én térképeim nélkül is eldeportálták.

Előzetesen összeállított listák szerint már a németek bejövetelének napján összeszedték a vezető pozíciókat betöltő zsidókat. Az első kisegítő toloncháznak nevezett internálótábor a Rökk Szilárd-u. 26. szám alatti rabbiszeminárium épülete volt, ahová mintegy ezer embert zsúfoltak össze. Később az újságírók is idekerültek. Ezenkivül az egyéb pestkörnyéki internálótáborokkal is érintkezésbe jutottam. Ezekből kettő Csepelen, egy a Tsuk-gyár és egy a Mauthner-gyár területén volt. Mindezeket azért telepítették ide, mert a magyarok feltételezték, hogyha zsidókat internálnak oda, a szövetségesek a közeli hadfelszerelési gyárakat nem fogják bombázni. Ezenkivül ott volt Thököl és Szigetszentmiklós közelében a Horthy-ligeti tábor, mely a Dunai Repülőgépgyárhoz tartozott. Nem messze ettől volt a Füzesséry-major, hatalmas gyümölcsösével.

Kapcsolatom az internáló táborokkal úgy kezdődött, hogy a Zsidó Tanácstól meszet kértek fertőtlenítésre. Csatlakoztam a transzporthoz, hogy a meszet lerakjam és főleg, hogy közben az internáló táborokba került barátainkat és ismerősöket megláthassam. Viszont az őrszemélyzet az idők folyamán annyira megszokta a látogatásaimat, hogy már nem is igazoltattak. Egyre merészebb lettem. Leveleket, élelmiszert juttattam ki és közvetítettem a hozzátartozók között, a Zsidó Tanácsot pedig naponta értesítettem az internáló táborba jövők és onnan távozók létszámáról. Közben szívesen vállaltam szökések lebonyolítását is, ha a szökni kivánó magára vállalta a rizikót, hogy a drótkeritésen keresztülhatolva az országútig eljusson. Az onnan Pestig való elszállítása már az én gondom volt.

Később a kistarcsai tábor-lakókkal is felvettem a kapcsolatot. Körülbelül azonos feladatokkal és feltételekkel is. A Budakalász-békésmegyeri deportáláshoz is kimentem. Ott csak néhány csomagot sikerült a vagonokba juttatni.

Október 16-án még bementem a Zsidó Tanács épületébe, de október 19-én a nyilasok sáncásásra hurcoltak el. Szerencsémre sikerült Pestre szöknöm, ahol néhai dr. Waldapfel Józseffel egyetemben sikerült bekapcsolódnom az úgynevezett védett házak munkájába. Feladatunk a szökött munkaszolgálatosok elhelyezése, a zsidógyilkolásokról való jegyzőkönyvek felvétele, a védett házak látogatása és orvosi segítségének, valamint élelmezésének az ellátása volt. Minthogy az utcán való közlekedés életveszéllyel járt, fontossággal bírt az élelmszereknek a házhoz szállítása.

Ebben a periódusban olyan embereket ismertem meg, amilyenekről

nem gondoltam, hogy egyáltalában léteznek. A néhányszáz, főleg ifjúsági embernek mindennapi, természetes, gesztusok nélküli életkockázata a többiek érdekében, késő nemzedékek előtt is példa kell, hogy legyen. Nemcsak a bátorság, amellyel a mentés munkáját végezték, de a körültekintő okosság és a céltudatosság is csodálatba ejtett. Hálás vagyok a sorsnak, hogy olyan embereket, fiatal zsidó férfiakat láthattam mentő munkájuk közben, mint Pilt, vagy Rafit, Révész Perecet, az ördöngősen ügyes és vakmerő Efrát és Mimist vagy Cvi és Neska Goldfarbot, de ugyanúgy rengeteg, nagyrészt mozgalmi fiatalembert, akiknek a nevére nem tudok ma már visszaemlékezni. Akikre mégis vissza tudok emlékezni, azok közül, álljon itt elsősorban dr. Kornfeld Béla orvos neve, aki a legszörnyűbb napok idején is mindenütt ott volt, ahol beteg a segítségét kérte. A Tátra utcában létesített kisegítő kórház volt az utcán felszedett betegek, vagy a Dunába lőtt és kúszott szerencsétlenek mentsvára. Ide menekült be egy éjszaka egy szál alsó neműben, vérző sebével Pintér György kollégám is, a kiváló sportoló, akit szintén a Dunába lőttek, de ő két golyóval a testében később mégis partra úszott.

Ezenkívül még dr. Silberfeld rabbi, dr. Kőnig Pál, dr. Marton Benő, Stern Alfréd, Gráf Tiborné és Steindler László önfeláldozó mentő munkájára emlékszem vissza nagy csodálattal.

Amikor 1945 január 3-án egyik áldozatkész fiatal munkatársunk, Friedenthal János lebukott, s én a keresésére indultam, magam is a nyilasok kezére kerültem. A Szent István-körút 2. szám alatt levő nyilas-házba vittek, ahol alapos verések és kínzások után kimondták felettem a halálos ítéletet. Amikor utána az egyik bíró-briganti a rajtam levő jó állapotban levő öltönyt megpillantotta, azt mondta, menjek a másik szobába és vetkőzzem le meztelenre.

Ez volt a szerencsém. A szomszédos szobában egy szakadt, piszkos kőműves munkaruha feküdt a sarokban, azt hiszem, hogy ilyen ruhacserének ember még életében nem örült annyira, mint én. Magamra kaptam a munkaruhát, kiszöktem a WC-be az egész napot és éjszakát vagy ott, vagy a közeli lichthofban megbújva töltöttem el. Három napig rejtőzködtem ott. Részben mert nem volt alkalom a szökésre, s részben mert arcom még tele volt a verések nyomaival.

Végre három nap után egy nyilassal ismerkedtem meg, aki azelőtt a Vadász-utcába is bejáratos volt. Rábeszélésemre beleegyezett, hogy a nyilasház kapuján kijuttasson és a Vadász-utcáig kisérjen el. Igy jutottam el a Wekerle Sándor-utcába, a Vadász-utcai üvegház „fiókjába" is. Január 18-ika volt, amikor az oroszok megérkeztek hozzánk, a Szent István parkba. Velük együtt vonultam be én is a Vadász-utcába.

Dr. DEUTSCH FERENC

RÉSZLETEK AZ ARADI MENTŐ-MUNKÁBÓL

1944 május elejét írunk. A Romániához tartozó határmenti városban, Aradon nagy az izgalom a zsidóság körében.

Szomorú, kétségbeejtő hírek érkeznek Észak-Erdélyből. Megkezdődött a gettózás, a zsidó lakosság kitelepítése, elzárt, zsúfolt helyen, a legembertelenebb körülmények között. Majd következtek a csendőri brutalitások és verések, vallatások.

Aradra menekült lengyel és szlovák zsidó testvéreinktől tudtuk már, hogy a gettó után a deportálás következik.

A cionista ifjúság és a vezető zsidó réteg érezte, hogy elérkezett a gyors cselekvés órája. Meg kell indítani minél előbb a mentési akciót, amíg nem késő.

Bár a román hatóságok halálbüntetést helyeztek kilátásba mindazok számára, akik menekülteket bújtatnak, vagy azokat szökésükben segítik, a lelkes cionista gárdát ez nem riasztotta vissza. Hire járt annak is, hogy a románok, akik akkor már tisztában voltak a hadihelyzettel, csak kifelé, a németek felé hozták meg súlyos döntésüket, de a kilátásba helyezett halálbüntetés gyakorlati alkalmazására nem kerül majd sor.

Akárhogyan is, cselekedni kellett.

Megindult a menekítés a nagyváradi és más észak-erdélyi gettókból és megindultak a szökések. Derék román parasztok segítségével, a délerdélyi városokba, elsősorban az Aradra való szöktetést szervezték meg.

Aradra érkezett zsidó testvéreinket és azok családjait részben saját magunknál, részben más aradi családoknál helyeztük el.

A késő éjjeli órákban érkezett menekülteket a templom udvarán élelemmel láttuk el, majd tovább vittük őket a nap folyamán kijelölt helyekre.

Gyakran kellett a helyeket változtatni, mert feltűnt a szomszédoknak az idegen arc.

Voltak, akik féltek és nem mertek menekülteket befogadni, de többen voltak azok, akiket nem riasztott vissza a veszély. Sok zsidó család vette ki részét ebből a munkából és osztotta meg fekvőhelyét és kenyerét a bujdosókkal.

Májustól augusztus 23-ig folyt a menekülteket bujtató akció. Mint érdekességet említem meg, hogy ez idő alatt örvendetes családi ünnepséget is rendeztünk titokban. A váradi Bock Évát adtuk férjhez szíve választottjához az esküvői ebédről is gondoskodtunk. Az esküvő után az ifjú párt hamis papírok segítségével Bukarestbe irányítottuk.

Közben voltak, akik lebuktak, menekítők és bujtatottak egyaránt, de augusztus 23-ika, — Románia kiugrása — egy csapásra megváltoztatta a helyzetet. A börtönök kapui megnyíltak és a bujdosók újra szabadon lélegeztek.

Izráelben sokan vannak olyanok, akik ezekben a nehéz időkben a lelkes aradi zsidó családok vendégszeretetét élvezték. De az aradi zsidóság továbbra is kivette részét a segítő és mentő munkából.

Az 1944 évi augusztus 23-iki felszabadulás után jöttek a „boriak", az elcsigázott, agyongyötört, félig agyonvert munkaszolgálatosok, akiknek kantint állítottak fel, majd néhány hónap mulva a felszabadított Pest zsidóságát segítették élelemmel és mindazzal, amire szükségük volt.

Majd elkezdődött, illetve folytatódott a „bricha", amelynek Arad egyik legfontosabb átmeneti állomása volt.

Itt volna az ideje annak, hogy Arad város zsidóságának a nagy világégésben és az u.n. „Felszabadulás" idejében való szerepe kellő történelmi megvilágításba kerüljön.

JESURUN (SZABÓ) MÁRTA

PESTI CSENDÉLET — 1944 DECEMBER

Cvi Nedivi

Két óra, éjjel. Rossz lelkiismeretű álmát alussza az ostromlott város. Csend borul a sötét, kihalt utcákra, csak itt-ott hallatszik a járőrök ütemes, kopogó lépése. Az egyik Paulay Ede utcai lakásban csengetnek. Két puskás nyilas áll az ajtó előtt. Toth Imrét keresik. Szökött zsidó, aki hamis papírokkal látta el barátait.

Szőke, kékszemű fiatalember nyit ajtót. — Itt valami tévedés van — mondja nyugodtan. — Nem vagyok zsidó és nem tudok semmiféle iratokról.

— Szedje a holmijait és velünk jön a Pártházba! A fiú megrándítja vállát, tempósan felöltözködik, felveszi kabátját. — Kész vagyok.

Az óráját az asztalon hagyta — jegyzi meg az egyik nyilas.

— Nem baj, úgyis mindjárt visszajövök.

A magabiztos hang, az asztalon hagyott óra, a méltatlankodó, árjaszabású tekintet zavarba hozza a mogorva férfiakat. Csendben kisérik le az utcára a gyanusítottat. Az egyik hatalmasat ásit. — Én hazamegyek. Kisérje be maga, Vincze testvér ezt a pasast.

Ketten ballagnak az Andrássy úton. Az Oktogon után megáll a nyilas, a falhoz fordul, — szükségét végzi.

A fiatalember csak egy pillanatig habozik, aztán teljes erővel belerug gyanutlan kisérőjébe. Az a falnak zuhan, estében lába belegabalyodik a puska szíjába, nagyot ordít és igyekszik feltápászkodni. De a mi emberünk már pár száz méter előnyre tett szert, gyorsabb is mint üldözője. Az utcák üresek, de bármikor előbukkanhat egy járőr, kakastollas tábori csendőr, vagy egy későn hazatérő nyilas banda. Valahol el kell bújni. Előtte egy telefonfülke. Mögötte a sarkon túl, visszhangzik üldözője bakancsainak csattogása. Csendben bebújik a kis építménybe, behúzza az ajtót, leguggol és reménykedik, hogy ott nem fogják keresni.

Rémes gondolatok cikáznak agyában. A halálbó.l véletlenül megmenekült barátainak elbeszélései jönnek emlékezetébe. A nyilasok állati kegyetlenséggel intézik el áldozataikat. Istenem, mennyivel könnyebb azoknak a chavéroknak, akik nyilasnak öltözve, revolverrel, vagy géppisztollyal felszerelve folytatják mentő-munkájukat ! Dajnus, Dajnus ! Micsoda munkát bíztál rám! Ha most revolverem lenne . . . !

Az üldöző elrohant mellette, majd mindjárt visszatért, megállt kivülről, nekitámaszkodott a telefonfülke derékmagasságig barnára festett ajtajának. Ugylátszik haditerveket sző, gondolkodik, hogy merre bujhatott a zsidó. Itt kell lennie valahol a közelben. Most elmozdult az ajtótól, de itt járkál a környéken, meg-megáll, valószínüleg benéz a kapualjakba. Döngve csapódik be egy szemetesláda teteje. Ott sincs. Elmegy. Húsz perc mulva visszajön.

Aztán csend.

Érzi, hogy megmerevednek tagjai. Nem tud mozogni, mert zömök, izmos teste megtölti a kis telefon-odút. Talán már ki lehet menni? De újra lépések. Istenem, hát sohasem lesz vége ennek az éjszakának?

Fél hatkor végre kibújik menedékhelyéről. Félig megfagyva, megmerevedett tagokkal vonszolja el magát egy közeli kapualjig. Kezeit dörzsöli, elzsibbadt lábait masszirozza, térdeit hajlítgatja. Igy nem mehet útjára, mert béna vánszorgása felkeltené a járókelők figyelmét. Végre erőt vesz fáradtságán és elindul a Benczur-utca felé, hogy főnöke, Dajnus, Dr. Bilitzer Adonijáhu szeminarista lakásán kipihenje fáradalmait. Odaveszett az óra, meg minden holmija, de túlélte a kalandot.

★

Reszketett a térdem, mikor ezt a történetet hallottam a kaland hősének a szájából. De ő maga, Cvi Nedivi, (előző nevén Reich) a nathanjai Csernyichovszky gimnázium tanára csak mosolygott, mikor a huszonöt év előtti élményeiről faggattam. A szabrek közt az a vélemény uralkodik, hogy az európai zsidóság, de főleg a magyarországi, mit sem tett a maga védelmére. Nos itt van egy eleven tanú a tévhit megcáfolására. Cvi Nedivi nem dicsekszik. Árja külseje, nyugodt természete, a Noar Hacioniban nyert cionista neveltsége szinte predesztinálták arra , hogy aktív részese legyen a mentő-mozgalomnak, mely mindössze néhány tucat vakmerő fiatalembert sorolhatott tagjai közé.

Már a vak is láthatta, hogy a németek elvesztették a háborút, csak a magyarok hitték csökönyösen, hogy ha kitartanak a nácik mellett, úgy részük lesz a végső győzelemben, mert hisz a döntő fordulat csak hetek, vagy hónapok kérdése — magyarázza Cvi. — De decemberben már tud-

ták, hogy minden elveszett. Akkor aztán teljesen a zsidók irtására adták magukat a dühöngő nyilasok. Ezt a végső „szolgálatot" akarták még megtenni a hazának.

A mentőmunka egyre nehezebbé vált. Iratok hamisítása nem volt már probléma, de lakás, élelem, bunkerek szerzése, üldözöttek kimentése „kiürítéssel" fenyegetett zsidó-házakból — egyre nehezebb lett. Cvi elsősorban a mozgalom fiataljainak, azok szüleinek és szökött munkaszolgálatosoknak a megmentéséről, elhelyezéséről gondoskodott. Nem volt ebben zászló lengetés, szuronyroham, pergőtűz, látványos vitézi tettek. A földalatti akciók szürke, hétköznapi gondjai jellemezték munkáját. De idegőrlő kötéltánc volt ez a szakadék fölé feszített vékony zsinegen.

Ebben az időben az utcára kimozdulni még a kereszténveknek is veszedelmes volt. Nemcsak a repülőbombák és az aknabelövések miatt. Mindenütt folyt az igazoltatás: szökött katonákat és zsidókat hajszoltak. A jó fellépés, az árja külső többet jelentett mint a hamis, vagy akár eredeti papír. A zsidó házak kapui éjjel-nappal zárva voltak és hozzájuk közeledni is gyanút keltett. Mindegy, minden akció kockázattal jár. A munka nem állhat meg. Cvi egy idősebb jómegjelenésű lengyel menekülttel becsönget a zsidó-házba, hogy a svájci Vöröskereszt nevében kérjék, ha kell erélyesen követeljék a listájukon szereplő zsidók átadását. Cvi magyarul tolmácsolja a Vöröskereszt svájci emberének (az említett lodzi zsidó menekült!) német beszédét. Ha minden jól ment és a német beszéden megilletődött házmester bedőlt, akkor el kellett vinni a kimentett embereket az előre elkészített bunkerbe és gondoskodni kellett élelmezésükről.

Nem egyszer előfordult, hogy nyilas járőr lett figyelmes a kapunál folyó tárgyalásra. A „svájci vöröskeresztest" elengedték, de Cvit magával vitte a nyilas. A Király utca és az Erzsébet-körut sarkán nagy tömeg várt a villamosra. Cvi nemsokat habozott, felugrott a mozgó kocsira és kereket oldott.

Löwenheim Smuél (Nicanim kibuc), Grosz Icu (Haifa) és maga Cvi voltak tagjai az egyik Hanoár Hacioni rajnak, melyeket Dajnus irányitott. A Vaskapu-utcán egy fuvarozó elhagyott romházának a pincéjében bújtattak öt szökött munkaszolgálatost. Cvi szerzett egy triciklit és mint egy elhanyagolt külsejű kihordó vitte nekik az élelmet.

— Hogy jutottál élelemhez?

— Megint a fenti lengyelhez fordultam. Rendesen felöltözve bementünk valamelyik pékhez, vagy mészároshoz, akiről tudtuk, hogy félti életét az oroszoktól. Adtunk neki egy a nemzetközi Vöröskereszt által hitelesített orosz pecséttel ellátott igazolást arról, hogy élelmiszert adott a nehéz időkben rászorultaknak. Megigértük, hogy ezért az orosz Vöröskereszt nemcsak

készpénzzel fog fizetni, hanem garantálja biztonságukat, ha bejönnek a rettegett orosz csapatok. Sok száz vekni kenyeret és rengeteg húskonzervet vételeztünk ilyen módon. Én magam rendszeresen kaptam hivatalos áron élelmiszert egy főnyilas fűszerestől, aki nagyon megsajnált, hogy mint erdélyi menekült magamra hagyatva élek a főváros rengetegében.

— Jól beleélted magad a magyar-nyilas szerepébe — vetem közbe.

— Azt hiszem ez főleg idegek kérdése — válaszol — bár lehet, hogy éppen az örökös idegfeszültség teszi leleményessé az embert.

— Mit csináltál a felszabadulás után?

— Romániába mentem és cionista propagandát folytattam.

— Hogy-hogy?

— Rengeteg menekült érkezett és én a fiatalokat igyekeztem rábírni, hogy ne menjenek vissza Lengyelországba vagy Beszarábiába, hanem alijjázannak.

— De hisz nem volt alijja.

— De volt, Pesten keresztül. A Gare de Grivice állomás katonai parancsnokát megvesztegettük és 25.000 lejért adott egy-egy vagont román őrséggel, hogy háborítatlanul jusson el 50—60 zsidó menekült a magyar határra.

— És mikor alijáztál?

— 1945 végén. Nevetni fogsz. Én, akinek 1942 óta nem volt egy egyenes lépésem . . .

— Aki a törvényt megtartotta, meghalt — szóltam közbe — aki megkerülte, legalább remélhette, hogy megmenekül.

— Szóval én törvényesen, certifikáttal alijáztam. A többit tudod.

*

Először Kfar Glückson kibucban volt, aztán bátyjához csatlakozott Masszuot Jicchak kibucba. Egyike lett a Hagana legjobb szabotőrjeinek. A Cahal megalakulása után a Giváti hadosztályban szolgált. Balkarját veszítette el egy vakmerő akcióban. A vezérkari főnök a legmagasabb kitüntetésben részesítette. Elvégezte az egyetemet. Tizenegy éve tanít. Már rég beolvadt a szabrek közé, két kisfia, Gerson és Raanan tán sohsem fogják tudni, hogy apjuk szlovákiai és magyarnyelvű. Mert Cvi csaknem olyan szabre, mint hitvese, Schockländer Sara, akinek édesapja, krimi orosz zsidó.

Megpróbálom Cvit kicsit visszarángatni a magyar jisuvba. Kellenek nekünk ilyen „elszabresült" vatikok. Nem bűn a kettős lojalitás: hűség az *egy* galutból jött testvérekhez és hűség a lassan, de biztosan egységessé váló nemzethez.

BISSELICHES MÓZES

HUSZONŐT ÉVE

Komoly Ottó mérnök kollégám 1940-ben vette át a Magyar Cionista Szövetség elnökeként a mozgalom vezetését. Mint lelépő elnök üdvözöltem, hangsúlyozva, hogy személyében a vezetést a második cionista generáció veszi át. Édesapja, Kohn Dávid, a Makkabea alapító tagja volt. Ő maga Budapest legelső tervező irodáját vezette.

A háborús években az én cégem, a Kőbányai Gép- és Vasszerkezeti Műhely jelentős munkákat végzett. Az olajfinomítók, vegyigyárak, villamosművek és távvezetékek fejlesztési tervei keresztülvitelére a kisebb üzemek sem voltak nélkülözhetők. Igy én — a galiciai születésű zsidó — egyik napról a másikra egy hadiüzem vezetője lettem, üzemi parancsnokkal, aki szerette a sört, fecsegett, de természetesen nem értett semmihez.

A „rendezetlen állampolgárságú" lengyel zsidók sorsa és a Magyarországra menekült lengyelek kétségbeesett helyzete ráztak fel bennünket, magyar zsidókat a legjobban. A menekültekért tevékenykedő mozgalmi fiatalok közül főleg felejthetetlen fiatal barátomra, Hunwald Szimchára, a Hásomér Hácáir vezetőjére emlékszem vissza. Egyéniségével és önzetlenségével mindenkire hatással volt, akivel érintkezésbe került. Pénzt gyűjtött még jóval a kinti Hácálá-bizottság által Magyarországra, a menekülteknek juttatott pénzek érkezése előtt. Ezt osztogatta a menekültek között, míg le nem fogták és internálták. Ukrajnába került, aztán később vissza Garanyba, az internáló táborba, ahonnan 1944-ben a Vadász utcába szökött.

★

Magyarországnak a németek által való megszállása, testvéreink elpusztítása után, a magyarokra, mint a náci-németekkel szorosan együttműködő, sőt azok gonoszságán még túltevő szolganépre tekintünk vissza. Mégis voltak árnyalati különbségek, vagy még idejekorán kijózanodók,

akik a németek bukását valamivel hamarabb sejtették meg. A jóindulatú nagybaconi Nagy Vilmos csak rövid ideig lehetett hadügyminiszter. 1943-ban a kormányzó, Kállay miniszterelnök és a belügyminiszter is látták már a náci erők feltartózhatatlan bukását. Cselekvésre nem volt erejük, a náci nyomás pedig fokozódott. Ezek a vezető személyiségek, néhány tanácsadójuk, államtitkárok és mások, „jó pontokat" akartak maguknak szerezni.

Dr. Fiala Richárd barátom hamar felfigyelt a dologra és igyekezett a helyzetet kihasználni. Fiala dr., az angol követség orvosa, zsidó és cionista volt. Az angol követség távozása után, az angol érdekek védelme a semleges svájci követséghez került, amely erre a célra az ugyancsak távozó amerikai követség irodáit használta: Svájci Követség, Idegen érdekek képviselete, Budapest, Szabadság tér 12. — Dr. Fiala önállóan is tevékenykedett az angolok érdekében. Tudomásomra hozta, hogy angol pilóták kényszerleszállás után, Magyarországon fogságba estek. Meglátogatta ezeket a foglyokat és minden szükséges holmival ellátta őket. Most már a legmagasabb helyekkel megteremtett összeköttetései révén elérte, hogy nem hadifoglyokként kezelték, hanem a belügyminisztérium felügyelete alatt internálták őket. A Dráva vidékén voltak elhelyezve, ahonnan később déli irányban visszaszöktek a Földközi-tenger mentén fekvő bázisaikra.

Dr. Fialának azonban pénzre volt szüksége. Bizottságot szervezett, megnyerte az ügynek Szent-Iványi unitárius püspököt, aki a kormányzó kisebbik fiával való kapcsolatai révén pontos névsorral rendelkezett a németellenes hajlandóságú főtisztviselőkről. Ebben a bizottságban magam is részt vettem. A bizottság tagjait és munkáját megismerte a Magyar Cionista Szövetség elnöke is. Az összegyűlt pénzekből a néhány angol pilótán kívül lengyel menekülteket is segítettünk a német megszállásig.

A kormányzó októberi szánalmas kiugrási kisérlete után, feleségemmel a svájci követségre menekültem, dr. Fiala „követségi irodájába", mint Lutz svájci konzul védettei. A konzul maga az ostrom utolsó heteit Budán élte át. Csak mellékesen említem meg — ez is a magyar zsidóság mentőmunkájához tartozik —, hogy dr. Fialával együtt, az angol kormány az én tevékenységemet is elismerőleg nyugtázta. Anglia királynője nevében, Alexander tábornok a háború után a diszes kivitelű köszönőlevelet személyesen nyújtotta át nekem.

★

Ha huszonöt év után kevés az írnivalóm arról, amit magam tettem, annál többet kellene beszélnem cionista barátaim munkájáról és a mozgalom hamis papirokkal felszerelt fiatal tagjairól, a személyemmel szemben megnyilatkozott jóindulatukról és féltésükről, ahogy engem állandóan szemmel tartottak és minden lehető menekülési lehetőségbe bevonni akar-

tak. 66 éves voltam, mindkét fiúnk munkatáborban volt, fiaink nélkül nem akartunk alijjázni, Ennek ellenére, minden kérésünk nélkül felvettek bennünket a híres alijja-csoport listájára, amely birta a német hatóságok igéretét, hogy valamelyik nyugati semleges országba fog kijutni.

Október 15. után a zsidó házban jóképű nyilas karszalagosok jelentek meg és bennünket kerestek. A lakásban mosolyogva „őrizetbe vettek" és „bekisértek" bennünket a Vadász utcába. Ugyancsak a Vadász utcába szökött fiatalabb fiam és ott menekült meg. A cionista barátok helyet biztosítottak számunkra a kevésbé zsúfolt Wekerle Sándor utcai követségi épületben is, azonban akkor már — mint említettem — a Szabadság téri épület egy eldugott szobájában húztuk meg magunkat. A kapuőrség tagjai itt is a mozgalom fiataljaiból kerültek ki, akik éjjel-nappal szolgálatban voltak.

1945 január 6-ika tragikus napja volt az életünknek. Tudtuk már, hogy Komoly Ottót, Weisz Arturt, Szegő Miklóst hiába várjuk vissza. Ezen a napon fogták el a Szabadság térről a követségi autón a Vadász utcába tartó Kühne János követségi tisztviselőt, aki nem volt más, mint az ilyen névre szóló papirokkal ellátott, tragikus sorsú Hunwald Szimcha barátom. Vele együtt elhurcolták és a budai várpincébe vitték Szemere Tibort, az autó sofőrjét, akinek sikerült kivégzése elől megszöknie és egy hónappal később, szörnyű kalandok után, kiéhezve visszatért családjához.

Hunwald Szimcha tudta, hogy minden útján életét kockáztatja, de a barátok figyelmeztetésére nem hallgatott. A Margit körúti fogházhoz keresett kapcsolatot és az utolsó napjaiban az elhurcolt Weisz Arturt, a Vadász utcai ház vezetőjét próbálta megtalálni. Egy napon iszonyú lelkiállapotban érkezett meg hozzám és közölte legújabb értesülését, amely szerint „Szenes Anikónak vége . . ." De eredményesen „váltott ki" a Magyaróvárra „áttelepülő" Margit körúti fogházból 62 mozgalmi embert, akik bunkerekben és rejtekhelyeken buktak le. A követségi autó a Vadász és Wekerle utcába hozta be őket, ahol az ifjúsági mozgalmak vették pártfogásukba. Szimcha ugyancsak részt vett a Labdarugó Szövetség székházának — a Vadász utcai üvegház melletti épület — átadási tárgyalásaiban. Ebben, az utcai frontján teljesen lezárt, s csak az üvegház belső kerítésének egy titkos ajtaján keresztül megközelíthető épületben, a négy ifjúsági szervezetnek mintegy hétszáz tagját helyezték el, nagyrészt a hatalmas pincehelyiségekben. Az épület a hétszáz chaluccal bántatlanul rejtve maradt a Vadász utcát a későbbi napokban ért fegyveres támadás alkalmával is.

A Vadász utcában 2300-an menekültünk meg, de a nyilasok betöréseinél tizen áldozatul estek. Innen hurcolták el a ház bátor gazdáját, a

hőslelkű Weisz Arturt is. Az akcióval kapcsolatban a szabad világ sajtója Charles Lutz, a hős svájci konzul nevét méltán emelgeti azóta is, ugyanúgy, mint a tragikus sorsú Wallenberg nevét a svéd mentőakcióval kapcsolatban.

A Krausz Miklós — a volt Palesztina Hivatal titkára — által megszervezett Vadász utcai épület számára Lutz konzul a konzulátusi jelleget és területenkivüliséget is megszerezte. Salamon Mihály, a Pálámt elnöke volt az épületben a különféle mozgalmak koordinátora. A vele dolgozó cionista vezetők és chalucok tisztában voltak vele, hogy az eredetileg 7800-ban megszabott menlevél helyett már 78 ezernél is több cirkulál a szerencsétlen pesti zsidók körében. Azt is tudták, hogy a Lutz konzul által a Vadász utcai épület számára engedélyezett 700-as létszám is erősen a kétezer fölé emelkedett. Azt hiszem, hogy titokban ezt Lutz konzul is tudta, csak hivatalosan nem volt hajlandó róla tudomást venni. Egy jellemző epizódra emlékszem vissza ezzel kapcsolatban: 1947-ben Salamon Mihály, mint a Magyar Cionista Szövetség elnöke, díszes vacsora keretében méltatta a szövetség meghívására Budapestre érkezett Lutz konzul érdemeit. A konzul válaszának egyik mondata így szólt: „Ilyen bátorsággal sikerült a Vadász utcában h é t s z á z zsidó lelket megmentenünk. A cionista szövetség fehérhajú elnöke tapsolt, kezet fogott és mosolygott vendégére.

★

Kilencven éves kor fölött, és huszonöt évvel az események után, könnyes szemmel és büszkén emlékezem hőslelkű és áldozatkész barátaimra, akik a szerencsétlen körülmények között, az ostromnapok alatt, Pesten olyan bátor kiállást mutattak. Szívből átérzem a nagy változást, amelynek szükségességét a századfordulón felismertük, amelyre lélekben felkészültünk és amelyet az utolsó huszonöt év alatt megértünk: Medinát Jiszráél, Cává Hágáná Lejiszráél.

Szábre jelleget öltő családjaink az akkori események felé csak akkor fognak érdeklődéssel fordulni, ha az önálló zsidó államért folytatott küzdelmünket és leirhatatlanul sok szenvedésünket is megismertetjük velük.

Givátájim, 1969 nyarán.

CHARLES LUTZ

A külföldi lapokat figyelve, az embernek sokszor az az érzése támad, hogy a vész alatti mentőmunka és a cionista ifjúság földalatti ellenállási mozgalma a világ közvéleményét általában jobban érdekli, mint a magyar zsidóságot.

„Életem nem volt hiábavaló" — ezzel a mottóval vezeti be a nagy svájci világlap Lutz konzul folytatólagosan közölt szenzációs önvallomását, míg a cikksorozat feliratául — valószinüleg a nyugalomba vonult Lutz konzul jogállására célozva — ezt a címet adja: „Ma már beszélhetek". A sorozat sok érdekes — a Vadász utcából és a pesti gettóból való — képet is leközöl.

Lutz konzul közvetlenül a második világháború előtt került Budapestre, ahol a háborút és a német megszállást is végigszenvedte. Az angol követség Pestről való eltávozása után Lutz konzul kapta kezébe az angol érdekek védelmét is Magyarországon és ebben a minőségben több, mint 6 ezer angol és más idegen állampolgár érdekeinek az istápolója lett. A rengeteg elfoglaltságot adó munkaközben azonban Lutz konzul időt szakított magának arra is, hogy az egyre súlyosabb helyzetbe került, üldözött magyar zsidók sorsa iránt érdeklődjön. „Keresztény ember vagyok, jó kereszténynek neveltek szüleim és mint ilyen kötelességemnek éreztem, hogy egyrészt keresztény felfogásomnak megfelelően érdekükben mindent megtegyek, de másrészt erkölcsi és emberi kötelességet láttam ebben a munkában, úgyis mint diplomata és külön, mint a humanista svájci állam képviselője" — mondotta többek között Lutz konzul a lap tudósítójának.

A budapesti zsidók tömeges mentését egy érdekes körülmény tette számára lehetővé. Az angol követség által az ő kezébe átszolgáltatott, mintegy nyolcezer palesztinai certifikát kihasználását úgy akarta elérni, hogy nyolcezer magyar zsidó palesztinai kivándorlásának engedélyezése ügyében

a magyar hatóságokhoz fordult. A kivándorlás lebonyolítása érdekében, a jelentkezési, összeírási és a technikai lebonyolitás céljából kapta meg Lutz konzul a pesti cionisták közbenjárására a Weisz családtól a később hiressé vált „Vadász utca 29"-et, a hires „Üvegházat". A kivándorlás az európai háborús viszonyok következtében természetesen nem vált lehetővé, azonban Lutz konzul számára a megkezdett akció 1944 október 15-ike, a hirhedt Szálasi-rezsim hivatalba lépése után, zsidómentő munkájának még nagyobb lehetőségeket nyitott. Ebből a vállalkozásból fejlődött ki a híres svájci „Schutzpass" akció, amely a Budapesten összezsúfolódott mintegy 160–180 ezer főnyi zsidóság nagyobb felének megmentését eredményezte. Lutz konzul ennek az akciónak a során nem egyszer Eichmannal is érintkezésbe került, a hirhedt Szálasi kormány minisztereivel pedig nem egyszer folytatott közelharcot védettjei megmentésére. A szörnyű emlékű sötét pesti hónapok alatt nem egyszer került olyan helyzetbe, hogy a nyilas terrorlegények fegyverrel fenyegették meg zsidómentő munkája miatt.

A lapban dr. S. Scheps,a genfi Palesztina Hivatal volt főtitkára nyilatkozatában többek között kijelenti: „Svájc, a háború alatti zsidó mentőmunkában több más állammal együtt nagy szerepet játszott, de mindaz a munka, amit Európában keresztények végeztek ezen a téren, elhomályosul Lutz konzul budapesti munkája mellett".

Charles Lutz, akit 1959-ben az izráeli kormány itt az országban nagy tisztelettel ünnepelt s Haifa városa utcát is nevezett el róla, nyilatkozatában meghatóan emlékezik meg az 1946 évi bázeli cionista Világkongresszusról, ahol megboldogult Chájim Weizmann, a későbbi államelnök, ünnepélyes est keretében melegen üdvözölte őt. Lutz nyilatkozatában e sorok írójának a Magyar Cionista Szövetség volt elnökének egy levelére is kitér, amelyben a volt cionista elnök hálás szívvel mond köszönetet Charles Lutz konzul áldozatos zsidómentő munkájáért. Levelében Salamon Mihály a svájci akció által megmenekült magyar zsidók számát egy akkori felállítás szerint 80 ezer lélekre becsüli.

Lutz konzul jelenleg magányos szomorú emberként Bernben él. E könyv közreadása alkalmából a szerény Brückfeld strassei kis lakás felé ismét a magyar zsidóság hálája és meleg jóérzése áramlik . . .

SALAMON MIHÁLY

Dr. GEYER ALBERT

WALLENBERG

Wallenberg

A hitleri kor nem sok tiszta jellemet, igazságos gondolkozású, a gyengét, az üldözöttet védeni kész egyéniséget mutathat fel, sem a vezető körökben, sem az alacsonyabb osztályokban. Mintha ez a tipus akkor teljesen kihalt volna.

Európában a téveszmék és a rögeszmék világa uralkodott akkor, másrészt a félelemé és a rettegésé, zsidók és nem-zsidók oldalán egyaránt. Hol voltak azok a tiszta lelkek, amelyek addig még magasan hordták az emberiesség, az igazság, a könyörület fáklyáját? Eltüntek, megölték őket, vagy a számtalan koncentrációs tábor egyikében sinylődtek. Kevesen, fájdalmasan kevesen voltak hajlandók, bátran védeni, menteni, tiltakozni, vagy legalább kiáltani. Most, jóval az üldözés kora után, minden nép igyekszik bizonyítani, hogy voltak körében olyan tiszta jellemek és iparkodik kiásni ez idők vértanuinak emlékét. Emlékműveket emelnek, miséket mondanak, de ugyanakkor sűrűn hangoztatják, hogy fátyolt kell borítani a múltra. Még Németország is büszkén mutat néhány állitólag emberies gondolkozásu, demokratikus érzelmű személyiségre, akik ugyan nem védtek, nem mentettek, nem tiltakoztak, mégcsak nem is kiáltottak, de elmenekültek. A mai Németország vezető személyiségeinek rangját többek közt az adja meg, hogy megjárták a koncentrációs táborokat, százszázalékos demokrata — mondják valakire. Csak éppen azt felejtik el, hogy annakidején sokféle címen járt koncentrációs tábor, külföldi rádióhírek hallgatásáért, rémhírek terjesztéséért, stb. Aktív zsidómentésért, az erkölcs, jog és igazság mellett való bátor kiállásért csak igen kevés nem-zsidó került koncentrációs táborba.

Azon rendkivül kevesek egyike, akik a félelem és rettegés idején megkisérelték védeni és menteni az üldözötteket, volt Raoul Wallenberg. Teljesen ismeretlen név volt addig, úgy zsidó, mint nem-zsidó körökben. Pá-

lyája, mint az üstökös ívelt fel, mindössze néhány hónapig ragyogott, hogy aztán végleg eltünjön a mindenségben.

Történelmi tanulmány feladata lehetne felvázolni a magyarországi zsidóság helyzetét 1944 nyarán, Wallenberg feltünése idején. Tulajdonképpen nem is beszélhetünk már abban az időben magyarországi zsidóságról, csupán budapesti zsidóságról. A vidék zsidóságát már akkor teljes egészében deportálták és fenyegetett a budapesti zsidóság deportálásának veszélye is.

Wallenberg egy stockholmi export-import cég egyik vezetője volt addig és régebbi üzleti útjai során egy-kevéssé ismerte Budapestet. Egy export-import szakember nemzetközi üzleteket bonyolít le, nem kalandos gondolkozásu, nem vállal felesleges kockázatokat és általában üzleteivel törődik és nem az emberiség megváltásával. Mégis ez a harmincegy éves fiatalember vállalta és magára vette az úgynevezett Refugee Board megbizását és kifejezetten zsidómentesi céllal Budapestre utazott.

A külföldi zsidóságnak merész és kétségbeesett akciója volt ez, olyan, mint Szenes Chana és társainak ejtőernyős akciója és más mentési kisérletek, amelyeket nem is igen ismer még a világ.

Wallenberg, mint svéd diplomata érkezett Budapestre, mint harmadosztályu követségi titkár és Danielson akkori budapesti svéd követ mellett nyert beosztást. Feladata, munkaköre: zsidómentés, minden módon és minden áron. Wallenbergtől nem volt idegen a diplomáciai státus, többek közt Haifán is működött a svéd konzulátuson és Natanson úr, az akkori tiszteletbeli svéd konzul, az Anglo-Palestine bank nyug. igazgatója sokat tudott mesélni a lelkes fiatalemberről.

A svéd követség már eddig is tett egyet-mást a budapesti zsidóság érdekében. A budapesti Palesztina-Hivatal által kiadott igazolások mintájára úgynevezett svéd védleveleket állított ki olyanok számára, akik Svédországban rokonokkal rendelkeztek, vagy legalább üzletbarátokkal. Az ilyen védlevelek tulajdonosai a zsidóellenes intézkedések legtöbbjének hatálya alól mentesültek. Nem kellett felvarrniok a sárga csillagot, nem kellett zsidó házba költözniök. Svéd állampolgároknak, illetve közeli svédországi kivándorlásra kijelölt és előkészített leendő svédeknek, tehát külföldi állampolgároknak minősültek. A minta, mint említettük, a cionista akció volt, a budapesti Palesztina-Hivatal által kiszolgáltatott igazolások azoknak, akiknek számára az akkori Palesztinából certifikátok érkeztek. Ebből fejlődött ki azután később az úgynevezett svájci védlevélakció, hiszen Svájc képviselte a háború alatt Magyarországon Angliát és a mandatárius Palesztinát. Ezek az igazolások a Sztojai- és később a Lakatos-kormány idején komoly védelmet jelentettek tulajdonosaik számára, de igazi fontosságuk csak a nyilas-uralom idején nyilatkozott meg.

Wallenberg mindjárt megérkezése után nagyszabásu mentőmunkába kezdett. Mind nagyobb számban adott ki svéd védleveleket és már nem fektetett súlyt a svédországi kapcsolat igazolására. Nagy számban adott ki védleveleket olyanok számára, akik védőőrizetben, vagy mint tuszok már az internálótáborban, vagy a toloncházban sínylődtek. Az ilyen védlevél tulajdonosa azonnal szabadult és a Külföldieket Ellenőrző Országos Központ — K.E.O.K. — nyilvántartásába került, mint külföldi állampolgár. Ez már szabályos életmentés volt, hiszen tudjuk, hogy az internáló táborokból időnként transzportok indultak Auschwitz felé . . .

Képzelhető, milyen gyorsan elterjedt a híre ennek az akciónak és Wallenbergnek. A svéd követség külön erre a célra bérelt irodái egész nap a budapesti zsidók ostroma alatt állottak. A hivatalt nemcsak védőlevelek iránti kérésekkel halmozták el, hanem eltünt rokonok utáni tudakozódásokkal is, továbbá rendőrségi és internálási ügyekkel is.

Wallenberg megteremtette a kapcsolatot más semleges országok még Budapesten működő képviselőivel, akik azután maguk is kezdtek kiszolgáltatni védleveleket. Igy kerültek csakhamar forgalomba portugál, spanyol, sőt pápai védlevelek is, amely utóbbiakat a Budapesten székelő pápai nuncius irta alá. Ezeken kivül még csak a török követség működött Budapesten, amely azonban a zsidómentő munkában nem vállalt részt és védleveleket nem állított ki. Szomorú, hogy még a török követség néhány zsidó alkalmazottja is svájci, vagy svéd védlevéllel a zsebében végezte munkáját. Keserűen humoros, hogy akadtak sokan, akik a nagyobb biztonság kedvéért svájci és svéd védlevéllel is rendelkeztek, esetleg még pápai védőlevelet is szereztek maguknak.

Mindezen iratok egy bizonyos védettséget jelentettek tulajdonosaik számára a börtönbe, toloncházba vagy gyűjtőtáborba való jutás elől. Nem mindig persze, mert a zsidók számára akkor semminő, még részlegesen biztosított helyzet sem létezett. Az önkényes akcióknak se szeri, se száma. Zsidót leszedni a villamosról, vagy kihurcolni a telefonfülkéből, letartóztatni a nyilt utca során mindennapos eset volt. Közben azonban teltek a hetek, a külföldi intervenciók egymást érték és Horthy végülis, főleg Rooseeveltnek, az Egyesült Államok elnökének második drámai hangú tiltakozó sürgönye után, megszüntette a deportálást. Nagy szerepet játszott ebben a háborús helyzet is, amely egyre katasztrófálisabban alakult a németek számára.

Ugy látszott akkor, hogy a budapesti zsidóság sok szenvedés és áldozat árán, de megmarad.

És ekkor következett be a tragikus fordulat. A Lakatos-kormány helyét a Szálasi-kormány vette át, amelynek tulajdonképen csak két program-

pontja volt: folytatni a háborút a németek oldalán és végezni a maradék pesti zsidósággal. Folytatni akarták a zsidóság Németországba való deportálását, vagy a helyszinen elpusztítani. „Nem akarunk tanukat magunk ellen a háború befejezése után" — mondták.

A nyilasok kezdetben semmilyen védettséget nem ismertek el. Hatalmas harcba került és jelentős áldozatokba, amíg végül hajlandók voltak minden követség számára bizonyos számú védlevél érvényét elismerni. De ki legyen az, akinek védlevele érvényes s ki az, akié érvénytelen? A cionisták óriási számú svájci védlevelet adtak ki, ami a svájci védlevelek érvényét csökkentette ugyan, de másrészt lassította a végzetes folyamatot. Meg kellett állapítani, kinek van eredeti védlevele és kié hamis, új jegyzékbe foglalni az engedélyezett számú védlevelek tulajdonosait. Mindez alapos összeirási és adatfeldolgozási munkával járt. Mentek, jöttek a követségi tisztviselők ez ügyben a belügyi, külügyi minisztériumokba, folyton újabb instrukciókat kérve és halasztásokat kunyorálva. A cionista tábor tisztában volt azzal, hogy nem adja be a kivánt jegyzéket, nehogy ezzel a védlevél nélkül maradt zsidóságot kiszolgáltassa sorsának. A többi követség is hasonlóan gondolkozott.

Ebben az időpontban mutatkozott meg Wallenberg igazi nagysága. Bátor, erőteljes fellépéssel, diplomáciai furfanggal sok-sok embert mentett meg. A pályaudvarokon már felállított deportálásra kerülők csoportjából mentett ki sokakat védlevél által és mindenféle más indokolással, de leginkább bátor személyes kiállással, megfenyegetvén a nyilas banditákat mindenféle külföldi intervencióval, a magyar kormány külföldi elismertetésének megtagadásával, igéretekkel, pénzzel. És akiket a pályaudvaron mégis vagonba raktak, azoknak utánuk ment és útközben igyekezett leemelni őket az egyes állomásokon. Utánuk ment az utolsó állomásig, Hegyeshalomig és ott sebtiben, a helyszinen állította ki számukra a svéd védlevelet. Együttes akcióra fogta össze a külföldi követségek vezetőit. Közös megbeszéléseket folytattak, elosztották egymás között a szerepeket. Közös diplomáciai lépéseket tettek a kormány előtt és rendszeresen tájékoztatták a külföldet mindarról, ami történik. Wallenberg a svéd védleveleseket az úgynevezett védett házakban helyezte el, a betegek számára svéd kórházakat létesített, élelmezte a védleveleseket, de segített a gettó lakóinak élelmezésében is. Mindezen hősies kiállás és önfeláldozó munka ellenére, amelynek folyamán életét számtalanszor kockára tette, sokezer zsidót öltek meg a nyilasok. Wallenberg is sokkal több védlevelet adott ki, mint amennyire fel volt jogosítva. Védleveleseit az okmányok dacára is sokszor elfogták és a Dunába ölték. Az egyik svéd védettház összes lakóit, a külön megfizetett csendőrségi őrizet dacára mind egy szálig megölték; több mint háromszáz embert.

Akkor már az ostrom idejét éltük. Budapestet fokozatosan bekerítették az oroszok és a város belsejében megkezdődött a rémuralom. Az emberek a pincékben ültek, az utcákon nyilas őrjáratok garázdálkodtak. A zsidó házakat éjjel-nappal fosztogatták a gettó területén, utcákon és tereken halomba gyűltek a legyilkolt zsidók hullái.

Bizony, ezekben a napokban mindenki csak a saját bőrét igyekezett menteni és csak igen kevesen merészkedtek akárcsak az utcára is. Wallenberg még ebben az időben sem ismert félelmet, pedig akkor már érezte, hogy üldözik és tartott tőle, hogy egy éjjel elviszik. Több lakása volt a városban és minden éjjel másutt bujt meg. De nappal megjelent autóján mindenütt, ahová hivták és végtelen önfeláldozással végezte az embermentő munkát, a védtelen, kiszolgáltatott, halálraitélt zsidóság érdekében.

Ebből az időből emlékszem egy késő esti találkozásunkra. Egy tanácskozásra, amelyet a teljesen elsötétített városban, a hitközség, egy épen maradt szobájában tartottunk. A megbeszélésen a gettó megmentéséről volt szó, a németek utolsó gyilkos kisérlete ellen. A gettó megmentéséről a nyilasok ellen, akik a gettóban elzárt kb. 60.000 zsidó elpusztításának feladatát maguknak igényelték. A gettó megmentéséről az éhhaláltól, hiszen akkor már jóformán semmi élelmiszer nem állott rendelkezésére. És végül a gettó megmentéséről az orosz haderő elől is, hogy kimélje a harcok során a gettót, amelyben nincs ellenség. Wallenberg akkor már csak egyedül volt Budapesten külföldi diplomata. A többiek már régen eltávoztak, vagy legalábbis Budára költöztek, távolabb a zsidóktól, a gettótól, a számtalan veszedelemtől. Végtelen fáradtság látszott Wallenbergen, de semmi csüggedés. Ő távozott elsőnek elsötétített autóján és mi is egyenként osontunk azután haza.

Wallenbergnek a szenvedő és inséges zsidóságról való gondoskodása az orosz bevonulás után sem szünt meg. Érintkezést talált az orosz hadsereg főparancsnokságával is. Élelmiszereket és gyógyszereket, fütőanyagot és egyebeket szerzett. Tevékenységének erről az utolsó szakaszáról keveset tudunk. Meghivót kapott az akkor Gödöllő környékén székelő orosz főparancsnokságtól, vagy kényszerítették, hogy menjen. Az utosó órákról annyit tudunk, hogy egy orosz kapitány kiséretében autóba ült és elindult. Nem mondhatnók, hogy sorsáról nem sejtett semmit. A kocsi Wallenberg kérésére útbaejtette a svéd követség hivatalait, a védett házakat, az ott elhelyezett volt úgynevezett svéd lakáshivatalt. Minden volt munkatársától elbúcsúzott. Azután elrobogott az autó Gödöllő felé. Azóta senki se látta. Levél, üzenet nem érkezett tőle. Az időközben kiszabadult volt orosz fogolytársaktól érkezett szórványos és bizonytalan értesülések szerint vizsgálat soha nem folyt ellene, tárgyalás nem volt. Eltünt, mint a legendák tragikus hősei...

MÁRTÍROMSÁG

SZENES CHANA

GOLDSTEIN PEREC

KOMOLY OTTÓ

HUNWALD SZIMCHA

WEISZ ARTUR

GARDOS JOSZÉF

Szenes Chana

SZENES BÉLÁNÉ

ANIKÓ

Részletek a Hákibuc Hámeuchad által héber és magyar nyelven kiadott „Szenes Chana élete, küldetése és halála" c. könyvből.

. . . Anikó első gyermekéveit meleg, derűs légkör veszi körül. Fivérével, a nála egy évvel idősebb Gyurival, a játszótárs kérdése is tökéletesen meg van oldva és a gyermekszoba vidámsága, kacagása nemcsak az ő kis világuk, de a szülők és a velük élő Fini nagymama (édesanyám) életének is állandó örömforrása. Ide néz be munkaközben egy-egy kis kikapcsolódásra és lelki felfrissülésre a fantázia világában alkotó édesapa.

Iró és szinpadi szerző volt Anikó édesapja. Elfoglaltsága a késő esti órákra összpontosul. Ezért, valamint ifjúkori betegségéből visszamaradt súlyos szívdefektusa miatt, későn kel. De a reggeli műsorhoz tartoznak a gyerekek, amikor is tréfa, mese gazdagon születik az iró ajkán.

Édesapjuk sejtve, hogy beteg szíve fiatalon fogja elrabolni körünkből, tudatosan igyekezett minél több és szebb örömteli emlékkel gazdagítani Anikó és Gyuri gyermekéveit.

A boldog, zavartalanul derűs gyermekkor szívbemarkoló, kegyetlen befejezést nyer 1927-nek egy májusi hajnalán, amikor egy szívroham álmában elragadja 33 éves édesapjukat az élők sorából. Gyuri hét, Anikó közel hat esztendős volt akkor.

Hogy miként reagált Anikó érzékeny lelke a veszteségre, mutatják röviddel ezután írt versei, melyeket nem sokkal édesapja halála után kezdett diktálni. Fini nagymama szép, szabályos kézirással jegyzi fel eme verseket, minthogy Anikó elemista létére még igen bizonytalanul kezeli a tollat. Hogy Anikó örökölte édesapja irói tehetségét az nem vitás és az mindenképp utat tört volna. Később — már csak megszokásból is — nagymama minden újabb verset bejegyez kis füzetébe és Anikó, alijjája alkalmával legkedvesebb emlékeivel együtt azt is magával hozza.

Itt meg kell emlékeznem arról az iskolai incidensről, mely kétségkivül siettette a már amúgy is folyamatban lévő változást.

Hetedik gimnazista korában, 1937-ben történt. Az önképzőkör egyik tisztségét — a hagyományokhoz hiven — egy hetedikes növendék töltötte be. A hetedik osztály szavazás útján, szinte magától értetődően, Anikót jelölte a tisztségre. A nyolcadik osztály azonban, mely őt közelebbről nem ismerte, a korszellem hatása alatt, csak egy szempontot tartott fontosnak és pedig, hogy a vezetőség tagjai között ne lehessen zsidó. Az első alakuló üléskor Anikót az a meglepetés érte, hogy a neki szánt tisztségre új választást irtak ki. Osztályfőnöknője: Dr. Ravasz Boriska a terem ajtajában felindultan várta és súlyos szavakkal ítélte el a nyolcadikosok eljárását, amely ellen azonban a tanári kar mit sem tehetett.

Anikó fegyelmezetten és látszólag nyugodtan végighallgatta az ülést és amikor az újonnan kijelölt osztálytársnője könnyekkel szemében odajött hozzá és kijelentette, hogy a tisztséget nem vállalja, mert tudja, hogy érdem szerint nem őt illeti, így válaszolt neki: „Vállald csak nyugodtan. Ne hidd, hogy neheztelek miatta. Ha nem te, úgy más valaki fogja vállalni. Hiszen most nem arról van szó, hogy Szenes Anna vagy X. Mária alkalmasabb-e e feladat betöltésére, hanem, hogy zsidó, vagy keresztény-e az illető."

Az ülés végeztével osztályfőnöknője újból odajött hozzá és így szólt: Anikó, remélem az önképzőkör munkájában azért továbbra is részt fogsz venni". „Hogy képzeli ezt, Boriska néni? — válaszolt Anikó. — Ezzel a nyolcadik osztállyal természetesen *nem* fogok együttműködni."

Mikor otthon elmesélte, éreztem, milyen mélyen érintette a dolog, de aztán többet nem beszélt róla.

Néhány hét mulva, a szülői fogadóórán, osztályfőnöknőjével folytatott beszélgetésem során szóba került az ügy. Aggasztó jelenségnek minősítettem, hogy az iskola falain belül sincsenek a gyermekek többé védve az effajta inzultusoktól. „Nem tudok napirendre térni az eset felett, — szólt Ravasz Boriska — mert soha senkit még igazságtalanabbul meg nem bántottak és nagyon félek, hogy kitörülhetetlen, esetleg egész életére kiható nyomot fog hagyni ez az ütés a gyermek lelkén. Máris bizonyos fokú változást észlelek magatartásán, amit nem lehet pontosan meghatározni. Bár ma is az első az osztályban és látszólag a régi vágányon halad minden, de mégis mintha nagyon eltávolodott volna tőlünk."

A színjeles (praeclara) érettségi után bucsút vesz az iskolától, kedves tanáraitól. Nogy öröm számára, hogy egyidejüleg a budai hitközség neki itéli egy alapítványból származó jutalomkönyvét: Patai József: „Herzl"-jét, a hittanórán tanusított kiváló szorgalma és kitünő előmenetele jutalmául.

A tanárok nem tudnak napirendre térni a most már köztudomásuvá

vált allija-terv felett. Külön-külön próbálnak rám hatni, hogy ezt a lépést megakadályozzam, kihangsúlyozva, hogy a numerus clausus dacára garantálják az egyetemre való felvételét. (Gyuri bátyja ekkor már mint leérettségizett diák, Franciaországban folytatta további tanulmányait.)

Mikor Anikónak otthon mindezt elmeséltem, így szólt: „Most talán legyek meghatva, hogy praeclara érettségimmel és a protektorok tömegével mégis bekerülhetnék az egyetemre ugyanakkor, amikor minden keresztény diákot, ha csak átcsúszott is az érettségin, akadálytalanul felvesznek? Hát valóban nem tudják megérteni, hogy én nem csupán tanulni akarnék, hanem terveim, elképzeléseim vannak, melyeknek a megvalósításához vezető út megint csak el lenne zárva előlem."

1939 szeptember elején, indulása idején kitör a második világháború és egyidejüleg bezárulnak az Erecbe vezető utak. Én belenyugodnék a sors rendezte új helyzetbe, nem úgy ő. Sok izgalom és utánjárás eredményeként végül is sikerült megoldást találnia.

1939 szeptember 13-án 1 órakor lépünk ki kis házunk kapuján. Mindketten igyekszünk uralkodni érzelmeinken, de az utolsó percben Anikó zokogásban tör ki, és megölelve hűséges Rózsinkat, könnyek között mondja: „Rózsi, vigyázzon anyukára!" Isteni szózatot nem lehetne tökéletesebben teljesíteni, mint ahogy ez az egyszerű, falusi lány — de talpig ember — e kérésnek eleget tesz, mivelhogy az ő szemében Anikó Isten legtökéletesebb teremtménye.

A végleges búcsú után, a vonat ablakában állva, Anikón újra erőt vesz az eddig visszafojtott zokogás. A vonat kigördül és mintha árnyék borult volna az egész pályaudvarra. A sors kérlelhetetlenül belegázolt az életünkbe és háromfelé szakította kis családunkat . . .

★

1939 őszétől 1944 nyaráig közel öt év telt el. Én abban a boldog tudatban éltem, hogy Anikó Palesztinában valóban a legjobb helyen van. Csupán a Hadik-laktanya kémelhárító osztályán való drámai találkozásunk győzött meg ennek az ellenkezőjéről. Utána engem ugyan hazaengedtek, de ugyanaznap délutánján a Gestapo letartóztatott és a Deutsches Polizeigefängnis rabja lettem. Ez 1944 június 17-én történt. Néhány nap múlva Anikót is odahozták, de gondosan ügyeltek arra, nehogy találkozhassunk. Néha azonban mégis megtörtént, hogy a kinti nehéz munkára kiválasztott zsidó fogolynők valamelyike elősegített néhány pillanatnyi találkozást, így adva alkalmat, hogy lopva kezet szoríthassunk, vagy átöleljük egymást.

Szeptember 11-én bekopog az egyik ilyen munkásnő és suttogva közli velem, hogy most vitték el Anikót. Nyomban hozzáfűzi: „De ne búsulj, csak jobb helyre kerülhet innen."

Hiába a megnyugtatás. A délutáni sétánál szobatársnői megerősítik a hírt, mely teljesen letört. Elmesélik, hogy a cella lelke repült ki vele, mert megjelenésével új életet, reményt hozott közéjük. A napokat, melyek egyébként csigalassúsággal és üresen teltek, tartalommal töltötte meg. Reggelenként sorbaállította és tornáztatta őket. Utána rendszerint előadást tartott Palesztináról. Az Erecért való lelkesedés átragadt szinte valamennyiükre. Cionisták lettek olyanok is, akik azelőtt mit sem hallottak róla.

Két nappal Anikó távozása után, többedmagammal hatalmas rabszállító kocsikban, a kistarcsai internáló táborba vittek bennünket.

A Gestapo-börtön után szinte üdülőhelynek tűnik ez az internálótábor, ahol egész nap szabadon sétálhattunk a körülkerített nagy udvarban. Viszont gyötör a nyugtalanság Anikóért, akiről elszállítása óta nem tudok semmit.

1944 szeptember utolsó napjaiban, pontosan jom-kipurkor, automatikusan mindenki kiszabadul. Egy belügyminiszteri rendelet értelmében feloszlatják a kistarcsai internálótábort. Nővéremékhez megyek, akik ez idő szerint az Alkotmány utca egyik csillagos házában laknak.

A legfontosabb hírt itt kapom. Anikó életjelt adott magáról. A legutolsó napokban egy dr. Nánay nevű fiatal magyar ügyvéd felkereste őt a Conti utcai fogházban és felajánlotta, hogy tárgyalás esetén vállalja a védelmét.

Sógorommal, aki maga is ügyvéd, másnap felkeressük Nánayt. Megtudjuk tőle, hogy Anikónak társai is vannak, akik viszont a Margit körúti fogházban ülnek. Utóbbiak már megbízták őt a védelemmel. Megmutatja a névaláírásokkal ellátott meghatalmazást. Megmondom Nánaynak, hogy mielőtt határoznék, Anikóval kell beszélnem.

Egy-két nap múlva dr. Nánay ügyvéd bevisz a Conti utcai fogházba tízperces beszélgetésre. Ő maga távozik és én egy szűk kis helyiségben várakozom pár pillanatig. Két őr kíséretében lép be Anikó. Kitűnő színben van és határtalan az öröme, hogy szabadon láthat. De az őrök jelenlétében megint lehetetlen fesztelenül beszélgetnünk. A velem hozott csomagokat bontogatja.

Érdeklődöm, mire van szüksége. „Könyvekre, minél több jó könyvre. Itt szabad olvasni. Mindenekelőtt azonban egy Bibliát kérek. Héber Bibliát."

Végül rátér a legfontosabbra: „Ügyem valószínűleg rövidesen tárgyalásra kerül. Védőügyvédre van szükségem. Döntsetek mielőbb e kérdésben." Letelt a tíz perc. Búcsúzunk.

Ismerősök, rokonok különböző tanácsokat adnak. Túlnyomórészben azt tanácsolják, hogy a Cionista Szervezethez forduljak. Nánay ügyvédnél

tett látogatásom után jártam is a Vadász utcai üvegházban, ahol a Cionista Szervezet ezidőtájt működött, de a remélt segítség elmaradt. Igy dr. P. ügyvéd barátunk, aki előtt Nánay ügyvéd neve ismeretlen, dr. Szelecsényi ügyvédet ajánlja. Október 12-én meg is bízom a védelemmel. Dr. Szelecsény megigéri, hogy másnap bemegy Anikóhoz és igyekszik látogatási engedélyt is szerezni.

Közben héber Bibliáért is hiába szaladgálok. Az összes héber könyveket árusító üzletek lezárva. Ismerősök, akiknek volt ugyan héber Bibliájuk, hallván, hogy azt a fogház rendelkezése értelmében nem fogják visszakapni, nem akarnak megválni tőle. Örökké fáj, hogy Anikó ezen kérését nem tudtam teljesíteni.

Anikónál a fogházban tett látogatása után dr. Szelecsényi elmondotta, nem tudja, akadt volna-e ezer férfi közül egy, aki végigcsinálta volna mindazt, amit Anikó vállalt magára. Ha ügye tárgyalásra kerül, el fogják ítélni. Nem tudja megjósolni, mennyi időre. Két év, öt év, hét év? Kiszámíthatatlan. De ez nem is fontos. Politikai foglyoknál a fogság a háború végéig tart és hogy mi ma a hadihelyzet, azt nem kell önnek magyaráznom — fejezi be információját. — Egyet azonban meg kell jegyeznem — folytatja —, életveszélyről nincs szó. Ne higyje, hogy csupán megnyugtatásként mondom ezt. Ez a meggyőződésem. — Megigéri még, ha kitűzik a tárgyalást, idejében értesíteni fog. Jöjjek el okvetlenül oda, mert megvan a remény, hogy a szünetben láthatom majd a lányomat. Ugyanis dr. Simon hadbíró-százados, az ügy előadója, ítélethirdetésig nem hajlandó látogatási engedélyt adni.

★

Október 15-én megpecsételődik a még megmaradt magyar zsidóság sorsa. Szálasi ragadja magához a hatalmat. Ezzel kezdetét veszi a minden eddigit felülmúló, vérengző nyilaskeresztes uralom.

A tárgyalás napján, október 28-án ott vagyok a Margit körúti fogházban. A tárgyalóterem folyosóján várakozom. A terem ajtaja mellett szemembe ötlik egy tábla „Szenes Anna és társai" felirattal. 11 óra tájban, amikor a bíróság ítélethozatalra vonult vissza, feltárul az ajtó és a kiözönlő csoportban megpillantottam Anikót. Ő mit sem sejtve ottlétemről, hozzámszalad és átölel. De a fogházőr nyomban odalép, mondván, hogy csak ítélethirdetés után adhat beszélgetésre engedélyt. A folyosón szemben állunk egymással. Én halálsápadtan, ő felhevülten, kipirultan és a szemében biztató mosollyal.

Nemsokára visszahívják őket. Majd néhány percnyi feszült várakozás után újból kijönnek. Anikó közli velem, hogy a bíróság az ítélethozatalt elhalasztotta november 4-re.

Nem tudom elrejteni aggodalmamat, de Anikó igyekszik megnyugtatni, hogy ez a késedelem az ő helyzetén mit sem változtat, miután a háború végéig úgy sem lehet szabad. „De meg vagyok döbbenve, édesanyám, hogy te így jársz-kelsz ezekben az időkben. Miért nem tűnsz el? Hol vannak a keresztény barátaid?" Mikor azt felelem, hogy előbb az ő ügyének kellene elrendeződnie, így szól: „Én majd csak átvergődöm valahogy. De nem lesz egy nyugodt pillanatom, ha ilyen elővigyázatlan vagy."

November 3-án a Hadik-laktanyában vagyok, hogy Simon századostól látogatási engedélyt szerezzek. Itt tudomásomra adják, hogy a százados vidékre utazott és csak 7-én, kedden lesz újból található.

Időközben írtam dr. Szelecsényinek és érdeklődtem, miért nem kapok hírt az ítélethirdetés időpontjára nézve. Azt válaszolta, hogy az ítélethirdetés késik, éspedig azért, mert új elnök vette át az ügyet. Amint értesítést kap, azonnal közölni fogja.

★

November 7-én, a főtárgyalást követő 11-ik napon újból felkerestem tehát Simon századost a Hadik-laktanyában. Ott a legnagyobb zűrzavar képe fogadott. Egyik felcsomagolt teherautó a másik után gördült ki és a kapus kilátástalannak ítélte, hogy bármit is elintézhessek, miután — szerinte — úgysem találok már senkit a helyén. Ugyanis egyre közelebbről hallatszott az orosz ágyúk dörgése és hatalmas mértékben indult meg a fasiszták nyugatra való menekülése. Mégis megtudtam, hogy Simon századost előző nap áthelyezték a Margit körúti fogházba. Rohanva, fél tizenegyre érkeztem oda.

Negyed tizenkettő tájban érkezett vissza szobájába Simon százados. Nyomban utána mentem, bemutatkoztam és látogatási engedélyt kértem.

— Ez az ügy már nem tartozik hozzám — szólt feltűnő zavarral a hangjában.

— Mióta? — kérdeztem.

— Tegnap óta — felelte.

— Kihez tartozik tehát?

— Nem tudom.

— Kitől kell tehát most látogatási engedélyt kérnem?

— Nem tudom.

— Menjek talán a Conti utcába és forduljak a fogházigazgatóhoz?

— Lehet. Menjen oda. Próbálja meg.

E kurta, rideg válaszok hallatára kitört belőlem a visszafojtott keserűség:

— Százados úr, legyen hát legalább annyiban segítségemre, hogy útbaigazítást ad, mit kell most tennem. Ugyis érthetetlen, miért jutok ilyen

nehezen látogatási engedélyhez, ugyanakkor, mikor tudom, hogy a többi foglyokat sűrűbben látogathatják hozzátartozóik. Én pedig mindössze egyetlenegyszer kaptam egy tízperces látogatási engedélyt.

— Ugy? — szólt Simon csodálkozva. — Én egyetlen egyszer sem adtam.

— És hogy lehet az, hogy még mindig nincs ítélethirdetés, hiszen a nyolc nap már rég lejárt? — kérdeztem és miután nem kaptam választ, még megkérdeztem: — Vagy van már ítélet?

— Ha volna is, akkor sem mondhatnám meg, mit tartalmaz — válaszolta.

— Hogyan? Hát *előttem* el lehetne azt titkolni? — Miután hallgatott, megismételtem: — Van tehát ítélet?

Simon százados ekkor íróasztalához lépett, leült és egy szemben lévő székre mutatva, megszólalt:

— Maga zsidó? Vagy a férje volt az?

— Ő is, én is. Mi mindnyájan zsidók vagyunk — válaszoltam.

— Nem látom a sárga csillagot.

Megmutattam a kézitáskám által eltakart csillagot. Végül is a tárgyra tért:

— Ismeri a lánya ügyét?

— Igen. A védőügyvéd tájékoztatott.

Erre ő röviden összefoglalva elmondta, hogy lányom, magyar állampolgárságát elhagyva, beállt az angol hadseregbe, ahol mint rádióstiszt működött. Ez év tavaszán Kairóból Olaszországon át Jugoszláviába repült, ahol ejtőernyővel szállt le és hosszabb időt töltött a partizánoknál. Majd onnan Magyarországra jött, *állítólag,* hogy zsidókat és angol állampolgárokat mentsen ki. Szóval nagyot vétkezett a magyar haza érdekei ellen . . .

Közbeszóltam: — Hogy ez nem áll, azt én bizonyosan tudom, mert egy fogolyséta alkalmával a Gestapo-fogházban véletlenül összetalálkoztunk és mikor faggattam őt, hogy milyen feladatot vállalt tulajdonképpen, azt válaszolta, a katonai titoktartás tiltja, hogy azt közölje: „De légy nyugodt, semmi olyat nem vállaltam, ami Magyarország kárára lehetne. Sőt!"

— De statárium van — folytatta Simon — és rádiókészülék is volt nála, így hűtlenség bűntettében látta őt az ügyészség bűnösnek és a legsúlyosabb büntetés kiszabását kérte. És ezt a büntetést . . . *mi . . . már végre is hajtottuk.*

Elállt a szívverésem. Megkövülten néztem rá. Elsötétült előttem a világ. Hirtelen eszembe villant Szelecsényi levele. Talán kegyetlen élvezetet talál benne ez az ember, hogy ennyire megkínoz. Belekapaszkodtam ebbe a gondolatba, mint utolsó szalmaszálba és végül megszólaltam:

— Nem, nem. Ez lehetetlen. Ilyen nincs. Hiszen éppen ma kaptam az ügyvédtől levelet, melyben írja, hogy még nincs ítélet és azonnal értesít, ha ítélethirdetésre kerül sor. Márpedig az ügyvédnek ugye tudnia kellene, ha bármi történt volna?

— Hát persze — szólt Simon százados —, az ügyvéd tudja, csak bizonyára kíméletességből nem akarta közölni.

— Kíméletességből? Mi értelme lenne ennek? Vajon meddig lehetne megkímélni engem? Nem, nem, az ügyvéd az igazságot írta.

— Ki az ügyvéd? — kérdezte Simon.

— Dr. Szelecsényi Andor. Egyébként nálam a levele. Tessék! — Elővettem és átnyújtottam.

Simon százados átfutotta a levelet, majd a levélpapiron lévő nevet és telefonszámot feljegyezve, szólt:

— Jó, hát majd megtelefonáljuk neki.

Láttam, nincs már mit remélnem.

— És ez csak így megy? Hát ilyesmi is létezik? — dadogtam. — És én mégcsak nem is láthattam, nem is beszélhettem vele?

— Nem akart magával találkozni. Meg akarta kímélni ettől az izgalomtól. (Dr. Szelecsényinek később ellenkezőkép mondta. Anikó igenis kérte ezt a találkozást. Ez volt az utolsó kívánsága, de ők „lebeszélték".) — Majd némi szünet után folytatta: — De majd megkapja a búcsúlevelét. Mert írt búcsúleveleket.

Nyomasztó csend után folytatta: — Egyébként meg kell hajoljak leánya magatartása és gerincessége előtt, melyet a legutolsó percig tanusított. Valósággal büszke volt a zsidóságára! — szólt érthetetlen csodálkozással, de egyben elismeréssel a hangjában.

Végül megszólaltam: — Nem tudom, hogy lányom vétett-e és mit a katonai törvények ellen? . . .

— Nagyot vétett — szólt közbe Simon százados.

— . . . de, hogy Isten és ember előtt tisztán és ártatlanul áll, azt én határozottan tudom. Mert aki olyan képességekkel és adottságokkal volt felruházva, mint ő, az csak nagy és szép tettekre vállalkozhatott.

— Valóban kivételes egyéniség volt. De éppen az ilyen emberek vállalkoznak kivételes feladatokra. Kár, hogy rossz vágányra futott az élete — felelte Simon százados. — Nyugodjék bele — szólt végül. — Annyi áldozata van ennek a háborúnak, fogja fel úgy, hogy ő is egyike azoknak.

A leveleket kértem. Azt mondta, bármelyik délelőtt átvehetem a Conti utcában. Ahogy a lépcsőkön letámolyogtam, hirtelen teljes határozottsággal megéreztem, hogy Simon egyenesen a kivégzésről jött. Mint ahogy ez később be is igazolódott.

Néhány nap múlva nővéremmel elmentünk a Conti utcába a levélért. Csodálkoztak ezen a kérésen, mondván, hogy az csak a Margit körúton lehet. Mint ahogy valóban ott is volt Simon századosnál. Szelecsényinek — aki egyébként a legnagyob felháborodás hangján beszélt nővéreméknek a törvényellenes cselekményről* — később felolvasta a búcsúlevelet, de neki sem adta oda. Dr. Szelecsényi szerint Simon százados magával vitte a levelet az aktákkal együtt, mikor nyugatra menekült.

A Conti utcában azonban átadták Anikónak néhány ottmaradt holmiját. A ruhák zsebeiben két kis cédulát találtam. Egy verset, melyet dátuma szerint, szembesítésünk után, a Hadik-laktanyai cellában írt és néhány — dátum nélküli — búcsúsort:

„Drága Édesanyám, nem tudok mit mondani — csak kettőt. Millió köszönet. Bocsáss meg, ha lehet. Te tudod nagyon, miért nem kellenek szavak. Végtelen szeretettel

L á n y o d"

Egy — kettő — három . . .
nyolc a hossza,
Két lépéssel mérem a szélet . . .
Kérdőjelként lebeg az Élet.

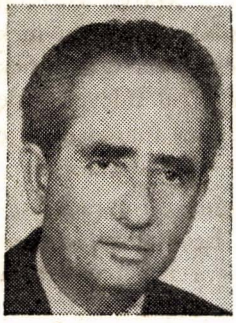
Egy — kettő — három . . ,
tán egy hét is,
Vagy a hó vége még itt talál,
De fejem felett a Halál.

Huszonhárom lennék
most júliusban . . .
Merész játékban számra tettem,
A kocka perdült. — Veszítettem.

Budapest, 1944.VI.20,
(A börtönben magyarul írt utolsó verse)

---

* Mert hiszen ítélethozatal nélkül a „Justizmord" esete áll fenn.

DANZIG HILLÉL

KÜLDETÉSÉNEK ÁLDOZATA

A hős Perec Goldstein emlékezetének

Délután négy órakor légiriadó volt Budapest felett. A szirénák veszett ordítása a Kolumbusz utcai láger lakóit is a pincébe kergette. Négy órán át, egymást követő hullámokban zúdult a harag orgiája a magyarok fővárosára, halált osztogatva népének.

A pincében öregek és fiatalok szorongtak halálfélelemben, az épület remegő falai között. Ezek az órák elfeledtették velük a földi veszélyt, mely magyar és német őrzőik felől fenyegetett, az égi veszély ölelésében elfelejtették, hogy a nácik rabjai. Isten kezében érezték magukat, imákat rebegtek és várták a halált.

Amikor kitódultak a foglyok a sötét pincéből, a riadó végét jelző hosszú szirénabúgás után, már leszállt az alkony. Sötétség lengte körül a tábort. A halálfélelem riadalmából felocsúdott emberek a barakkok felé tódultak. Hálát fohászkodtak az égnek. Asszony a férjét, szülő gyermekét simogatta és örült a megmaradt életnek.

★

Én a tábor irodája felé siettem. A kis deszkaépület ajtajában két férfi állott. Az egyik Jiszráél volt, ismert chávérunk, ki szabad volt, a zsidók megmentéséért fáradozott és minden este bejárt a táborba. Híreket hozott és segített. A másikat azonban nem ismertem. Ismerős vonásokat sem fedezhettem fel rajta a sötétben. Jólöltözött, magas fiatalember volt, aktatáska a hóna alatt.

— Ezt neked hoztam! — mondotta sejtelmesen Jiszráél, az ismeretlen fiúra mutatva. Ezzel sarkonfordult és egyedül hagyott vele.

— Nem ismersz? — kérdezte meleg hangon az ismeretlen, miután egyedül maradtunk. Halkan beszélt, hogy mások ne hallják, fel ne tűnjön a nyüzsgő tömegben.

— Talán, ha világosság volna . . , Meggyujtok egy gyufát.

— Nem! Vigyázz! Meglathatnak!

Egy SS-őr villanylámpája vetette oda fényét. Egy pillanatig tisztán láttam az arcát. Szép barna fiúarc, meleg szemekkel, finom vonásokkal.

— Nem ismersz? — kérdezte újra és szívből nevetett.

Valami derengett bennem. Lassan világosodó kép bújt elő emlékeim rostájából. Egy kisfiú arca... Régen volt, évekkel ezelőtt... táncoló, éneklő gyerekek közül az egyik. Kedves gyermekarc. Vidám kisfiú. Tizennégy éves lehetett. Vagy négy évvel ezelőtt ment el az Alijját Hánoárral...

— Ferkó! Goldstein Ferkó! — tört ki belőlem ijedt hirtelenséggel az elfelejtett kisfiú neve. Szívem hevesen kalapált, agyamban összekuszálódtak a gondolatok: érthetetlen volt, rossz álomnak tűnt a furcsa találkozás.

— Hogy kerülsz ebbe a pokolba? Te Erecben vagy... Te nem lehetsz itt!

— Itt vagyok... onnan jöttem. Nem egyedül. Ketten jöttünk. Jöttünk miattatok! Nyuszival (ez Pálgi Joél beceneve volt), akit már elfogtak... Engem is üldöznek... ezért hozott ide Jiszráél.

A jisuv katonája állt előttem a nácik lágerében. A zsidó katona, akit az Ország küldött megmentésünkre. A szabad zsidó világ katonája, aki értünk jött s akit máris üldözőbe vettek a hóhérok. Előlük menekült ide, a foglyok táborába.

— Itt biztosan nem fognak keresni — mondotta mosolyogva.

Valami eszembe jutott. Egy idősebb házaspár fogolytársaim közül...

— Várj csak! — mondottam. — Meg kell várnunk, amíg lefekszenek a többiek. Te velem alszol s majd korán reggel, mielőtt a többiek felkelnének, elviszlek a rejtekhelyedre... Most pedig mesélj...

★

A barakban az utolsó gyertyafények is kialudtak már. Sötétség volt és csend. Mindenki aludt. Nesztelenül közelítettük meg fekhelyemet. Ruhástól feküdtünk a priccsre. Hajnali öt óráig beszélgettünk. Suttogva. Ő beszélt. Az Országról, a kibucról, az ország háborús életéről, küzdelmeiről, az ország katonáiról, az ejtőernyősökről, a kalandos útról, amit társaival együtt tett meg a jugoszláv partizánok táborában, a magyar határon át — Budapestig. Azután kérdezett:

— Mi történt veletek?... M. volt Kolozsváron, Erdélyben?... Hová lettek a mozgalom emberei?... Mindenkit deportáltak... csak ti vagytok még itt?... Szüleim?... Ők?!...

Hangja megremegett, amikor kibuggyant száján a kérdés, melyet oly sokáig magába fojtott. Kezét kezemben éreztem. Most már én se titkolhattam többé:

— Apád és anyád itt vannak... A szomszéd barakban alszanak...

Hat éve nem látta őket és ők se gyermeküket. Nem ismernék meg. Oly fiatal volt, amikor hajóra szállt az Alijját Hánoárral s oly meglett, érett férfi most. A szövetséges hadsereg tisztje . . .

Goldstein Perec

Mily örömük volt, mily büszkék lennének, hat látnák Ferkót. Szép gyermeküket, nemes, hős fiukat.

De nem láthatják. Vigyázni kell. Minden feltűnés veszélyt jelent. A szülők nem tudnák úgy rejteni a titkot, hogy valaki észre ne vegye.

— Nem! Szó se lehet róla! — mondotta határozottan. — Elég nekem, hogy a közelükben vagyok. Ha nem látnám őket, ami valószínű, s te velük mennél, mondd meg nekik, hogy itt voltam.

Reggel öt órakor, ébresztő előtt, kiosontunk a barakkból. A tábor udvara üres volt. Csak az egyik kútnál mosakodott néhány koránkelő. Ferkó apja is köztük volt. Megtorpantunk. Egy fa mögé álltunk és vártunk, míg elmennek. Innen nézte Ferkó, messziről, a kútnál mosakodó apját . . .

Észrevétlenül értük el a kórházépületet, melynek padlását jelöltük ki Perec rejtekhelyéül. Itt töltötte a következő napokat. Nyugodt volt és magabiztos. Nem kérdezett többé szülei felől. A magyar titkosrendőrség által letartóztatott társa iránt érdeklődött folyvást, izgatottan.

Teljes hét telt el így. Az egész Gestapo, a magyar és német kémelhárító mozgósítva volt és vad hajsza folyt a magyar főváros egész területén Goldstein Perec után. A Kolumbusz utcai zsidó fogolytáborban érthetően nem keresték.

Azután elérkezett a döntő óra. A tábor részleges kiürítésének napja. Azt mondották a németek, a certifikát-tulajdonosoknak megengedik, hogy kivándoroljanak s e célból a spanyol határra szállítják őket *. Az érdekeltek lázasan csomagoltak, készülődtek. Goldstein Perec szülei is. Abban a tudatban, hogy megmenekülnek és gyermekükhöz mennek, Izráel országába.

Perecnek hamis iratai voltak. Hamis neve szerepelt a certifikát-tulajdonosok listáján. Az „alijja"-csoporttal jöhetett volna. De nem jött. Elfogott társa miatt — és küldetése miatt.

— Szökevény volnék, ha elmennék. Jó tudni, hogy ti mentek és köztetek tudom szüleimet is.

— Nem akarod látni őket, legalább most, búcsúzóul?

Hosszan gondolkozott.

---

* A szóbanforgó csoportot a spanyol határ helyett Bergen-Belsenbe deportálták a németek.

— Ha úgy gondolod, hogy feltűnés nélkül lehetséges, nem bánom.

★

Kora délelőtt volt, a csomagos szekerek már az udvaron álltak, amikor Perec szüleit felvezettem a padláshoz vezető lépcsőn. Rájuk zártam az ajtót kivülről s magukra hagytam őket.

Ha jól emlékszem, kétszer ismétlődött meg ez a titkos szülői látogatás a Kolumbusz utcai láger kórházának padlásán.

Amikor az SS fegyveres kiséretével elindultak a csomagos szekerek és mögöttük a certifikátos foglyok a láger kijárata felé, Perec a háztető ablakán kukucskált ki észrevétlenül.

Akik tudtuk, hogy ott van, néhány perccel azelőtt láttuk utoljára . . .

(Máágán, 1945 — Megjelent a Kibuc Hámeuchád *Mibifnim c. folyóiratában)*

Komoly Ottó

FÜRSTNÉ KOMOLY LEA

KOMOLY OTTÓ (NÁTÁN ZEÉV) ÉLETUTJA

Komoly Ottó 1882-ben Budapesten született. Apja, Kohn Dávid, két cionista nemzedék szeretett és tisztelt „Kohn bácsija", az elsők között volt, akik a cionista mozgalomhoz csatlakoztak és haláláig — 1930-ig — egyik vezetője volt a magyarországi mozgalomnak. Komoly Ottó már mint gimnazista, aktív cionista munkát végzett; 15 éves korában kezdte el Herzl „Altneuland"-jának magyarra fordítását. A fordítás az első világháború alatt „Ősi Föld — Uj Hon" címen jelent meg, Beregi Ármin előszavával.

Műegyetemi hallgató korában tagja volt a Makkabeának s annak vezetésében is résztvett.

Már 1914-ben bevonult katonának. 1916-ban került az olasz frontra, ahol megsebesült. Főhadnagyi ranggal szerelt le. 1935-ben, „átlagon felüli háborús teljesítményei elismeréseképpen", tartalékos századosi kinevezést kapott. Kitüntetéseinek köszönhette, hogy később mentesítve volt a munkaszolgálat alól.

1919-ben megjelent egy tanulmánya „A zsidó nép jövője" címen. Már ebben leszögezte cionista ideológiájának azt a vonalát, amelyhez mindvégig hű maradt.

Közvetlenül a háború után Jugoszláviába költözött s ott 1924-ig mint vasúti mérnök működött. 1920-ban nősült meg.

1924-ben, Magyarországra való visszatérte után, mérnöki működését folytatta és mint vasbeton-tervező mérnök szakkörökben nagy elismerésre és keresettségre tett szert. Legnagyobb elfoglaltsága mellett is, idejének jó részét a cionista munkának szentelte. Egy ideig a „Zsidó Szemle" munkatársa volt, majd a Magyar Cionista Szövetség országos intézőbizottságának és a budapesti tisztikarnak volt tagja.

A M.C.Sz. elnökségét 1940 nyarán, nagyon nehéz körülmények között vette át, közvetlen azután, hogy a belügyminisztérium betiltotta a cionista

helyicsoportok és fiókegyesületek működését s csak a budapesti központ dolgozhatott nagyon szűk keretek között és erős hatósági ellenőrzés mellett.

A Szövetség munkájának ezután két főcélja volt: 1. A nagyon szűkre szabott keretek között mégis terjeszkedni és elősegíteni a vidéki csoportok — illegális — munkáját; 2. A teljes munka újból való engedélyezésének a kieszközlése. E két célt szolgálta az 1942 végén megjelent 30 oldalas tanulmánya: „Cionista életszemlélet — kisérlet a pozitiv zsidó hivatástudat természetrajzához." Ezt a füzetet szétküldték nemcsak a M.C.Sz. minden tagjának, a „hivatalos zsidóság" minden számottevő emberének, hanem főként a kormány, az országgyűlés valamennyi tagjának, az összes újságoknak stb. Pozitiv visszhangja volt ez írásnak a parlamentben is. Ennek és a fáradhatatlan utánjárásnak az eredményeképpen a belügyminiszter 1943 decemberében valóban engedélyezte a teljes cionista munkát. A magyarországi cionisták azzal fejezték ki hálájukat ezért, az akkori körülmények között már alig remélt eredményért, hogy Komoly Ottó nevét a KKL aranykönyvébe vezették be.

A M.C.Sz.-nek ebben az időben még egy fontos feladata volt. A környező országokból Magyarországra menekült zsidók támogatása, bujtatása és alijjáztatása: a Hacala. Menekültek segélyezését a magyar hatóságok ez időben internálással büntették. A „higgadtabb" cionisták tiltakoztak is ez ellen a veszélyes munka ellen, így ezt a „fekete" munkát egy a Szövetségtől névleg független bizottság végezte, Komoly Otto védnöksége és vezetése mellett.

Ez időben mérnöki munkája már szinte csak az éjszakai órákra korlátozódott és csak abban a mértékben végezte azt, amelyet minimális megélhetésének biztosítása követelt, mert elképzelhetetlen volt számára, hogy közéleti működéséért javadalmazást fogadjon el.

A németek bevonulása után, 1944 júniusában neki is megvolt a lehetősége, hogy az ú.n. Bergen-Belsen-i transzporttal, amely a Hacala-munka egyik eredménye volt, elmeneküljön, de mivel úgy látta, hogy tehet még valamit a magyar zsidóság érdekében, csak lányát küldte el, ő maga feleségével együtt ott maradt. „Nem léphetnék emelt fővel Erec földjére — mondotta —, erkölcsi halottnak érezném magamat, ha posztomat most elhagynám."

Ekkor már a Joint magyarországi elnökének címét és terhét viselte. Minthogy a Joint amerikai, tehát ellenséges ország szervezete volt, a hatóságok felé az egész mentőakció, mint a Nemzetközi Vöröskereszt munkája szerepelt, és Komoly Ottó volt a N.V.K. életmentési osztályának igazgatója. Védett házakat, gyermekotthonokat, kórházakat szervezett, gondoskodott fenntartásukról, gondját viselte a gettónak, igyekezett befolyásolni

a magyar hatóságokat a zsidóellenes rendszabályok enyhítésére, a munkaszolgálatosok sorsának könnyítésére; tárgyalt a magyar földalatti mozgalommal (Tildy Zoltán, Bereczky Albert és körük), hogy velük karöltve minél többbet tehessen a zsidóság érdekében. A munka mind nehezebb, a munkatársak száma mind kisebb lett. Ezen sokirányu, idegőrlő és életveszélyes munka közepette, hurcolták el a nyilaskeresztesek — 1945 január 1-én két héttel Budapest felszabadulása előtt „csak néhány információ adására, egy órára" — ahogyan ők mondták. Soha többé nem tért vissza.

A demokrata magyar kormány utólag a „Szabadságért" érdemrenddel tüntette ki Komoly Ottót s ezt az érdemrendet 1948 nyarán Tel Avivban nyújtotta át özvegyének a magyar kiküldött.

Sokan kérdezhették, miért kapott a zsidómentés cionista mártírja magyar kitüntetést. Mint már említettük, kapcsolatban volt a magyar földalatti mozgalommal, amelynek célja sokban megegyezett az ő törekvéseivel: A német ill. fasiszta iga lerázása. A közös célért való küzdelem folyamán bőséges alkalmuk volt Tildyéknak megismerni a zsidó Komoly koncepcióját, tisztánlátását és áldozatkészségét. 1944 augusztusában szó volt arról, hogy a Lakatos-kormányba tárcanélküli miniszterré nevezzék ki s mint ilyen, a zsidóügyekkel foglalkozzék. Ő visszautasította az ajánlatot, mert cionista életszemléletével nem tartotta összeegyeztethetőnek, hogy aktiv részt vegyen a magyar politikában, de hajlandó volt névtelenül tanácsadóképpen működni ott, ahol ezt a zsidó érdekek megkívánták. Kb. három héttel az októberi nyilas-puccs előtt ifj. Horthy Miklósnak tett néhány olyan propoziciót, amely zsidó és magyar érdekeket egyaránt szolgálta volna. Látta a dolog sürgősségét, figyelmeztette erre a magyar urakat, de az ő késlekedésük meghiusította a terveket. Ugylátszik, hogy utólag belátták Komoly Ottó igazát — s ennek elismerése a magyar kitüntetés.

Az alija vágya és terve állandóan szeme előtt lebegett, 1939 nyarán már útlevéllel készen állt az alijára, de akkor is visszartartotta az a gondolat, hogy a galutban többet tehet a cionista eszme érdekében.

Itt az országban emlékét őrzi a Lachis körzetben levő „Jád Nátán" mosav, amelynek kultúrházát 1969.3.19-én avatták fel. A Herzl-hegyen az emlékére ültetett ligetben a Keren Kajemeth által felállított márványtábla örökíti meg nevét. Haifa városa róla nevezte el Neve Shaanan egyik utcáját.

JAÁRI-HUNWALD ARJE:

AKI A BÁTRAK KÖZÖTT IS HŐS VOLT.

Hunwald Szimcha 1914–45

Egy fiatal sebesült, zsidó fiú jött a huszas évek végén a magyar fővárosba. Sebei mélyek voltak, olyannyira, hogy égették testét. Mélyen véső dött lelkébe az őt ért megaláztatás, megkülönböztetés és hátrányos bánásmód. Az emberi méltóság eltaposása volt ez. Kötszert keresett sebére, előkészületet tett egy más életre — ilyen körülmények után talált a Hasomér Hacairba.

*

Egy fiatal zsidó fiú fekszik Budapest egyik utcáján. Az idő: 1944 vége. Fasiszta gyilkosok golyói terítették le. Egy autó állott meg mellette, amelyből egy fiatal férfi ugrott ki, hogy megmentse a sebesültet. A nyilas-gyilkosok azonban megakadályozták ebben. A sebesült pedig kilehelte lelkét...

*

Az életét megmenteni akaró férfi ugyanaz a Hunwald Szimcha volt, akit a huszas évek végén sebesültként ismertünk. A népét ért sérelemért sebesült meg akkor. Azóta kigyógyult sebeiből s a cionista-szocialista zászló alá jelentkezett. Most a nyilasok elfogták, elszállították majd kivégezték...

„Annak" a fiúnak a megmentése, valamint a mostani megmentésének kisérlete összefonódik Szimcha ifjúságának és rövid életének jelképével . . .

*

Tetteik eredményeképpen hősök születnek — de többnyire elesnek. Ilyen volt Szimcha is, akinek már hőssé magasztosult alakját, vértanúságának 25-ik évfordulóján, most ismét felidézzük.

Részben saját emlékeimből, részben pedig bajtársai elbeszéléseiből idézek rövid epizódokat, egy rövid, de annál tartalmasabb életből.

Az alantiakból közlendő néhány részletet bátor és hősies életútjáról

illesszük a cionista harcosok legendás, hősies cselekedeteik sorozatába, melyeket a vészkorszak szörnyű napjaiban vittek véghez.

★

Hunwald Szimcha

Amikor a mozgalomba került, senki sem sejthette, hogy valaha is annak középpontjába fog kerülni.

Különleges típus volt. Minden „szichán" vagy összejövetelen olyan vonalat képviselt, amely akkor nem volt „divatban". Jó, nevelő mozgalmunk volt — de minden zsidó gyökér nélkül. Amikor a hachsarára való bevonulásra került a sor, a többség viszszariadt. Szimcha mindig az objektív, gyakorlati megoldást választotta. A kép, amely felidéződik róla bennem, elsősorban ez:

— Állandóan elfoglalt ember. Aki bármilyen kéréssel, egyénivel vagy mozgalmival jött hozzá, mindég időt talált annak elintézésére. A mozgalmi ügyekkel kapcsolatban következetes és makacs volt, nem törődött a veszélyekkel sem.

Az illegalitásban mindég a legveszélyesebb feladatokra vállalkozott. A gazdasági ellátást a hatóságokkal való nem mindég kényelmes és kellemes összeköttetést vállalta. Ezenkívül a Cionista Szövetséggel való nem ritka vitákat...

SZEMBEN A VESZÉLLYEL

Csaknem az egész cionista vezetőség alijjázott. Egyik chavérja mondja róla: Szimcha azon kevesekkel maradt ott akiket közben nem fogtak el. A fiatalokkal, akik a mozgalomban maradtak s azzal a kevéssel, kik később csatlakoztak hozzájuk. Feladatköréhez ekkor a nevelést is hozzávette.

Egy napon értesítést kaptunk Szlovákiából, hogy ott nagyobb ütemben újítják fel a deportálásokat.

Szimcha egy pillanatig sem habozott, összeköttetést talált a határőrökkel. A mozgalom embereinek születési bizonyítványait összegyűjtötte s ezzel többtucat szlovákiai testvérünk életét mentette meg.

De egy szép napon leváltották a határőröket, a megbizhatók helyett mások jöttek, akik Szimchával együtt elfogták a mozgalom embereinek többségét.

Csak gyors és ügyes munkánknak köszönhettük, hogy nagy részüket ki tudtuk menteni. Szimchával együtt öt chavert internáltak. Mindössze három nap telt el s Szimchától megjött a levélbeli utasítás négy bajtársa

kiszabadítására. Csak saját magával nem törődött. Tanácsai és útmutatása alapján sikerült is négy bajtársát kiszabadítanunk s csak ő maga maradt a rács mögött, ahonnét levelekben küldte utasításait a tevékenység folytatására.

Egy másik barát emlékezik róla: ... Azután, hogy beszállítottak bennünket a rendőrségre, az első aki fogadott bennünket, Szimcha volt.

Láttuk rajta a vallatás nyomait. Mindannyiunkat kihallgatásra vittek, de őt Szimchát, másfél óránként vitték s minden esetben újabb ütlegek nyomával tért vissza. Ekkor is bátorított bennünket. Tervet készített a mozgalommal való összeköttetés megtalálására. „Nem félni, minden jól fog végződni, csak kitartani és nem gyengeséget mutatni" — szokta mondani.

Később máshová szállítottak bennünket. Kb. 150 kommunista közé többszáz zsidót helyeztek el. Ezek között nyolcan voltunk cionisták. A „Cionista csoport"-nak hívtak bennünket. Szimchának köszönhettük, hogy két-három hét mulva már „firma" lettünk. Ő volt a szóvivőnk. Rövid idő mulva a tábor parancsnokának személyi titkára lett. Valamennyi zsidó számára Szimcha volt a cím.

Egy más alkalommal: A táborhoz érkeztem. A kapunál valaki aki a spanyol polgárháborúban is harcolt, elfogott és megkérdezte, hová tartozom. A Hasomér Hacair-hoz — válaszoltam.

— Akkor a Hunwald családhoz, tette hozzá természetes egyszerüséggel.

A garanyi internáló táborban voltak vallásos zsidók is. Szimcha a Hasomér Hacair neveltje gondoskodott kóser konyha felállításáról.

Ugy a kommunisták, mint az orthodox zsidók egyformán becsülték képességeit és elfogadták utasításait. Még a tábor parancsnoka is kitüntette bizalmával. Kérésére szabadságot engedélyezett foglyai számára. Ilymódon „tor" szerint váltották egymást a párnapos szabadságra menők. Előzőleg azonban megigérték Szimchának, hogy visszatérnek — amit be is tartottak.

... ÉS MEGPRÓBÁLTATÁSOKKAL

Azután még egy barát: ... Nem tudtam, hogy Oroszországban van. Az ember nem gondolta, hogy a hatalmas orosz pusztaságon ismerőssel találkozhat. 1943 januárjában a nagy visszavonulás után szervezetlenül indultak vissza a munkaszolgálatos egységek maradványai. Kevesen maradtak élve.

Többszáz kilométeres gyalogút után Kiev környékére érkeztünk. Az egyik sorakozónál fedeztem fel Szimchát. Hozzá mentem, néven szólítottam — de ő nem reagált.

Megkérdeztem ismer-e. Minden értelem nélkül válaszolt. Láttam, milyen súlyos állapotban van. Mint azokban a napokban több zsidó munkaszolgálatost, őt is elérte a kiütéses tifusz, mely az állandó éhezéstől, piszoktól és tetvektől volt.

Akkor még abban a helyzetben voltam, hogy segíthettem rajta. Később áthelyeztek más századba. Pár hónappal később levelet kaptam tőle, fénykép is volt hozzá mellékelve. Katonai bőrruhába volt öltözve. A kép után ítélve megállapítottam, hogy amint visszakapta fizikai erejét, ismét a régi Szimcha lett.

KATONAI KÓRHÁZBAN AZ OROSZ FRONTON

Egyik barátja ezeket mesélte Szimcháról: Az orosz fronton levő katonai kórházban feküdtem sebesülten.

Hirtelen megjelent egy magyar katonai egyenruhában levő alak, aki azt kérdezte, hogy van-e itt valaki a Hasomér Hacairból. Hozzám hozták.

Nem ismertem meg azonnal mert fel sem tételeztem, hogy Szimcha így néz ki. Munkaszolgálatos zsidónak ugyanis nem volt megengedve az egyenruha. Ő azonnal megismert, összeölelkeztünk és összecsókolóztunk.

Nem lehet elképzelni azt a boldogságot és örömet, melyet akkor, ott éreztem. Többezer kilométerre az otthontól, sebesülten, elhagyottan és szánalmasan. De nemcsak mint chávér jött, hanem mint mentőangyal is. Megkérdezte mire van szükségem.

Hatalmas kincset, ezer cigarettát adott nekem, amiért mindent lehetett kapni. De nem annyira az ajándék, inkább a tőle nyert bátorítás volt az ami valósággal új életre keltett.

A „Drorból" és a „Habonimból" voltak együtt velem chaverok akikkel a Szimchától kapottakat megosztottam.

Később tudtam meg, hogy Szimcha maga is tifuszban feküdt s majdnem a halálán volt. Erős élniakarásának köszönhette, hogy magához tért.

A kórház parancsnoka egy oroszul tudó embert keresett éppen s választása Szimchára esett, aki a fronton tanult meg oroszul. A parancsnok hamar felfedezte képességeit, egyenruhába öltöztette s mint ügyvezető-parancsnok vezette a kórház ügyeit. Ebben a minőségében sikerült minden mozgalmi chavérnak és minden útjába került zsidónak segítséget nyújtani.

SZEMBEN A HALÁLLAL

... S most, szintén egy cháver elbeszéléseiből néhány szó utolsó heteiről, valamint haláláról. Mindig érthetetlen volt előttem az az emberfeletti akarat, amely benne lakott. Testben megrokkanva tért vissza Pestre Oroszországból.

Ennek dacára lélekben szilárd volt, ami erőt kölcsönzött neki a Sors által számára kimért feladat elvégzéséhez.

Sohasem értettem meg, hogy aki olyan fizikai és lelki állapotban érkezett vissza, hogyan tudta ismét régi énjét megtalálni?

Ehhez ismerni kell az akkori Budapest életét. A fákon és a villanypóznákon akasztott emberek lógtak s alattuk ez a felirás volt: „Ezek katonaszökevények voltak." El kell még képzelni, hogy valaki többévi távollét után visszatér Pestre és egyszerre egy más, egy teljesen új világba csöppen. Chavérjait a svájci követségen találja, amint azok menleveleket osztanak, a gettóban segítenek, a védett házakban helyeznek el zsidókat ahol akkor már 50—60 ezren voltak. Ő, akinek ez új volt, ismét feltalálta magát a mentés valamennyi ágában.

Emlékezem mennyire féltem amikor elkezdtem a hamis papírokat terjeszteni. Ezt nála nem tapasztaltam. Nem tudom, honnan merítette az energiát, amikor nála sokkal erősebb fizikumuak kidőltek a sok feszültséget kivánó munkából. Ő változatlanul diktálta az iramot, mintha be akarta volna hozni a tőle elrabolt éveket.

Van abban valami szimbólikus, hogy Szimcha egy olyan fiúért áldozta fel magát, aki már nem élt.

Nem tudom, hogy Ő ezt tudta-e. Minden valószinüség szerint remélte, hogy van még lélek a fiúban, akit meg akart menteni. Önfeláldozása, úgy emberi mint mozgalmi szempontból felemelő: „Minden egyes ember akit a vészkorszakban meg lehetett menteni az életnek, megért minden erőfeszítést."

Eltünése majd elfogatása borzasztó csapás volt számunkra. Nehéz volt beletörődni. A csapás oly kegyetlen és oly logikátlan volt azután a hosszú út után, melyet a mozgalomban, Ukrajnában, majd onnét visszatérve rövid ideig megint Pesten tett meg. S a tragédia akkor érte amikor a németek sorsa már megpecsételődött.

MINDEN VALÓJÁBAN...

Egyéniség volt minden szempontból. Nemcsak testét, hanem a lelkét is a mozgalomnak adta. Tehetséges ember, aki mindenét, egész valóját a cionista mozgalom oltárán áldozta fel.

Nem számított, hogy szabad volt-e vagy éppen internáló táborban sínylődött, börtönben vagy katonáéknál, mindég megtalálta az utat a mozgalomhoz. Amikor más emberek reményüket vesztették, féltek a rájuk váró jövőtől, Szimchának csak egy gondja volt — a mozgalom.

El lehet mondani, hogy a bátrak között is hős volt...

1914-ben született Kolozsvárt. A budapesti zsidó gimnáziumban ta-

nult mindaddig amíg a Hasomér Hacairban végzett földalatti munkájáért onnét eltávolították.

A mozgalomhoz 1931-ben csatlakozott. (Ma Rámát Hásófétban vannak akkori kibuc-chavérjai.) 1936-ban nevezték ki az országos vezetőség tagjává, ahol a mozgalom gazdasági ellátását valamint a külkapcsolatok intézését bízták rá. 1941-ben, azután, hogy az országos vezetőség tagjai alijjáztak, többségüket pedig munkatárborba vitték — egyedül viselte a mozgalom-vezetés felelősségét. 1942-ben szervezi meg a szlovákiai mozgalom tagjainak szökését Magyarországra, ami által az Auschwitzba való deportálástól menti meg őket. Miután a magyar mozgalom tagjai saját igazolványukat adják át szlovákiai testvéreiknek. Szimchát 25 társával együtt bezárják, majd szörnyű kínzások után internálják. Képességeinek birtokában rövid időn belül a tábor „koronázatlan" parancsnoka lett. Lekenyerezte a tábor „valódi" parancsnokát, aki átadja neki az ügyek vezetését. Szimcha mozgalmi szemináriumot szervez, ezenkivül zöldséges kert vezetését proponálja ami által vallásos fogoly társai „önellátókká" válnak.

Pár hónappal később a tábor parancsnokát felfüggesztették, majd megbüntették. Szimchát és chavérjait pedig 1943-ban büntetőszázaddal az ujranai aknamezőkre küldték. Többhavi sanyargatás, kínzás, tifusz, fagyás és aknák után, 243 emberből mindössze öten maradtak életben. Már a frontra való menetele előtt 43 kilót nyomott. Hogy mégis életben maradt, csupán erős akaratának köszönhette.

A front összeomlása után megszökik, s többezer kilométeres gyaloglás után a magyar határra érkezik. Onnét telefonon értesíti érkezéséről özvegy édesanyját. Ismét elfogják és visszaviszik Ukrajnába . . .

A voronyezsi front összeomlása után ismét sikerült megszöknie. 1944 novemberében érkezik a körülzárt Budapestre.

A mozgalmat a Vadász utcai védett házban találja. Chavérjai nem ismerik meg a csont-bőr Szimchát. Fizikai gyengesége dacára napokon belül ismét a ház élén van. Mint a svájci követség tisztviselője, Kühne János néven diplomáciai kocsival járja a várost, hogy zsidókat mentsen.

December vége . . . „Diplomáciai" védettsége ellenére a sebesült fiú mellett fogják el a nyilas gyilkosok és elviszik a soha vissza nem térő útra.

Bajtársai hiába keresték, nem találták meg. Később érkezett hírek szerint január elején, valamivel Budapest felszabadítása előtt ölték meg őt, aki a bátrak között is hős volt . . . A háború után a budapesti Hasomér Hacair kénje (csoportja) nevéről lett elnevezve. Magyarország kormányától pedig a Köztársasági Érdemrendet kapta 1947-ben.

SALAMON MIHÁLY

WEISZ ARTUR
a „Vadász" parancsnoka

Weisz Artur

A legsötétebb 44-es napok egyikén ismerkedtem meg vele.

A Sip-utcai hitközségi épület sötét folyosóján egy középmagas, jóarcú, határozott fellépésü úr mutatkozott be nekünk.

Mindvégig ilyen barátságos arcú, udvarias, jólnevelt, készséges pesti úr maradt, amilyennek első percben megismertem, amíg csak szerencsém volt vele dolgozni. Sajnos nem nagyon sokáig. Nem volt ezen az arcon semmi hősi, semmi tragikus. Pedig hős volt mindvégig abban a nagy munkában, amit az elkövetkező sötét hónapokban, tragikus elhurcolásáig végzett.

Az illető a Vadász-utcai üvegház tulajdonosa, a pesti izráeli hitközség előljárója, Weisz Artur volt. A Lutz konzul által a svájci követség égisze alatt beindított mentőmunka számára ő bocsátotta rendelkezésre az „Üvegház" épületét, s a „követségi épület" munkájának is ő volt a megszervezője, motorja, leleményes irányitója. Képességéről és áldozatkészségéről a legsötétebb napokban győződhettünk meg legjobban.

Október 16-án, Szálasi nyilas bandája véres garázdálkodásának kezdetén, kezdődött el a cionista vezetők családjainak a „Vadászba" való beköltözése, — ahogy azt régen kiterveltük. Én magam családommal a Pasaréti-úti nyilasházból menekülve, kissé megkésve érkeztem a Vadászba. Késő este volt, a kapuban maga Weisz Artur mosolygó arca köszöntött bennünket, aki mindjárt az ideiglenes szállássá átalakított üvegház minden részletét bemutatta. Akkor még nem tudtuk, hogy a 2—300 ember befogadására szánt épületben néhány hónapon belül a létszám a 3000 főt is meg fogja haladni. Legfeljebb sejtettük.

Azonban Weisz Artur, mint az elkövetkező sötét napok folyamán mindig, mosolygó is bizakodó volt. „A dolog menni fog és innen fogjuk a brigantik sötét szándékát megtorpedózni" — mondotta.

Az az intézkedő, tettrekész tipus volt, amelyet mindig csodáltam és

szerettem. Később is nagy megnyugvás volt nekem és mindnyájunknak, nyugodt, biztos munkáját látni és optimista tervezgetését hallani. Különös jóérzéssel töltött el bennünket állandó aktivitása, — akkor is, amikor az ostromlott Pest szörnyű eseményei néhányunkat már a kétségbeesés, sőt a letargia állapotáig juttatott el.

Minden, az „Üvegházat" fenyegető, nem egyszer véres terrortámadást sejttető incidensnek csodálatosan praktikus észjárásával, vagy fellépésével vette elejét és mindig sikerült valahogy a dolgot leszerelnie. A „Vadászt" egyizben megostromló csendőr alakulatot például úgy sikerült leszerelnie, hogy a csendőrtiszteket egyszerüen leitatta és elvonulásukat párezer pengőnyi sáppal külön is biztosította.

Ő volt a „Schutzpass"-osztogató Vadász-utcai nagyüzem igazi megszervezője is. „Referensek" és gépirónők tömege állította ki a Vadász-utcában naponta felsorakozó tízezres tömegek számára az elején még életet jelentő védleveleket. Szervező tehetségével nagy segítségére volt a svájci védett házaknak is.

Az V. kerületi nyilas alakulat fővezéreit — hallatlan praktikával, diplomáciával és természetesen sokezer pengő állandó folyósításával is — ő vásárolta meg nekünk. Attól kezdve, ettől a bennünket naponta fegyveresen fenyegető bandától, aránylagos nyugalmunk volt.

Igazi hősi kiállása, sőt vezéri elhivatottsága az 1944 december 31-i nyilas betörésnél mutatkozott meg. Az Üvegházat fegyveresen megostromló banda Kun páter III. kerületi alakulata volt. A fegyveres behatolásnak több halottja is volt. Utána a fegyveres brigantik az egész házat az utcára terelték ki és a Duna irányába akarták elindítani. De ekkor Weisz Artur csodálatos civil kurázsit mutatva, merészen odalépett a fővezérhez és harsány hangon tiltakozott az épület területen kivüliségének a megsértése ellen. Követelte, engedje meg, hogy a városparancsnokkal telefonon érintkezésbe lépjen.

És csoda történt. A briganti megszeppent. Artur belépett a kapu alatti fülkébe, hivta a városparancsnokot, akivel akkor már a Szabadság-téri követségi épület is érintkezésbe lépett. Az eredmény: a tömegeknek a házba való visszabocsátása volt.

Weisz Artur győzelmét sajnos csak 24 órán keresztül élvezhette. Másnap, 1945 január 1-én este, — valamilyen barátságos megbeszélés ürügyével, — vette rá az előző nap felsült nyilas alakulat néhány embere, hogy velük menjen. Artur arra gondolt, hogy ezt a bandát is sikerülni fog lekenyerezni. Mindnyájunk tiltakozása ellenére is, elszánta magát a kockázatos útra.

Amelyről soha többé nem tért vissza.

Dr. GÁRDOS MICHAEL

JOSZÉF EMLÉKÉRE

Akiről Gárdos kibuc a nevét kapta

Joszéf Gárdos 1921-ben Ujpesten született. Gyermekkora az úgynevezett békés években telt el, polgári család keretében. Leszámítva a gazdasági nehézségeket, betegséget, nem voltak különleges zökkenők. Ezért is számított különös meglepetésnek, amikor kitudódott, hogy Joszéf a háborút választotta életcéljául. Háború, harc a családdal, a környezettel és valószínűleg sajátmagával is. Harcot jelentett számára, hogy a cionista mozgalomhoz csatlakozott. A család megtiltotta, hogy egy olyan mozgalomban vegyen részt, amely gyakrabban volt üldözött, mint szabad. A környezet lenézte, volt barátai bűnözőként kezelték, amikor véletlenül találkoztak vele.

Ilyen körülmények között nehéz megállapítani, hogy voltaképpen mikor kezdődött életében a földalatti munka és a „Soá". Hiszen nemsokára, hogy a mozgalomba lépett, máris aktív szerepet töltött be a vezetésében, főleg az ifjúság nevelésében. Neve nemcsak a mozgalom keretein belül vált ismertté, hanem a rendőrség is „fontos" személyiségnek nyilvánította. A szocialista mozgalom (Dror-Hábonim) tagja szemükben egyenlő volt a kommunistákkal. Ugy fogdosták össze őket, mint a zsebmetszőket, minden tömegmegnyilvánulás előtt, úgy jöttek Joszéfért is és „biztonságba" helyezték, amikor az olasz külügyminiszter látogatását várták Pesten, vagy amikor magasrangú német küldöttség érkezett. Ekkor már nagy gyakorlata volt a szökésben. A család viszonylagos nyugalma is megszünt, hiszen a házkutatások és a fenyegetések rendszeressé váltak. Kommunista irodalmat kerestek és Joszéfot vitték el. Ha találtak valami „érdekeset", nem folytatták tovább a kutatást, mert volt már „bizonyíték". Hogy megrövidítsük a kutatást, kitettük a főhelyre Lorke Szociológiáját. A cím után ítélve (szociológia = szocialista) vad kommunista irodalomnak vélték és rögtön lefoglalták.

Csak később, a szakemberek bevonása után derült ki, hogy egy jámbor

polgári könyvről van szó és visszaadták, ami azért is fontos volt, mert többször is sikerült csaléteknek felhasználni. Joszéf ekkor már a mozgalom nevelője volt. Hogy ezt hol tanulta? Talán vele született? Már 14 éves korában újságot szerkesztett (az egy példányban készült, kézzel írt „Derby" minden héten megjelent).

Gárdos Joszéf

A zsidóüldözések ez időben váltak nyílttá és Joszéf szinte dühösen vette tudomásul, hogy ő kivételezett, nem számít zsidónak, ellenben a helyzet újabb, súlyosabb feladatok elé állította. A lakás a mozgalom otthonává vált, mert másutt nem lehetett találkozni. Éjjelenként a szlovák menekültek hálóhelyéül szolgált. De biztosítani kellett a letelepedésüket, munkába helyezésüket, vagy továbbjutásukat. Ebben dolgozott Joszéf nappal és éjjel. De eközben harcolnia kellett a zsidó szervezetekkel is, amelyek állandóan feljelentéssel fenyegették. A németek bevonulása készen várta őt és a mozgalmat lelkileg, de nem fizikailag. De meg kellett tenni a lehetetlent.

Akit lehet, kiszabadítani a munkatáborokóbl, vagy megmenteni a Németországba való elhurcolás elől és közben sajátmagáról is gondoskodni, hiszen ugyanolyan üldözött volt ő is. Vagy, mint szabadságos munkaszolgálatos járt, vagy mint salvadori állampolgár jelent meg, vagy őskeresztényként igazolta magát. Nem használta a kivételezettségi iratokat, tudta, hogy úgysem érnek semmit.

Megjelenése és bátorsága biztosította a sikert Joszéfnak, amikor azt a feladatot kapta, hogy be kell jutnia Munkács és Huszt már bezárt gettóiba egy nappal a deportálás előtt. Hamis papirokkal megrakva érkezett oda, de sikerült, és sok chávér és hozzátartozója kapta meg tőle az életet jelentő iratokat. Ezeknek tovább is kellett jutniok és az új feladat Joszéf részére az volt, hogy Romániába szöktesse őket és összeköttetést keressen az alijja-hajókkal. Magyarország felszabadítása Romániában éri. Ő tartotta fenn a kapcsolatot a Magyarországon maradt chávérokkal. Ő tudta, hol kell őket keresni, segítséget nyújtani nekik. A Joint égisze alatt élelmiszerszállító vonatot szervez. Ezzel érkezik Pest közelébe, onnan zsidó-orosz tisztek segítségével, Pestre.

Pestre érkezik a felszabadulásba, de nem a pihenésbe, amire pedig betegsége miatt olyan nagyon rá lett volna szorulva, mivel az út nagyon megviselte. Pest romokban hevert. A gyerekek elhagyatottan, éhesen. A gyermekotthonok felállítása, a cionista nevelési elvek lefektetése szintén

az ő munkája volt. És a nevelők nevelése is. Igy harcolt, amíg fáradtan, 1946 január 20-án végleg lehanyatlott. Az általa nevelt gárda nem volt hűtlen és hálátlan vele szemben, amikor elhatározta, hogy a kibuc az ő nevét fogja viselni.

Dr. MARTON ERNŐ

ÉS VÉGÜL : A HAJNALHASADÁS ELSŐ JELEI

Richard Crossman metamorfózisa

Alanti részletek az „Uj Kelet" alapító főszerkesztőjének 1949 március 4-iki cikkéből valók, amelyben Bécsben az angol-amerikai vegyesbizottság előtt tartott expozéjáról számol be.

Százhúsz napig tartott a vizsgálóbizottság munkája, melynek során meglátogatták Európa különböző országait, Palesztinát és az arab államokat. Ez a százhúsz nap cionistát faragott az anticionista Crossmanból. Hogyan történt ez a csodálatos metamorfózis? Hogyan ismétlődött meg szemeink előtt a bibliai Bileám története?

1946 február 23-án találkoztam Crossmannal először Bécsben. A Jewish Agency és a Zsidó Világkongresszus vezetősége azzal a megbizatással delegált Bécsbe, működjem közre, hogy az európai zsidó tragédia megfelelő formában táruljon az angol-amerikai vizsgálóbizottság elé.

Ugyszólván az utolsó pillanatban kaptam meg a bizottság hivatalos meghivását, hogy péntek délután 3 órakor (február 23-án) jelenjek meg az amerikai főparancsnokság épületében a bizottság előtt és tegyek tanuvallomást a magyar és román zsidóság ügyében. A kihallgatás lefolyásáról annakidején részletesen beszámolt a palesztinai sajtó.

Még nem tudtam kicsoda a figyelmes hallgató, aki beszámolómat olyan feltünő édeklődéssel kisérte. Csak előadásom befejezése után, amikor a bizottság tagjai a kérdések özönével halmoztak el, hallottam a nevét, Richard Crossman volt.

Amikor Hutchinson elnök szájából először hallottam Crossman nevét, hirtelen átvillant agyamon, hogy én ezt a nevet már sokszor hallottam.

A kihallgatás befejezése után a bizottság tagjai, Hutchinsonnal az élükön, hozzám jöttek és szivélyesen gratuláltak. Crossman utolsónak jött oda és melegen megszorította a kezemet, majd így szólt:

— Okvetlenül beszélni akarok még önnel. Olyan dolgokat mondott,

amelyek felkavartak és meggondolkoztattak. Szeretnék többet tudni ezekről a dolgokról. Mikor találkozhatnánk?

Megállapodtunk egy randevuban másnap estére a Sacher-szállodában. A Sacher szálloda volt akkor a bécsi angol megszálló seregek főhadiszállása.

— Csak egy kérdést engedjen most meg nekem, Crossman úr — fordultam hozzá.

— Parancsoljon — felelte készségesen.

— Azonos-e ön azzal a Crossmannal, aki a háború alatt az angol rádió német előadója volt?

— Igen, én vagyok az.

— Akkor engedje meg, hogy sokszázezer európai zsidó nevében is megköszönjem önnek azt a lelkivigaszt és bátorítást, amelyet az ön rádióelőadásai nyújtottak nekünk. Nem túlzok, ha azt mondom, hogy e sötét évek alatt a londoni rádió előadásai és üzenetei voltak az egyedüli reménysugár, mely még az élethez és a derűsebb jövőhöz kötött bennünket.

— Nagyon örülök ennek — mondotta Crossman —, mert csak most látjuk, milyen szörnyű szenvedéseken mentek önök keresztül. A borzalmaknak ezt a mértékét még el sem tudtuk képzelni magunknak.

— Kívánom önnek, Crossman úr, de kívánom elsősorban magunknak, hogy mostani missziójában is a vigasz és a biztatás üzenetét hozza a zsidó népnek.

Crossman arca kissé zavarttá vált és elfogódott mosollyal válaszolt:

— Nem tudom, hogy ez alkalommal meg fogok-e felelni ezeknek a várakozásoknak. Nehéz kérdés az önök kérdése. Nehezen látni a helyes utat és még nehezebb megtalálni a helyes megoldást. De erről beszélünk még. A viszontlátásra holnap.

Kihallgatásom végén Hutchinson elnök megkérdezett, módomban volna-e tanuvallomásomat írásban is benyújtani, mert annak adatait a bizottság alaposabban szeretné tanulmányozni. Azt válaszoltam, hogy a rendelkezésre álló rövid idő alatt csak német nyelven tudnám azt elkészíteni.

— Nem baj — mondotta Hutchinson —, adja csak át Crossman úrnak, ő majd lefordítja nekünk. Ugye Crossman úr?

STRUDELHOFGASSE 10

Hazamentem és elkezdtem dolgozni. Bécsi főhadiszállásom a Strudelhof-gasse 10 szám alatt volt, a magyarországi Joint bécsi székházában. Erről a házról, amely egyébként az utolsó osztrák-magyar külügyminiszter, Berchtold gróf kastélya volt valamikor, és a ház lakóiról külön regényt lehetne írni. Hónapokon át olyan magyar-zsidó világközpont-féle volt ez a ház, ahol egyrészt a különböző európai deportáló táborokból hazatérő

magyar-zsidó deportáltakat fogták fel és irányították Magyarország felé, másrészt a Magyarországon akkor megindult „Bricha"-mozgalom emberanyagát továbbították nyugat felé.

Bécsben ekkor még sem szálloda, sem étterem nem állott az átutazó idegen rendelkezésére (mindent a megszálló seregek foglaltak le) és a Strudelhofgasse 10 alatt mindig lehetett egy tányér meleg levest és szükség esetén egy priccset kapni, ahol egy éjszakán át aludni lehetett. Nagy szó volt ez akkor Bécsben. Még bécsi előkelőségek is gyakran jöttek oda ebédelni. Bécs város kommunista rendőrfőkapitánya is hónapokig ott étkezett.

Ennek a hasznos intézménynek a vezetője, a lelkes, kitünő Schwarz Viktor volt, egy önfeláldozó cionista és csupaszív ember. Bécsi misszióm egész ideje alatt szívvel-lélekkel segítségemre volt, egész hivatali apparátusát az ügy rendelkezésére bocsátotta, amivel felbecsülhetetlen szolgálatot tett a cionista ügynek. Egyébként ő maga is megjelent az angol-amerikai vizsgálóbizottság előtt és tanuvallomásával kitünő hatást keltett.

Hazatérvén a Strudelhofgassera, azt mondtam Schwartz Viktornak:

— Szerezz nekem két jó német gépirókisasszonyt.

— Miért kell egyszerre kettő? — kérdezte nevetve.

— Mert egész éjjel diktálni fogok és ezt csak váltott gépirókisasszonyok bírják.

ELKÉSZÜL A JELENTÉS

Vasárnap délután 3 órakor készen volt a jelentés. 92 gépirásos oldalt tett ki és összefoglalta az európai zsidóság egész probléma-komplexumát. Amikor néhány órával később a Sacher-hotelban átadtam Crossmannak a terjedelmes paksamétát, aggodalmasan csóválta a fejét.

— És ezt nekem mind le kell fordítanom? — kérdezte.

— Csak amit fontosnak itél belőle — nyugtattam meg.

Azokból a bő részletekből, amelyeket Crossman idéz könyvében a jelentésemből, de főként azokból az idézetekből, amelyek Bartley Crum „Behind the silken curtain" című könyvében, valamint magának a bizottságnak hivatalos jelentésében láttak napvilágot, megállapíthattam később, hogy Crossman lelkiismeretesen eleget tett fordítói megbizatásának.

Beszélgetésünk azzal indult, hogy Crossman kérésére felolvastam a jelentés utolsó fejezetét képező végkövetkeztetéseimet.

Konkluzióim abból a megállapításból indultak ki, hogy az európai zsidóság megmaradt töredéke nem életképes többé és a szociális, pszichikai és biológiai hanyatlás olyan ijesztő jeleit mutatja, amelyek semmi reményt sem nyújtanak arra, hogy újból egészséges közösséggé váljék. Ez viszont azt a veszélyt rejti magában, hogy ez a népcsonk lassanként infekciós góccá

válik, amely nemcsak önmagát, de környezetét is állandó irritáció állapotában fogja tartani.

— Nem osztom véleményét — veti ellen Crossman. — Miért ne élhetnének ezek a megmaradt zsidók békében és harmóniában nemzsidó környezetükkel, különösen most, hogy alaposan kijózanodtak a hitlerizmusból.

— Gondolja, Crossman úr, hogy csakugyan kijózanodtak, gondolja, hogy Hitlerrel együtt a hitlerizmus is meghalt?

Crossman elgondolkozva hallgatott.

MIÉRT CSAK PALESZTINA?

A diagnózis tekintetében lassanként közös nevezőre hoztuk nézeteinket. Következett a megoldás, a therápia kérdése.

— Kivándorlás, mégpedig Palesztinába — hangzott a konkluzióm.

— Miért éppen Palesztinába és miért csak Palesztinába — veti fel a szónoki kérdést Crossman.

— Három oknál fogva — felelem. — 1. Mert az európai zsidók túlnyomó többsége Palesztinába akar vándorolni, 2. mert csak Palesztina hajlandó befogadni ezeket a vándorokat, 3. mert ez a testileg és lelkileg beteg embertömeg csak Palesztinában gyógyulhat meg.

A vitának ez a része akkor nyitva maradt, de könyvében Crossman már világosan leszögezi álláspontját. „Bécsben arra a konkluzióra jutottam — írja —, hogy a cionizmus, akár szeretjük, akár nem, elemi szükségesség a keleteurópai zsidóság léte szempontjából."

Azt is megállapítja, hogy a keleteurópai zsidóság kérdése nemzeti probléma, amely csakis nemzeti síkon oldható meg.

Sokkal élénkebbé és komolyabbá vált a vita, amikor a zsidó állam létesítésének szükségességéről beszéltem. Itt Crossman ellentmondása kategórikussá vált.

— Mit ért ön zsidó állam alatt? — kérdezte.

— Kell lennie egy helynek a világon, ahol a szidó nép is szuverén módon ura lehessen sorsának. Ez csak a zsidó államban lehetséges.

— Miért beszélnek zsidó államról, miért ne legyen palesztinai állam?

— Mert a zsidó állam az egyetlen garancia arra, hogy bennünket ne degradáljanak kisebbségi sorsra. Kell végre lennie egy országnak, ahol mi is az államalkotó nép jogaival rendelkezünk.

— Egyszóval zsidó többséget akarnak Palesztinában?

— Szabad bevándorlást akarunk. Ha ennek következménye zsidó többség lesz, ez semmit sem fog változtatni az arabokhoz való viszonyunkon.

— Ön összeegyeztethetőnek tartja a humanizmus és a demokrácia elveivel, hogy egy bentlakó népet majorizáljanak?

— Csodálom Crossman úr, hogy ön a humanizmus eszméiről beszél egy olyan világban, amelyben hatmillió zsidót kiirtottak és amelyben éppen most van folyamatban 10 és félmillió német áttelepítése, vagy mondjuk ki nyiltan: kiűzése.

Crossman hevesen közbevágott:

— Szörnyű hibának tartom a németeknek egész tartományokból való kiűzését, de mit csináljunk, az oroszok így akarják. Ez is meg fogja egyszer bosszulni magát.

— De mi nem akarunk egyetlen arabot sem elűzni Palesztinából.

— A zsidó állam mégis az arabok elnyomásához, vagy legalábbis megrövidítéséhez fog vezetni.

Ebben a hangnemben vitáztunk a késő éjjeli órákig. A zsidó állam kérdésében nem tudtam meggyőzni Crossmant.

De amiről én nem tudtam Crossmant meggyőzni, arról meggyőzte őt Erec Jiszráel és az a grandiózus cionista építőmunka, amit itt látott.

Erec Jiszráel varázsa megtette a hatását: cionistává lett. Már nem ellenezte a zsidó államot.

A SZERKESZTŐ ZÁRSZAVA

(Bátrakról, hősökről és mártírokról)

Most, hogy dokumentum-könyvünk végére értünk és seregszemlét tartottunk a visszaemlékezések során, kiegészítésképpen közlünk egynéhány adatot a vészkorszak azon hőseiről, akik különböző okokból kifolyólag, elsőszemélyben nem írták, vagy nem írhatták meg visszaemlékezéseiket.

A magunk részéről felkerestük az ország legkülönbözőbb pontjain lakó egyéneket, akik a vérözön mentőmunkálatainak aktivistái, avagy szenvedő hősei voltak. Ezek szájából idézünk a következő oldalakon.

A HŐSÖK HŐSE

A Cholonban lakó Weisz Edittől kaptuk kölcsön azt a levelet, melyből egy néhány sort idézünk az alantiakban.

E sorokat Weisz Imre, újkori héber történelmünk Weisz Jákovja írta 1947 június 15-én, rövid idővel kivégzése előtt az akkói várbörtönben.

Az ezer és egyszer már a nővére által elolvasott utolsó Istenhozzádból nem az angolok elleni „vádiratot", hanem az azt megelőző magyarországi ellenállásról szóló fejezetet idézzük: „Editkém drága, nem tudom Neked leírni, milyen érzés volt az, amikor először fogtam fegyvert a kézbe. Tudtam, hogy ez a harc a szabadságunkért és a jövőnkért folyik. Nem voltam többet „büdös zsidó", hanem öntudatos harcos zsidó, aki tudja, hogy miért harcol.

Elfelejtettem azt az érzést, amikor minden vacak paraszt leköphetett és nem volt más út mint letörölni a köpést s „köszönömöt" mondani. Ez az idő elmúlt! Ütésre ütéssel, köpésre köpéssel válaszolunk!

Hogy mi vitt erre az útra? Nem tudom, van-e tudomásod róla, hogy a háború alatt, jobban mondva a német megszállás alatt, résztvettem a földalatti mozgalomban. Harcoltunk a németek ellen, nemcsak önmagunkért, hanem Tiértetek is és a zsidó közösségért, népünkért. Természetesen, ez a harc nagyon korlátozott volt, de minden tőlünk telhetőt elkövettünk, hogy testvéreinken segítsünk ... — **ezeket a szavakat olvastuk a könnyektől ezer és egyszer átitatott levélben, melyet a 23 éves korában kivégzett Weisz Jákov írt, aki 20 éves korában már Budapesten is hős volt a hősök között is ...**

„LAJLA"

Kohén Lajla tel-aviv irodájában, a „Berlitz" nyelviskola igazgatói szobájában ülünk.

A negyedszázaddal ezelőtti napokról beszélgettünk. (Sőt, még az azt megelőzőről is. Ugyanis 1939 októberében állottunk először közösen a kék-fehér lobogó alatt.)

Hogy mi is történt huszonöt évvel ezelőtt az akkor még Herzog Vera-Lajlával? A Garam-völgyéből került fel Pestre, ahol azonnal bekapcsolódott a cionista munkába. Egyszer csak apróhírdetés jelent meg a „Kis Ujság"-ban. A Magyarországot megszálló német csapatok magasrangú tisztje, Kenner vezérkari repülőőrnagy cselédlányt keresett.

A már régen „földalatt" dolgozó cionisták választása a szőke árja külsejű Vera-Lajlára esett. Nemsokkal később már mint Zimányi Mária „cselédeskedett" a német vezérkari tiszt budai villájában. Ennél biztosabb helyre nem is lehetett volna földalatti munkát végző chalucokat hozni, ahol még hamis igazolványokat is készítettek az alagsori villában.

A „gazdájától" kapott, ezesetben „véletlenül" eredeti igazolványa előtt minden kapu megnyílt. Még a pesti gettóé is. Ide vitte be a különböző országok védleveleit, melyekkel halálraitélt testvérei életét mentette meg.

„PICI"

Lévy Jehuda ma a Cáhál, a Harmadik Zsidó Állam hadseregének őrnagya. Negyed századdal ezelőtt hol Turul, hol meg SS-egyenruhákban végezte cionista mentőmunkáját.

Nehezen akar beszélni. Ha nem mutatnánk elfogatása után a Gestapó által a mellére tetovált SS-betűkre, ki sem nyitná a száját. „Csak azt csináltam, amit a magyarok által halálraitélt testvéreim életének megmentése követelt tőlem, az akkor 18 éves ifjú cionistától" — mondja. Hogy hónapokon keresztül embercsempészként dolgozott, vagy Pesten rekedt lengyel menekülteket vitt a román határig, ezt mind a „Jad Vasém" Emlékhatóság dossziéjából tudjuk.

Közben egy újfajta „műágban" specializálta magát. Uttörője volt a román papírok hamisításának. Olyan hírek keringtek akkor Magyarországon, hogy román-árja papírok segítségével biztosabb a járás-kelés, mert nem kellett félni a katonai behivástól, illetőleg egyszerűen csak igazolni kellett magát az embernek.

Azt viszont tőle tudtuk meg, hogy a Nemzetközi Vöröskereszt romániai vezetője, dr. Marton Ernő azzal bízta meg, hogy hozzon át a határon néhány családot, akiknek sikerült megmenekülni a deportálástól és bunkerekben rejtőznek.

Utolsó „nagy", de egyben végzetes útja a három ejtőernyős, Chana Szenes, Joél Pálgi, valamint Perec Goldstein keresése volt. A Gestapo elfogta „Picit", ahogy azokban a napokban, sőt ma is hívják a choloni lakásán őt meglátogató egykorl fegyvertársai, s ekkor tetoválták testébe az örök időkig éktelenkedő SS-jelet...

„NYILAS-TESTVÉR"

Negyedszázad távlatából visszatekintve a vészkorszak napjaira, bizonyos elégtétellel állapítja meg dr. Rosenbaum Pinchasz-Tibor, hogy akkori mentőtevékenysége nem volt hiábavaló.

Egyik szemében könny, a másikban pedig öröm bújkál, amikor maga elé

idézi azokat a napokat, amikor fényes, fekete lakkcsizmában, zöld inggel a rajta lévő nyilas-karszalaggal „szedte össze" halálraitélt testvéreit, hogy azokat a Vadász-utcai révbe kisérje, vagy amikor mint nyilas „testvér" osztotta a sokszor életet jelentő „Schutzpassokat."

Tudta, hogy családja már elpusztult a náci-nyilas őrületben, magával nem törődve a még életben lévő, de halálraitélt testvéreire gondolt, amikor életmentő útjaira indult. Egy péntek este, egy négytagú nyilas járőr élén a Király utca 10-es számú házba „hatolt" be, hogy onnét fegyveres „kisérettel" kimentse Frenkel Jenőt, a magyarországi Mizrachi elnökét és annak családját.

(Dr. Rosenbaum Pinchász ma a svájci pénzvilág egyik legismertebb embere. Alapító-elnöke a Banque de Credit International-nak, Libéria tb. svájci nagykövete és meghatalmazott minisztere, a Zsidó Világkongresszus kincstárnoka és a Végrehajtó bizottság tagja, a Mizrachi Világszövetségének tagja, a Kolél Somré Háchomot svájci elnöke, stb. stb.

Mindezen felül pedig Izráel Államának nemcsupán szerelmese és gyakori vendége, hanem egyik legnagyobb európai pénzbefektetője dr. Rosenbaum Pinchász volt kisvárdai főrabbi, aki a jeruzsálemi Rév Kuk Intézetben hét évvel ezelőtt „Kisvárdai Terem" néven örökítette meg a vészkorszakban elpusztult hitközsége emlékét.)

„MIMIS"

„Mimis"-sel két külföldi filmezése közben az egyik tel-avivi kávéházban találkoztunk. Most producer.

Már huszonöt évvel ezelőtt is művész volt. Nemcsak az élet, hanem a hamisítások, valamint az „alvilággal" való kapcsolatok művésze, a „földalatti" munkában.

Valódi neve Herbst Ignác, álnéven Hranyó Imre, de „bajtársai" számára csak egyszerűen „Mimis" volt. Nekünk is ezen a néven mutatkozott be.

Most önváddal kezdi. „Az elmúlt 25 év alatt számtalanszor tettem fel magamnak a kérdést, vajon eleget tettünk-e annakidején magyar-zsidó testvéreink megmentéséért?! A mindég visszatérő kérdésre képtelen vagyok igennel válaszolni. Sokszor önmarcangolóan mondom magamnak, hogy talán mégsem állottunk hivatásunk magaslatán.

Apró-cseprő dolgokra apróztuk fel erőnket. Többet, sokkal többet kellett volna tennünk. Sokkal több embert menthettünk volna, ha nagyobb stílusban dolgozunk. Nem sokkal több energiát kellett volna befektetnünk ha pl. az Auschwitzba tartó vonatok alatti sínpárt repítettük volna a levegőbe. Beszámítva az ezzel járó összes következményeket. Hát lehetett volna-e súlyosabb következménye az akkori napok eseményeinek, mint lett...??!

Ha csak átmenetileg is elodázzuk magyar-zsidó testvéreink deportálását, esetleg megvalósulhatott volna a „ki időt nyer — életet nyer" mondás. Talán. Esetleg.

Vagy a másik pont. Lehetséges, hogy nagyobb eredményeket tudtunk volna felmutatni, ha politikai vonalvezetésünket, — már ami a mentést illeti —, az akkor Jugoszláviában lévő eseményekhez igazítjuk. A sok „ha" és „volna" most a negyedszázados évfordulón megújult erővel tör fel bennem. Mi a védelem, s mi a harc — kérdezem ilyenkor magamtól.

Ezt vagy amazt, hogyan csinálnám, ill. kellene csinálnunk ma — teszem

hozzá. Hogyan kell már ma felkészülni a galut zsidóságának egy bármely oldalról — Isten ments — jöhető „soá"-ra. Hiszen a galut zsidóságának semmi biztosítéka sincsen egy újabb pusztulás ellen..." — mondja a 25 évvel ezelőtti „tempóval" Mimis, aki negyedszázaddal ezelőtt sem ijedt meg saját árnyékától...

„MADÁR"

A jaffai rendőrségen vagyunk. Amir Doron rendőrőrnagy parancsnok szobájában beszélgetünk.

Természetesen a negyedszázaddal ezelőtti napokról. Amikor még Fodor Imrének, a földalatti munka névtelen harcosai között pedig egyszerűen „Madár"-nak hívták.

Húsz éves volt mindössze, amikor megismerkedett a „földalatti" munka veszélyeivel. De ő az ifjú élményeit látta a veszélyekben is, amikor testvéreit kellett menteni. Egyik „lebukása" alkalmával benn a fogházban hallott először Auschwitzról. Kiszabadulása után még jobban megerősödött benne a földalatti munka szükségességének hite.

Német esőkabátot, valamint SS-sapkát szerzett s így járt „embermentő" körútjaira. Kisöccsét gyermekotthonban helyezte el. Édesapját a nyilas hatalomátvétel első napjaiban, már október 20-án elvitték. Édesanyja pedig betegen feküdt.

A Baross-utcában találkozott „Dajnussal", „Cocával", Kepessel (mindhárman az országban vannak) s több más bajtárssal, akikkel ott nyomban elhatározták, hogy „Madár" a rajta levő SS-mundér védelme alatt fogja kísérni a fontos „szállítmányokat". Végül a Benczúr-utca 35 szám alatti házban sikerült szereznie egy lakást az egész gárdának — meséli most mosolyogva az Izráel három győzelmes háborúját megjárt régi „pesti ellenálló"...

FÖLDALATTI TITKÁRNŐ

Bachrach Jáélt a tel-avivi, Dizengoff-utcai női divatáru üzletében találjuk. Nem látni rajta, hogy egy generációval ezelőtt mint Erdős Edit a mentési munkálatok egyik főhadiszállásának titkárnője volt. A „Ritz"-ben, Komoly Ottó mellett dolgozott. Akkor is ott volt, amikor őt elvitték örökre... Könnyes hangon emlékezett meg „főnökéről" a vezéri képességekkel megáldott Elnökről... Jáél-Edit együtt gyártotta a hamis iratokat Schäffer Joszéffal és Angelus Moseval.

AZ „EXHUMÁLÓ"

Dávidovits Eliezerrel tibériási lakhelyén beszélgettünk. Az első temetőszakember Izráelben.

Ő volt az első, aki szülővárosa, Sopron felszabadulása utáni napokban orosz-zsidó tisztek által rendelkezésére bocsájtott teherautókon megkezdte a Lichtenwörth, Wiener-Neustadt, valamint a grátzi táborokban csonttá aszott, de Isten különös kegyelme folytán életben maradt női „Häftlingek" hazaszállítását.

Ez csak az első lépés volt, melyet nyomon követtek a Sopron környéki exhumálások. Kutatásai alapján a MUSZ szövetséggel karöltve, megkezdte Sopron, Balf, Harka, Kopháza, Nagycenk, Hidegség, Ilonamajor, Ágfalva, Schattendorff, Donnenkirchen s a környező falvakban elhunyt munkaszolgála-

tosok tetemeinek exhumálását s azoknak a soproni és budapesti temetőkbe való átszállítását.

1950-ben a budapesti Orthodox Chevra Kadisa részéről, mint annak gondnoka vezette az óbudai Laktanya-utcai temető négyezer sírjának exhumálását. A temetőt katonai utasításra kényszerültek kiüríteni — laktanya bővítés céljára. Az exhumált tetemeket a Bécsi-utcai temetőben, a hires rabbik porhűvelyeit pedig a kőbányai orthodox temetőben hantolták el újból.

„A felszabadulás utáni két esztendőben összegyűjtöttem sokezer munkaszolgálatos nevét, akik a magyar-osztrák határmenti községekben pusztultak el. Az általam készített listát a „DEGOB" hozta nyilvánosságra. Ezen a listán keresztül — melyet a budapesti Rabbinátus is elismert — sokan szereztek bizonyosságot hozzátartozóik elhúnytáról. Listáim alapján a fájó, de biztos hír tudatában sokan kezdtek új életet házasság révén" — mondotta nekünk Dávidovits Lajos-Eliezer.

KAMENEC PODOLSK

Állampolgárság nélküliség... Hontalanság... K.E.O.K.H... Kamenec Podolsk... 1941 nyarán fenti városnév véresen összeforrott a magyar-zsidóság három évvel későbbi totális tragédiájával.

Zsidó vallású magyarok ezrei kerültek ilyen körülmények között 1941 júliusában a KEOKH (Külföldieket Ellenőrző Országos Központi Hivatal) utasítására Kőrösmezőn keresztül Kamenec Podolskba, a magyar zsidóság első tömegmészárlásának színhelyére.

Egy ilyen soha vissza nem térő transzporttal vitték el Deutsch Miksa tarackói lakóst, az ungvári héber gimnázium tanárát is, aki az élniakarás vágyával, Isten-i csodával határos módon menekült meg Kamenec Podolskból.

Egy péntek este érkeztek a városba, melyben néhány héttel később csupán a város kutyáinak ugatása gyászolta meg a 13 ezer legyilkolt zsidót.

Ezekről a tragikus napokról számolt be kilenc évvel ezelőtt az akkor 53 éves Deutsch Mose-Miksa, a cfáti gimnázium akkori irodalom és történelem tanára a Jad Vasémnek átadott megemlékezésében. (Ugyanezt mesélte el nekünk is.)

Kezdve attól a pillanattól, amikor két kakastollas „vitéz" tíz perc csomagolási időt adott neki a Kamenec Podolskon kinevezett zsidó tanácson, szökésen, bújkálásain, a Dnyeszter átúszásán majd a Tátrahágón keresztül Pestre való visszaérkezéséig. Beszámolójából nem felejtette ki drámai találkozásait sem, régi barátjával dr. Ehrenfeld Sándor ügyvéddel, akinek beszámolt Kamenec Podolsk véres tragédiájáról. „Rajtam kivül Pesten senki sem fogja elhinni neked e mesét" — volt dr. Ehrenfeld válasza. Ennek ellenére összehozta Deutschot az Eötvös utcai imaházban Kahán-Frankl Samuval, valamint dr. Reiner Imrével a magyar orthodoxia két vezetőjével, hogy elmesélje a borzalmakat.

AZ UJVIDÉKI MÉSZÁRLÁS

„Razzia in Novisada" címen 1967-ben Zürichben könyv jelent meg a magyarok újvidéki öldökléseiről.

Az elbeszéléseket tartalmazó mű szerzője a szigetvári származású dr.

Deák András jugoszláv-zsidó orvos-tábornok, aki maga is szenvedő hőse volt a magyar „vitézségnek".

Művéből egy-egy mondatot akarunk idézni 1942 január 22-ről, arról a hideg hajnalról, amikor Ujvidék zsidósága a már köztudatba ment „razziára" ébredt.

„...A fürdő bejárata előtti térségen mintegy kétezer ember gyűlt össze. Borzasztó hideg volt, legtöbbje még sem mozdult, pedig a hóban feküdtek. Zsidók egy csoportja az ősi halotti imát mondta. Az elátkozottak sötét, kétségbeesett, alélt sorainak képe leírhatatlanul borzalmasnak hatott.

Minden öt percben négy halálra ítéltet eresztettek a fürdőbe. A kabinokban le kellett vetkőzniök és a vízhez, illetve a víz felett kinyuló ugródeszkához kellett menniök. A Duna be volt fagyva. A deszka alatt a jégben nagyobb lyukat vágtak. A meztelen áldozatnak a deszkára kellett lépnie, az „államhatalom szerve" nyakába eresztett egy puskagolyót, a szerencsétlen a vízbeesett és a Duna hideg árja elvitte. Minden öt percben négy pisztolylövést hallottunk és mi a hallgatóság, mindég kevesebben és kevesebben lettünk. Az akció vezetője Zöldi volt, a budapesti katonai akadémia évfolyamában a rangelső.

...Még tizenöt lépésre lehettünk a végzetes küszöbtől. Hirtelen borzasztó kiáltás verte fel a halálraitélteket a letargiából. Egy karcsú, barnahajú fiatal lánynak kellett volna a kabinba lépnie, hogy levetközzék és azután meghaljon. A szerencsétlen teremtés halálfélelme váltotta ki itt, a halál küszöbén a drámai jelenetet. Az egészséges, fiatal, ártatlan gyermek elemi jogáért, életéért küzdött. Mint egy vadállat akarta kitépni magát hóhérja karmaiból, de erőteljes csendőrütések gyorsan a padlóra kényszerítették.

„Őrmester úr, kedves őrmester úr, legyen szives, ne öljön meg. Hiszen olyan fiatal vagyok, senkinek sem ártottam..."

— Kuss, üvöltötte az örmester és belerúgott, hogy ujra elessen. A lármára előjött Zöldi, pisztollyal a kezében a fürdőből, odalépett a lányhoz és felemelte pisztolyát.

A szegény lány átkarolta csizmáját és kétségbeesett rémületében könyörögni kezdett neki: „Százados úr kérem..." Nem tudta a mondatot befejezni. Zöldi a magyar hadsereg tisztje lőtt és a fiatal, ártatlan leány, aki annyira szeretett volna még élni, halott volt... Zöldi, fontosságának tudatában, megparancsolja: Folytatni! Örmester gondoskodjék, hogy a rendet többé ne zavarják meg!... (Feketehalmy-Czeydner és társainak ez a „vitézsége" ujabb vádirat a magyarság ellen.)

AKI SAJÁT SZÜLŐANYJÁT VOLT KÉNYTELEN ELÉGETNI...

Jazurba utaztunk, meglátogatni egykori garamvölgyi földinket, Weisz Sanyit. A legfantázidúsabb író sem tudna szörnyűbb mesét kitalálni mint Sanyi illetve édesapja, néhai Weisz Jenő lévai szűcs tragédiája.

Weisz Jenő Mauthausenben találkozott fiával, akinek vérző szívvel mesélte el, hogyan égette el Auschwitzban szülőanyját.

Weisz Jenőt, Auschwitzba érkezése után azonnal a Sonderkommandóba osztották be. Az 5-ös krematóriumba került „dolgozni". Prózai nyelvre lefordítva halottakat égetni. Ez egy nyitott krematórium volt, ahová a halottakat dobálták be. Künn a szabadban égették el őket.

A Sors, a Nagy Rendező olyan kegyetlen volt Weisz Jenőhöz, hogy saját anyját kellett elégetnie. Amint az égetésre kezeihez került halott szülőanyját

meglátta, mintha megbénult volna. Elállt a lélegzete s megszünt számára a világ. Nem tudott megszólalni. Amikor végre valahogyan magához tért, az égő lángok közé akarta magát dobni. De az SS-pribékek ezt a „megváltást" sem engedték meg neki.

Hogy azután, hogyan menekült meg Weisz Jenő a Sonderkommandóból ahol háromhavonként váltották illetve megölték őket, az külön fejezete a vészkorszak vérrel írott történetének...

Lévára visszatérve nem tudta magát túltenni a sok megpróbáltatáson s a nagy tragédián. Még mindig lelki szemei előtt látta életének legtragikusabb pillanatát. Ez a borzalmas kép kisérte utolsó napjáig. Egyébként közömbös volt minden és mindenki iránt. Csak egyet akart: Meghalni. Nem tudott és nem akart olyan világban élni, ahol a fiúnak kell elégetni a szülőanyját.

Testileg megrokkanva alijjára iratkozott fel. Kiutazása előtt két nappal rosszul lett, s a pozsonyi kórházban ért véget szenvedésekkel tragikus élete — fejezte be elcsukló hangon atyjáról való megemlékezését egykori lágertársunk.

A „LENGYEL KISLÁNY"

Bat Jamba mentünk. Látni akartuk azt a „kislányt" akit még 1943-ban ismertünk Vácról.

A Széchenyi utcai Lőwinger házban volt a menekült „lengyel" lányok otthona. Akkor egyik barátom udvarolt az egyik kislánynak.

Most őket, illetve a kétgyermekes anyát mentünk meglátogatni bat-jami sikunlakásukban.

1941-ben, nem egészen 11 éves kislány voltam — kezdi beszélgetésünket Blau Andorné, született Sofia Gruncseller, amikor elmenekültünk Lengyelországból. Édesapám a sok nélkülözéstől az úton halt meg, míg mi édesanyámmal, valamint hugommal „elvergődtünk" Magyarországra. Igy kerültünk a lengyel lányok váci otthonába.

A „Kotruba" földalatti név alatt ismert dr. Osztrol, aki 1943-ban feleségével valamint három gyerekével Lembergből drámai körülmények között menekült Magyarországra, volt a „lengyel" lányok apja, nevelője és tanítója egyszemélyben, meséli most nekünk egykori védettje. A magyar zsidóságon kivül neki köszönhettük, hogy életben maradtunk.

A nagy világégés után a Sors összehozta a váci ismeretség két szereplőjét s mi is így kerültünk családi fészkükbe...

SIRKŐ — SIR NÉLKÜL

Anyaggyűjtés közben az Izráel legészakibb részén levő Metula faluba látogattunk.

Felkerestük a Szela-portát. Szeláné, sz. Friedmann Terézia családját Kelet-Magyarországról deportálták. A lány illetve a testvér metulai házuk mellett egy kis ligetet ültetett, melynek közepére egy sírkövet állíttatott Németországban elpusztult családja emlékére.

Friedmann Terézia a cédrusos Libanon lábánál fekvő kis héber faluban évek óta állandóan és szorgosan kezeli a kis ligetet, mely nemcsupán családja emlékét, de egyuttal a keresztény Magyarország negyedszázaddal ezelőtti szégyenét is hírdeti...

A SAN SALVADORI „ÁLLAMPOLGÁRSÁGOK"

Összefoglalónk távolról sem lenne teljes, ha legalább pár sorban nem emlékeznénk meg Georges Mantello alias Mandel Györgyről, a San-Salvador-i középamerikai köztársaság genfi főkonzulátusának első titkáráról, aki emberfeletti munkájával igyekezett segítséget nyújtani halálraítélt magyar-zsidó testvéreinek.

Az erdélyi Lekencén 1901-ben született öntudatos zsidó már 1939-ben elnyerte a San-Salvador-i állampolgárságot, majd „adoptált hazájának" romániai tiszteletbeli attaséja lett. A romániai zsidóüldözéskor — 1941 decemberében — Svájcba menekül, ahol San-Salvador genfi főkonzulátusának első titkára lett. Itt azonnal összeköttetésbe lép úgy a svájci zsidóság, mint a Zsidó Világkongresszus vezetőivel, akik előtt feltárta a nácik által leigázott keleteurópai zsidóság tragikus sorsát. Hogy azután munkáját nem sok siker koronázza — nem ő az oka.

Amikor 1944 március 19-én a németek Magyarországot is megszállják s az ottani zsidóság sorsa végleg megpecsételődik, Mandel György öccsével, Józseffel együtt testvérei megmentése érdekében mozgósítja a Svájcban felfedezhető potenciális zsidó és nemzsidó erőket. Többek között felkeresték a Nemzetközi Vöröskereszt vezetőit, valamint Monsignore Philipp Bernandini pápai nunciust is, hogy az üldözöttek érdekében XII. Pius pápán keresztül hasson a „keresztény Magyarország" vezetőire.

Ami saját munkáját illeti, külön ki kell hangsúlyoznunk a magyar zsidóságnak juttatott menlevelek ezreit, melyeket a San-Salvador-i állampolgárságok formájában a budapesti Palesztina Hivatalon és a Nemzetközi Vöröskereszten keresztül juttatott el az örvény szélén álló testvéreinek.

A háború befejeztével még foglalkozott a gondolattal, hogy a mentőmunkának ezt a periódusát megírják az utókor számára. Az 1945-ben Svájcban nála tisztelgő dr. Szabó (Jesurun) Ödön történész-tanárt — antológiánk egyik munkatársát — kérte meg e munka elvégzésére, majd valamivel később lemondott erről a szándékáról.

Mindenesetre a megmenekült magyar zsidóság csak a hála és elismerés hangján emlékezhet meg testvéréről, Mandel Györgyről.

BUCSU VÁRADTÓL

A vészkorszak borzalmait végigszenvedettek megszólaltatásánál Simon Magdától a lángoló szívű, nagyváradi írónőtől — sajnos — már nem kérhettünk megemlékezést, miután anyaggyűjtésünk kezdetén húnyt el.

„A nagy futószalagon" c. vészkorszak könyve előszavából az alanti rövid részt idézzük arról a Váradról, mely „valaha" 30 ezer zsidó lélekkel „Ir V'Ém B'Jiszráél" és a legnagyobb zsidó gyűlekezet székhelye volt Erdélyben.

„Dél van. Harangoznak — nyilván a kapucinusok templomában, az van ide a legközelebb. De már egy másik harang is megszólalt. Aztán egy harmadik, negyedik, ötödik, valamennyi. Zúgnak Várad harangjai, ahány csak van e sok templomos városban.

Megkövülten, földbe gyökerezett lábbal állok. Hihetetlennek tűnik, hogy oly közel van mindez: a város, a harangok, a templomok, az ismerős utcák, terek — és mégis, mintha egy másik, számunkra elsüllyedt világból jönne az utolsó üzenet.

Várad, az ősi város, eképp sirat bennünket. Siratja halálba induló gyermekeit.

Isten veled, Várad! Élj boldogul, kedves város, ha tudsz — s ha tudsz, verjen meg az Isten."

„KÉVER ÁVOT"

1961 sziván 25-én, az egykori lévai gettó és vele a garamvölgyi zsidóság mártirjainak 17-ik gyászos évfordulóján Jeruzsálemben, Izráel örök fővárosában akartunk eleget tenni a „Kéver Ávot" micvájának.

Felmentünk Jeruzsálembe az örök vigasz városába, hogy további hitet és erőt meríthessünk az örök gyász hordozásához. Az egész világ szemeláttára a magyar-zsidóság nagy tragédiáját tárgyalták akkor.

Freudiger Fülöp, az egykori magyar orthodox vezető nyújtotta át a bíróságnak azt a levelezőlapot, mely utolsó Istenhozzádot jelentett a hatszázezer egyikétől. A „Bét Haam"-beli baloldali szomszédom, Haráv Meisels Jehuda-Árje a népjóléti minisztérium főtisztviselőjének könny buggyan ki a szeméből. Felesége unokatestvére adta az utolsó életjelt magáról...

Jobboldali szomszédom előbb egész testében remegni kezd, majd felugrik helyéről. Kitör... Képtelen tovább hallgatni a pusztulásról szóló tanuvallomást. A rendőrség kénytelen kivezetni a teremből...

Velünk szemben az üvegkalitkában, Adolf Eichmann, minden idők legnagyobb zsidógyilkosa ül. A gyilok orgiájának karmestere...

Belső kényszerből jöttem ide Kéver Ávotra. Családom s egykori — zselizi hitközségem tagjainak porhüvelyét sehol se takarja föld. Pernye formájában kerültek az auschwitzi krematóriumból a Legfőbb Bíró elé... Aránylag fiatal szüleimen kivül, 11 és féléves kishúgom, valamint házasságuk 56-ik évfordulóját aznap tartó nagyszüleim, Rabbi Gemeiner Joszéf és Mirjam, gyermekeikkel, unokáikkal és testvérükkel a most velem szemben ülő karmester parancsára a lévai gettóból indultak utolsó útjukra...

Aharon Halévi Jungreisz rabbink, években még fiatal (39), de lélekben megtört, impozáns szép fekete, szakállas alakját látom magam előtt. Eszméletlenül emelték a vagonba. Apja-anyja ugyanaznap haltak meg. Felesége is aznap szülte ez árnyékvilágra nyolcadik gyermekét.

Ezeket éltem át lelki szemeimmel, miközben szemeim a földi bírái előtt álló h a t s z á z e z e r-szeres gyilkost fürkészik. Közben felteszem magamnak — immár ki tudja hányszor?!?! — a kérdést: Elégtétel ez nekem, nekünk s mindnyájunknak? Azt gondolom, egy dolog szolgálhat csak vigaszul nekünk, hogy Jeruzsálemben, a zsidóság s Izráel örök fővárosában, egykori áldozatai és a zsidó birák előtt felel, emberi ésszel fel nem fogható bűneiért.

Az akkor minden emberi méltóságuktól megfosztott elnyomottak ítélkeznek most az egykori élet-halál ura felett.

Ezzel a lelki vigasszal hagyom el a bíróság épületét. A „Kéver Ávot"-on, a temetőben a feltámadásra gondol az ember. A Bét Haam elhagyásakor pedig Izráel feltámadására...

GALILI-GEMEINER ERVIN

MUNKATÁRSAK LEXIKONJA

ACZÉL MÁRTA: A zsidótörvények fosztották meg a bakfis-kor legszebb éveitől. A háború után felvették a Liszt Ferenc Zeneművészeti Főiskola énekszakára. Az 1956-os forradalom a Pesti Állami Operaház titkári beosztásában érte. Itt és ekkor jött rá arra, hogy a zsidógyűlölet tovább él. Ekkor adta be kivándorlás iránti kérelmét. 1960-ban sikerült alijjáznia. Hét évig az Izráeli Operaház művésze. Az Uj Kelet hasábjain társadalomkritikai irásai jelennek meg.

AGMON (TEICHMANN) EFRA: 1922-ben Kisvárdán született. Amikor 1943-ban a munkaszolgálatos behívót kézbesítette a póstás, letagadta magát s azt visszaadta. A póstás nem igen ismerte ki magát hiszen 8 Teichmann testvér volt. Ekkor határozta el, hogy Pestre megy. Hóna alá vette kis írógépét. Édesapja akarata ellenére elindult. Amikor az események igazolták, — édesapja utólagos beleegyezését adta, hogy a maga útján járjon. Ekkor kapcsolódott be a mentési munkálatokba. De szüleit s négy testvérét nem tudta megmenteni.

ASZAEL DÁVID (AUSLÄNDER OSZI): 1924-ben született Ungvárott, melynek héber gimnáziumában kitüntetéssel érettségizett. Utána hachsarára Pestre megy, ahol 19 éves korában beválasztják a magyarországi Bné-Akiba és a Hechaluc Hamizrachi országos vezetőségébe. 1944-ben a vallásos chaluci ifjúság vezetője Magyarországon. 1947-ben alijjázott. A jeruzsálemi Héber Egyetem végzettje. 1953-ban a tel avivi „Bilu" gimnázium igazgatója. 1955-ben Franciaországban a Szochnut alijja osztálya európai és északafrikai főosztályának igazgatója. 1959-ben a „Merkaz Lechinuch Dati" (Vallásos Nevelési Hálózat Központja) igazgatója. 1963 óta kereskedelmi részvénytársaság igazgatója.

BALLA ERZSÉBET: Budapesten született. Fiatal éveiben versei jelentek meg különféle lapokban, de prózát még nem írt. A tipikus asszimilánsok közé tartozott, a zsidó tragédia tudatta vele hovatartozását. 1952-ben vándorolt Argentinában élő családtagjaihoz. Délamerikai újságok és ottani zsidó lap munkatársa. Északamerikában két ízben kapott ösztöndíjat, majd 1968-ban a Herzl irodalmi díjat kapta meg. Chedera városa bronzéremmel tüntette ki. Az eddig megjelent öt könyve közül a legismertebb a „József körút 79" című műve, melyből a „Térítő" című novelláját, mint személyes élményét közöljük antológiánkban.

BEN-SALOM (FRIEDL) RAFAEL nagykövet: 1920-ban Kolozsvárt született. 1938-ban a Hasomér Hacair legfelsőbb vezetőségének tagja Prágában, 1940-ben mozgalma képviseletében a magyarországi földalatti munkában találjuk. 1945-ben a prágai Palesztina-hivatal titkára. 1947-ben alijjázott s azóta Haogén kibuc tagja. 1948–50 kö-

zött Izráel prágai követségének első titkára. 1960–63 Izráel nagykövete Maliban. 1967–69 nagykövet Kambódiában. 1969 nyarától nagykövet Bukarestben.

ING. BISSELICHES MÓZES: A magyarországi cionisták doyenje. 1878-ban született a galiciai Brodyban. 12 éves korában került Budapestre. A Rabbiszeminárium középiskolájában érettségizett. Gépészmérnöki oklevelét 1902-ben a Müegyetemen szerezte. A Makkabea alapító tagja (1903) s többszörös elnöke. 1920-ban résztvesz a londoni cionista konferencián. 1940-ben, majd 1948-ban a M.C.Sz. elnöke. Mint utolsó elnök fogadta Izráel Államának első követét Budapesten. 1949-ben alijjázott. A budapesti Műszaki Egyetem rektora díszoklevéllel ismerte el hatvan éven át kifejtett értékes szakmai tevékenységét. 90-ik születésnapján a Herzl-hegyi Makkabea ligetben ezer fát ültettek barátai.

BLASZ JOSZÉF (JENŐ): Tanár. 1906-ban Vácott született. Tanulmányait a váci jesiva után a pesti izr. Tanítóképzőben, illetve Würzburgban végezte. A fehérgyarmati izr. elemi iskola igazgatója volt. 1953. évi alijjázása óta Zichron Jákovban, majd Bné Brakban folytatja pedagógiai működését. Emellett több pedagógiai művet írt. A közelmúltban héberül megjelent utolsó műve a „Janikából Ben Zion lesz". Irodalmi munkásságának központjában a vészkorszak áll. „Ez pedig az én harcom" című munkaszolgálatos élményregényéből közlünk részleteket antológiánkban.

Dr. BRESZLAUER ÁRJE: Keletszlovákiában született. Chéderben és jesivákban tanult. Magánúton érettségizett. 1939-ig Ungvárott ügyvédeskedett. A második világháború alatt aktív résztvevője volt a különféle mentési akcióknak. A háború után Prágában telepedett le mint ügyvéd. 1950-ben alijjázott. Az Eichmann-per tanújaként a magyarországi mentőmunkáról és a hegyeshalmi halálmarsról vallott. Cholonban ügyvéd.

Dr. BUK MIRJAM: 1907-ben Komáromban született. Gimnazista korában csatlakozott a cionista mozgalomhoz, résztvett az ottani Hasomér Hácáir megalapításában. A bécsi egyetemen és a párisi Sorbenne-on modern nyelveket tanult. Doktori diplomáját 1930-ban szerezte meg. Az aktív cionista munkába Budapesten kapcsolódott be. Ott lsmerte meg jövendő férjét dr. Buk Miklóst, a Magyar Cionista Szövetség boldog emlékű főtitkárát, akivel együtt 1945-ben alijjázott. Irodalmi és publicisztikai cikkeivel az Uj Kelet hasábjain találkozunk. A „Mégegyszer együtt" c. könyvében megjelent egyik írását közöljük antológiánkban.

DANZIG HILLÉL: A „Davar" és az „Omér" belső munkatársa s a megszünt „A Hét" főszerkesztője. Kolozsvári egyetemi évei alatt lépett az ottani Uj Kelet szerkesztőségébe. Egyidejüleg a „Noar" c. ideológiai szemlét szerkesztette. Az erdélyi Barisszia vezetője, majd 1939-ben az Erdélyi Zsidó Nemzeti Szövetség alelnöke. A Luzern-i, Zürich-i, Genf-i és Basel-i Cionista Világkongresszusok delegátusa. 1945-ben Elisévával, feleségével az ugyancsak újságíró Halász Erzsébet-Elisával alijjázik. Az Ichud Olami központi titkárságának a tagja. Irodalmi munkái: „A zsidókérdés kézikönyve" (Kolozsvár 1935), „Az eszme kovácsai" (Budapest 1942) „Lovak árnyékában" (Genf 1945) „Cionizmus és szocializmus" (1946) Tnuaténu „Az izráeli munkásmozgalom ideológiai útja" (1948). A Nordau-díj kitüntetettje.

Dr. DEUTSCH FERENC: A váradi Jogakadémián, majd a kolozsvári és szegedi egyetemeken folytatta jogi tanulmányait. Váradon a Barisszia tagja és egyik vezetője volt. A „Felszabadulás" után az aradi ZsNSz intézőbizottságának tagja. 1951-ben alijjázott. A HOH országos alelnöke és a központi klitabizottság elnöke. A „Bné

Brit" Kibuc Galujot páholyának elnöke.

Dr. FARKAS ERVIN: A budapesti Tudományegy. summa cum laude jogtudományi doktora. A Magyar Izraeliták Pártfogó Irodája jogügyi előadója. A felszabadulás után a magyarországi orthodoxia egyik vezetője. Az 1956-os forradalomig ügyvédi gyakorlatot folytat, majd Amerikába vándorol ahol előbb a Magyar Zsidók Világszövetsége főtitkára, majd központi igazgatója lett. Irodalmi munkásságát a magyar zsidóság érdekvédelmi területein fejti ki.

Dr. FRENKEL JENŐ: Tasnádon született 1902-ben. Még tanulmányai befejezése előtt Löw Imánuel munkatársául hívta meg Szegedre. Tizenhat éven át rabbi tisztséget töltött be. 1942-ben Löw Imánuel kívánságára a Szegedi Zsidó Hitközség egyhangulag főrabbinak választotta meg a nyugalomba vonuló Löw Imánuel helyett. 1949-ben alijjázott. Másfél évtizedig mint pedagógus működött, most rabbisági ügyvéd Tel-Avivban.

FÜRST (szül. Komoly) LEA: a M. C.Sz. mártírhalált halt elnökének Komoly Ottónak leánya. Jugoszláviában született. 3 éves korában költözött szüleivel Budapestre. Ott végezte tanulmányait 1944-ig, amikor is Bergen-Belsenen keresztül Svájcba került. 1945-ben alijjázott. Mérnök férjével és két gyermekével Ramat Ganban él. Könyvtáros.

GÁCS TERI: Tizenhét éves korában Zomborban a vármegyei Irodalmi Társaság tagjai sorába választotta. Azokban az években jelent meg a „Tévelygők" c. novellaskötete és a „Csend beszél" c. verseskötete. Fiatal korában csatlakozott a cionista mozgalomhoz. A felszabadulás után mint a WIZO és a K.K.L. delegáltja vett részt az 1946-ban Báselben megtartott XXII-ik Cionista Világkongresszuson. Ugyanabban az évben jelent meg a „Mélységből kiáltunk Hozzád" c. dokumentációs könyve. Az Uj Kelet munkatársa és a WIZO előadója. A magyar-zsidó irónők rangidős Nagyasszonya.

GALILI-GEMEINER ERVIN: 1922 december 27-én született. 11 éves korától a szlovákiai Makkabi Hacair tagja, később egyik vezetője. A müncheni döntés után a magyarországi Betárhoz csatlakozik, melynek egyhamar egyik vezetője lesz. Magyar állampolgárok kivándorlásra való csábítása vádjával 1940-ben bíróság elé áll. 1940–42 között a „Képes Családi Lapok"-ban jelennek meg cionista és zsidóvonatkozású cikkei. Munkaszolgálat, Mauthausen és Günskirchen után Csehszlovákiában körzeti sékel- és alijja biztos 1949 áprilisában történt alijjájáig. A Pöstyénben megtartott utolsó Csehszlovák Cionista Kongresszus delegátusa. 1954 óta az „Uj Kelet" munkatársa s cfáti székhellyel galili rovatának vezetője. Több mint négy éven keresztül a Maárivot is tudósította. Szerteágazó közéleti tevékenységének homlokterében a 600 ezer magyar-zsidó mártír emlékének méltó formában való megörökítése áll. Alapítója és előljárója a Cfáton felépült mártír-templomnak. Szerkesztője a 63 munkatársat magába foglaló **„Tanuk vagyunk"...** dokumentum antológiának, melyben egy 25 éves adósságból némi törlesztést, egyben pedig a magyarsággal szembeni részleges vádiratot lát.

GERVAI SÁNDOR: A budapesti Rabbiképző és a Tudományegyetem bölcsészeti fakultásának hallgatója. Napjaink magyar-zsidó íróinak egyik legnagyobbika. 1969 augusztusában, 50 éves korában halt meg. Unokája volt Granzfried Slomónak a „Kicur Sulchan Aruch" szerzőjének. Tanulmányai, cikkei, esszéi, majd könyvei jelentek meg úgy Magyarországon mint Izráelben. Irodalmi munkássága elismeréséül a Magyar Pen Club rendes tagjává választotta, Izráelben pedig az irodalmi Nordau-díjat nyerte el. 1950-ben alijjázott s azóta Jeruzsálemben élt. Itt írta a „Daniella", és „Nyiregyháza zsidóságának élete" c. könyveit. Alijjájától kezdve, élete vé-

géig az Uj Kelet munkatársa volt. Emellett bel- és külföldi lapokba is írt.

Dr. GEYER ALBERT: A Magyar Cionista Szövetség volt elnöke, 1892-ben született. Ifjúkora óta aktív cionista, aki az évtizedek folyamán a legkülönbözőbb tisztségeket töltötte be. A Makkabea elnöke, a M.C.SZ. főtitkára, majd elnöke és a Zsidó Világkongresszus magyarországi elnöke. Több világkongresszuson delegátusként vett részt. 1950-ben alijjázott s azonnal bekapcsolódott a jisuvi közéletbe. 1962-ben halt meg. A „Tízéves Izráel"-ban megjelent cikkét közöljük antológiánkban is.

GOLDFARB CVI: A magyarországi földalatti cionista munka egyik legmarkánsabb alakja. 1921-ben született a lengyelországi Biala Podolskában. 1937-ben csatlakozott a „Dror"-hoz ahol hamar ifjúsági vezető lett. A varsói gettóból 1942-ben Szlovákiába, onnét pedig Magyarországra menekült, ahol azonnal kapcsolatot teremtett cionista körökkel. Itt ismerte meg leendő feleségét az ellenállási mozgalom másik hősét a tiszabogdáni Szandel Neskát. 1946-ban alijjázott s magyarországi elvbarátaival Éjn Charod kibucba ment. Az 1949-ben alakult Gárdos (Parod) kibuc egyik alapítója. Többször volt külföldi küldetésben. Ma a Kibuc Hameuchad képviselőjeként a Klita Bizottság koordinátora. A „Hakibuc Hameuchad" kiadásában 1969 végén héberül megjelent s a vészkorszakot megörökítő antológia egyik munkatársa.

Dr. GONDA LÁSZLÓ-MOSE: Pedagógus család sarjaként 1910-ben született Makón. A debreceni egyetem végzettje. A második világháborúig a debreceni zsidó gimnázium, utána a pesti zsidó gimnázium tanára. 1946—48 között a Magyar Cionista Szövetség országos választmányi tagja. 1951-ben alijjázott feleségével Hunwald Katóval. A natanjai Mose Sárét középiskola tanára. Történelmi kutatásai a magyar zsidók múltjáról és az izráeli nevelésügy kérdéseiről a sajtó hasábjain jelennek meg.

GÁRDOS KÁROLY (DOS): Budapesten született, 1921-ben. A Horánszky-utcai reálban érettségizett. Munkaszolgálatos Zomborban, Szentkirályszabadján és Borban. A szegedi egyetemen és a párizsi Sorbonne-on folytatta tanulmányait. 1948-ban alijjázott. Iró, újságíró, de elsősorban politikai karikaturista. A „Mááriv", a legnagyobb példányszámú izráeli napilap belső munkatársa. Rajzai, írásai a „Mááriv"-on kivül rendszeresen megjelennek az „Uj Kelet"-ben, a „Jerusalem Post"-ban, de átveszi azokat a világsajtó is: a londoni „Times", a „New York Times", a „Figaro", a „L'Express" stb. Ezideig nyolc könyve jelent meg Izráelben és külföldön.

Dr. GÁRDOS MICHAEL: 1925-ben született Ujpesten. A hirhedt bori munkatáborból megszökve egy jugoszláv partizánegységhez csatlakozik. A felszabadulás után, Joszéf bátyjával, akiről antológiánkban megemlékezik, a „Dror" keretében dolgozik. 1949-ben alijjázott s az elhúnyt bátyjáról elnevezett Gárdos-kibucban élt 1958-ig. Magyarországon megkezdett pszichológiai tanulmányait a Héber Egyetemen fejezte be, majd Európában doktorált. Felesége Jehudit „Aszir Cion"-ként volt bebörtönözve Magyarországon.

GROSZ SLOMO-JÁKOV Kneszet képviselő: 1908-ban született a máramarosi Maszin faluban. Különböző ismert jesivákban tanult. 1950-ben alijjázott. Ezt megelőzően az erdélyi Agudat Jiszrael főtitkára volt. Most izráeli főtitkára. 1932–34 között Csernowitzban szerkesztette a „Jidische Worth" c. jidisnyelvű újságot. A 3-4-5-6 valamint 7-ik Kneszet tagja.

HALMI JÓZSEF: 1893-ban Budapesten született. 1912-ben a negyvennyolcas Független Magyarország, majd az Esti Ujság és a Déli Hirlap munkatársa. A proletárdiktatúra idején aktív újságírói tevékenységet fejt ki. Emigrációban él 25 évig. Munkatársa a

Bécsi Magyar Ujság-nak, cikkírója a Wiener Morgenzeitung-nak. Párisban a Párisi Ujság megalapítója. Prágában a Szlovák Távirati iroda magyar osztályának a szerkesztője. 1941-ben alijjázik. Hosszú évekig a Buenos Aires-ban megjelenő Hatikva izráeli főszerkesztője volt, majd a Kanadában megjelenő Menora izráeli szerkesztőjének tisztét töltötte be 1967-ben bekövetkezett haláláig.

Dr. HAMORI LÁSZLÓ: 1911-ben született Budapesten. 1934-ben az ottani egyetemen jogi doktorátust szerzett. 1934—42 között a Népszava cikkírója 1942-44 munkaszolgálatos Ukrajnában. 1948-ban disszidált Magyarországról, azóta családjával Svédországban él. A stockholmi Svenska Daagbladet munkatársa, 14 könyv szerzője, amelyek közül négy Amerikában és több nyugateurópai országban is megjelent. A svéd írószövetség kétízben tüntette ki irodalmi díjjal. Többször járt Izráelben, amelyről három könyvet, két TV programot és sok újságcikket írt. Az Uj Kelet és a Mááriv stockholmi munkatársa.

Dr. HELLER IMRE: Néhai dr. Heller Bernát, a budapesti Rabbiképző Intézet világhíres professzorának fia. Született 1906-ban. Négy főiskolai oklevelet szerzett: a jogtudományok doktora, okleveles gépészmérnök, okleveles közgazdász és ipari középiskolai tanár. Mint műegyetemi asszisztens és mint a zsidó ipari középiskola tanára működött. A „Magyar Energiagazdálkodás" c. szaklap szerkesztője. Igazgatósági tagja a Keren Hájeszodnak. Választmányi tagja a Magyar Cionista Szövetségnek. A HOH és a Magyar Zsidók Világszövetsége kultúrosztályának a feje. Tudományos munkásságáért a Nordau-díjjal tüntették ki.

JAÁRI (Hunwald) ÁRJE: A mártírhalált halt Hunwald Szimcha öcscse, 1918-ban született Kolozsvárt. A pesti zsidó gimnáziumban tanult. 1933-tól a Hasomér Hácáir tagja, 1938-tól pedig a legfelsőbb vezetőség titkára. Mozgalmi munkájáért letartóztatták és megkínozták. 1941-ben alijjázott. 1946-ban mozgalma küldetésében Magyarországra megy, ahol a Borochov-Kört vezeti, egészen kiutasításáig — 1948-ig. Utána visszatért kibucába az émeki Éjn-Dorba, melynek ma traktoristája. 1953-ban mozgalma képviseletében az Európába és Északafrikába küldött csoport vezetője. Harmadik éve a tel-avivi egyetemen képezi magát tovább.

Dr. JESURUN (SZABÓ) ELIJÁHU: Született 1914-ben. Natanjai gimnáziumi tanár. A Makkabea volt elnöke. A Weizmann-párt egyik alapítója Magyarországon. 1945-ben, alijjája után csatlakozott a Stern-csoporthoz. Félévig ült Akkón a Bernadotte gyilkosság után. Iró, előadó. A „Hét tükre" c. hetilap vezércikk írója. Az „Élő zsidó történelem" c. munkájáért Nordau-díjban részesült.

JESURUN (SZABÓ) TOVA-MÁRTA: 22 éve iskolanővér és csecsemőgondozónő Natanja jemenita negyedében. Bátyjával, Sebők Simonnal — mindketten a Hasomér Hácáir neveltjei — a magyarországi Hanoár Hácioni megalapítói közé tartozik. Három gyermek anyja. Gyakran tart előadást szociális problémákról.

KERTÉSZ LILI: Egri szülők gyermekeként a szlovákiai Rimaszombaton született, ahol később ifjúkorát is töltötte. Itt szívta magába a cionista eszmét, melyet Egerbe visszatérve hintett el. 20 éves korában Auschwitzba, Brémába, majd Bergen Belsenbe került. 1957-ben alijjázott. Férje a natanjai Kupat Cholim orvosa. Igy emlékszem március 19-re (a németek magyarországi bevonulásának napja) című visszaemlékezésével az Uj Kelet múltévi versenypályázatának első díját nyerte meg.

KESZTENBAUM MIKLÓS: 1921-ben született Szatmáron. A nagyváradi gimnáziumban, majd a kolozsvári „Chatam Szofer" jesivában tanult ahol rabbiképesítést szerzett.

Munkaszolgálat és hadifogság után pedagógiát tanult, majd Temesvárt tanároskodott. 1957—63 között ploesti, majd az 1965-ös alijjájáig aradi rabbiként működött. Ramlén középiskolai tanár. Az Uj Kelet cikkírója.

Dr. KUNDA ANDOR: Debrecenben született. A nagyváradi dr. Kecskeméti Lipót Zsidó Lyceumban érettségizett, melynek ösztöndíjával a Sorbonne jogi fakultására iratkozott be. Később visszatért Váradra, ahol Ady Endre, Zsolt Béla és Fehér Dezső lapjának, a Nagyváradi Napló-nak munkatársa, felelős szerkesztője, majd tulajdonosa lett. Ebben az időben jelent meg első novellás kötete: „A panaszok". Három felvonásos drámát is írt: „Anna Mária" címmel, amelyet a budapesti Vígszinház előadásra elfogadott. 1959-ben alijjázott. Az Uj Kelet munkatársa.

LAMPEL-LAPID TAMÁS: A Máárív belső munkatársa és rovatvezetője. Az „AT" c. nagy képes héber női folyóirat szerkesztője. „A mór megtette kötelességét" című, a Kameri szinházban hosszú időn keresztül műsoron tartott vígjáték szerzője. Nagy népszerűségre tett szert a Máárivban és az Uj Keletben éveken keresztül „Emberek akikről beszélnek" c. rovatával, amelyben világhírű emberekkel való beszélgetéseit közölte. Az újságírói Nordau-díj tulajdonosa.

LEBOVITS ÁBRAHÁM (Ferenc): A budapesti Orsz. Izraelita Tanítóképző Intézet végzettje. 1942-es bevonulásáig az Izr. Hitközség fiúárvaházában tanító. 1944 októberében visszaszökött Budapestre és a fiúárvaházi gyerekek sorsában osztozva a gettóba ment. 1947-től igazgatója az újra megnyílt újpesti zsidó iskolának. Két évvel később alijjázott. Előbb kibucnyik, majd tanító a Hadaszim-i gyermekfaluban, iskolaigazgató Askelonban, jelenleg pedig a haifai Tel-Cháj iskola igazgatója.

LÖWENHEIM SMUÉL: 1925-ben született Budapesten. A vallásos szülői házban Cion szeretetére nevelték. Már 9 éves korában az akkoriban alakult Hanoár Hacioni legfiatalabb kvucájának a tagja. A későbbi évek folyamán kvucák vezetője volt, amíg a legfelsőbb vezetőségbe került. Több slichut után a földalatti cionista tevékenységben folytatta mentőmunkáját, egészen alijjázásáig.

LÖWENKOPF KÁLMÁN: 1890-ben született Zemplénricsén, hagyományhű család tizenharmadik gyermekeként. A gálszécsi, kisvárdai és csabai jesivákkal párhuzamosan a dévai reáliskolában, a békéscsabai ev. gimnáziumban és a budapesit Izr. Tanítóképzőben tanult. Lelkes katonája volt Cionnak már akkor, amikor ez még csak álom volt. Katona Miskolcon és Lőcsén, a nemzet napszámosa Szatmáron, „szent edény" (hitközségi funkcionárius) Orsován, majd 1948 óta, ciprusi raboskodás után az országban. Igazgató a tibériási „Tachkemoni"-iskolában, majd tanító Akkón. Évtizedek óta az „Uj Kelet" cikkírója. Ezenkívül más bel- és külföldi lapok munkatársa, a Nordau-díj kitüntetettje.

Dr. MARTON ERNŐ: Az Uj Kelet alapító-főszerkesztője, a Cionista Világszövetség Végrehajtó Bizottságának tagja, a Román Parlament Zsidó Párt-i képviselője, Kolozsvár alpolgármestere, az Erdélyi Zsidó Nemzeti Szövetség elnöke, a HOH országos elnöke és a Magyar Zsidók Világszövetségének elnökségi tagja. 1886-ban született Dicsőszentmártonban. 1918 decemberében indította el az Uj Kelet-et, melynek szellemi vezére és politikai irányítója volt 1960-ban bekövetkezett haláláig. Lapja a cionista eszmét szolgálta a bécsi döntés utáni betiltásáig. 1940-ben Bukarestben menekül, ahol a Joint és a Vörös Kereszt keretében — főleg a magyarnyelvű zsidóság érdekében — dolgozik. 1946-ban megjelenik az angol-amerikai Vizsgáló Bizottság előtt, ahol a Zsidó Állam mellett tesz hitet. Szerkesztésében 1948-ban ismét megjelenik az Uj Kelet — most már Izráelben.

Dr. MÁRTON LAJOS: 1910-ben született Nagyszalontán. Tanulmányait szülővárosában, Budapesten, Nagyváradon és Kolozsváron végezte. Jogi és államtudományi oklevelei megszerzése után Kolozsváron ügyvéd. Később, Kolozsvár magyar egyetemén, 1940-től történet, földrajz és művészettörténet-szakos tanárjelölt, s egyidejűleg a kolozsvári zsidó gimnázium titkára. Cikkei, történelmi tanulmányai jelennek meg Kolozsváron az Uj Keletben. 1945-ben alijjázott, s 1950 óta az Izráeli Rádió munkatársa. Előbb a magyar adásokat szerkesztette, később az általános hírosztályra helyezték át, ahol felelős szerkesztői rangban munkacsoport vezetője. Néhány erdélyi vonatkozású tanulmánya jelent meg Izráelben is. Munkatársa a Héber Enciklopédiának, rovatszerkesztője a Becalel Roth professzor által szerkesztett Enciklopedia Judaicának és munkatársa a két kötetes héber Enciklopedia sel Hajahadut-nak is. Az Uj Kelet munkatársa.

MIRON ESZTER: Jánosházán született. A budapesti lónyai utcai izr. leányintézet növendéke. A kistarcsai internáló-táborból a kétszer deportált transzporttal Auschwitzba kerül. A felszabadulás után visszatér Jánosházára, ahol a Joint segítségével közkonyhát állít fel. Két évi ciprusi fogság után 1948-ban alijjázik. A múlt év augusztusában életfogytiglani fegyházra ítélt Hermann Krumey, s a 12 évi fegyházat kapott Ottó Hunsche, a a magyar-zsidóság elpusztításában részt vett két SS-tiszt (Adolf Eichmann közvetlen munkatársai) frankfurti főtárgyalásán mint tanú szerepelt.

Dr. NEEMAN AZRIÉL (Neumann Dezső): 1912-ben született. A pécsi Egyetem Orvosi fakultásán tanul. Ekkor kezdte el cionista munkásságát a Barisszia-Avivában, melynek 1936-ban elnöke lett. Pesti klinikai gyakorlata alatt a Makkabea tagja volt. 1944-ben Auschwitzba deportálták. Dachauban szabadult fel. A felszabadulás után Pesterzsébeten cionista csoportot alakít, majd a mozgalom országos vezetőségébe került mint Intézőbizottsági tag. Ugyanakkor az Ichud főtitkára. A Joint keretében 1948-ban megszervezi a gyermekfogászatot. 1950-ben alijjázott. Tagja a Hitachdut Vátiké Hámakkábiának.

PÁLGI (Nussbächer) JOÉL, ejtőernyős: 1918-ban született Kolozsvárt. A „Habonim" erdélyi vezetőinek egyike. Alijjázása után, 1939–41 között Ofakim kibucban kapta mezőgazdasági kiképzését. 1949-ig Maagán kibuc tagja. 1941-től az angol hadseregben, a nyugati sivatagban Libiában. 1944-ben mint ejtőernyős Jugoszláviában ereszkedik le, majd nemzeti és katonai küldetésben Magyarországon működött a háború végéig. A háború után a koncentrációs táborok menekültjeinek repatriálásán dolgozott, majd a „Hechaluc" központját alapította meg Magyarországon. Az első „bricha" szervezésében, majd Olaszországon keresztüli alijjájukban tevékenykedett. Ugy a Hagana mint az alijja küldetéséből 1946-ban tért vissza az országba, ahonnét a brichát s az alijját irányította. „Maapil" hajók küldéséért volt felelős. 1947-ben a Hagana küldetésében Délafrikába megy, hogy ott katonai múlttal rendelkező önkénteseket toborozzon, valamint katonai — főleg repülő-felszerelést szerezzen a Cahal részére. 1948-ban, őrnagyi rangban az első ejtőernyős iskola parancsnoka. Beválasztották az első Kneszetbe, de mandátumáról katonai szolgálata végett lemondott. Megalakulásától, egészen 1960-ig h. vezérigazgatója az El-Al nemzeti repülő társaságnak. 1960–63 között a közlekedésügyi minisztériumban a polgári repülés igazgatója. 1963–66 között Izráel nagykövete Tanganyikában, valamint Zanzibárban. 1966 óta a Kupat Cholim központjának tagja.

ROSEN (Rosenfeld) JONA ejtőernyős: 1919-ben született Kolozsvárt. A „Habonim"-ban nevelkedett. 1939-ben alijjázott, s azóta a Kineret-parti Maágan kibuc tagja. 1941-ben jelentkezett a Palmach

soraiba. 1944-ben ejtőernyővel Jugoszláviában szállt le. 1945—46-ban a magyarországi küldöttség vezetője, valamint a „bricha" szervezés felelőse. 1952–54 között az alija hivatal megbizásából a Szochnut ausztriai igazgatója. 1966–68-as években Izrael bukaresti követségének első titkára.

RÖSSEL MORDECHÁJ: 1918-ban Aradon született. Tanulmányai befejeztével a vallásos ifjúsági mozgalom központi vezetőségének a tagja. A vészkorszak idején a mentési munkálatok aktivistája. A felszabadulás után a Tóra v'Avoda romániai titkárságának a tagja. A „Hazatérés", Erdély egyetlen cionista folyóiratának szerkesztője.Az Erdélyi Zsidó Nemzeti Szövetség vezetőségének s politikai bizottságának tagja. Munkatársa a temesvári „Uj Kor"-nak s a nagyváradi „Népünk"-nek. 1950-ben alijjázott, s azóta tagja Nir-Ecjon szövetkezeti falunak. Az Uj Kelet állandó cikkirója. Más belés külföldi lapok is közlik írásait.

SALAMON MIHÁLY: A Magyar Cionista Szövetség volt elnöke, 1897-ben született. A budapesti Zsidó Tanítóképző elvégzése után az egyetem bölcsészeti fakultásán irodalmat és történelmet hallgatott. Ezidőben kapcsolódott be mind a Makkabeába, mind az aktív cionista munkába. A vallásos cionista mozgalom képviselőjeként a budapesti Palesztina-hivatal, majd a M.C.Sz. elnöke volt. A vészkorszak alatti mentőmunkájáról a „Keresztény voltam Európában" c. riportregényében számol be. 1950-es alijjája után a „Népünk" c. hetilap főszerkesztője volt, majd dr. Marton Ernő felkérésére csatlakozott az Uj Kelet szerkesztőségéhez, melynek ma is munkatársa.

SCHÄFFER JOSZÉF: 1922-ben Budapesten született. A Makkabi Hacair legfelsőbb vezetőségének tagja. A felszabadulás után hachsarák vezetésével, s alijja előkészítésével bízták meg. 1947-ben alijjázott, s Macuba kibucba ment. A felszabadító háború után Kfar Hachores kibuchoz csatlakozik, melynek a mai napig tagja. A Héber Egyetemen szociológiából, valamint a zsidó nép történelméből előbb a B.A. majd az M.A. fokozatot érte el. 1961–63 között mozgalma megbizásából Hollandiában járt. Visszatérte után középiskolai tanár lett. 1965-ben a tel-avivi egyetem szociológiai fakultásának előadójává nevezték ki. Jelenleg amerikai tanulmányuton van, ahol doktori dissertációját készíti elő.

Dr. SCHER MOSE: Miskolcon, szülővárosában kapcsolódott be a cionista mozgalomba. Budapesten a Rabbiképzőben és a Tudományegyetem bölcsészeti fakultásán folytatta tanulmányait. A Makkabea aktivistája. Egyike a Zsidó Diákpárt megalapítóinak, mely a MIEHOFE keretén belül a cionista vonalat képviselte. A felszabadulás után Boliviába került, ahol a Gyüjtőakció beindításában segédkezett, majd 32 önkéntest (MACHAL) megszervezvén, 1949 elején, velük alijjázott. A „Davar" napilap haifai igazgatója.

SCHNAPP LEA: 16 éves volt amikor Kiskunfélegyházáról az auschwitzi gyerek-blokkba került. Itt szakították el szüleitől és testvéreitől, akiket többé nem látott. Ez az ifjúkori szörnyű emlék mélyen véződött lelkébe. Jelenlegi írásában is az auschwitzi gyerekblokk megmenekültjei nevében emlékezik meg Felláról, az igazi zsidó asszonyról. 1949-ben alijjázott. Férjével, s három gyerekével Haifán él, ahol festményeit, valamint iparművészeti alkotásait több alkalommal állította ki. Mint előadó és szavalóművésznő is ismert a magyar jisuvban.

SIMON TIBOR: 1909-ben született Kolozsváron. Középiskolai tanulmányait az ottani „Tarbut" gimnáziumban végezte. A „Hasomér" hivatalos lapját a „Haderech"-et szerkesztette. Irodalmi vonatkozású, főleg zsidó tárgyú tárcái és novellái jelentek meg az erdélyi sajtóban. Több irását a budapesti lapok is átvették. 1961-ben alijjázik. Sokoldalú közéleti munkája

mellett, irodalmi tevékenységet is kifejt. A magyarnyelvű lapokban számos novellája jelent meg.

SINGER ZOLTÁN: 1909-ben született Désen. Fiatal korától a helyi cionista szervezet vezetője, 1930–1940 között az Uj Kelet dési munkatársa. 1941-ben az ortodox hitközség elnöke. Háború után mind a Cionista Szövetség, mind a Zsidó Népközösség elnöke. Oroszlánrésze van a dési emlékmű felállításában, mely a vármegye 10 ezer mártirjának állított emléket. 1958-ban alijjázott. A „Dés és Vidéke Landsmannschaft" megalakítója és elnöke, valamint időközi folyóiratának szerkesztője. Szerkesztésében most jelent meg a „Volt egyszer egy Dés" c. kétkötetes Emlékkönyv.

SZENES ERZSI: Gyermekkorát Nagymihályban töltötte. Versekkel tűnt fel a Nyugatban. Négy verseskötetén kívül, novellái a Pesti Naplóban, Az Ujságban és a Mult és Jövőben jelentek meg. Munkatársa volt a Prágai Magyar Hírlapnak, a Magyar Ujságnak és az IMIT évkönyvnek. 1030-ban megkapta Prága város újságíródíját. Tagja volt a Masaryk Akadémiának. 1942-ben Magyarországon megjelent „Nyártól-Nyárig" c. kis regénye. Kistarcsára és onnét Auschwiztba kerül. 1949-ben alijjázik. Az Uj Kelet munkatársa. Izráeli irásai „Van hazám" címen könyvalakban — héberül is — megjelentek. 1967-ben Budapesten a Szépirodalmi Kiadónál megjelent „A lélek ellenáll" c. naplója nyerte a kiadó Nívó-díját. Nordau-díjas. Versei 1969-ben jelentek meg Keszt Jáoz-Itamár héber fordításában. Tanú volt az Eichmann-perben, valamint a Hunche-Krumay perben Frankfurtban.

SZALAI TIBOR: 1932-ben Karcagon született. 12 éves korában került Bergen-Belsenbe ill. Terezinbe, ahonnét halálos betegen tért vissza Magyarországra. Egyetemen tanári diplomát szerzett, ezenkívül színházrendezői kurzust is végzett. A hatnapos háború után nem volt többé maradása. Feleségével együtt alijjázott. Az Uj Kelet cikkírója.

SZAMOSI LÁSZLÓ: 1913-ban Budapesten született. Érettségi után tanulmányait Berlinben folytatta. Már fiatal korában bekapcsolódott a cionista munkába. A nyilas hatalomátvétel után került szorosabb kapcsolatba a Komoly Ottó által létesített Gyermekotthonokkal, amelyek számára — régebbi összeköttetései révén — Spanyol védettséget szerzett. A felszabadulás után folytatta a gyermekotthonok gondozását, ekkor már legálisan, a Népjóléti Minisztérium tanácsosa minőségében. Ugyancsak tovább folytatta önkéntes munkáját a Nemzetközi Vöröskereszt titkáraként. 1949-ben alijjázott.

SZENES BÉLÁNÉ: A vasmegyei Jánosházán született. 1919-ben Szenes Béla, a neves iró és színpadi szerző felesége lett. Rövid harmonikus házasságuknak férje korai halála vetett véget 1927-ben. 1945-i alijjája óta az egyetemes jisuv Nagyasszonya, „IMA SZENES"-e lett, mint az újkori zsidó történelem Jeanne d'Arc-jának Szenes Chanának édesanyja. A családi ereklyékből és hátrahagyott irásokból magánmúzeummá alakult szerény otthonában gyakran fogad diákokat, turistákat, érdeklődőket, akik részleteket akarnak hallani Anikó lányának csodálatos életútjáról.

Dr. STARK VALÉRIA: Eperjesen, Csehszlovákiában született. Prágában orvosi egyetemet és zeneakadémiát végzett. A háborús években Budapesten élt, ahol dramaturgiát tanult. 1945-ben alijjázott, orvosi gyakorlatot folytat Tel Avivban, emellett kiemelkedő szépirodalmi és publicisztikai munkásságot fejt ki. Bergen-Belsen-i naplóját a „Davar" folytatásokban közölte, majd 1951-ben könyvalakban is megjelent. A „Gyepre lépni tilos" regényéért 1962-ben Nordau-díjjal tüntették ki. Ez a regénye héberül is megjelent. Az „Ellenség" c. regénye 1967-ben jelent meg. Az Uj Kelet cikkírója.

Irásaival még az izráeli sajtó hasábjain találkozunk.

Dr. SUGÁR GYULA: Abaujszántó, 1899. Középiskoláit a kassai főreáliskolában, jogi tanulmányait a budapesti Tudományegyetemen végezte. A két világháború között ügyvéd Miskolcon, a felszabadulás utáni években közjegyző ugyanott. Az 1956-os forradalom után alijjázott. Azóta Háogen kibucban él. Az Uj Kelet állandó cikkírója.

TAUBER BLANKA: Dizengoff-díjas festőművésznő a Pozsony melletti Tejfalun született. A prágai képzőművészeti akadémia elvégzése után Párisban Fernand Légernél folytatja tanulmányait. Az Auschwitzban töltött egy éve mély nyomot hagyott lelkében. Borzalmas élményei még ma is kisértik, melyeket hol vászonra rögzít, hol pedig papírra vetni kényszerül. 1950-ben alijjázott. Egy évvel később „Fák a kertben" c. képével elnyerte a legmagasabb művészeti díjat. A cfáti művész-kolóniához 1953-ban csatlakozott. Előbb Európában, majd itt az ország nagyvárosaiban, valamint Amerikában több sikeres kiállítást rendezett. Válogatott képeinek reprodukcióit albumokban adta ki. Olaj és pasztell képei, valamint szénrajzai bel- és külföldi múzeumokban és magángyűjtőknél találhatók.

Dr. TAUBER JULIA: A Pozsony melletti Tejfalun született. Pozsonyban végezte az orvosi egyetemet, melynek klinikáján tanársegédként dolgozott s ott szerezte meg szakorvosi képesítését. Az OSE (nemzetközi zsidó egészségügyi szolgálat) tüdőosztályának vezetője Szlovákiában, s az egyesület képviselője a párisi világkongresszuson. Auschwitz után visszatért a pozsonyi egyetemi klinikára, ahol 1949 évi alijjájáig működött. Ő nyitotta meg az országban a Kupat Cholim 4-ik tüdőosztályát Rechovoton, ahol azóta is dolgozik.

Dr. UNGÁR BÉLA: 1890. Nagytétény. Középiskolás korában kapcsolódik be a cionista mozgalomba ée egyike a „Chásmoneá" megalapítóinak. Egyetemi éveiben a „Makkabea" cionista főiskolai hallgatók körének titkára, majd 1922-ben elnöke. 1924-től kezdve három éven át ő volt a „Zsidó Szemle" főszerkesztője. 1927-től 1942-ig a Magyarországi Cionista mentőakció egyik kezdeményezője. Izráelbe érkezése után egy ideig a „Népünk" című hetilap szerkesztője. 1958-tól 1961-ig a Hitachdut Oléj Hungaria elnöke.

Dr. VÁGÓ BÉLA: Született Máramarosszigeten 1922-ben. Kétéves középiskolai tanároskodás után, 1946—48 tanársegéd, majd adjunktus, illetve előadótanár Kolozsvárt és Bukarestben. 1958 őszén alijjázott. Az izráeli magyarnyelvű sajtóban dolgozott, ezzel párhuzamosan a Héber Egyetem kutatási ösztöndijával két munkát írt és munkatársa lett a „Jád Vásém Emlékhatóság"-nak. 1964-től a Jeruzsálemi Héber Egyetem és a haifai Egyetemi Intézet előadó tanára (egyetemes újkori történet). 1957-ben könyve jelent meg Romániában (Bukarestben), Angliában, Franciaországban, az Egyesült Államokban, Ausztriában, valamint Izráelben. Mintegy 30 tanulmánya jelent meg szakfolyóiratokban, gyűjteményes munkákban és enciklopédiákban.

Ing. VAJDA SZIMCHA: Jelen volt az Aviva-Barisszia 1926-os alakuló ülésén. Felszabadulásig a pesti Zsidó Kórház mérnöke, majd a háború után a Hitközség főmérnöke. Ebbeli minőségében vezette templomok, iskolák és intézmények restaurálási munkálatait, amiért több cionista vezetővel együtt a magyar kormány a Köztársasági Érdemrend arany fokozatával tüntette ki. A munkatáborok felállításával egyidejüleg a „muszosokért" mentő-bizottság, 1945-ben pedig a „Haovéd" szervezet egyik alapítója. Szenes Chana exhumálási munkálatainak technikai irányítója.

WEISZ MORDECHAJ: 1918-ban született Budapesten. 13 éves korától a Hanoár Hacioni tagja. A pesti

zsidó gimnáziumban érettségizett. A háború után a „Hechaluc" kultúrkiadványainak felelőse. 1947-ben alijjázott. Haifán póstatisztviselő.

WIESEL ELIEZER: A vészkorszak tématikájának legnagyobb írója. Máramarossziget született 1928-ban. Nem volt még 16 éves, amikor Auschwitzba, majd onnét Buchenwaldba kerül, ahol édesapja a karjai között hal meg. E szörnyűségnek hatása alatt írja meg „Und die Welt hat geschwiegen" (És a világ hallgatott) c. jidisnyelvű könyvét. Felszabadulás után a Sorbonne-on hallgat irodalmat. Néhány év mulva megjelenik francia nyelvű trilógiája: „La Nuit" (Az éjszaka) „L'Aaube" (Virradat) és a „Le Jour" (A nappal). 1963-ban a francia Akadémia a „Rivarol" díjjal tünteti ki. „Az éjt eltemetni, Elisa" c. zsidótárgyú könyvéről Francois Mauriac a világhírű író, mint „kivételes remekműről" ír. A newyorki Zsidó Teológiai Szeminárium 1967-ben a humanista irodalom díszdoktorává avatta. 1968-ban a „Le Mendiant de Jerusalem" (A Jeruzsálemi koldus) c. művéért, melyben a hatnapos háborút írja le a nagyértékű „Medici" díjat kapja. Az 1966-os irodalmi Herzl-díjat Tel Avivban vette át. Könyveit eddig már 17 nyelvre fordították le.

ZSOLDOS ANDOR: Budapesten született. Családja Miskolcról, Hanusfalváról és Mádról származott, ahol dédapja Guttmann Márton rabbi volt. Édesapja nyomdász volt, édesanyja pedig verseket írt. Egyetlen öccsét az első világháború utolsó napján, amikor egy hónapos házas volt... az utolsó ellenséges szurony szúrása vitte el. Néhány gyönyörű vers maradt utána. Hollywoodban él. Hét unokája van. A legidősebb 20, a legfiatalabb 8 éves.

zött Izráel prágai követségének első titkára. 1960–63 Izráel nagykövete Maliban. 1967–69 nagykövet Kambódiában. 1969 nyarától nagykövet Bukarestben.

ING. BISSELICHES MÓZES: A magyarországi cionisták doyenje. 1878-ban született a galiciai Brodyban. 12 éves korában került Budapestre. A Rabbiszeminárium középiskolájában érettségizett. Gépészmérnöki oklevelét 1902-ben a Müegyetemen szerezte. A Makkabea alapító tagja (1903) s többszörös elnöke. 1920-ban résztvesz a londoni cionista konferencián. 1940-ben, majd 1948-ban a M.C.Sz. elnöke. Mint utolsó elnök fogadta Izráel Államának első követét Budapesten. 1949-ben alijjázott. A budapesti Műszaki Egyetem rektora díszoklevéllel ismerte el hatvan éven át kifejtett értékes szakmai tevékenységét. 90-ik születésnapján a Herzl-hegyi Makkabea ligetben ezer fát ültettek barátai.

BLASZ JOSZÉF (JENŐ): Tanár. 1906-ban Vácott született. Tanulmányait a váci jesiva után a pesti izr. Tanítóképzőben, illetve Würzburgban végezte. A fehérgyarmati izr. elemi iskola igazgatója volt. 1953. évi alijjázása óta Zichron Jákovban, majd Bné Brakban folytatja pedagógiai működését. Emellett több pedagógiai művet írt. A közelmúltban héberül megjelent utolsó műve a „Janikából Ben Zion lesz". Irodalmi munkásságának központjában a vészkorszak áll. „Ez pedig az én harcom" című munkaszolgálatos élményregényéből közlünk részleteket antológiánkban.

Dr. BRESZLAUER ÁRJE: Keletszlovákiában született. Chéderben és jesivákban tanult. Magánúton érettségizett. 1939-ig Ungvárott ügyvédeskedett. A második világháború alatt aktív résztvevője volt a különféle mentési akcióknak. A háború után Prágában telepedett le mint ügyvéd. 1950-ben alijjázott. Az Eichmann-per tanújaként a magyarországi mentőmunkáról és a hegyeshalmi halálmarsról vallott. Cholonban ügyvéd.

Dr. BUK MIRJAM: 1907-ben Komáromban született. Gimnazista korában csatlakozott a cionista mozgalomhoz, résztvett az ottani Hasomér Hácáir megalapításában. A bécsi egyetemen és a párisi Sorbenne-on modern nyelveket tanult. Doktori diplomáját 1930-ban szerezte meg. Az aktív cionista munkába Budapesten kapcsolódott be. Ott lsmerte meg jövendő férjét dr. Buk Miklóst, a Magyar Cionista Szövetség boldog emlékű főtitkárát, akivel együtt 1945-ben alijjázott. Irodalmi és publicisztikai cikkeivel az Uj Kelet hasábjain találkozunk. A „Mégegyszer együtt" c. könyvében megjelent egyik írását közöljük antológiánkban.

DANZIG HILLÉL: A „Davar" és az „Omér" belső munkatársa s a megszünt „A Hét" főszerkesztője. Kolozsvári egyetemi évei alatt lépett az ottani Uj Kelet szerkesztőségébe. Egyidejüleg a „Noar" c. ideológiai szemlét szerkesztette. Az erdélyi Barisszia vezetője, majd 1939-ben az Erdélyi Zsidó Nemzeti Szövetség alelnöke. A Luzern-i, Zürich-i, Genf-i és Basel-i Cionista Világkongresszusok delegátusa. 1945-ben Elisévával, feleségével az ugyancsak újságíró Halász Erzsébet-Elisával alijjázik. Az Ichud Olami központi titkárságának a tagja. Irodalmi munkái: „A zsidókérdés kézikönyve" (Kolozsvár 1935), „Az eszme kovácsai" (Budapest 1942) „Lovak árnyékában" (Genf 1945) „Cionizmus és szocializmus" (1946) Tnuaténu „Az izráeli munkásmozgalom ideológiai útja" (1948). A Nordau-díj kitüntetettje.

Dr. DEUTSCH FERENC: A váradi Jogakadémián, majd a kolozsvári és szegedi egyetemeken folytatta jogi tanulmányait. Váradon a Barisszia tagja és egyik vezetője volt. A „Felszabadulás" után az aradi ZsNSz intézőbizottságának tagja. 1951-ben alijjázott. A HOH országos alelnöke és a központi klitabizottság elnöke. A „Bné

Brit" Kibuc Galujot páholyának elnöke.

Dr. FARKAS ERVIN: A budapesti Tudományegy. summa cum laude jogtudományi doktora. A Magyar Izraeliták Pártfogó Irodája jogügyi előadója. A felszabadulás után a magyarországi orthodoxia egyik vezetője. Az 1956-os forradalomig ügyvédi gyakorlatot folytat, majd Amerikába vándorol ahol előbb a Magyar Zsidók Világszövetsége főtitkára, majd központi igazgatója lett. Irodalmi munkásságát a magyar zsidóság érdekvédelmi területein fejti ki.

Dr. FRENKEL JENŐ: Tasnádon született 1902-ben. Még tanulmányai befejezése előtt Löw Imánuel munkatársául hívta meg Szegedre. Tizenhat éven át rabbi tisztséget töltött be. 1942-ben Löw Imánuel kívánságára a Szegedi Zsidó Hitközség egyhangulag főrabbinak választotta meg a nyugalomba vonuló Löw Imánuel helyett. 1949-ben alijjázott. Másfél évtizedig mint pedagógus működött, most rabbisági ügyvéd Tel-Avivban.

FÜRST (szül. Komoly) LEA: a M. C.Sz. mártírhalált halt elnökének Komoly Ottónak leánya. Jugoszláviában született. 3 éves korában költözött szüleivel Budapestre. Ott végezte tanulmányait 1944-ig, amikor is Bergen-Belsenen keresztül Svájcba került. 1945-ben alijjázott. Mérnök férjével és két gyermekével Ramat Ganban él. Könyvtáros.

GÁCS TERI: Tizenhét éves korában Zomborban a vármegyei Irodalmi Társaság tagjai sorába választotta. Azokban az években jelent meg a „Tévelygők" c. novellaskötete és a „Csend beszél" c. verseskötete. Fiatal korában csatlakozott a cionista mozgalomhoz. A felszabadulás után mint a WIZO és a K.K.L. delegáltja vett részt az 1946-ban Báselben megtartott XXII-ik Cionista Világkongresszuson. Ugyanabban az évben jelent meg a „Mélységből kiáltunk Hozzád" c. dokumentációs könyve. Az Uj Kelet munkatársa és a WIZO előadója. A magyar-zsidó irónők rangidős Nagyasszonya.

GALILI-GEMEINER ERVIN: 1922 december 27-én született. 11 éves korától a szlovákiai Makkabi Hacair tagja, később egyik vezetője. A müncheni döntés után a magyarországi Betárhoz csatlakozik, melynek egyhamar egyik vezetője lesz. Magyar állampolgárok kivándorlásra való csábítása vádjával 1940-ben bíróság elé áll. 1940–42 között a „Képes Családi Lapok"-ban jelennek meg cionista és zsidóvonatkozású cikkei. Munkaszolgálat, Mauthausen és Günskirchen után Csehszlovákiában körzeti sékel- és alijja biztos 1949 áprilisában történt alijjájáig. A Pöstyénben megtartott utolsó Csehszlovák Cionista Kongresszus delegátusa. 1954 óta az „Uj Kelet" munkatársa s cfáti székhellyel galili rovatának vezetője. Több mint négy éven keresztül a Maárivot is tudósította. Szerteágazó közéleti tevékenységének homlokterében a 600 ezer magyar-zsidó mártír emlékének méltó formában való megörökítése áll. Alapítója és előljárója a Cfáton felépült mártír-templomnak. Szerkesztője a 63 munkatársat magába foglaló **„Tanuk vagyunk"...** dokumentum antológiának, melyben egy 25 éves adósságból némi törlesztést, egyben pedig a magyarsággal szembeni részleges vádiratot lát.

GERVAI SÁNDOR: A budapesti Rabbiképző és a Tudományegyetem bölcsészeti fakultásának hallgatója. Napjaink magyar-zsidó íróinak egyik legnagyobbika. 1969 augusztusában, 50 éves korában halt meg. Unokája volt Granzfried Slomónak a „Kicur Sulchan Aruch" szerzőjének. Tanulmányai, cikkei, esszéi, majd könyvei jelentek meg úgy Magyarországon mint Izráelben. Irodalmi munkássága elismeréséül a Magyar Pen Club rendes tagjává választotta, Izráelben pedig az irodalmi Nordau-díjat nyerte el. 1950-ben alijjázott s azóta Jeruzsálemben élt. Itt írta a „Daniella", és „Nyiregyháza zsidóságának élete" c. könyveit. Alijjájától kezdve, élete vé-